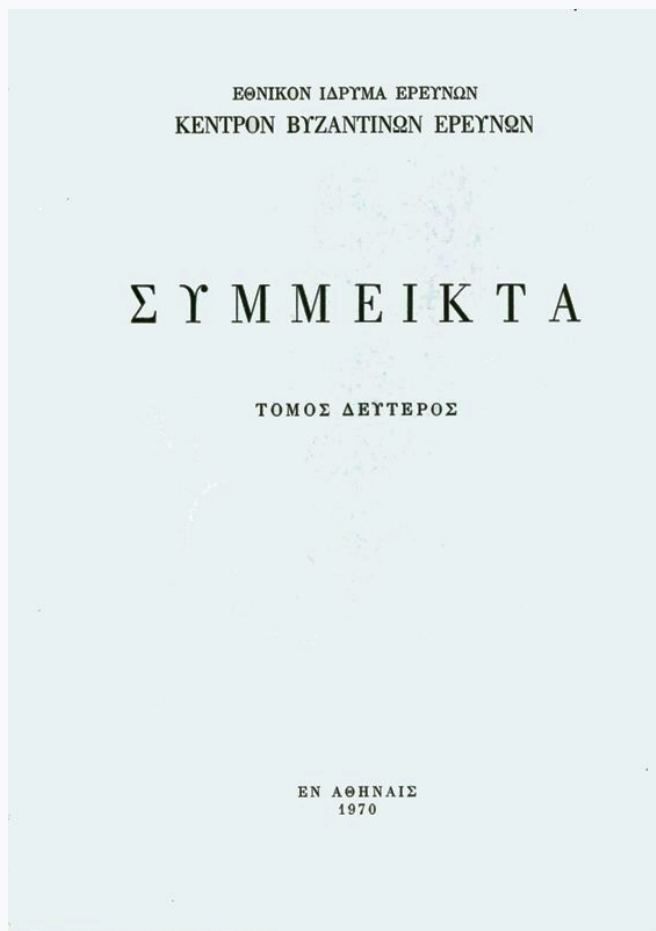

Byzantina Symmeikta

Vol 2 (1970)

SYMMEIKTA 2

Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τὸ Βυζάντιον

Αικατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.648](https://doi.org/10.12681/byzsym.648)

Copyright © 2014, Αικατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α. (1970). Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τὸ Βυζάντιον. *Byzantina Symmeikta*, 2, 1–144. <https://doi.org/10.12681/byzsym.648>

Η ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ

Κατὰ τὴν μακρὰν ἐνασχόλησίν μου μὲ τὰ συναφῆ πρὸς τὴν πλήρωσιν τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου προβλήματα παρατήρησα ὅτι χρήζει ἐρεύνης καὶ τὸ τῆς ἀντιβασιλείας, εἰς ἃς περιπτώσεις ὁ καλούμενος εἰς τὴν διαδοχὴν εἶναι εἰσέτι ἀνήλικος. Μὴ διασωθείσης, κυρίως εἰπεῖν μὴ ὑπαρχούσης, καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰδικῆς νομοθεσίας, εὐρισκόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν συναγωγὴν τῶν νομικῶν κανόνων ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων. Προηγουμένως ὅμως πρέπει νὰ χαραχθοῦν τὰ χρονικὰ καὶ γεωγραφικὰ πλαίσια τῆς ἐρεύνης, ἔτι δὲ νὰ ἐξειδικευθῇ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Ἡ χρονικὴ περίοδος ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ 324, ὅτε ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ ἵδρυσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέχρι τοῦ 1453, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἄλωσις. Τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας συνεξετάζεται μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου Α' (395) ¹.

Ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης θὰ εἶναι ἡ ἀντιβασιλεία κατὰ τὴν ἀνηλικότητα ἡγεμόνος καὶ ἐφ' ὅσον διαρκεῖ αὕτη. Κατὰ συνέπειαν, δὲν θὰ μὲ ἀπασχολήσουν αἱ νομικαὶ σχέσεις, αἱ προκύπτουσαι ἐκ τοῦ διορισμοῦ ἀντιβασιλέως ὑπὸ τοῦ νομίμου ἐνηλικίου αὐτοκράτορος, ὁσάκις οὗτος ἠναγκασμένος νὰ ἀπουσιάσῃ ἐπὶ μακρὸν τῆς βασιλευούσης — κατὰ κανόνα ἕνεκα στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων — καταλείπει ἰδιαιτέρον ἐκπρόσωπόν του, ὡς συνέβη τῷ 622 ² ἢ τῷ 1081 ³.

Πρὸ πάσης ἄλλης συζητήσεως πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ ἔτος ἐνηλικιώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τὴν σήμερον σωζομένην νομοθεσίαν

1. Εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, Ἀθήναι 1956, σελ. 11, αἰτιολογεῖται ἡ ἐπιλογή τῶν ὡς ἄνω χρονικῶν πλαισίων.

2. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος κατέλιπε δὲ τὸν ἴδιον υἱὸν σὺν τῷ πατριάρχῃ Σεργίῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει διοικεῖν τὰ πράγματα σὺν Βωνόσῳ τῷ πατριάρχῳ... Θεοφάνης, σελ. 303₃; πρβλ. Σκυλίτζην - Κεδρηγόν, τόμ. Α', σελ. 717 - 718. Ὁ πρωτότοκος οὗτος τῶν υἱῶν τοῦ Ἡρακλείου, ἀκούων εἰς τὸ ὄνομα Ἡράκλειος νέος Κωνσταντίνος, γεννηθεὶς τὴν 3ην Μαΐου 612 (Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 702₁₆, Θεοφάνης, σελ. 300₇) ἤγε τὸ δέκατον ἔτος, ὅτε ὁ πατὴρ του τὴν 5ην Ἀπριλίου 622 κατέλιπε τὴν βασιλεύουσαν ἐκστρατεῶν κατὰ τῶν Περσῶν.

3. Ὁ Ἀλέξιος Α' διὰ χρυσοβούλλου (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 1073, Αὐγούστος 1081) ἀνέθεσεν εἰς τὴν μητέρα του, τὴν ἑξοχὸν Ἄνναν Δαλασσηνὴν, τὴν τῶν ἀπάντων διαίκτησιν, διαρκούσης τῆς κατὰ τῶν Νορμανδῶν ἐκστρατείας του.

οὐδεμία διάταξις ἀπαντᾷ, ρυθμίζουσα ad hoc τὸ θέμα. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν πρᾶξιν ἐπανελημμένως προβάλλει τὸ δέκατον ἕκτον ὡς ἔτος πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ¹. Δὲν δύναται μόνον ἀνεπιφυλάκτως νὰ λεχθῆ, ἐὰν τοῦτο νοῆται συμπεπληρωμένον ἢ οὐ. Κατὰ τὸ τότε ἰσχύον ἀστικὸν δίκαιον ἡ ἐνηλικίωσις ἐπῆρχετο μὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου, ἡ δὲ ἐφηβότης μὲ τὴν τοῦ δεκάτου τετάρτου ἔτους· ὑφίσταται ὅθεν διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἐνηλικιώσεως ἐξ ἐπόψεως ἀστικοῦ δικαίου ἀφ' ἑνός, πολιτειακοῦ ἀφ' ἑτέρου.

Διὰ τὴν γενικωτέραν θεωρίαν χρήσιμος εἶναι καὶ ἡ πληροφορία τοῦ ἱστορικοῦ Ζώσιμου², ἐξ ἧς εἶναι φανερόν ὅτι ἀναγνωρίζεται συγκεκριμένον χρονικὸν ὄριον διὰ τὴν πολιτικὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ ἡγεμόνος, τὸ ὁποῖον ὅμως οὔτε προσδιορίζεται ἐνταῦθα οὔτε εἶναι δυνατόν μετὰ βεβαιότητος νὰ συναχθῆ. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἱστορικός δὲν παρέχει ἀκριβῆ στοιχεῖα τῆς ἡλικίας τοῦ Γρατιανοῦ εἰς τρόπον, ὥστε εἶναι ἄγνωστον ποῖαν ἡλικίαν ἀποδίδει εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα³ τὴν 17ην Νοεμβρίου 375, ὅτε ἐκλήθη νὰ διαδεχθῆ τὸν πατέρα του. Πάντως εἶναι ἡ μοναδικὴ πηγὴ, ἡ ὁποία ἀναφέρει ἀλλοτρίαν ἀνάμιξιν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Οὐαλεντιανοῦ Α' κατανομήν τῆς αὐτοκρατορίας, προβάλλουσα ὡς ἐπιχείρημα τὴν ἀνηλικιότητα τούτων. Ὁ ἄριστος γνώστης τῆς καταστάσεως Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος οὐ μόνον δὲν ἀφήνει νὰ νοηθῆ ὅτι ἐγενήθη ζήτημα ἀνηλικιότητος τοῦ Γρατιανοῦ ἀλλ' ἀπηχεῖ τοὺς φόβους τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας δι' ἐνδεχομένην δυσαρέσκειαν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἐκ τῆς ἐσπευσμένης ἀναγορεύσεως τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ του Οὐαλεντιανοῦ Β'⁴, διὰ τὴν ὁποῖαν δὲν ἐλήφθη προηγουμένως ἡ συγκατάθεσις τοῦ Γρατιανοῦ⁵.

Κατ' οὐδὲν συμβάλλει καὶ ἡ ἐν τῇ παραφράσει τῆς ἱστορίας τοῦ Γεωρ-

1. Τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος ὡς τι τὸ αὐτονόητον θεωρεῖ καὶ ὁ Ν. Οἰκονομίδης, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067)*, REB 21 (1963), σελ. 121.

2. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐαλεντιανοῦ Α' διελομένων δὲ πρὸς ἑαυτοὺς Γρατιανοῦ καὶ Οὐαλεντιανοῦ τοῦ νέου τὴν βασιλείαν, ὡς ἐδόκει τοῖς περὶ αὐτοὺς τὰ πράγματα κρῖνουσιν (αὐτοὶ γὰρ οἱ βασιλεῖς οὐκ ἦσαν κύριοι διὰ τὴν ἡλικίαν...): Ζώσιμος, σελ. 193.

3. Κατὰ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 543₉, ὁ Γρατιανὸς ἐγενήθη πρὸ ε' καλανδῶν ἰουνίων (= 23 Μαΐου), κατὰ τὰ Consul. Constant. ἐκδ. Th. Mommsen, *Chronica Minora*, τόμ. Α' (= MGH SS, τόμ. Θ'), Βερολῖνον 1892, σελ. 239, τὴν 18ην Ἀπριλίου (die XIII Kal. Mai) 359. Τὴν τελευταίαν χρονολογίαν ἀποδέχεται ὁ O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Στουτγάρδη 1919, σελ. 206.

4. Ὁ Οὐαλεντιανὸς Β' τὴν 17ην Νοεμβρίου ἦτο, κατὰ τὸν Ἀμμιανὸν Μαρκελλῖνον, XXX, 10, 4, τεσσαρῶν ἐτῶν, κατὰ τὸν Ζώσιμον, σελ. 193, ἦγε τὸ πέμπτον ἔτος. Βλ. W. E n s s l i n, ἄρθρον *Valentinianus II*, ἐν Real - Encyclopädie, τόμ. VII A 2, Στουτγάρδη 1948, στ. 2206.

5. Ammianus Marcellinus, XXX, 10.

γίου Ἀκροπολίτου μαρτυρία. Ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος περὶ τῆς διαθήκης τοῦ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως, δι' ἧς ἀνετέθη εἰς τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα ἡ ἀντιβασιλεία μέχρις ἂν ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς εἰς ἡβῆν τελείαν ἀφίκοιτο¹. Ποῖον χρονικὸν ὄριον νοεῖται εἶναι ἀσαφές, διότι τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον γνωρίζει ὡς πέρασ τῆς ἡβῆς τὸ δέκατον τέταρτον συμπεπληρωμένον, δι' ὠρισμένας ὁμως περιπτώσεις καὶ τὴν plena pubertas ἦτοι τὸ δέκατον ὄγδοον συμπεπληρωμένον. Ἀλλὰ ζωντῶς ἀμφιβάλλω, ἐὰν ἡ φράσις εἰς ἡβῆν τελείαν κεῖται μὲ τὴν τεχνικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου· πιθανώτερον θεωρῶ ὅτι καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μιᾶς τῶν ἐπιτηδευμένων, μεγαλοστόμων καὶ ἀορίστων πως ἐκφράσεων, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς².

Οὐδὲν θέμα διορισμοῦ ἀντιβασιλείας διὰ τὸν Ἰουστινιανὸν Β' ἀνέκυψε, μολονότι οὗτος ἡγήθη τῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἡλικίαν δεκαεξέτων³. Εἰς τὸ γνωστὸν ὀρκωμοτικόν, τὸ περιέχον τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Μανουῆλ Α' Κομνηνοῦ, ρητῶς μνημονεύεται τὸ δέκατον ἕκτον ὡς πέρασ τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, χωρὶς πάλιν νὰ προσδιορίζηται, ἐὰν νοῆται συμπεπληρωμένον ἢ οὐ⁴.

Ὁ λίαν ἀξιόπιστος βίος τοῦ ἡγουμένου Ἰωαννικίου, τοῦ ὁποίου ὁ συντάκτης δεικνύει ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν χρονολογιῶν, προσθέτει μίαν εἰσέτι μαρτυρίαν διὰ τὸ δέκατον ἕκτον ὡς ἔτος τῆς πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος. Ὁ βιογράφος χαρακτηρίζει τὸ θέρος τοῦ 792 ὡς τὸ ἕκτον τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ὁ.

1. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, Ποίημα, σελ. 265. Βλ. κατωτέρω, σελ. 83 κέ., τὸ σχετικὸν περὶ τοῦ Ἰωάννου Δ' κεφάλαιον.

2. Βλ. εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἡ σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος*, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 2 (1949), σελ. 21, ἀνάλογα παραδείγματα πρὸς δῆλωσιν τῶν μελῶν τῆς συγκλήτου.

3. Νικηφόρου Ἱστορία (ἐκδ. de Boor), σελ. 36 : ἑκκαδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγοντα Θεοφάνης, σελ. 363₂₈ : νεώτερος ὢν, ὡς ἑξ' χρόνων Ζωναράς, Ι', σελ. 228 : ὅτε τῆς ἀρχῆς ἐπέβη μειρακίσκος ἐξ ἐπὶ δέκα ἐνιαυτοῖς . . . Τὴν ἀνοδὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' εἰς τὸν θρόνον χρονολογεῖ ὁ Grumel τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 685. V. G r u m e l, *Quel est l'empereur Constantin le Nouveau commémoré dans le Synaxaire au 3 Septembre?*, Anal. Boll. 84 (1966), σελ. 254 - 260.

4. Α. Πάβλωφ, *Συνοδικὸς τόμος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Ἀγχιάλου (24 Μαρτίου 1171)* (ρωσιστί), Viz. Vrem. 2 (1895), σελ. 392 = Ἀ. Παπαδόπουλου - Κεραμέως, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, τόμ. Δ', Πετροῦπολις 1897, σελ. 111 (= G r u m e l, *Regestes*, ἀρ. 1120) : ἐὰν δὲ συμβῆ σοῦ (sc. Μανουῆλ Α') τελευτήσαντος ἀνηβὸν ἔτι εἶναι τὸν αὐτὸν περιπόθητον υἱὸν τῆς βασιλείας σου κῦρ Ἀλέξιον, καὶ μὴ φθάσαι τὸν ἑξκαιδέκατον χρόνον . . .

5. Βίος Ἰωαννικίου, ἐν Acta Sanctorum Novembris, τόμ. Β' 1, Βρυξέλλαι 1894, σελ. 337 : ἕκτω ἔτει τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ νεωτέρου . . . συμβολῆς γενομένου πολέμου ἐν τῇ Μαρκέλλα. Ἡ ἐκφρασις αὐτοκρατορικῆ βασιλεία ἀπαντᾷ καὶ περαιτέρω, σελ. 335, κεφ. 4, ἀναφερομένη εἰς τὴν Εἰρήνην. Βλ. κατωτέρω, σελ. 22.

“Οθεν ἡ πρὸ ἐξαετίας ἑναρξίς αὐτῆς συμπίπτει μὲ τὸ ἔτος 786, καθ’ ὃ ὁ Κωνσταντῖνος διέτρεχε τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος, δεδομένου ὅτι εἶχε γεννηθῆ τὴν 14ην Ἰανουαρίου 771¹.

Εἰς τὴν αὐτὴν διαπίστωσιν καταλήγομεν ἐκ τῆς ἐπὶ μέρους ἐρεύνης τῶν περιπτώσεων Μιχαὴλ Γ’ καὶ Κωνσταντίνου Ζ’ (Η’, κατὰ τὴν ὑπ’ ἐμοῦ προταθεῖσαν ἀρίθμησιν), οἵτινες, ὡς θὰ δειχθῆ εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, ἐνηλικιώθησαν πολιτικῶς εἰς τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος².

Δέον νὰ τύχουν προσοχῆς καὶ τὰ ὀλίγα παραδείγματα ἀναδείξεως ἀνηλικίου πατριάρχου - πάντοτε γόνου βασιλευούσης δυναστείας καταλαβούσης πραξικοπηματικῶς τὴν ἀρχὴν — καίτοι τὰ περὶ τοῦ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν χρονολογικὰ δεδομένα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆ. Ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλείου Α’ Στέφανος φέρεται γεννηθεὶς μεταξὺ 868 καὶ 871, ὁ δὲ χρόνος τῆς ἐνάρξεως τῆς πατριαρχείας του κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 886 μέχρι Δεκεμβρίου 887³. Ἡ περίπτωσις ὁμῶς τοῦ Θεοφυλάκτου Λεκαπηνοῦ ἐνισχύει τὴν ἀποδοχὴν τοῦ δεκάτου ἕκτου ὡς ἔτους πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως, διότι ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς Α’ ἐνήργησε τόσον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅσον καὶ ἐν Ρώμῃ, ὅπως ὁ υἱὸς του προβληθῆ εἰς πατριάρχην (2 Φεβρουαρίου 933 ἢ χειροτονία), εὐθὺς ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος⁴.

Ὁ ὅρος **ἀντιβασιλεία** (régence, regency, Regentschaft), ἄγνωστος εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς, χρησιμοποιεῖται ὑπ’ ἐμοῦ εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, ὑπ’ ἣν ἔννοιαν ἀπαντᾷ εἰς τὴν ὀρολογίαν τοῦ συγχρόνου πολιτειακοῦ δικαίου. Ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία γνωρίζει τὸν ὅρον *ἐπίτροπος*.

Ὁ Θεσμὸς τῆς ἀντιβασιλείας, διατηρηθεὶς καθ’ ὅλην τὴν ὑπερχιλιετῆ διάρκειαν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὑπέστη βαθμιαίως ἐνίας μεταβολάς, ὧν ἡ παρακολούθησις καθίσταται εὐχερεστέρα, ἐὰν ἡ ἔρευνα χωρῆσθαι σταδιακῶς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων καὶ ἐξ αὐτῶν ὀρμωμένη ἀναχθῆ εἰς γενικώτερα συμπεράσματα. Εἰδικώτερον θὰ ἐπιχειρηθῆ νὰ δοθῆ ἀπάντησις εἰς τὰ ἀκόλουθα ἐπὶ μέρους θέματα : 1) Ποῖα τὰ εἶδη τῆς ἀντιβασιλείας. 2) Πῶς συγκροτεῖται αὕτη καὶ τίς ὀρίζει τὰ μέλη. 3) Ποία ἡ ἔκτασις τῆς ἐξου-

1. Αἰ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαὶ παρατίθενται κατωτέρω, σελ. 20.

2. Βλ. κατωτέρω, εἰς τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια.

3. Βλ. Γ. Κόλια, *Βιογραφικὰ Στεφάνου Α’ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου*, Ἑλληνικά, παράρτημα 4 (1953), σελ. 358 - 363 καὶ G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, Μόναχον 1963, σελ. 194, σημ. 2 καὶ σελ. 201, σημ. 1, ἐνθα συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν ὑποστηρικθεισῶν ἀπόψεων.

4. Βλ., ἀντὶ παντὸς ἄλλου, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Α’ πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην ΙΓ’ (ἔτ. 933), ἔκδ. Ἰ. Σακελίωνος, *Ρωμανοῦ βασιλέως τοῦ Λεκαπηνοῦ ἐπιστολαί*, ΔΙΕΕ 2 (1885), σελ. 395 - 400 (= Grumel, *Regestes*, ἀρ. 625). Πρβλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 226.

σίας τοῦ (ἢ τῶν) ἀντιβασιλέως (-έων) καὶ ποία ἡ νομικὴ θεμελίωσις αὐτῆς.
4) Λῆξις τῆς ἀντιβασιλείας.

Ἐξ ἀρχῆς δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ ἀντιβασιλεία ἐν Βυζαντίῳ ἀσκεῖται ὑπὸ τὰς ἀκολουθούς δύο μορφάς. Ὑπὸ τὴν πρώτην, μέλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, — τὸ συνηθέστερον ἢ βασιλομήτωρ, — καθίσταται συμβασιλεύς τοῦ ἀνηλίκου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίσημον ἰδιότητα τοῦ συμβασιλέως μετέχει εἰς τὴν χάραξιν τῆς πολιτικῆς γραμμῆς καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων, ἀξιούται δὲ συνάμα καὶ τῶν λοιπῶν εἰς συμβασιλέα ἀποδιδομένων τιμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπὶ νομισμάτων ἀπεικονίσεως.

Ὑπὸ τὴν δευτέραν μορφήν, ἐν ἣ περισσότερα πρόσωπα, ἀνήκοντα εἰς τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, φερόμενα εἰς τὰς πηγὰς ὡς ἐπίτροποι, ἐπιφορτίζονται μὲ τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀντιβασιλείας. Τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἐκτείνονται εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς λειτουργίας τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Οἱ ἐπίτροποι, ὡς εὐνόητον, δὲν τυγχάνουν βασιλικῶν τιμῶν.

Οἱ ἀνήλικοι αὐτοκράτορες τῆς πρώτου περιόδου (ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ 324 μέχρι τῆς ἐκθρονίσεως τοῦ Φωκᾶ τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 610), ἦσαν ὁ Θεοδόσιος Β' καὶ ὁ Λέων Β' ¹.

Α'

Ὁ Θεοδόσιος Β', νήπιον ἔτι, ἀνηγορεύθη τὴν 10ην Ἰανουαρίου 402 αὐγουστος ² ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τὴν 1ην Μαΐου 408 ἑπταετῆς ³ ἐκλήθη νὰ διαδεχθῆ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀνατολῆς ⁴ τὸν ἀποθανόντα πατέρα του, ἐνῶ

1. Ἡ περίπτωση τοῦ Οὐαλεντιανοῦ Β' (375 - 392), δὲν ἐμπίπτει εἰς τὴν ἔρευναν, διότι οὗτος ἤγε μὲν τὸ πέμπτον ἔτος, ὅτε διεδέχθη τὸν πατέρα του Οὐαλεντιανὸν Α', ἀλλὰ παρεκάθισεν ὡς συνάρχων τῶν συγγενῶν του αὐτοκρατόρων Οὐάλεντος καὶ Ἰρατιανοῦ, βραδύτερον δὲ τοῦ Θεοδοσίου Α'. Οὐδέποτε δηλαδὴ ἤρξεν ὡς μόνος αὐτοκράτωρ, ἀνήλικος ὢν. Βλ. E. S t e i n - J. R. P a l a n q u e, *Histoire du Bas - Empire*, τόμ. Α', *De l'état romain à l'état byzantin (284 - 476)*, [s.l.], 1959, σελ. 183 κέ. καὶ τὰς παραπομπὰς εἰς τὴν ἐν σελ. 514 βιβλιογραφίαν.

2. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 568₅.

3. Ὁ Θεοδόσιος Β' εἶχε γεννηθῆ τὴν 10ην Ἀπριλίου 401. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 567₂₀, Marcellini comitis Chronicon, 401, 3, ἔκδ. Th. M o m m s e n, *Chronica Minora*, τόμ. Β' (= MGH SS, τόμ. ΙΑ'), Βερολίνον 1894, σελ. 67.

4. Σωκράτης Γ' 23, Σωζομενός, Θ' 1. 1, Marcellini comitis Chronicon, 402, 2 (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 67), Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 570, Μαλάλας, σελ. 351, 352, Ζαχαρίας ρήτωρ, ἔκδ. K. A h r e n s - G. K r ü g e r, *Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor*, Λιψία 1899, σελ. *42, Θεοφάνης, σελ. 81, Φιλοστόργιος, ΙΒ', 4, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 585₁₄, 586, Ζωναράς, Γ', σελ. 97, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 69.

εἰς τὴν Δύσιν ἐβασίλευεν ὁ θεῖός του Ὀνώριος (17 Ἰανουαρίου 395 μέχρι 15 Αὐγούστου 423). Μὲ ἀνήλικον αὐτοκράτορα εὐλογον εἶναι νὰ ἀνακύψῃ θέμα ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ἀφ' ἑνός, ἐπιμελείας καὶ προστασίας τοῦ ἀνηλίκου ἀφ' ἑτέρου. Ζήτημα διορισμοῦ ἀντιβασιλέως δὲν φαίνεται νὰ ἐγεννήθῃ, διότι ὑπῆρχεν ἐνήλικος συνάρχων εἰς τὸ Δυτικὸν τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐθεωρεῖτο ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου ἐνιαία¹.

Ἡ τοποθέτησις εἰς τὴν *praefectura praetorio per Orientem* ἱκανοῦ προσώπου ἐξησφάλιζε τὴν λειτουργίαν τῆς διοικήσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος καὶ πιθανῶς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τυχὸν μεταβολὰς εἰς τὰ λοιπὰ ἀνώτατα κρατικὰ λειτουργήματα ἀναφέρεται τὸ χωρίον τοῦ Ζωσίμου σελ. 290 : ὁ τε γὰρ Στελίχων εἰς τὴν ἐφάν ἐβούλετο διαβῆναι καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἀρκαδίον παῖδα Θεοδοσίον διαθεῖναι, νέον ὄντα καὶ κηδεμονίας δεόμενον, ὃ τε βασιλεὺς Ὀνώριος αὐτὸς στέλλεσθαι τὴν ὁδὸν διενοεῖτο καὶ ὅσα πρὸς ἀσφάλειαν τῆς τοῦ νέου βασιλείας οἰκονομῆσαι². Ἡ ἐξέλιξις ὅμως τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἡ δολοφονία τοῦ Στελίχωνος (22 Αὐγούστου 408) ἐματαιώσαν τὴν σχεδιαζομένην ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οὕτω παρέμεινεν ὡς *praefectus praetorio per Orientem* ὁ Ἀνθέμιος, διωρισμένος ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 405 εἰς τὴν θέσιν ταύτην³. Καὶ μαρτυρεῖται μὲν περὶ τοῦ Ἀνθεμίου ὅτι εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων, οὐδαμοῦ ὅμως ἀναφέρεται οὗτος ὡς ἐπίτροπος τοῦ μικροῦ ἡγεμόνος. Ὁ αὐτὸς ἀξιωματοῦχος κυριαρχεῖ εἰς τὸ πολιτικὸν προσκήνιον μέχρι τοῦ 414 συνεχίζων τὸ ἔργον, ὅπερ εἶχεν ἤδη ἀναλάβει ἐπὶ τοῦ προκάτοχου αὐτοκράτορος, ἔκτοτε δὲ παύει νὰ γίνεταί λόγος περὶ αὐτοῦ⁴.

Ὁμάς πηγῶν⁵ ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ἰσδιγέρδην Ἀ' (399 - 420) τὸν χαρακτηρισμὸν ἐπίτροπος (Προκόπιος), κηδεμῶν (Ἀγαθίας),

1. Βλ. O s t r o g o r s k y, *Geschichte*, σελ. 45 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

2. Πρβλ. Σωζομενόν, Θ', 4, 5 : Ἐπεὶ δὲ ἐτελεύτησεν Ἀρκαδιὸς ὤρμησε μὲν Ὀνώριος φειδοῖ τῇ περὶ τὸν ἀδελφιδὸν ἐλθεῖν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πιστοὺς ἄρχοντας καὶ φύλακας καταστήσαι τῆς αὐτοῦ σωτηρίας καὶ βασιλείας...

3. Σωκράτης, Ζ', 1. Βλ. τὴν ἐκθεσιν τῶν γεγονότων παρὰ E. Stein - J. R. Palanque, *Histoire*, τόμ. Α', 1959, σελ. 245 κέ. Περὶ τοῦ Ἀνθεμίου βλ. C. Z a k r z e w s k i, *Un homme d'État du Bas - Empire: Anthemius*, EOS 31 (1928), σελ. 417 - 438 καὶ εἰδικώτερον περὶ τοῦ διορισμοῦ του εἰς τὴν θέσιν τοῦ *praefectus praetorio*, σελ. 422, σημ. 1.

4. Βλ. J. B. Burg, *History of the later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian (a. D. 395 to a. D. 565)*, τόμ. Α'², Λονδῖνον 1923, σελ. 214 καὶ σημ. 2, Stein - Palanque, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 246, 275. Ὁ Z a k r z e w s k i, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 438, δέχεται ὅτι ἡ πολιτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ἀνθεμίου ἔληξε μὲ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός.

5. Πρόκειται περὶ τῶν ἱστορικῶν Προκοπίου, Ἀγαθίου, καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρονολογῶν Θεοφάνους, Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῶ καὶ Ζωναρᾶ.

κουράτωρ (Θεοφάνης) τοῦ Θεοδοσίου Β'. Σπεύδω νὰ ἐπισημάνω ὅτι οἱ ὅροι οὗτοι δὲν χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν αὐστηρῶς τεχνικὴν ἔννοιαν, ἣν ἔχουν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ δικαίῳ. Ὁ φανατικῶς ἀρχαίζων Ἀγαθίας¹ χρησιμοποιεῖ τὸν συνηθέστερον παρὰ ποιηταῖς ἀπαντῶντα ὄρον *κηδεμών*, οὗτινος ἡ ἔννοια εἶναι γενικωτέρα². Ὁ Προκόπιος, περισσότερον ἀκριβολόγος, χρησιμοποιεῖ τὸν τεχνικὸν ὄρον *ἐπίτροπος*, ἐνῶ ὁ Θεοφάνης τὸν τεχνικὸν μὲν ἀλλὰ ὀλιγώτερον ἐπὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἀνήβων κυριολεκτοῦντα *κουράτωρ*³, μεταφέρων πιθανῶς τὴν λέξιν ἐκ τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ἠντλησε τὴν πληροφορίαν. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρολογικῆς ἐπιλογῆς θεωρῶ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς περὶ τῆς μεγαλειότητος καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Βυζαντινοῦ μονάρχου πολιτειακὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τὴν σκέψιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιφορτίσῃ τὸν ἐξ ἴσου μεγαλαυχοῦντα Πέρσην ἡγεμόνα μὲ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας ἀνηλίκου καὶ μὲ ζητήματα μισθώσεως ἢ ἀγοραπωλησίας, ἐὰν τὰ ὡς ἄνω χωρία ἤθελον ἐρμηνευθῆ ὡς ἀπηχοῦντα σχέσιν ἰδιωτικοῦ δικαίου.

Ἐνιοὶ πάλιν ἠμφεσβήτησαν τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς πληροφορίας⁴, ἣν ἄλλοι ἐξ ἴσου διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες ἀποδέχονται⁵ καὶ νομίζω ὀρθῶς. Τὸ χωρίον τοῦ Προκοπίου ἔχει ὡς ἀκολούθως: Ὁ Ἀρκαδίος διὰ διαθήκης... διάδοχον μὲν τῆς ἡγεμονίας ἀνεῖπε τὸν παῖδα, ἐπίτροπον δὲ αὐτῷ κατεστήσατο Ἰσδιγέρδην τὸν Περσῶν βασιλέα, ᾧ δὴ πολλὰ ἐν ταῖς διαθήκαις ἐπέσκηψε Θεοδοσίῳ τὴν βασιλείαν σθένει τε καὶ προνοίᾳ πάσῃ ξυνδιασώσασθαι⁶. Κατ'

1. Ὁ Ἀγαθίας, σελ. 264 (= σελ. 156 - 157 τῆς ἐκδόσεως R. Keydell, Βερολῖνον 1967), τονίζει ὅτι ἡ εἶδησις αὕτη ἀναγράφεται μόνον ὑπὸ τοῦ Προκοπίου οὐδὲ παρ' οἷς τυχόν τὰ τῆς Ἀρκαδίου τελευτῆς ἀπεμνημόνευται.

2. Βλ. H. G. Liddel - R. Scott, *A Greek - English Lexicon*, ἔκδ. 9η, Ὁξφόρδη [1948], s.v.

3. Κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ὁ ἀνήβος μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου ἔτους ἐτέλει ὑπὸ ἐπίτροπον (*tutor*), εἶτα δὲ ὁ ἔφηβος μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου ὑπὸ κουράτορα (*curator*). Ἀπὸ τῆς μεταδιοκλητιανείου περιόδου παρατηρεῖται βαθμιαία ἐξομοίωσις τῶν ἐπιτρόπων πρὸς τοὺς κουράτορας, καὶ τῶν ἀνήβων πρὸς τοὺς ἐφήβους ἀνηλίκους. Βλ. M. Kaser, *Das römische Privatrecht, II: Die nachklassischen Entwicklungen*, Μόναχον 1959, σελ. 78 κέ., 158 κέ.

4. Οὕτως ὁ E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, τόμ. Ε', Λονδῖνον 1807, σελ. 412 - 414 παλαιότερον καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὁ C. Zakrzewski, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 426.

5. E. Stein - R. Palanque, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 246, B. Rubin, ἄρθρον *Prokopios von Kaisareia*, ἐν *Real-Encyclopädie*, τόμ. 45, 1, Στουτγάρδη 1957, στ. 361.

6. Προκοπίου, Πόλεμοι Περσικοί, I, 2. 8 (= ἔκδ. Haugy, σελ. 8). Ἡ μαρτυρία καὶ παρὰ Ἀγαθίᾳ, σελ. 264 (= ἔκδ. Keydell, σελ. 156 - 157), Θεοφάνη, σελ. 80, Σκυλίτζη - Κεδρηγῶ, Α', σελ. 586₄, Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 100. Ὁ Σκυλίτζης προσθέτει ὅτι, συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ὁ Ἰσδιγέρδης ἐδικαιοῦτο λαμβάνειν πρεσβεῖον

ἀρχὴν δικάκειμαι λίαν δυσμενῶς εἰς τὴν ἀπόρριψιν γραπτῶν μαρτυριῶν, παραδιδομένων ὑπὸ ἀρίστων πηγῶν. Συγγραφεὺς δὲ τῆς περιωπῆς τοῦ Προκοπίου, — ὅστις εἶναι βέβαιον ὅτι διέθετεν ἐξαιρέτους πληροφορίας περὶ τῶν βυζαντινο - περσικῶν σχέσεων — ὤφειλε νὰ ἐπιλέξῃ μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς τὰς εἰδήσεις, ἃς θὰ κατεχώριζεν εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τῆς μεταξύ τῶν δύο κρατῶν ἐπικοινωνίας. Πρὸς τούτους, ἡ μαρτυρία ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἐναρμονίζεται ἀπολύτως πρὸς τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τῆς ἐποχῆς, δεδομένου ὅτι βασιλεύοντος τοῦ Ἰσδιγέρδου Α' αἱ μεταξύ τῶν δύο ἡγεμονιῶν σχέσεις ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως φιλικαί¹.

Ἐπιμελῆς ἐξέτασις τῆς πληροφορίας τοῦ Προκοπίου καὶ τῶν λοιπῶν μνημονευθεισῶν πηγῶν καθιστᾷ ἀβάσιμον τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ἱστορικότητος αὐτῆς, διαγράφει δὲ ἰδιόρρυθμον κατάστασιν, διότι δὲν πρόκειται περὶ ἀναμίζεως ξένου ἡγεμόνος εἰς τὴν διακυβέρνησιν ἀνεξαρτήτου κράτους, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄσκησις ἀντιβασιλείας. Τὸ κείμενον ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν περιφρούρησιν τῆς ζωῆς τοῦ παιδὸς καὶ τὴν διατήρησίν του εἰς τὸν θρόνον, οὐδὲν δὲ ὑπαινίσσεται δι' ἐπέμβασιν εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων. Τὴν ἀποψὶν ταύτην ἐνισχύει τὸ περιεχόμενον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰσδιγέρδου, ἐξ ἧς ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία διέσωσε βραχέα τινα ἀποσπάσματα². Ὁ Πέρσης μονάρχης καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τὴν βυζαντινὴν σύγκλητον, ὅτι θὰ προστατεύσῃ παντὶ σθένει τὴν ζωὴν τοῦ Θεοδοσίου Β' συμφώνως πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἀπο-

χρησίον λίτρας ἑκατοντάδας δέκα. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη δεικνύει ὅτι, παρὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἀγαθίου (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 7), ἐσώζετο μέχρι τινὸς καὶ ἄλλη πηγή ἐξ ἧς ἤντησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὁ Σκυλίτζης, ὅστις καὶ ἀλλαγῶν διασώζει ἀγνώστους ἄλλοθεν πληροφορίας ἢ γνωστὰς μὲν ἀλλὰ μὲ πλείονας λεπτομερείας, ὡς εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Κατὰ τὸν B. Rubin, ἐνθ' ἀνωτ., στ. 361, ὁ Προκόπιος καὶ ὁ Θεοφάνης ἤντησαν ἐκ τῆς αὐτῆς μετὰ τὸν Πρίσκον πηγῆς. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἀπεδέχοντο τὴν ἱστορικότητα τῆς πληροφορίας, ὡς δεικνύει ἡ ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ. Οὗτος προβάλλει εἰς τὸν Συμεὼν Βουλγαρίας τὴν στάσιν τοῦ Πέρσου βασιλέως ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν, λέγων : οὗτος (sc. ὁ Ἰσδιγέρδης) ἀπέστειλε πρὸς τοὺς τῆς συγκλήτου λογάδας, δηλῶν ὡς καὶ τὸν πόλεμον καταλύει καὶ τοῦ νηπίου βασιλέως προστήσεται. P.G., τόμ. 111, στ. 53 (ἀρ. ἐπιστολῆς 5 — Grumel, *Regestes*, ἀρ. 641).

1. Τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐγκαρδιότητα εἰς τὰς μεταξύ τῶν δύο κρατῶν σχέσεις ἀπηχεῖ ἢ παρὰ Ἀγαθία, σελ. 264 (= ἐκδ. Keydell, σελ. 156), φράσις : Ἰσδιγέρδης ὁ Σαβῶρον. . . ὁ πολὺς παρὰ Ρωμαίους καὶ περιλάλητος. . .

2. Προκοπίου, Πόλεμοι Περσικοί, I, 2. 10 (— ἐκδ. Haury, σελ. 9) : αὐτίκα γοῶν πρὸς Ρωμαίων τὴν βουλὴν γράμματα ἔγραψεν, ἐπίτροπός τε οὐκ ἀπαρνούμενος Θεοδοσίον βασιλέως εἶναι καὶ πόλεμον ἐπανατεινόμενος, ἦν τις αὐτῶ ἐς ἐπιβουλὴν ἐγχειροίη καθίστασθαι. Οἱ Θεοφάνης, σελ. 80, Σκυλίτζης παρὰ Κεδρηνῶ, Α', σελ. 586₁₂, Ζωναρᾶς, I', σελ. 100, ἐπαναλαμβάνουν σχεδὸν ἐπὶ λέξει τὰ αὐτά. Ὡς λίαν χαρακτηριστικὴν, σημειῶ περιχοπὴν τοῦ Σκυλίτζη : γράφει τῇ συγκλήτῳ Ρωμαίων φυλάττειν τὸ παιδίον ἀνεπιβουλεύτων, ἵνα μὴ πόλεμον ἀσπονδον κατὰ Ρωμαίων ἀνακινήσῃ. . .

στέλλει εκπρόσωπόν του άνδρα χρηστόν και πεπαιδευμένον, ίνα έπιμεληθῆ τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ νέου μονάρχου. Εἰς τὸ βασιλικὸν περσικὸν έγγραφον, ὡς τοῦτο ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς ιστοριογραφίας, οὐδεμία νῦξις ἀπαντᾷ περὶ ἀναμίξεως τοῦ Πέρσου βασιλέως εἰς τὰς βυζαντινὰς κρατικὰς ὑποθέσεις· τὸ κέντρον τοῦ βάρους τίθεται εἰς τὴν περιφρούρησιν τῆς ζωῆς τοῦ Θεοδοσίου. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν οὔτε ἐκλήθη νὰ χρηματίσῃ ἀντιβασιλεὺς τοῦ Θεοδοσίου Β', οὔτε ὁ ἴδιος ἐξέλαβε τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐντολὴν ὡς ἄσκησιν ἀντιβασιλείας, ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἐξέθεσα ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς παρούσης μελέτης. Κατὰ συνέπειαν, οὐδεὶς λόγος συντρέχει διὰ νὰ ἀμφισβητηθῆ ἡ ἀξιοπιστία τῆς εἰδήσεως. Ὁ Ἀρκάδιος διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἀντίβαρον εἰς τυχὸν ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας γενησομένης ἐπιβουλᾶς κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου του, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς Δύσεως ὑποκινουμένης, προσέφυγεν εἰς τὴν συμπαράστασιν ξένου, φίλου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κράτους.

Τὸν ὄρον ἐπίτροπος ἀποδίδουν Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ εἰς τὴν Πουλχερίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου χρῆζει ἐρεῦνης ἡ πολιτειακὴ θέσις ταύτης, διαρκούσης τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ της.

Ὁ Σωζομενός, Θ', 1, 2 κέ., γράφει : ἡ τῶν ὄλων οἰκουρὸς θεία δύναμις ἐπίτροπον αὐτοῦ (sc. τοῦ Θεοδοσίου Β') καὶ τῆς ἡγεμονίας κατέστησε Πουλχερίαν τὴν ἀδελφίην. ἡ δὲ οὐπω πεντεκαιδέκατον ἔτος ἄγουσα ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν σοφώτατον καὶ θεῖον ἔλαβεν νοῦν. . . ὑπεισελθοῦσα δὲ τὴν φροντίδα τῆς ἡγεμονίας ἄριστα καὶ ἐν κόσμῳ πολλῶ τὴν Ρωμαίων οἰκουμένην διέκρησεν, εὖ βουλευομένη καὶ ὡς ἐν τάχει τὰ πρακτέα ἐπιτελοῦσα καὶ γράφουσα. ἠκριβωτο γὰρ λέγειν καὶ γράφειν ὀρθῶς κατὰ τὴν Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων φωνήν. τῶν δὲ πραττομένων τὴν δόκησιν εἰς τὸν ἀδελφὸν ἀνέφερε¹. Ἡ ἀνωτέρω μαρτυρία, καίτοι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται εἰς γεγονότα τοῦ ἔτους 408 ἀφορῶσα, ἀναφέρεται πράγματι εἰς τὸ ἔτος 414, ὡς ὀρθῶς διέγνωσεν ὁ E. Stein². Ἡ Πουλχερία, γεννηθεῖσα τὴν 19ην Ἰανουαρίου 399³, ἀνεκηρύχθη αὐγοῦστα

1. Προφανῶς εἰς τὸ χωρίον τοῦτο στηρίζεται ὁ Θεοφάνης, σελ. 814-15, γράφων : Πουλχερία ἡ τούτου ἀδελφὴ παρθένος δέκα καὶ πέντε ἐτῶν οὐσα τὴν βασιλείαν σὺν Θεῶ καλῶς διέκει, καταχωρίζων τὸ γεγονός εἰς τὸ ἔτος 408, ἐνῶ τῇ ἀληθείᾳ δέον τοῦτο νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸ 414. Σημειωτέον ὅτι ὁ Σωζομενός, ἀποβλέπων κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀσχολεῖται παρεμπιπτόντως μόνον μὲ τὰς διακυμάνσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ δὲν τηρεῖ ἐπακριβῶς τὴν χρονικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων. Ἡ αὐτὴ εἰδησις καὶ παρὰ Φιλοστοργίῳ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, IB', 7, ἀνευ χρονικῆς ἐνδείξεως : σινην δ' αὐτῶ (sc. Θεοδοσίῳ κομιδῇ νέῳ) καὶ Πουλχερία ἡ ἀδελφὴ τὰς βασιλικὰς σημειώσεις ὑπηρετουμένη καὶ διευθύνουσα.

2. E. Stein - R. J. Palanque, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 275.

3. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 5675. Τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν παρέχει ἀκριβεῖς χρονολογίας διὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξέλιξιν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ

τὴν 4ην Ἰουλίου 414¹. Κατ' ἀκολουθίαν τὴν 1ην Μαΐου 408, ὅτε ὁ Θεοδοσίος Β' ἐκλήθη νὰ διαδεχθῆ τὸν πατέρα του, διήνυεν αὕτη τὸ δέκατον ἔτος· ἦτο ἐπομένως φυσικῶς καὶ νομικῶς ἀδύνατον νὰ ἐπωμισθῆ τὴν πραγματικὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν.

Ἄλλὰ μαρτυρία τοῦ Σκυλίτζη, χρονικῶς μεταγενεστέρα, ἀναγομένη πιθανώτατα εἰς ἐπίσημον στιγμὴν τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος, παρέχει σαφεστέραν εἰκόνα τῆς θέσεως τῆς Πουλχερίας. Τὸ χωρίον ἔχον ὡς ἐξῆς : οὗ (sc. Θεοδοσίου) αὐτοκρατορήσαντος Πουλχερία ἡ τούτου ἀδελφή, παρθένος ἰθ' ἐτῶν οὖσα, τὴν βασιλείαν καλῶς διώκει...², εἶναι σημαντικόν, τοῦτο μὲν διὰ τὴν χρονολογικὴν ἔνδειξιν (Πουλχερία 19 ἐτῶν, ἦτοι 19 Ἰανουαρίου 417 - 18 Ἰανουαρίου 418), τοῦτο δὲ διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ρήματος αὐτοκρατορῶ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου Β'. Ἐὰν ὁ χρονογράφος ἀκριβολογῆ, ὡς πιστεύω, καὶ διὰ τοῦ ρήματος αὐτοκρατορῶ δηλοῖ τὴν μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος καθοριζομένων τύπων καὶ προϋποθέσεων ἀνάληψιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, νομίζω ὅτι ἡ μαρτυρία ἀναφέρεται εἰς ἐπίσημον στιγμὴν τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ νεαροῦ ἡγεμόνος καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸν χρόνον τῆς πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Θεοδοσίου Β'. Καθ' ἃ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἐξέθεσα καὶ ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ διαπιστωθῆ ἔτι μᾶλλον, ἡ πολιτικὴ ἐνηλικίωσις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος συμπίπτει μὲ τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος. Τοῦτο διὰ τὸν Θεοδοσίον Β' ἄρχεται τὴν 10ην Ἀπριλίου 416 καὶ λήγει τὴν 9ην Ἀπριλίου 417. Ὅθεν ἡ χρονικὴ περίοδος 19 Ἰανουαρίου 417 μέχρι 9 Ἀπριλίου 417 συμπίπτει μὲ τὸ δέκατον ἕκτον τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὸ δέκατον ἕνατον τῆς Πουλχερίας. Φρονῶ ὅτι τὸ ἀνωτέρω ἐκ πρώτης ὄψεως ξενίζον χωρίον τοῦ Σκυλίτζη ἀποδίδει ὀρισμένην πολιτικὴν πραγματικότητα, δηλοῦν ὅτι ὁ Θεοδοσίος Β' ἐνηλικιωθεὶς ἀνέλαβεν ὡς αὐτοκράτωρ τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἀποφασιστικὴν ἐπιρροὴν ἔσκει ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν διακυβέρνησιν τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἀδελφή του. Ἡ δρᾶσις τῆς Πουλχερίας δὲν εἶχε νομικὴν θεμελίωσιν, ἀλλ' ἦτο ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις τῶν δύο ἀδελφῶν, ὡς προσφυῶς ἀποκαλύπτει ὁ Σωζομενός, σημειῶν : τῶν δὲ πραττομένων τὴν δόκησιν εἰς τὸν ἀδελφὸν ἀνέφερε³. Κατὰ συνέπειαν, ὁ ὅρος ἐπίτροπος, ὃν ὁ Σωζομενός χρησιμοποιεῖ εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον περὶ τῆς Πουλχερίας, δὲν κεῖται μὲ τὴν τεχνικὴν σημασίαν, ἣν βραδύτερον ἀπέκτησεν εἰς τὸ βυζαντινὸν πολιτειακὸν δίκαιον,

¹ Ἀρχαδίου, παραδίδον τὸν ἀριθμὸν τῆς ἰνδικτιῶνος, τὰ ὀνόματα τῶν ὑπάτων τοῦ ἔτους, τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν, καὶ μάλιστα τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς κατὰ τὸ μακεδονικὸν καὶ ρωμαϊκὸν ἡμερολόγιον.

² Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 571₁₄. Αἱ πηγαὶ δὲν ἀναφέρουν οὔτε ποῖος ἀπεφάσισε τὴν ἀνάδειξιν τῆς Πουλχερίας εἰς αὐγοῦσταν, οὔτε ποῖα πρόσωπα καὶ πολιτικαὶ τάσεις καλύπτονται ὀπισθεν αὐτῆς.

³ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 586.

⁴ Σωζομενός, Θ', 1. 2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 9, τὸ χωρίον.

δηλῶν τὸν ἀντιβασιλέα. Ἡ Πουλχερία, φιλόδοξος καὶ ἰσχυρᾶς θελήσεως, εἶναι *de facto* καὶ οὐχὶ πολιτειακῶ δικαίῳ ἐπίτροπος τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἀδελφοῦ τῆς, εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ ὁποίου ἐπενέβη ἐπίσης ζωηρότατα.

Ἡ ἐπὶ νομισμάτων ἀπεικόνισις τῆς Πουλχερίας δικαιολογεῖται ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτῆς ὡς ἀγούστης¹. Κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας συνεχίζεται ἡ παλαιὰ παράδοσις τῆς κοπῆς νομισμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται ἡ ἀγούστα, σύζυγος ἢ ἀδελφὴ αὐτοκράτορος².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων ἐπιτρέπονται, νομίζω, τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα :

1) Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαδίου δὲν ἐλειτούργησεν εἰδικὸν συμβούλιον ἀντιβασιλείας διὰ τὸν ἀνήλικον Θεοδοσίον Β', διότι ὡς φαίνεται, ἡ παρουσία ἐνηλίκου αὐτοκράτορος εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας ἐκάλυπτεν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου τὰς πράξεις τοῦ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς δρῶντος συνάρχοντος, δεδομένου ὅτι τὸ κράτος ἐθεωρεῖτο εἰσέτι ἑνιαῖον.

2) Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ τὴν βασιλείαν ἀνηλίκου ἡγεμόνος ἡ σύγκλητος ἔχει ηὔξημένην ἰσχύν. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἡ σύγκλητος ἐπελέγη ὑπὸ τοῦ Πέρσου ἡγεμόνος ὡς συνομιλητῆς ἐπὶ ἀνωτάτου ἐπιπέδου διὰ θέμα ὑψίστης κρατικῆς σπουδαιότητος, ὡς ἦτο ἡ προσωπικὴ ἀσφάλεια τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος.

3) Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Ἰσδιγέρδης δὲν ἐπεφορτίσθη μὲ καθήκοντα ἀντιβασιλέως ἀλλ' ἀπεδέχθη τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν νὰ προστατεύσῃ ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς τὸν νῆπιον Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα.

4) Ἡ Πουλχερία, ἀγούστα ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου 414, — ἔτος καθ' ὃ ἐξέλιπεν ἐκ τῆς πολιτικῆς ζωῆς ὁ μέχρι τότε *praefectus praetorio per Orientem* Ἀνθέμιος, — καίτοι χαρακτηρίζεται εἰς ἔνια κείμενα ὡς ἐπίτροπος, οὐδέποτε ἀπέκτησε τὴν ιδιότητα ἀντιβασιλέως, ἡ δὲ ἀνάμιξις τῆς εἰς τὰς κρατικὰς ὑπο-

1. Εἰς τὰ νομίσματα ἀναγράφεται ὁ τίτλος λατινιστὶ *AVGVCTA* καὶ κατὰ συνήθη βραχυγραφίαν *AVG*. Ἡ λατινικὴ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων διτηρήθη, ὡς γνωστόν, ἐπὶ μακρόν, μέχρι καὶ τοῦ Η' αἰῶνος. Περὶ τῶν ἐπὶ νομισμάτων συναφῶν μὲ τὴν αὐτοκρατείαν ἐπιγραφῶν, λατινικῶν καὶ ἑλληνικῶν, βλ. H. L o n g u e t, *Introduction à la numismatique byzantine*, Λονδῖνον 1961, σελ. 48 - 50.

2. Παραδείγματα βλ. προχείρως παρὰ J. S a b a t i e r, *Description générale des monnaies byzantines frappées sous les empereurs d'Orient depuis Arcadius jusqu'à la prise de Constantinople par Mahomet II*, τόμ. Α', Παρίσιον 1862 καὶ H. M a t t i n g l y, *Roman coins from the earliest times to the fall of the Western Empire*, Λονδῖνον [1927]. Τὴν θέσιν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατειρῶν ἐξ ἐπόψεως δημοσίου δικαίου σκιαγραφεῖ ὁ St. M a s l e v, *Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen*, BSI 27 (1966), σελ. 308 - 343, ἔνθα καὶ περὶ τῶν πληροφοριῶν, τῶν ἐκ τῶν νομισματικῶν δεδομένων συναγομένων.

θέσεις ήτο αποτέλεσμα τῆς προσωπικῆς τῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἀδελφοῦ τῆς αὐτοκράτορος καὶ οὐχὶ ἀπόρροια ἐνόμου δικαϊώματος.

B'

Τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Α', θανόντα πιθανώτατα τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 474¹, διεδέχθη ὁ ἐκ θυγατρὸς ἑγγονος αὐτοῦ ἑπταετής² **Λέων Β'**, ἐστεμμένος ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους (17 Νοεμβρίου 473)³.

Τὴν 9ην Φεβρουαρίου 474 ἔλαβε χώραν ἡ εἰς αὐτοκράτορα ἀναγόρευσις τοῦ πατρικίου Ζήνωνος, πατρὸς τοῦ μικροῦ βασιλέως καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος Β' (Νοέμβριος 474)⁴ συνεβασίλευσαν ἀμφοτέροι.

1. Τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην παραδίδει κατάλογος προσφάτως ἐκδοθείς καὶ ὀνομασθεὶς *Necrologium Imperatorum* ὑπὸ τοῦ ἐκδότου P. h. Grierson, *The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors, 337 - 1042*, *Dumbarton Oaks Papers* 16 (1962), σελ. 44. Ὁ τελευταῖος διερευνᾷ ἐπισταμένως τὸ πρόβλημα, καθ' ὅσον ἄλλαι πηγαὶ ἀναγράφουν ἄλλας ἡμερομηνίας. Οὕτω, τὸ *Auctarium Havniense*, τὴν 18ην Ἰανουαρίου (XV Kal. Febr.), ἔκδ. Th. Mommsen, *Chronica Minora*, τόμ. Α', Βερολίνον 1892, σελ. 307 (= MGH SS, τόμ. Θ'), ὁ Μαλάλας, σελ. 376, τὴν 3ην Φεβρουαρίου 474, ἐνῶ ὁ Θεόδωρος ἀναγνώστης, P.G., τόμ. 86, 1, στ. 215 καὶ ὁ Θεοφάνης, σελ. 120, ἀναφέρουν ἀορίστως τὸν Ἰανουάριον.

2. Τὴν ἀκριβῆ ἡλικίαν τοῦ μικροῦ βασιλέως παραδίδει ὁ Μαλάλας, σελ. 376₁₀ (ὦν ἐνιαυτῶν ζ'), ἀντλῶν ἐκ καλῆς καὶ συγχρόνου πηγῆς τοῦ σοφωτάτου *χρονογράφου* Νεστοριανοῦ. Εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα παραπέμπει καὶ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 539₁₅, παρ' ᾧ ὅμως, πιθανῶς ἐκ σφάλματος τοῦ ἀντιγραφέως, ὁ Λέων Β' φέρεται ὦν ἐτῶν ιζ', ἐνῶ παρὰ τῷ Μιχαὴλ Σύρω ὡς ἐτῶν ἕξ. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166 - 1199)*, ἔκδ. J. Chabot, τόμ. Β', Παρίσιος 1901, σελ. 143. Εἰς τὰ λοιπὰ κείμενα ὁ Λέων Β' χαρακτηρίζεται ὡς *νήπιος* (Βίος Δανιὴλ Στυλίου, ἐν *Anal. Boll.* 32 (1932), σελ. 185, κεφ. 67, Θεοφάνης, σελ. 120, Εὐάγριος, Β', 17, σελ. 67, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Α', σελ. 614), *παιδίον μικρὸν* (Μαλάλας, σελ. 376), παρὰ δὲ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 126, ἀναφέρεται *πάνυ νηπία τῇ ἡλικίᾳ* καὶ σελ. 128, *νηπιᾶζων* ἔτι.

3. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, μέρος Α', κεφ. 94, σελ. 431 - 432₁₈, Βίος Δανιὴλ Στυλίου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 185, κεφ. 66, Μαλάλας, σελ. 375, Εὐάγριος, Β', 17 (σελ. 67), Θεοφάνης, σελ. 119, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Α', σελ. 614, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 126.

4. Ὁ Νοέμβριος 474, ὡς χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος Β', παραδίδεται μετὰ πλείστων ἐνδείξεων — ἀριθμὸς ἰνδικτιῶνος, ποσοστὸς μὴν ὑπατείας, ὄνομα μηνὸς κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον — ὑπὸ τοῦ Μαλάλα, σελ. 376 καὶ τοῦ Πασχάλιου Χρονικοῦ, σελ. 599 (αὐτῶθι ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς καὶ κατὰ τὸ μακεδονικὸν ἡμερολόγιον) μετὰ παραπομπῆς εἰς τὸν προμνησθέντα *χρονογράφον* Νεστοριανόν. Ἔτερον χωρίον τοῦ Μαλάλα, σελ. 376₅: *Μετὰ δὲ τὴν βασιλείαν Λέοντος τοῦ μεγάλου ἐβασίλευσε Λέων ὁ μικρὸς ἔτος α' καὶ ἡμέρας εἴκοσιτρεῖς, κατ' αὐστηράν σημασιολογικὴν ἀκριβείαν (μετὰ δὲ...)*

Οὐδεμία πληροφορία διεσώθη περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἶχε ρυθμισθῆ τὸ ζήτημα τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Λέοντος Β' ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος. Ἐξ ἄλλου μόνη εἶδησις διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος Α' μέχρι τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ζήνωνος εἰς τὴν βασιλείαν μεσολαβῆσαν ὀλιγοήμερον διάστημα εἶναι ἡ εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ζήνωνος ἀφορῶσα. Ἰδωμεν, ἐὰν αὕτη διαφωτίζη τὸ πρόβλημα.

Ἡ πρωτοβουλία τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ Ζήνωνος προήλθεν, ὡς φαίνεται, ἐκ τῆς συζύγου του Ἀριάδνης¹, ἔτυχε δὲ τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς συγκλήτου². Κατὰ τὴν τελετὴν ὁ μικρὸς Λέων ἐπετέλεσε τὸ καθήκον του ὡς αὐτοκράτωρ, ἦτοι ἔστειρε Ζήωνα τὸν ἴδιον πατέρα ἐν τῷ Καθίσματι³ τοῦ Ἱπποδρομίου, Βερίνης καὶ Ἀρεάδνης συναραμένον αὐτῷ⁴.

μεταθέτει τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου πρὸς τὸ τέλος Φεβρουαρίου 475, ὕπερ ἀνακριβές. Προφανῶς ὡς χρόνος ἐνάρξεως τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Β' ἐλήφθη ἐνταῦθα ἡ 17η Νοεμβρίου 473, καθ' ἣν ἀνεδείχθη οὗτος βασιλεὺς, ἀλλ' ὡς φαίνεται χωρὶς νὰ ἀποφευχθῆ καὶ ἐνταῦθα μικρὸν σφάλμα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν διότι ἐν ἔτος καὶ 23 ἡμέραι ἀπὸ τῆς 17ης Νοεμβρίου ὑπολογιζόμεναι καλύπτουν τὴν περίοδον μέχρι καὶ τῆς 9ης Δεκεμβρίου 474, ἐνῶ ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος Β' ἐπῆλθε τῷ ἐνδεκάτῳ μηνί τῆς αὐτοῦ ὑπατείας, ἦτοι τὸν Νοέμβριον 474. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν διορθωθῆ εἰς 3 ἢ 13, φθάνομεν εἰς τὸν Νοέμβριον, ὡς φέρεται παρὰ Μαλάα, σελ. 376₁₆ καὶ Πασχαλίω Χρονικῷ, σελ. 599₁₄. Γενικῶς, περὶ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Β', παρατηρεῖται ποιά τις σύγχυσις καὶ ἀοριστία, ὀφειλομένη ἀφ' ἐνός μὲν εἰς διάφορον σύστημα ὑπολογισμοῦ τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας του (ἀπὸ τῆς στέψεως τὴν 17ην Νοεμβρίου 473 ἢ ἀπὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον ὡς διαδόχου τοῦ Λέοντος Α' τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 474 ;), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀκριβολόγου διατυπώσεως τῶν ἱστοριογράφων. Οὕτω τὸ παρὰ Θεοδώρῳ ἀναγνώστη, P.G., τόμ. 86, 1, στ. 180, χωρίον : *Λέων ὁ μικρὸς τὸν ἴδιον πατέρα Ζήωνα βασιλέα ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ ἀηγόρευσε, δέκα μόνους μῆνας αὐτὸς βασιλεύσας, ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζει σφάλμα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ χρόνου, τὸ ὁποῖον αἴρεται, ἐὰν ἀντὶ τοῦ βασιλεύσας ἀναγραφῆ τὸ ὄρθον συμβασιλεύσας, ὡς ἔχει παρὰ Θεοφάνει, σελ. 120₈ : δέκα δὲ μόνους μῆνας τοῦ μικροῦ Λέοντος συμβασιλεύσαντος τῷ ἰδίῳ πατρὶ . . .* τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σελ. 120₂₄.

1. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 599₈ : *Οὗτος Λέων ὑποβληθεὶς ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς τῆς ἐπιφανεστάτης Ἀριάδνης ὡς προσκυνεῖ αὐτὸν ὡς βασιλέα Ζήων ὁ στρατηλάτης καὶ πατριῶς, ὁ αὐτοῦ πάππος, ἐπέθηκε στέφανον βασιλικὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοῦ Ζήωνος. Τὰ αὐτὰ παρὰ Μαλάα, σελ. 376 (: ὑπεβλήθη δὲ ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς κλπ.) καὶ Μιχαήλ Σύρφ, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Β', σελ. 143.*

2. Κάνδιδος, ἐν FHG, τόμ. Γ', σελ. 136 : *ὁ παῖς Λέων Ζήωνα τὸν πατέρα συναινέσει τῆς βουλῆς βασιλέα ἔστειρε . . .*, Βίος Δανιὴλ Στυλίτου, ἐν Anal. Boll. 32 (1913), σελ. 185, κεφ. 67 : *Καὶ ἐγένετο συμβούλιον ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἐνεκεν τοῦ νῆπιον ὑπάρχειν τὸν βασιλέα καὶ μὴ δόνασθαι ὑπογραφὰς ποιεῖν καὶ ἐδικαίωσαν τὸν τοῦτον πατέρα Ζήωνα λαβεῖν τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας. Καὶ οὕτως ἐβασίλευσεν στεφθεὶς.*

3. Περὶ τοῦ Καθίσματος, ἐξέδρας καὶ ἀνακτόρου βλ. R. Guiland, *Études sur l'Hippodrome de Byzance. Le palais du Kathisma. Τὸ παλάτιον τοῦ Καθίσματος*, BSI 18 (1957), σελ. 39 - 76.

4. Θεοφάνης, σελ. 120, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 615. Πρβλ. Πασχάλιον

Ἡ πληροφορία, ὡς διατυποῦται παρὰ τοῖς ἱστοριογράφοις, βεβαιοῦ τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο γυναικῶν, δὲν διευκρινεῖ ὅμως ἐπακριβῶς κατὰ ποῖον τρόπον καὶ ὑπὸ ποίαν ἰδιότητα. Καὶ ἡ μὲν Βερίνα, σύζυγος τοῦ Λέοντος Α', ἔφερε τὴν ἰδιότητα τῆς αὐγοῦστης¹, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ Ἀριάδνη, ἥτις πρὸ τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ συζύγου τῆς ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ὡς *περιφανεστάτη*², ἢ *ἐπιφανεστάτη*³. Εἶναι ὅθεν φανερόν ὅτι διαρκούσης τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Α' μόνῃ ἡ Βερίνα εἶχε τιμηθῆ αὐγοῦστα⁴. Ἐκ τῶν

Χρονικόν, σελ. 599₈, Θεόδωρον ἀναγνώστην, P.G., τόμ. 86, 1, στ. 180, Μιχαὴλ Σύρον, τόμ. Β', σελ. 143, Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 116₂, Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 87. Κατὰ τὸν Εὐάγριον, Β', 17 (σελ. 67): *Ζήνων ὁ πατὴρ τὸ ἀλουργὲς σχῆμα περικίθεται, Βερίνης τῆς Λέοντος γυναικὸς τῶ γαμβῶ συνεπιλαβούσης... κατὰ δὲ τὸν Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 128: αὐτὸς (sc. ὁ Λέων Β') ταῖς ἑαυτοῦ χερσὶ τῇ ἐκείνου κεφαλῇ περικίθει τὸ διάδημα... Ἡ μαρτυρία τοῦ Λέοντος Γραμματικοῦ, σελ. 116₇: ἐστέφθη δὲ (sc. ὁ Ζήνων) ὑπὸ Ἀκακίου πατριάρχου, ἀντίθετος πρὸς τὸ ἐξ ἀθηντικῶν πρωτοκόλλων γνωστὸν τυπικὸν τῆς στέψεως συμβασιλέως κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον, εἶναι ἀπορριπτέα. Βλ. περὶ τῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 58 - 66, καὶ εἰδικώτερον σελ. 34 - 36 περὶ τῆς τοῦ Λέοντος Β', καὶ σελ. 36 - 37 τῆς τοῦ Ζήνωνος.*

1. Εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἡ Βερίνα συχνάκις μνημονεύεται ὡς *αὐγοῦστα* Θεοφάνης, σελ. 113 (ἔτ. 464), Μαλάλας, σελ. 372₂₀, Θεοφάνης, σελ. 115₃₀ (ἔτ. 468), Ἰωάννης Ἀντιοχεύς, Hermes 6 (1872), σελ. 371 καὶ Μαλάλας, σελ. 388 - 389 (ἔτ. 484). Σφύζονται ὡσαύτως νομίσματα, ἐφ' ὧν ἡ Βερίνα εἰκονίζεται φέρουσα διάδημα καὶ τὸν τίτλον *AVG* (*usta*), παρὰ J. Sabatier, *Description générale, part illustrée*, πινάξ VII, ἀρ. 12, 13, 14.

2. Μαλάλας, σελ. 375₁₆.

3. Μαλάλας, σελ. 376₉, Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 599.

4. Ἐκ τῶν πρώτων αἰώνων τῆς αὐτοκρατορίας παραδείγματα ἀναδείξεως θυγατρὸς αὐτοκράτορος εἰς αὐγοῦσταν ἔχομεν τῆς Κωνσταντίας, θυγατρὸς Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου (Φιλοστόργιος, Γ' 22), τῆς Πουλχερίας, θυγατρὸς τοῦ Ἀρκαδίου (βλ. ἄνωτέρω, σελ. 9 κέ.). Ἡ Ἀριάδνη, σύζυγος τοῦ Ζήνωνος ἀπὸ τοῦ 466 (διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. J. B. Burg, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius to the death of Justinian*, τόμ. Α' 2, Λονδίνον 1923, σελ. 318, σημ. 2), ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ὡς αὐγοῦστα τὸ πρῶτον κατὰ τὴν φυγὴν αὐτῆς καὶ τοῦ συζύγου τῆς ἀρχομένου τοῦ ἔτους 475, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Βασιλίσκου (Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 600). Αἱ λοιπαὶ μνεῖαι, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Περὶ Βασιλείου Τάξεως, μέρος Α', κεφ. 92, σελ. 418, 419, 420, 421, 424, 425, Θεόδωρος ἀναγνώστης, ἐν P.G., τόμ. 86, 1, στ. 185, εἶναι ὅλαι μεταγενέστεραι. Τὰ σφύζόμενα νομίσματα, παρὰ Sabatier, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 142, ἀρ. 1 καὶ πινάξ VIII, ἀρ. 12, ἐφ' ὧν εἶναι κεχαραγμένη ἡ προτομὴ τῆς Ἀριάδνης φερούσης διάδημα, καὶ ὁ τίτλος αὐτῆς *AVG* (*usta*), ἐστερημένα χρονολογικῶν ἐνδείξεων, δὲν συμβάλλουν εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τοῦ χρόνου κτήσεως τῆς ἰδιότητος τῆς αὐγοῦστης. Εἰς πρόσφατον μελέτην μου, *Τίνα αὐτοκράτειραν εἰκονίζει ἡ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πινάκις τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ Bargello*; ΔΧΑΕ, περ. 8', τόμ. 5 (1969), σελ. 141 - 148, ὑποστηρίζω τὴν ἄποψιν ὅτι ἐπὶ τῆς ἄνωτέρω πινακίδος (= R. Delbueck, *Die Konsulardiptychen und verwandte Denkmäler, Tafeln*, Βερολῖνον - Λιψία 1929, πίν. ἀρ. 51), εἰκονίζεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ Βερίνα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναδείξεως τοῦ ἐγγόνου τῆς Λέοντος Β' εἰς ὑπατον (Ἰανουάριος 474), ἐπὶ δὲ τῆς ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Βιέννης ἀποκειμένης (= Del-

άνωτέρω εϊδήσεων ἢ συμβολή τῶν δύο γυναικῶν δύναται νομίζω νὰ καθορισθῆ ὡς ἀκολούθως. Ἡ Βερίνα ὡς αὐγοῦστα ἐπεκούρησε τὸν μικρὸν ἔγγονόν της κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ στέμματος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀναγορευομένου Ζήνωνος, ἐνῶ ἡ Ἀριάδνη στερουμένη ἐπισήμου ιδιότητος, ἀλλὰ διαθέτουσα ἐξόχους πολιτικὰς ἰκανότητας — ὡς ἔδειξε καὶ ἡ στάσις της τῷ 491 κατὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου — ἐπεδίωξε τῷ 474 καὶ ἐπέτυχε διὰ τῆς συγκλήτου τὴν προβολὴν τοῦ συζύγου της Ζήνωνος εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα.

Προέβην εἰς τὴν μακρὰν ἀνάλυσιν τῆς μόνης διασωθείσης πληροφορίας ἐκ τῆς ὀλιγοήμερου βασιλείας τοῦ Λέοντος Β', διότι παρέχει, νομίζω, ὠρισμένα στοιχεῖα διαφωτίζοντα τὰ κατὰ τὴν ἀντιβασιλείαν τοῦ Λέοντος Β'. Ἡ μήτηρ τοῦ μικροῦ βασιλέως ἐστερεῖτο ἐπισήμου ιδιότητος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ μετέχη τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας. Ἐξ ἄλλου παρουσιάζεται νὰ ἀποφασίζῃ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Ζήνωνος εἰς αὐτοκράτορα ἢ σύγκλητος. Καὶ εἰς τὴν νέαν αὐτὴν περίπτωσιν ἀνηλικίου ἡγεμόνος, ἢ σύγκλητος διαθέτει μεγαλύτεραν πολιτικὴν ἰσχὺν καὶ προβάλλει ὡς ἀποφασιστικὸν ὄργανον κατὰ τὴν ρύθμισιν ὑψίστων προβλημάτων τοῦ κράτους. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι ἀνάλογος ἦτο ἡ στάσις τῆς συγκλήτου κατὰ τὴν ἀνηλικιότητα τοῦ Κωνσταντος Β'.

Αἱ ἄνωτέρω παρατηρήσεις πείθουν ὅτι ὁσάκις ὁ θρόνος περιήρχετο εἰς ἀνηλικιον ἡγεμόνα καὶ δὲν εἶχεν ὀρισθῆ πρόσωπον — ἐν ᾗ πλεονα — ἐπιτετραμμένον τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀντιβασιλείας, τὰ καθήκοντα αὐτῆς ἐπωμίζετο αὐτομάτως ἢ σύγκλητος¹, ἢ ὁποία ἠδύνατο νὰ ρυθμίζῃ περαιτέρω τὰ ἀνακύπτοντα προβλήματα.

Γ' - Δ'

Κατὰ τὸ ἔτος 641 ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐγνώρισεν ἀλλεπαλλήλους μεταβολὰς εἰς τὴν ἡγεσίαν της. Ὁ Ἡράκλειος ἀπέθανε τὴν 11ην Φεβρουαρίου — ἢ 11ην Ἰανουαρίου — 641², ἡ δὲ σύζυγός του Μαρτῖνα ὑπεστήριξεν ὅτι

brueck, ἀρ. 52), ἡ Ἀριάδνη μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῆς καὶ τοῦ Ζήνωνος εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 476, ὅτε ἐπεκράτησαν τοῦ Βασιλίσκου.

1. Περὶ τῆς συγκλήτου γενικῶς, βλ. τὴν μελέτην μου, *Ἡ σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος*, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 2 (1949) καὶ ἐπ' ἐσχάτων H. - G. Beck, *Senat und Volk von Konstantinopel*, Sitzungsberichte (der) Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos. - Hist. Kl., ἔτ. 1966, τεῦχ. 6, Μόναχον 1966, διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θέσεως τῆς συγκλήτου ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀνάδειξιν αὐτοκράτορος.

2. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀκριβοῦς ἡμερομηνίας τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλείου ἐξετάζει ὁ Grierson, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 48 καὶ ὁ A. Στράτος, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα*, τόμ. Γ', 634 - 641, Ἀθῆναι 1969, σελ. 160 - 162.

ἡ διαθήκη τοῦ ἐκλιπόντος αὐτοκράτορος τῇ παρεῖχεν οὐ μόνον τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην θέσιν¹. Αἱ ἀπόψεις τῆς αὐγούστης δὲν ἐπεκράτησαν καὶ τὸν θρόνον κατέλαβον συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον τῆς διαθήκης² τὰ τέκνα τοῦ Ἡρακλείου, ὁ ἐκ τῆς πρώτης συζύγου Εὐδοκίας Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος (= Κωνσταντῖνος Γ') καὶ ὁ ἐκ τῆς Μαρτίνης Ἡρακλωνᾶς³. Ὁ πρῶτος μετὰ ὀλιγόμηνον βασιλείαν⁴ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν εικοσιεννέα ἐτῶν τὴν ἀνοιξιν τοῦ 641⁵, παρέμεινε δὲ μόνος ὁ ἀνήλικος εἰσέτι Ἡρακλωνᾶς⁶ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ ὑπάρχη σπάδιον διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν φιλοδοξιῶν τῆς φιλάρχου βασιλίσσης μητρός.

Ἡ ἀνηλικότης τοῦ Ἡρακλωνᾶ, συνεπικουρούσης πιθανώτατα καὶ τῆς προμνησθείσης διαθήκης⁷ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, παρέσχε τὴν εὐ-

1. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 27 - 28 : *Μαρτίνα ἢ αὐγουῦστα προσκαλεῖται Πύρρον τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς βασιλικοὺς ἄρχοντας ἐκκλησιάσασα καὶ τὸν περὶ τὸ Βυζάντιον λαόν, τὰς τε διαθήκας Ἡρακλείου ὑπεδείκνυ, ὡς περὶ αὐτῆς καὶ τῶν τέκνων διέθετο. ὁ δὲ παρῶν ἅπας δῆμος Κωνσταντῖνον καὶ Ἡράκλειον τοὺς βασιλεῖς ἐπεζήτηι· ἡ δὲ ἤγεν αὐτοὺς καὶ ἅμα διελογίζετο νομίζουσα ἄτε βασίλισσα τὰ πρότα εἰς τὴν βασιλείαν φέρεσθαι. τινὲς δὲ τοῦ συνεστῶτος λαοῦ ἀνεφώνον πρὸς αὐτὴν ὅτι «σὺ μὲν τιμὴν ἔχεις ὡς μήτηρ βασιλέων, οὗτοι δὲ ὡς βασιλεῖς καὶ δεσπόται». ἐξαίρετον δὲ ἐδίδουν γέρας Κωνσταντῖνῳ ὡς πρώτῳ εἰς τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ἡλικίαν ἐκ παιδὸς προχειρισθέντι... καὶ κατήρχοντο ἀνευφημοῦντες τοὺς βασιλεῖς...*

2. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 27... (ὁ Ἡράκλειος) *διαθήκας οἷν ἐξετίθει, ὥστε Κωνσταντῖνον καὶ Ἡράκλειον τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ βασιλεῖς ἰσοτίμους εἶναι καὶ Μαρτίναν τὴν αὐτοῦ γυναῖκα τιμᾶσθαι παρ' αὐτῶν ὡς μητέρα καὶ βασίλισσαν...* (- D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 216). Τὴν ἀποτυχίαν τῆς Μαρτίνης, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαθήκης θεμελιώσῃ δικαίωμα συγκυριαρχίας, ὑπογραμμίζει καὶ ὁ W. O h n s o r g e, *Das Kaisertum der Eirene und die Kaiserkrönung Karls des Grossen*, Saeculum 14 (1963), σελ. 224 - 225.

3. Βλ. τὸ χωρίον ἄνωτέρω, σημ. 2.

4. *Ἡμέρας ἑκατὸν τρεῖς* διὰ τὴν ἀκριβείαν, κατὰ τὸν Νικηφόρον, Ἱστορία, σελ. 29. Ὁ Θεοφάνης, σελ. 341₁₃ καὶ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 753₃, ἀναφέρουν *μῆνας δ'* Ἡ παρ' ἐνίοις μεταγενεστέροις χρονογράφοις (Γεώργιος Μοναχός, Β', σελ. 673, Λέων Γραμματικός, σελ. 155, Ζωναράς, Γ', σελ. 216) *μνεῖα ἔτους ὡς διαρκείας τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντῖνου εἶναι ἐσφαλμένη.*

5. Τὴν 25ην Μαΐου ἢ τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 641, ἀναλόγως τῆς ἡμερομηνίας, εἰς τὴν θὰ τοποθετηθῆ ὁ θάνατος τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θὰ ὑπολογισθοῦν αἱ 103 ἡμέραι τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντῖνου. Βλ. G r i e r s o n, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 48 - 49, καὶ Α. Σ τ ρ ᾶ τ ο ν, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 196 - 197.

6. Ὁ Ἡρακλωνᾶς φέρεται ὡς δεκαπενταετής, καθ' ἣν ἐποχὴν λαμβάνουν χώραν τὰ ἄνωτέρω γεγονότα· μόνον ὁ Ζωναράς, Γ', σελ. 217, γράφει ὅτι, ὅτε καθρέθη, ἦτο ἔτι *δικέτης*.

7. Καίτοι δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῆς διαθήκης τοῦ Ἡρακλείου — τοῦτο εἶναι γνωστὸν μόνον ἐκ τοῦ ἄνωτέρω (βλ. σημ. 1 καὶ 2) ἀναγραφέντος χωρίου τῆς ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν πενήκοντα ἔτη μεταγενεστέρας χρονολογίας — ἡ ἐπίμονος ἀναφορὰ τῆς Μαρτίνης εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν διαθήκην, ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὕτη περιεῖχε διατάξεις εὐνοούσας τὰς πολιτικὰς φιλοδοξίας τῆς βασιλομήτορος, δεδομένης τῆς μεγίστης ἀφουσίωσης τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν δευτέραν σύζυγόν του.

καιρίαν εἰς τὴν Μαρτίναν, ἔχουσαν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ μονοθελήτου πατριάρχου Πύρρου¹ νὰ μετὰσχη τῆς ἐξουσίας, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν κειμένων, καίτοι δὲν διευκρινεῖται σαφῶς ἡ νομικὴ θέσις τῆς βασιλομήτορος. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος γράφει: *αὐτοκράτωρ τῆς βασιλείας ἀναγορεύεται Ἡράκλειος, ὃ συνελάμβανεν εἰς τὰ τῆς βασιλείας πράγματα καὶ ἡ μήτηρ Μαρτίνα*². Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ τὴν πτώσιν τοῦ Ἡρακλωνᾶ ἀφορῶσαι εἰδήσεις, καθ' ἃς μήτηρ καὶ υἱὸς ἀνετράπησαν καὶ ἐξωρίσθησαν ἀφοῦ ὑπέστησαν τὴν φρικτὴν ποινὴν τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ διὰ νὰ καταστοῦν ἀνίκανοι νὰ διεκδικήσουν ἐκ νέου τὴν βασιλείαν³. Ἐν τούτοις, δὲν νομίζω ὅτι ἡ Μαρτίνα συνεβασίλευσε μετὰ τοῦ ἀνγλικοῦ υἱοῦ τῆς⁴, ὅστις μόνος ἐτέλεσε

1. Ὡς γνωστόν, τὴν ἀνατροπὴν τῆς Μαρτίνης καὶ τοῦ Ἡρακλωνᾶ ἠκολούθησεν ἀμέσως ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ πατριάρχου. Θεοφάνης, σελ. 331, 341, Βίος Μαξίμου ὁμολογητοῦ, ἐν P.G., τόμ. 90, στ. 81, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 217. Τόσον δὲ στενοὶ συνεργάται ἐλογίζοντο ἡ Μαρτίνα καὶ ὁ πατριάρχης Πύρρος, ὥστε τινὲς τῶν χρονογράφων ἀποδίδουν τὸν θάνατον τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλείου εἰς φαρμακείαν, διαπραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς βασιλομήτορος. Θεοφάνης, σελ. 341, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 753, Βίος Μαξίμου, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 81, Μιχαὴλ Γλυκᾶς, σελ. 513.

2. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 29. Βλ. Θεοφάνην, σελ. 341 = Σκυλίτζην - Κεδρηνόν, Α', σελ. 753 = Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 156: *καὶ βασιλεύει Ἡρακλωνᾶς... σὺν τῇ μητρὶ Μαρτίνῃ, Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 217: Μαρτίνα σὺν τῷ Ἡρακλωνᾶ τῷ παιδί τῆς βασιλείας ἀντέσχοντο...*, Χρονογραφικὸν σύντομον, ἔκδ. Fr. Cumont, *Anecdota Bruxellensia. I. Chroniques byzantines du manuscrit 11376*, Γάνδη 1894, σελ. 30, ἀρ. κδ', Μιχαὴλ Γλυκᾶς, σελ. 513, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 110. Ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐπισκόπῳ Νικίου (*Chronique de Jean évêque de Nikiou, Texte éthiopien, publié et traduit par H. Zotenberg, Παρίσιος 1883*), σελ. 444, 452, ἀφήγησις παρουσιάζει ἀποκλίσεις ὡς πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ πατριάρχου Πύρρου καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ νέου βασιλέως.

3. Θεοφάνης, σελ. 341₂₄: *Τούτῳ τῷ ἔτει ἀπόσατο ἡ σύγκλητος Ἡρακλωνᾶν ἄμα Μαρτίνῃ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ Βαλεντίνῳ καὶ ἐγλωσσοκόπησαν Μαρτίαν καὶ ἐρρινοκόπησαν Ἡρακλωνᾶν καὶ ἐξορίσαντες αὐτοὺς ἀνεβίβασαν Κώνσταν...* (βλ. καὶ Θεοφάνην, σελ. 331₃) = Λέων Γραμματικός, σελ. 156 = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 753 - 754, Βίος Μαξίμου ὁμολογητοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 81, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 217, Χρονογραφικὸν σύντομον, ἔκδ. Fr. Cumont, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 30, ἀρ. κδ', Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 110. Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 19, σημ. 2 καὶ 3, τὰ χωρία τὰ τονίζοντα τὴν ἀνάμιξιν τῆς συγκλήτου.

4. Νομίσματα τῆς Μαρτίνης μετὰ τοῦ Ἡρακλωνᾶ δὲν διεσώθησαν, καὶ ὀφείλουσαν νὰ μὴ ἐκόπησαν, ἐὰν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἂποψίς μου ὅτι ἡ Μαρτίνα δὲν ἐπέτυχε νὰ ἀνακηρυχθῇ συμβασιλεύς μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς. Ἡ Μαρτίνα εἰκονίζεται ἐπὶ νομισμάτων διαφόρων νομισματοκοπειῶν τῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου καὶ τοῦ ἐκ τῆς Εὐδοκίας πρωτοτόκου υἱοῦ τούτου Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου. Παρὰ W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, τόμ. Α', Λονδίνον 1908, ἀρ. 170 - 196 (πίν. XXIV 8 - 10), ἀρ. 244 - 249 (πίν. XXV 10), ἀρ. 266 (πίν. XXVI 2), ἀρ. 269 - 274 (πίν. XXVI 4, 5), ἀρ. 297 - 301 (πίν. XXVI 16), ἀρ. 455 - 456 (πίν. XXX 2), ἀρ. 464 - 465 (πίν. XXX 7).

τὴν στέψιν τοῦ ἀνεψιοῦ του, ἐγγονοῦ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰρακλείου¹, ὡς ἦτο ὁ κανὼν κατὰ τὴν ἀνάδειξιν συμβασιλέως. Ἡ βασιλομήτωρ, δυναμικὴ καὶ φιλόδοξος, ἔχουσα δημιουργήσει κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ συζύγου της στενοὺς δεσμοὺς μὲ πρόσωπα ὑψηλὰ ἰστάμενα (ὡς κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ὁ πατριάρχης Πύρρος), φαίνεται ὅτι διὰ δευτέραν φοράν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὑπὸ τὸ πρόσχημα νῦν τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ της προσεπάθησε νὰ ἐπιβληθῇ πολιτικῶς, μὲ ἀπωτέραν ἀσφαλῶς ἐπιδιώξιν τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν βασιλείαν ὡς συμβασιλεύς. Κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν, ἣ ὁποία ἐπηκολούθησε τέλει Σεπτεμβρίου τοῦ 641², τὸ ἀντίπαλον κόμμα, ἐκμεταλλευόμενον τὴν ἀντιδημοτικότητα τῆς Μαρτίνης, ἐπαυξήθεισαν ἐκ τοῦ προώρου θανάτου τοῦ προγονοῦ της Ἰρακλείου νέου Κωνσταντίνου³, συσπειρωθὲν πέριξ τῆς συγκλήτου Κωνσταντινουπόλεως ἐκέρδισε τὴν μάχην. Ἡ σύγκλητος προέβη εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς μισητῆς δευτέρας γραμμῆς τοῦ Ἰρακλείου καὶ προσέφυγεν εἰς ἀπόγονον ἐκ τῆς πρώτης. Εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν δύο παρατάξεων ἐκτὸς ἄλλων θὰ συνέβαλον ἀσφαλῶς καὶ θρησκευτικαὶ ἀντιθέσεις, δεδομένου ὅτι ἡ βασιλομήτωρ Μαρτίνα καὶ ὁ πατριάρχης Πύρρος ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ μονοθελητισμοῦ.

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ γεννηθεὶς τὴν 7ην Νοεμβρίου 631 **Ἡράκλειος**⁴, υἱὸς τοῦ Ἰρακλείου νέου Κωνσταντίνου, ὅστις κατὰ τὴν στέψιν μετωνομά-

1. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 30. Πρόκειται διὰ τὸν Κώνσταντα Β', περὶ οὗ εὐθὺς κατωτέρω. Διὰ τὴν ἀναγόμεναι καὶ στέψιν αὐτοῦ, βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 71 - 72.

2. Ἡ πτώσις τῆς Μαρτίνης - Ἰρακλιωνᾶ ἐπηκολούθησε τὴν στέψιν τοῦ Κωνσταντος Β', λαβοῦσαν χώραν τὸν Σεπτέμβριον 641 δι' ὃ ὀρθῶς χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ O s t r o g o r s k y, *Geschichte*, σελ. 94 - 95, τέλει Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν J. K a e s t n e r, *De imperio Constantini III (641 - 668)*, Λιψία 1907, σελ. 25 κέ., ἀκολουθοῦντα τὸν Θεοφάνην. Ὁ χρονογράφος οὗτος (σελ. 341), ὡς καὶ ὁ Σκυλίτζης παρὰ Κεδρηνῶ, Α', σελ. 753, ἀναφέρουν ὡς διάρκειαν τῆς βασιλείας μῆνας ἕξ, μεταθέτοντες οὕτω τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς Μαρτίνης - Ἰρακλιωνᾶ εἰς τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου. Ὁ V. G r u m e l, *Regestes*, σελ. 118, χρονολογεῖ τὴν μὲν ἐκθρόνισιν τοῦ πατριάρχου Πύρρου τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 641, τὴν δὲ χειροτονίαν τοῦ διαδόχου τοῦ Παύλου τὴν 1ην Ὀκτωβρίου 641. Εἰς τὴν ἐκτενῆ ἀφήγησιν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἰρακλιωνᾶ συζητοῦνται ὑπὸ τοῦ Α. Σ τ ρ ά τ ο υ, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 199 κέ., τὰ χρονολογικὰ ἰδία προβλήματα. Εἰς τὸ θέρος - φθινόπωρον 641 ἀνάγονται γεγονότα μνημονευόμενα εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ὁμολογητοῦ Μαξίμου (ἐν P. G., τόμ. 91, στ. 460), ἐν ἣ ἐπανειλημμένη γίνεται μνεῖα τῆς κοινῆς ἡμῶν δισποίνης τῆς Θεοφυλάκτου Πατρικίως, ἣν ἐσφαλμένως κατ' ἐμὲ ταυτίζει ὁ D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 219 καὶ 222 πρὸς τὴν ἐκπτωτον βασιλίτισσαν.

3. Μεταγενέστεροί τινες χρονογράφοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ κατὰ τῆς Μαρτίνης κατηγορία διὰ φαρμακείαν τοῦ προγονοῦ της ὑπεστηρίχθη ἐπίσημως κατὰ τὴν βασιλικὴν προσλαλιὰν τοῦ νεαροῦ Κωνσταντος (βλ. κατωτέρω, σελ. 19, σημ. 3). Παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Α', σελ. 754 λέγεται: *παρακλητικοῖς λόγοις πρὸς τὴν σύγκλητον ἐχρήσατο ἐπαινέσας αὐτὴν ὑπὲρ τοῦ μίσους Ἰρακλείου καὶ Μαρτίνης ὡς φονέων γεγονότων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ...*, οὕτω καὶ παρὰ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 217.

4. Θεοφάνης, σελ. 335.

σθη εἰς Κωνσταντῖνον ἀλλ' εἰς τὴν Ἱστορίαν παρέμεινε μὲ τὸ ὑποκοριστικὸν **Κώνστας**¹. Αἱ ἀφηγηματικαὶ πηγαὶ ὁμοφώνως ἐξαίρουν τὴν δρᾶσιν τῆς συγκλήτου, ἀποδίδουσαι εἰς αὐτὴν τὴν ἀποπομπὴν καὶ καταδίκην τῆς Μαρτίνης καὶ τοῦ Ἡρακλωνᾶ καὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ μικροῦ Κώνσταντος εἰς αὐτοκράτορα². Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν διασώζουσι καὶ ἀπόσπασμα τοῦ λόγου τοῦ θρόνου, συνταχθέντος βεβαίως οὐχὶ ὑπὸ τοῦ δεκαετοῦς παιδός, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ὀργανωτῶν τοῦ πραξικοπήματος. Ἐν τῇ προσλαλιᾷ, ὁ μικρὸς αὐτοκράτωρ ἐκφράζει εὐχαριστίας καὶ εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν σύγκλητον, ἱκανοποίησιν διὰ τὴν δικαίαν ἀπόφασιν αὐτῆς καὶ ἐξαιτεῖται τὴν περαιτέρω συμπαράστασιν τῆς συγκλήτου εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων³.

Τὰ κείμενα παντάπασι φειδωλὰ εἰς πληροφορίας περὶ τῆς μητρὸς τοῦ νέου αὐτοκράτορος⁴ οὐδὲ καὶ ἀναφέρουν, ἐὰν αὕτη εὐρίσκητο ἐν ζωῇ κατὰ

1. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 30. Ἡ στέψις τοῦ Κώνσταντος Β' ἔλαβε χώραν τὸν Σεπτέμβριον 641, ὡς ὀρθῶς ὑποστηρίζει ὁ O s t r o g o r s k y, *Geschichte*, σελ. 94 - 95 (: Τῆς οὖν τούτης ἐπιλαβούσης, σημειοῖ ὁ χρονογράφος).

2. Βίος Μαξίμου, ἐν P.G., τόμ. 90, στ. 81 : Ἄλλὰ τὸν Ἡρακλωνᾶν ἢ σύγκλητος μισαχθεῖσα θάττον μετακινεῖ τῆς ἀρχῆς ἐν ταυτῷ καὶ τὸν δυσσεβῆ Πύρρον, σὺν τῇ ὁμοτρόφῳ Μαρτίνῃ τῆς βασιλίδος ἀπελασάμενοι... Τὸ αὐτὸ πνεῦμα χαρακτηρίζει καὶ τὰς ἐκ τῆς ἱστοριογραφίας μαρτυρίας Θεοφάνους, σελ. 331₃, 341₂₄, Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Α', σελ. 753 - 754, Λέοντος Γραμματικοῦ, σελ. 156, Χρονογραφικοῦ συντόμου, ἐκδ. Fr. Cumont, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 30, ἀρ. κδ', Ζωναρᾶ, Ι', σελ. 217, Θεοδώρου Σκουταριώτου, σελ. 110.

3. Θεοφάνης, σελ. 342 : βασιλεύσας Κώνστας πρὸς τὴν σύγκλητον ἔλεγεν... ἦν μάλιστα (sc. τὴν Μαρτίναν) μετὰ τοῦ τέκνου ἢ ὑμετέρα σὺν Θεῷ ψῆφος τῆς βασιλείας δικαίως ἐξέβαλεν, πρὸς τὸ μὴ ἰδεῖν ἐκνομώτατον τὴν βασιλείαν Ρωμαίων, τοῦτο μάλα ἐγνωκνία ἢ ὑμετέρα ὑπερφυῆς σεμνοπρέπεια. διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς ἔχειν συμβούλους καὶ γνώμονας τῆς κοινῆς τῶν ὑπηκόων σωτηρίας... Τὸ νόημα τῆς ἀτελῶς παραδιδομένης φράσεως ἀποκαθίσταται διὰ τῆς παρὰ Λέοντι Γραμματικῷ, σελ. 157, ἀποδόσεως τῆς βασιλικῆς προσλαλιᾶς: πρὸς τὸ μὴ τὸν ἐξ ἀθέσμως καὶ ἐκνόμως γεννηθέντα βασιλεύεσθαι τὴν βασιλείαν Ρωμαίων... συμπληρουμένης διὰ τῆς κατωτέρω ἀποστροφῆς πρὸς τὴν σύγκλητον: ἐγὼ (sc. ὁ Κώνστας) δὲ παρακαλῶ συμβούλους ἔχειν ὑμᾶς καὶ φίλους καὶ γνώμονας τῆς ἐμῆς βασιλείας. Μνεῖα τῆς βασιλικῆς προσφωνήσεως καὶ παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Α', σελ. 754. Τὴν πολιτικὴν δραστηριότητα τῆς συγκλήτου τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξετάζει ὁ C h. D i e h l, *Le sénat et le peuple byzantin aux VIIe et VIIIe siècles*, Byzantion 1 (1924), σελ. 201 - 213. Βλ. καὶ H. - G. B e c k, *Senat und Volk*, σελ. 43 - 44, 49, ὅστις δέχεται τὴν καθάρσιν Μαρτίνης - Ἡρακλωνᾶ ὡς ἔργον τῆς συγκλήτου, ἀλλὰ δὲν εἰσέρχεται εἰς ἔρευναν τῆς νομικῆς ιδιότητος τῆς βασιλομήτορος.

4. Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ πατρικίου Νικητᾶ καὶ κατὰ τοὺς Νικηφόρον, Ἱστορία, σελ. 96, Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 216, Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 110, ὠνομάζετο Γρηγορία, ἐνῶ κατὰ τοὺς χρονογράφους Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 155 - 156, Σκυλίτζην - Κεδρηνόν, Α', σελ. 753₁₄, Ἀναστασία. Οὐδεμία ἐνδειξις περὶ αὐτῆς ἀπαντᾷ ἐπὶ νομισμάτων.

τὸν χρόνον τῆς ἀνόδου τοῦ Κώνσταντος εἰς τὸν θρόνον¹. Ἄσχοπος ἐπομένως καθίσταται οἰαδῆποτε ὑπόθεσις σχετικὴ μὲ τὴν νομικὴν θέσιν αὐτῆς κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς.

Ἐκ τῶν λεχθέντων συνάγεται :

1) Ὅτι ἡ Μαρτῖνα δὲν ἐπέτυχε νὰ ἀνακηρυχθῆ συμβασιλεὺς τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς Ἡρακλωνᾶ. Ἡ προσωπικὴ προβολὴ τῆς αὐγούστης καὶ ἡ ἐνεργὸς ἀνάμιξις αὐτῆς εἰς τὰ κοινὰ δὲν εἶχον κατοχυρωθῆ νομικῶς ἀλλ' ἦσαν ἀποτέλεσμα τοῦ προσωπικοῦ δυναμισμού τῆς, ταχέως προσκρούσαντος εἰς ἰσχυρὰς ἀντιπάλους δυνάμεις, ὧν συνισταμένη ὑπῆρξεν ἡ σύγκλητος.

2) Ὅτι ρυθμιστὴς τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν δυναστικῶν προβλημάτων κατὰ τὴν χηρείαν τοῦ θρόνου ἀποβαίνει ἡ σύγκλητος, ἡ ὁποία, ἐνεργοῦσα ὡς κυρίαρχον σῶμα, προβαίνει εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ἀνωτάτου κοσμικοῦ ἡγέτου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

Ε'

Τὸν Λέοντα Δ', θανόντα τὴν 8ην Σεπτεμβρίου 780, ἐκλήθη νὰ διαδεχθῆ ὁ ἐστεμμένος ἤδη² ὑπὸ τοῦ πατρὸς του δεκαετῆς **Κωνσταντῖνος**, ὅστις ὡς ἀνήλικος³ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ αὐτοτελῶς τὴν ἐξουσίαν. Τὸ βάρος τοῦτο θὰ ἐπωμισθῆ ἡ βασιλομήτωρ Εἰρήνη ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ συμβασιλέως⁴. Εἰς τὰς πηγὰς, εἶναι ἀληθές, δὲν διευκρινεῖται οὔτε ὑπὸ ποίου ἐπελέγη οὔτε τίνι

1. Ὁ Grierson, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 48 - 49, ὑποθέτει ὅτι θὰ ἔζη, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ γεγονότος γνωρίζει.

2. Θεοφάνης, σελ. 449 - 450, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 190 - 191, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 19, Ζωναράς, Γ', σελ. 283. Βλ. καὶ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 81 - 82.

3. Οὗτος, γεννηθεὶς τὴν 14ην Ἰανουαρίου 771 (Θεοφάνης, σελ. 445₁₂), διήνευε τὸ δέκατον ἔτος κατὰ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς του.

4. Ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτειακῷ δικαίῳ ἐξέλιξις τῶν συναφῶν μὲ τὸν βυζαντινὸν αὐτοκρατορικὸν θεσμόν προβλημάτων, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς πτώσεώς τῆς, ἐξετάζεται εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, τὸ ὁποῖον, καίτοι ἀπὸ δεκαετίας καὶ πλέον (1956) ἐκδοθέν, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀγνοῆται ὑπὸ πολλῶν ἀλλοδαπῶν ἐρευνητῶν. Οἱ πλείστοι ἐμμένουν εἰς ὅσα παλαιότερον ἐδίδαξεν ἐπὶ τοῦ θέματος ὁ Fr. Dölger καὶ τινες τῶν μαθητῶν του. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιβασιλείας συνδέεται στενῶς μὲ τὸ τῆς συμβασιλείας καὶ τῆς ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι θέσεως τοῦ συμβασιλέως, δι' ὃ ὁ ἐπιθυμῶν νὰ κατατοπισθῆ πληρέστερον ἐπ' αὐτοῦ ἀναγνώστης παραπέμπεται εἰς τὸ ἀνωτέρω βιβλίον μου, ἐνθα ἐξετάζεται τοῦτο μὲν ἡ περίπτωσις ἐκάστου αὐτοκράτορος καὶ συμβασιλέως καθ' ἑαυτήν, τοῦτο δὲ ἐπιχειρεῖται ἡ συναγωγὴ γενικωτέρων κανόνων ἀφορώντων τὴν ρύθμισιν τῆς ἀναδείξεως νέου ἡγεμόνος ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν μεταξὺ πλείονων συμβασιλέων σχέσιν.

τρόπῳ ἡ Εἰρήνη κατέστη συμβασιλεύς, ἀλλ' ἡ ιδιότης αὐτῆ τῆς βασιλομήτορος εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας.

Ἄφθονοῦν αἱ μαρτυρίαι, ἐξ ὧν βεβαιοῦται ὅτι αὐτῆ ἔδιδε τὰς κατευθύνσεις καὶ ἐλάμβανε τὰς ἀποφάσεις ἐπὶ θεμάτων ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καὶ προέβαινε εἰς τὰς τοποθετήσεις τῶν ἀνωτάτων στελεχῶν εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὴν διοίκησιν. Ἡ σύναψις συμφωνίας μετὰ τοῦ Harun - Al - Rachid ¹, ἡ ἀποστολὴ κατὰ τῶν Σκλαυινῶν ἐθνῶν τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου πατρικίου Σταυρακίου ², ἡ πλήρωσις τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου μετὰ τὸν ἐξαναγκασμὸν εἰς παραίτησιν ³ τοῦ πατριάρχου Παύλου ἀποτελοῦν δείγματα τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τῆς Εἰρήνης κατὰ τὴν ἀνηλικιότητα τοῦ υἱοῦ τῆς.

Ἄλλὰ πέραν αὐτῶν ὑπάρχουν αἱ εἰδήσεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος Δ', εἰς ἃς τονίζεται, θὰ ἔλεγον μετ' ἐμφάσεως, ἡ συμμετοχὴ τῆς Εἰρήνης εἰς τὴν βασιλείαν : *Εἰρήνη ἡ εὐσεβεστάτη ἄμα τῷ υἱῷ αὐτῆς Κωνσταντίνῳ παραδόξως θεόθεν τὴν βασιλείαν ἐγχειρίζεται*... ⁴ μετὰ δὲ μ' ἡμέρας τοῦ κρατῆσαι αὐτὴν, τοῦ υἱοῦ αὐτῆς δεκαετοῦς ὑπάρχοντος... ⁵ Διαφοριστικοὶ εἶναι καὶ οἱ κατάλογοι βασιλειῶν, εἰς οὓς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς τῆς Εἰρήνης συναριθμοῦνται μετὰ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ⁶. Εἰς

1. Θεοφάνης, σελ. 456₁₉₋₂₁, Λέων Γραμματικός, σελ. 193 - 194, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 286 - 287 (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 340· περίπου Αὐγούστος 781).

2. Θεοφάνης, σελ. 456₂₅₋₂₇, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 21· πρβλ. Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 194, Μιχαὴλ Σύρον, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Γ' (1905), σελ. 2 (ἔτ. 783).

3. Ὁ πατριάρχης Παῦλος Δ' παρητήθη τὴν 31ην Αὐγούστου 784, ἡ δὲ χειροτονία τοῦ διαδόχου του Ταρασίου ἔλαβε χώραν τὴν 31ην Δεκεμβρίου 784. Πρὸ τῆς ἐκλογῆς ἡ Εἰρήνη πρόβη εἰς δηλώσεις, συναγαγοῦσα ἡ βασίλισσα Εἰρήνη πάντα τὸν λαὸν εἰς τὴν *Μαγναύραν*· Θεοφάνης, σελ. 458, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 22.

4. Θεοφάνης, σελ. 456₆ = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 20₁₁· πρβλ. Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 192₁₇, Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 285 (: ἡ ἀγοῦστα Εἰρήνη σὺν τῷ υἱῷ Κωνσταντίνῳ... τὴν βασιλείαν ἀρχὴν διεδέξαντο)· Χρονικὸν Μιχαὴλ Σύρου, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Γ', σελ. 2 : *Comme c'était un enfant... sa mère Irène gouvernait et était proclamée avec lui*. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 15 : *Ἦνλικα Κωνσταντίνος μετὰ Εἰρήνης τῆς μητρὸς ἐβασίλευεν*. Εἰς τὸ λεγόμενον Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου Β', ἐν P.G., τόμ. 117, στ. 409, γίνεται μνεία συμβασιλείας Εἰρήνης - Κωνσταντίνου Ξ'. Βλ. Ursula Bosch, *Ein Beitrag zum Kaisertum der Eirene*, Byzantinische Forschungen 1 (1966), σελ. 24 - 29.

5. Θεοφάνης, σελ. 454₁₂· Λέων Γραμματικός, σελ. 192₁₉ : μετὰ δὲ τεσσαράκοντα ἡμέρας τοῦ κρατῆσαι αὐτὴν μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς.

6. Νικηφόρου, Χρονογραφικὸν σύντομον (ἔκδ. de Boor), σελ. 100₁₂ : *Κωνσταντίνος υἱὸς Λέοντος σὺν τῇ μητρὶ Εἰρήνῃ ἔτη ε', μῆνας β', ἡμέρας β'*. Αὐτόθι, σελ. 100₁₈₋₂₂ : *Κωνσταντίνος μόνος ἔτη σ', μῆνας θ', ἡμέρας η'*. Ἀνηγορεύθη ἐν τῷ φόρῳ διὰ τῆς σάκρας αὐτοῦ. *Εἰρήνη μήτηρ αὐτοῦ πάλιν ἔτη ε', μῆνας β', ἡμέρας β'*. Τὸ χωρίον ἐχρησιμοποιήθη

τόν βίον τοῦ ἡγουμένου Ἰωαννικίου χαρακτηρίζεται τὸ ἔτος 782¹ ὡς τὸ δεῦτερον ἔτος τῆς χριστοφόρου αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Εἰρήνης δωδεκάτῳ δὲ τῆς ἕως τότε ἀρχῆς αὐτῆς². Εἶναι πασιφανὴς ἡ διακρίσις μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἀφ' ἑνός, τῆς ἀρχῆς ἀφ' ἑτέρου, τοῦ τελευταίου ὅρου δηλοῦντος προφανῶς τὴν ἀνάδειξιν τῆς Εἰρήνης εἰς αὐγοῦσταν. Ἡ ἔκφρασις αὐτοκρατορικῆ βασιλεία χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου ἀγιογράφου, — ὡς καὶ ἕτερον χωρίον τοῦ αὐτοῦ βίου³ ἐπιβεβαιοῖ — διὰ νὰ δηλωθῇ τὸ νομικὸν καθεστῶς τῆς ἀσκήσεως κυριαρχοῦ ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ ἀρμυδίου κατὰ τὸ βυζαντινὸν πολιτειακὸν δίκαιον ὄργανου, ἦτοι τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὅσακις γίνεται λόγος περὶ αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων τῆς περιόδου 780 - 797 κατὰ κανόνα μνημονεύονται ὡς ἀποδέκται ἢ ἀποστολεῖς ἀμφοτέρω οἱ ἡγεμόνες⁴.

Ἰδιαιτέρως πολῦτιμοι διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς θέσεως τῆς βασιλομήτορος ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου εἶναι αἱ τὴν συμμετοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν Ζ' οἰκουμενικὴν σύνοδον ἀφορῶσαι πληροφορίαι. Ἡ Εἰρήνη ἀνέπτυξε πρωτοβουλίαν διὰ τὴν σύγκλησιν καὶ προετοιμασίαν τῆς συνόδου⁵, παρηκολούθησε

ὑπὸ τοῦ W. O h n s o r g e εἰς τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἄρθρον του, *Das Kaisertum der Eirene und die Kaiserkrönung Karls des Grossen*, Saeculum 11 (1963), σελ. 221, σημ. 27, ἀλλ' οὐχὶ μὲ τὴν δέουσαν στίξιν εἰς τρόπον, ὥστε δημιουργεῖται ἡ πεπλανημένη ἐντύπωσις ὅτι ἡ Εἰρήνη ἀνηγορεύθη διὰ τῆς σάκρας τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ τὸ ὀρθὸν εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Γ' ἀνηγορεύθη ἐν τῷ Φόρω διὰ σάκρας ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ ἰδίου. (Πρόκειται διὰ τὰ γεγονότα τοῦ φθινοπώρου 790). Πῶς τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν ἀνταποκρίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου C. de Boor στίξις.

1. Τοῦτο προσδιορίζεται ἐκ τῆς ἡλικίας τοῦ ἀγίου, γεννηθέντος τῷ 754 (Βίος Ἰωαννικίου ἐν *Acta Sanctorum Novembris*, τόμ. Β', 1, Βρυξέλαι 1894, σελ. 333, κεφ. 2 καὶ σχόλ. σελ. 336) καὶ ἄγοντος τότε τὸ εἰκοστὸν ὄγδον ἔτος (αὐτόθι, σελ. 335, κεφ. 4).

2. Αὐτόθι, σελ. 335, κεφ. 4.

3. Αὐτόθι, σελ. 337: ἔκτῳ ἔτει τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ νεωτέρου. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 3 περὶ τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου.

4. Οὔτω *Divalis sacra directa a Constantino et Irenae* ἀπὸ 29 Αὐγούστου 784 πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν Α' (παρὰ Mansi, τόμ. ΙΒ', στ. 984 - 986 = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 341). Οἱ ἀποκρισιάριοι ἔφερον τὰ παπικὰ γράμματα πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς δεσπότης (παρὰ Mansi, τόμ. ΙΒ', στ. 1075 D, 1076 D). Πρὸς τὸν στρατηγὸν Σικελίας καὶ κληρικούς, μεταξὺ 25-12-784 καὶ 27-10-785, κατὰ κέλευσιν τῶν εὐσεβῶν βασιλέων ἡμῶν (παρὰ Mansi, τόμ. ΙΒ', στ. 1075 E, 1076 E), μετὰ εὐσεβοῦς κελύσεως τῶν ὀρθοδόξων βασιλέων ἡμῶν (αὐτόθι στ. 1078 A, 1077 A — D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 342). Ὁ πάπας Ἀδριανὸς Α' ἐπιστέλλει *Dominis piissimis et serenissimis imperatoribus... Constantino et Irenae augustis* (αὐτόθι, στ. 1056 κέ., 1055 κέ., ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοσις). Βλ. καὶ τὴν ἐπομένην σημείωσιν.

5. Θεοφάνης, σελ. 458₁₀, 461₁₂, 462₃, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 22 κέ., Γεώργιος Μοναχός, Β', σελ. 768, 769. Θεοφάνης, σελ. 462₁₇: καὶ ποιήσασα (sc. ἡ Εἰρήνη)

προσωπικῶς μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς τῆν τελικὴν συνεδρίασιν ¹, καὶ ὑπέγραψε μετ' αὐτοῦ τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν ². Τὸ αὐτὸ εἶχον πράξει εἰς τὸ παρελθὸν οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον ἐνεργοῦν καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἤτοι παρακολουθοῦν αὐτοπροσώπως πλείονας συνεδρίας τῶν ἐκάστοτε ὑπ' αὐτῶν συγκληθειςῶν μεγάλων συνόδων (τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτάς ἐξομοιουμένων) καὶ ὑπογράφουν τὰς ὑπ' αὐτῶν ληφθεῖσας ἀποφάσεις ³. Οὐδέποτε ὅμως ἀγοῦστα, σύζυγος ἐνηλικίου αὐτοκράτορος,

στρατὸν ἴδιον καὶ ἄρχοντας πειθιμίους αὐτῆ, τῷ Μαΐῳ μηνὶ πάλιν ἀποστείλισι κατὰ παντός τόπον προσεκαλέσατο τοὺς ἐπισκόπους παραγενέσθαι ἐν τῇ Νικαίῳ πόλει... (Μάιος 787). Προσκήσεις συμμετοχῆς εἰς τὴν σύνοδον εἶχον ἀποσταλῆ πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν Α' (Θεοφάνης, σελ. 460₂₇ : ἀποστείλασα δὲ καὶ ἡ βασίλισσα πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν... , Mansi, τόμ. IB', στ. 984 - 986 = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 341, 29 Αὐγούστου 784· βλ. καὶ *Regesten*, ἀρ. 343), καὶ πρὸς τὰς ἐκκλησίας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας (Θεοφάνης, σελ. 460₃₂). Εἰς τὴν intitulatio σάκρας ἀναγιγνώσκεται : *Κωνσταντῖνος καὶ Εἰρήνη πιστοὶ βασιλεῖς Ρωμαίων τοῖς εὐδοκίᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ καὶ κελεύσει τῆς ἡμετέρας εὐσεβοῦς βασιλείας συναθροισθεῖσιν ἁγιοτάτοις ἐπισκόποις ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ...* (παρὰ Mansi, τόμ. IB', στ. 1002 = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 346).

1. Παρὰ Mansi, τόμ. II', στ. 413 : αὐτῆς (sc. τῆς Εἰρήνης) προκαθίσασθαι μετὰ τοῦ συμβασιλεύοντος αὐτῆ υἱοῦ... Πρβλ. καὶ στ. 494· Θεοφάνης, σελ. 463₈ : προκαθίσαντες οἱ βασιλεῖς...

2. Παρὰ Mansi, τόμ. II', στ. 416 : ἡ εὐσεβεστάτη βασίλισσα ὑπέγραψε καὶ ἐδίδου τῷ συμβασιλεύοντι αὐτῆ υἱῷ καὶ αὐτὸν ὑπογράφειν... Ἡ ὑπογραφή τοῦ τόμου ὑπὸ τῆς Εἰρήνης προσεκάλεσε φαίνεται ἐντύπωσιν, διότι τὸ γεγονός ἀναγράφεται εἰς τὰς πλείστας τῶν χρονογραφικῶν. Θεοφάνης, σελ. 463₈₋₉ = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 23₁₅ : ὑπανεγνώσθη ὁ τόμος καὶ ὑπέγραψεν ὁ τε βασιλεὺς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ κηρῶσαντες τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἀρχαῖα δόγματα· Ζωναρᾶς Γ', σελ. 290 : ὁ (sc. τόμος) καὶ παρὰ τῶν κρατούντων κεκύρωτο ὑποσημηναμένων αὐτῶν Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 128 : ὑπέγραψε δὲ τῷ τόμῳ τῆς συνόδου καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Εἰρήνη. Πρβλ. O h n s o r g e, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 224 καὶ σημ. 19. Ἐὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου *cum imperialibus sacris manibus propriis subscriptis* ἐστάλησαν πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν μετὰ τὸν Ὀκτώβριον 787. *Le Liber Pontificalis*, Texte, introduction et commentaire par... L. D u c h e s n e, τόμ. Α', Παρίσιον 1884, σελ. 512₇ (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 349). — Τῆς συνόδου τοῦ 843 ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' καὶ Θεοδώρας δὲν διεσώθησαν πρακτικὰ. Εἰς τὰς περὶ αὐτῆς ἐκ τῆς ιστοριογραφίας εἰδήσεις δὲν διευκρινεῖται, τίς προῖστατο τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου οὔτε τίς ὑπέγραψε τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς. Μαρτυρεῖται ὅτι συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῆς Θεοδώρας (βλ. κατωτέρω, σελ. 31, σημ. 2).

3. Ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς παρέστη αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἕκτην συνεδρίαν τῆς Δ' οἰκουμενικῆς συνόδου. E d. S c h w a r t z, *Acta conciliorum oecumenicorum*, τόμ. Β', 1, 2, σελ. 334. Εἰς τὴν σύνοδον ἔτους 869/870 παρέστησαν κατὰ τὴν τελικὴν συνεδρίαν οἱ συμβασιλεῖς (προκαθεσθέντων τῶν φιλοχρίστων βασιλέων· Mansi, τόμ. ΙΓ', στ. 397), οἵτινες ὑπέγραψαν τὰς τελικὰς ἀποφάσεις ὡς ἀκολούθως : οἱ βασιλεῖς Βασίλειος, Κωνσταντῖνος καὶ Λέων, πηξάντων μὲν ἰδιοχειρῶς ἐν τοῖς πέντε βιβλίοις τοῦ τιμίου σταυροῦ τὸν τύπον τῶν βασιλέων καὶ γεγραφότων τὰς οἰκείας ὀνομασίας. τὸ δὲ τῆς γραφῆς ὑπόλοιπον γεγραφότος Χριστοφόρου πρωτασημητήτου καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου (Mansi, τόμ. ΙΓ',

παρέστη εἰς συνεδρίασιν αἰκουμενικῆς συνόδου καὶ πολὺ ὀλιγώτερον συνυπέγραψε πρακτικὰ καὶ ἀποφάσεις αὐτῆς. Ἡ πράξις τῆς Εἰρήνης, ἣτις ἐνήργησεν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὡς οἱ ἄρρενες αὐτοκράτορες εἰς παρομοίας περιστάσεις, δεικνύει τὴν εἰς τὸ ἀκέραιον καὶ ἰδίῳ ὀνόματι συμμετοχὴν τῆς βασιλείσεως μητρὸς εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας. Πρὸς τούτοις, δεόν νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ἐποχὴν τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου, ἔχων συμπληρώσει τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος, ἦτο κατὰ τὸ βυζαντινὸν πολιτικὸν δίκαιον ἐνήλικος καὶ κατὰ συνέπειαν ἦτο περιττὴ ἢ συνέχισις τῆς ἐπιτροπείας αὐτοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ βασιλομήτωρ ἐξηκολούθησεν, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, νὰ παραμένῃ εἰς τὴν θέσιν της καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰ αὐτὰ καθήκοντα, δεικνύει ἐναργῶς ὅτι ἡ Εἰρήνη δὲν ἤντλει τὰ δικαιώματά της ἐκ τῆς ιδιότητος τοῦ ἐπιτρόπου ἀλλὰ τῆς τοῦ συμβασιλέως. Ἡ ρῆξις βεβαίως δὲν ἀπεφεύχθη, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἠνδρώθη καὶ ἐζήτησε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς συγκυριαρχίας¹.

Ἀκόμη μεγαλυτέραν βαρύτητα διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τῆς Εἰρήνης ἔχει τὸ περιεχόμενον τῶν ἀναφωνήσεων, διότι μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ὁ τύπος τῆς εὐφημίας τῶν βασιλέων ἀπέβη τὸ ἐξωτερικὸν σύμβολον τῆς μεταξὺ μητρὸς καὶ υἱοῦ διαμάχης. Οἱ τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων ἀντετάχθησαν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς Εἰρήνης τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 790 νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν υἱὸν της καὶ νὰ καταλάβῃ ἡ ἰδίᾳ τὴν πρώτην θέσιν, ἐκδηλοῦντες τὴν πίστιν των εἰς τὸν αὐτοκράτορα μὲ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὴν ἀναφώνησιν πρώτου τοῦ ὀνόματος τοῦ Κωνσταντίνου. Οὗτοι διακηρυσσούν : «οὐδὲ προτάσσομεν τὸ ὄνομα Εἰρήνης πρὸ Κωνσταντίνου ἀλλὰ Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης, ὡς ἐξ ἀρχῆς παρελάβομεν»². Μάλιστα οἱ στρατιωτικοὶ οὗτοι προέβησαν εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ τότε στρατηγοῦ τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων, ἀναδείξαντες εἰς τὴν θέσιν του νέον καὶ Κωνσταντῖνον

στ. 409). Τὸ παρατεθὲν χωρίον δὲν νομίζω ὅτι δικαιολογεῖ τὴν ἄποψιν τοῦ Fr. D o l - g e r, *Byzantinische Diplomatie*, Eital [1956], σελ. 23, καθ' ἣν «unterzeichnete der schreibkundige Basileios I. die Akten des 8. Konzils nur mit einem Kreuz, sein Sohn Konstantinos schrieb die Namen aller 3 Kaiser bei» διὰ τὸ λοιπὸν τμήμα τῆς ὑπογραφῆς συμφωνεῖ ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ πρωτασκηρέτου Χριστοφόρου. Βλ. καὶ τὸ λατινικὸν κείμενον μετὰ τὴν δεκάτην συνεδρίαν : *Basilius, Constantinus et Leo, perpetui augusti... et omnibus quae ab ipsa (sc. τῆ συνόδῳ) definita et scripta sunt concordantes, subscripsimus manu propria*. Ὡσαύτως εἰς τὴν ἕκτην συνεδρίαν τῆς συνόδου 879/880 σημειοῦται : *προκαθεσθέντων τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου ἐν τῷ περιωνύμῳ παλατίῳ τοῦ Χριστορικλίνου* (Mansi, τόμ. ΙΖ', Α, στ. 512). Οἱ ἀνωτέρω ὑπέγραψαν τὸν ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκτεθέντα ὄρον (αὐτόθι, στ. 517).

1. Θεοφάνης, σελ. 464 : τοῦ οὖν βασιλέως γεγονότος εἰκοσαετοῦς, ρωμαλέον τε ὄντος καὶ ἰκανοῦ πάνυ, ἐώρα ἐαυτὸν μηδὲν ἐξουσιάζοντα καὶ ἐλυπεῖτο. Οὕτω καὶ Λέων Γραμματικὸς, σελ. 169, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 24.

2. Θεοφάνης, σελ. 465.

μόνον βασιλέα ἀνεφώνησαν¹. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Κωνσταντῖνος, πιεσθεὶς ὑπὸ μερίδος ἀφωσιωμένων στρατιωτικῶν, ἀπεμάκρυνε τῆς ἀρχῆς τὴν μητέρα του². Δεκτικὸς ὅμως ἐπιρροῶν, ὑπεχώρησε πάλιν καὶ τὴν 1ῴην Ἰανουαρίου 792 παρακληθεὶς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς καὶ πολλῶν τῶν ἐν τέλει ἀναγορευέει αὐτὴν πάλιν, καὶ συνευφημίζεται σὺν αὐτῷ ὡς ἐξ ἀρχῆς Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης³. Δις βεβαιοῦται ὅτι ἡ εὐφημία τῶν βασιλέων περιελάμβανεν ἐξ ἀρχῆς καὶ τὸ ὄνομα τῆς Εἰρήνης. Τοῦτο δὲ δικαιολογεῖται μόνον, ἐὰν καὶ αὐτὴ εἶχε τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν υἱὸν τῆς ἰδιότητα, δηλονότι συνεβασίλευε μετ' αὐτοῦ. Ἰπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς ἀπλῆς ἐπιτρόπου τοῦ ἀνηλίκου δὲν ἦτο νοητὴ ἢ ἐπίσημος ἀναφώνησις τῆς βασιλομήτορος ἐν ἀπολύτῳ ἰσοτιμίᾳ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα υἱόν.

Ἀπομένει νὰ ἐρευνηθῇ καὶ τὸ νομισματικὸν ὕλικόν διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ, ἐὰν τοῦτο συμβάλλῃ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τῆς βασιλίσσης μητρὸς κατὰ τὴν βασιλείαν ἀνηλίκου αὐτοκράτορος, διαρκούσης τῆς μέσης καὶ ὑστέρως περιόδου. Διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς προσφορᾶς ταύτης χρήσιμον εἶναι νὰ ὑπενθυμίσω ὠρισμένας διαπιστώσεις.

Ἡ ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου καὶ κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας διατηρηθεῖσα συνήθεια τῆς κοπῆς νομισμάτων μὲ μόνην τὴν εἰκόνα τῆς ἐκάστοτε αὐγούστης — συζύγου κατὰ κανόνα τοῦ αὐτοκράτορος — ἐγκαταλείπεται. Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστίνου Β' εἰσάγεται ἡ καινοτομία τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος, διατηρηθεῖσα καὶ εἰς τὰς ἐπομένους μέχρι τοῦ Φωκᾶ βασιλείας. Ἐκτοτε, ὡσάκις χαράσσεται εἰς τὰ νομίσματα ἡ μορφή τῆς αὐγούστης μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συζύγου τῆς, εἰκονίζονται καὶ τὰ συμβασιλεύοντα τέκνα των⁴. Ἐκ τῶν γνωστώων παραδειγμάτων εἶναι φανερόν ὅτι λόγοι δυναστικῆς σκοπιμότητος ὡδήγησαν εἰς τὴν χάραξιν τοιούτων τύπων.

1. Θεοφάνης, σελ. 465.

2. Θεοφάνης, σελ. 466₁₈.

3. Θεοφάνης, σελ. 467. Ἀνάλυσιν τῶν χωρίων τῶν συναφῶν μὲ τὴν διαμάχην Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης βλ. εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 81 - 82, 130 - 132, καὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων παρὰ Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 148 - 151. Διὰ τὰ χρονολογικὰ βλ. Grierson, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 54.

4. Βλ. Wroth, τόμ. Α', ἀρ. 170 - 196 (πίν. XXIV 8 - 10), ἀρ. 244 - 249 (πίν. XXV 10), ἀρ. 266 (πίν. XXVI 2), ἀρ. 269 - 274 (πίν. XXVI 4 - 5), ἀρ. 297 - 301 (πίν. XXVI 16), ἀρ. 455 - 456 (πίν. XXX 2), ἀρ. 464 - 465 (πίν. XXX 7) τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Μαρτίνης καὶ τοῦ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου. — Wroth, τόμ. Β', σελ. 437 (πίν. L 13) τοῦ Βασιλείου Α', τῆς Εὐδοκίας καὶ τοῦ υἱοῦ των Κωνσταντίνου. — Αὐτόθι, σελ. 523 - 524, ἀρ. 1 - 4 (πίν. LXI 11 - 12) τοῦ Ρωμανοῦ Δ', τῆς Εὐδοκίας καὶ τῶν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τέκνων τῆς Κωνσταντίου, Μιχαῆλ καὶ Ἀνδρονίκου. Περὶ τῶν τελευταίων βλ. εἰδικώτερον κατωτέρω, σελ. 65 κέ.

Ἡ ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰσαχθεῖσα καινοτομία τῆς ἀπεικονίσεως τῶν συμβασιλέων κατακτᾷ ἔδαφος καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐξῆς σφύζονται νομίσματα διαφόρου κοπῆς, εἰκονίζοντα τοὺς κατὰ καιροὺς συμβασιλεῖς. Ἡ χάραξις δὲν γίνεται κατὰ τρόπον τυχαῖον ἀλλ' ἀκολουθεῖ κανόνας ἀπηχοῦντας πολιτειακὰς καταστάσεις καὶ ἰδεολογικὰς κατευθύνσεις εἰς τρόπον. Ὡστε τὰ νομίσματα ἐκάστης βασιλείας ἀντανακλοῦν τὴν μεταξὺ τῶν συμβασιλέων ἐπικρατοῦσαν νομικὴν σχέσιν. Ἐνῶ αἱ μορφαὶ εἶναι σχηματικαὶ καὶ σπανιώτατα ὑποδηλοῦνται ἀτομικὰ χαρακτηριστικά¹, πᾶν ὅ,τι εἶναι δηλωτικὸν νομικῶν καταστάσεων ἀποτυπῶνται λεπτομερῶς μετὰ πάσης δυνατῆς ἀκριβείας.

Αὐτοκράτωρ καὶ συμβασιλεῖς εἰκονίζονται μὲ στολὴν ἡγεμονικὴν, ἀποδιδόμενην σχηματικῶς μὲν ἀλλὰ κατὰ τρόπον σαφῆ, ὑποδηλουμένων τῶν κυριωτέρων ἐξαρτημάτων αὐτῆς καὶ τοῦ ἐκ πολυτίμων λίθων κόσμου τῆς. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν διὰ τὸ στέμμα καὶ τὰ σύμβολα τῆς ἐξουσίας (σφαῖραν, σκῆπτρον), ἢ ἄλλα ἀντικείμενα (σταυρόν, ἀκακίαν), ἅτινα κρατοῦν οἱ εἰκονιζόμενοι. Ἡ διάκρισις τοῦ φύλου εἶναι πάντοτε σαφεστάτη, ἰδίᾳ ἐκ τῆς στολῆς καὶ τοῦ στέμματος τῆς βασιλείσεως. Ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας μεταξὺ νέου καὶ πρεσβυτέρου ἄρρενος συμβασιλέως ὑποδηλοῦται συνήθως διὰ τῆς λειότητος τοῦ νεανικοῦ προσώπου, ἐνῶ γενειὰς διαφόρων σχημάτων καὶ μήκους προσδιορίζει ἀσφαλῶς τὸν πρεσβύτερον.

Ὅσακις ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος εἰκονίζονται δύο ἡγεμόνες, ὁ κατέχων τὴν ἱεραρχικῶς ἀνωτέραν θέσιν — ὁ πρῶτος, κύριος αὐτοκράτωρ, συνήθως καὶ πρεσβύτερος — τίθεται εἰς τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὸν θεώμενον πλευρὰν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν τιμητικὴν θέσιν. Ἐὰν τὰ ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος εἰκονιζόμενα πρόσωπα ὑπερβαίνουν τὰ δύο, ὁ ἔχων τὸ προβάδισμα ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ αὐτοκράτωρ τίθεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ ἄπλοῖ (συμ)βασιλεῖς ἢ οἱ νεώτεροι κατὰ τὴν τάξιν συναυτοκράτορες. Δηλωτικὴ τῆς ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι εἰς τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν ἀποδιδομένης σημασίας ἀποτελεῖ ἡ ἀκόλουθος λεπτομέρεια εἰς νομισματικὰς χαράξεις μετὰ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τῆς νομικῆς σχέσεως αὐτοκράτορος καὶ ἀπλοῦ βασιλέως². Ἡ θέσις τῆς χειρὸς τῶν συμβασιλέων, ὅταν ἀπὸ κοινοῦ κρατοῦν ἀντικείμενον, ρυθμίζεται ἐκ τῆς μεταξὺ των νομι-

1. Προσπάθεια ἐξατομικεύσεως διακρίνει π.χ. τὰ νομίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α': πλήρες, στρογγύλον πρόσωπον, ὀφθαλμοὶ μεγάλοι, κεφαλὴ ἐπικαθήμενὴ σχεδὸν ἐπὶ τῶν ὠμων (Wroth, τόμ. Α', σελ. 25 κέ., πίν. IV 9 κέ. - Λ), τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' τῆς περιόδου 685 - 695: νεαρῶτάτη ὄψις, ὠσειδῆς σχῆμα προσώπου, σχετικῶς μακρὸς, λεπτὸς λαίμος, κόμη εἰς διπλοῦν κυματισμὸν εἰς ἀμφοτέρας τὰς παρειάς (Wroth, τόμ. Β', πίν. XXXVIII 13, 14, 19, 22· XXXIX 6, 8, 16, 17, 18, 21· XI 2).

2. Ἐπὶ τῆς διακρίσεως ταύτης ἐπενέρομαι καὶ εἰς τὰς σελ. 43, 63, 66 κέ., 72 - 73, 76, 92.

κῆς σχέσεως. Τὸ ἀντικείμενον, συνήθως σταυρὸς ἢ λάβαρον μὲ μακρὸν στέλεχος, εἰκονίζεται μεταξύ τῶν δύο μορφῶν· ὁ ἀνώτερος κατὰ τὴν ἱεραρχίαν ἡγεμῶν ἀπτεται τοῦ σταυροῦ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ ἱεραρχικῶς κατωτέρου του ¹, ἐνῶ ὅταν πρόκειται περὶ ἰσοτίμων αὐτοκρατόρων κρατοῦν ἀμφοτέρω τὸν σταυρὸν εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ².

Αὐτονόητον εἶναι ὅτι καὶ αἱ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐπιγραφαί, δηλωτικαὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ τίτλου τῶν εἰκονιζομένων, ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως εἰς τὸ ἐπισήμως κρατοῦν τυπικόν.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα καθιστοῦν σαφές ὅτι ἡ ἐπὶ νομισμάτων τῆς μέσης καὶ ὑστέρας περιόδου ἀπεικόνισις τῆς μορφῆς τῆς βασιλομήτορος ὁμοῦ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς ἐκφράζει ὠρισμένον νομικὸν καθεστῶς καὶ ὀφείλει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τῆς αὐγουστής κατὰ τὰς περιόδους ταύτας.

Ἴδωμεν νῦν τὰ νομίσματα τοῦ Κωνσταντίνου Γ' καὶ τῆς Εἰρήνης. Ἐπὶ *solidus* εἰκονίζονται εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν αἱ προτομαὶ τοῦ Κωνσταντίνου Γ' καὶ τῆς Εἰρήνης, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν εἰς μικρὸν σχῆμα καθήμενοι οἱ πρόγονοι τοῦ αὐτοκράτορος, Λέων Γ', Κωνσταντῖνος Ε' καὶ Λέων Δ'. Ὁ Κωνσταντῖνος Γ', φέρων ἐπίσημον στολήν, κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα σφαῖραν μὲ σταυρὸν ἄνω, καὶ ἡ Εἰρήνη, ἐν ἐπισήμῳ ὠσαύτως περιβολῇ, κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν σκῆπτρον. Εἰς ἄλλα ἀντίτυπα τοῦ αὐτοῦ τύπου ἡ Εἰρήνη κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν. Αἱ ἀτελῶς σφωζόμεναι ἐπιγραφαὶ τῶν νομισμάτων τοῦ τύπου τούτου περιορίζονται μόνον εἰς τὰ ὀνόματα CONSTANTINOS S (= καὶ) IRI(NI)· δὲν φαίνεται νὰ περιεῖχον καὶ τοὺς τίτλους τῶν εἰκονιζομένων ³. Τὰ αὐτὰ πρόσωπα μὲ τὴν αὐτὴν διάταξιν, τὰς αὐτὰς στολὰς καὶ σύμβολα εἰκονίζονται καὶ εἰς χαλκᾶς φύλλεις τῶν M (= 40) νουμμίων ⁴.

Solidus ἑτέρου τύπου φέρει προτομὴν τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, τῆς Εἰρήνης ἐπὶ τῆς ἑτέρας. Ὁ πρῶτος κρατεῖ σφαῖραν μὲ σταυρὸν εἰς τὴν δεξιὰν καὶ ἀκακίαν ⁵ εἰς τὴν ἀριστερὰν, ἡ δὲ Εἰρήνη ἀντιστοιχῶς

1. Οὕτως ὁ Βασίλειος Α' καὶ ὁ πρωτότοκος υἱός του Κωνσταντῖνος· W r o t h, τόμ. Β', σελ. 435 κέ., ἀρ. 1, 2 - 4, 11 - 20 (πίν. L 10, 12, 18). Διὰ τὴν νομικὴν θέσιν τοῦ Κωνσταντίνου (ἕστις δέον νὰ λάβῃ τὸν ἀριθμὸν Ζ') βλ. τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 93 - 95.

2. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β' καὶ ὁ υἱός του Τιβέριος ὑποβαστάζουν ἕκαστος διὰ τῆς δεξιᾶς ἐκ τῶν κάτω σφαῖραν, ἐφ' ἧς ὑψηλὸς πατριαρχικὸς σταυρὸς (W r o t h, τόμ. Β', πίν. XLI, 6 - 10).

3. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 397, ἀρ. 1, 2, 3, (πίν. XLVI 5).

4. Αὐτόθι, σελ. 399, ἀρ. 8, 9 (πίν. XLVI 8).

5. Νομίζω ὅτι ὁ W r o t h, τόμ. Β', σελ. 398, οὐχὶ ὀρθῶς προσδιορίζει τὸ ἀντικείμενον ὡς *marram*, σύμβολον τοῦ φέροντος ὑπατικὴν στολήν. Εἰς τὰ βυζαντινὰ ἐγχειρίδια ἐθιμοτυπίας γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀκακίας, μικροῦ τεμαχίου ὑφάσματος εἰς σχῆμα ἐπιμήκους σακκιδίου, πεπληρωμένου χώματος ἢ ἄμμου (ΨευδοΚωδινός, σελ. 51, Βόννης = ἔκδ. Verreaux, σελ. 201), ὑπερὸ αὐτοκράτωρ εἰς ἐπισήμους ἐμφανίσεις ἐκράτει

σφαῖραν μὲ σταυρὸν καὶ σκῆπτρον, ἀπολῆγον ἄνω πάλιν εἰς σταυρὸν. Ἡ ἐπὶ τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἀκολούθως :

CONSTANTINOS BAS' (ὠλεὺς) — ΗΡΗΗΗ (ἢ ΙΡΙΗΗ) ΑΥCΥΤΑ (= Αὐγοῦστα) ¹.

Ἡ αὐτὴ χάραξις ἀπαντᾷ καὶ εἰς φόλλεις τῶν Μ (= 40) νομισμάτων μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἰκονίζεται κρατῶν μόνον εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν ².

Τῶν αὐτῶν βασιλέων ἐσώθησαν καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα, φέροντα ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως σταυρὸν ἐμπεπηγμένον ἐπὶ τριῶν βαθμίδων καὶ τὴν ἐπιγραφὴν IHSVS XPISTVS ΠΙCΑ, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας τὴν ἀκόλουθον χάραξιν :

CONSTANTINOS S (= καὶ) ΙΡΙΝΙ ΕΕC ΘΕΥ ΒΑΣΙΛΙC † ³.

Οἱ ἀνωτέρω νομισματικοὶ τύποι ἀντανακλοῦν ἀπολύτως τὴν μεταξὺ τῶν εἰκονιζομένων νομικὴν σχέσιν : ἰσότιμοι συμβασιεῖς, ὡς δεικνύουν τὰ τε σύμβολα καὶ ἡ ἐπιγραφή (*Κωνσταντῖνος καὶ Εἰρήνη ἐκ Θεοῦ βασιλεῖς*), μὲ προβάδισμα τοῦ Κωνσταντῖνου Σ', ὡς δηλοῖ ἡ ἀναγραφή πρώτου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εἰς πάσας τὰς χάραξεις.

Ἐκ τῶν χωρίων τῶν ἀφηγηματικῶν ἔργων, τῶν μνημονίων ἐπιστήμων ⁴ κειμένων καὶ τῶν νομισματικῶν δεδομένων συνάγεται, νομίζω, πλέον

εἰς τὴν ἀριστερὰν πρὸς ὑπόμνησιν τοῦ φθαρτοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Βλ. σχόλια Reiske εἰς τὸ *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, τόμ. Β', σελ. 662 κέ. Τὴν ἄποψίν μου ἐνισχύουν τὰ ὑπὸ τοῦ J. Verreux, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices*, Παρίσιον 1966, σελ. 201, σημ. 2, περὶ τῆς ἀκακίας λεγόμενα. Εἰς παραστάσεις μικρογραφιῶν φέρεται ὁ αὐτοκράτωρ ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ κρατῶν τὴν ἀκακίαν.

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 398, ἀρ. 4, 5 (πίν. XLVI 6).

2. Αὐτόθι, σελ. 399, ἀρ. 10, 11 (πίν. XLVI 9).

3. Wroth, τόμ. Β', σελ. 398, ἀρ. 6 - 7 (πίν. XLVI 7). Ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος ἀπαντᾷ εἰς πλείονας βασιλείας τοῦ Η', Θ' καὶ Γ' αἰῶνος μὲ χάραξιν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῶν ὀνομάτων τῶν ἐκάστοτε συμβασιλέων. Σφύζονται τοιαῦτα νομίσματα τοῦ Κωνσταντῖνου Ε' καὶ Λέοντος Δ' (Wroth, τόμ. Β', σελ. 380, ἀρ. 13 - 14, πίν. XLV 4), τοῦ Λέοντος Δ' καὶ Κωνσταντῖνου Σ' (αὐτόθι, σελ. 394, ἀρ. 7 - 10, πίν. XLVI 2), τοῦ Κωνσταντῖνου Σ' καὶ τῆς Εἰρήνης (αὐτόθι, σελ. 398, ἀρ. 6, 7, πίν. XLVI 7), τοῦ Μιχαῆλ Α' καὶ τοῦ υἱοῦ του Θεοφυλάκτου (αὐτόθι, σελ. 406, ἀρ. 2 - 3, πίν. XLVII 4), τοῦ Λέοντος Ε' καὶ τοῦ υἱοῦ του Συμβατίου - Κωνσταντῖνου (αὐτόθι, σελ. 409, ἀρ. 3 - 5, πίν. XLVII 11 - 12), τοῦ Μιχαῆλ Β' καὶ Θεοφίλου (αὐτόθι, σελ. 414, ἀρ. 5, πίν. XLVIII 2), τοῦ Μιχαῆλ Γ', τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς Θέκλης (αὐτόθι, σελ. 431, ἀρ. 8, πίν. XLIX 19), τοῦ Βασιλείου Α' καὶ Κωνσταντῖνου (αὐτόθι, σελ. 438, ἀρ. 6 - 7, πίν. L 15), τοῦ Λέοντος Σ' καὶ τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντῖνου Ζ' (Η', κατὰ τὴν προταθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἀριθμῆσιν) (αὐτόθι, σελ. 446, ἀρ. 6, πίν. LI 11). Ἀπὸ τοῦ Μιχαῆλ Α' καὶ ἐξῆς ἡ χάραξις ἔχει : EC ΘΕΥ ΒΑΣΙΛΙC ROMAION.

4. Παρὰ τὰς προσπάθειάς μου δὲν ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω τὴν μελέτην τοῦ A. Ross, *A Consular Medaillon of Constantine VI and Irene*, ἐν Allen Memorial Art Museum Bulletin 20 (1962), σελ. 26 - 32. Ἐσφαλμένως ὁ L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Παρίσιον 1936, σελ. 73, πίν. 29, ταυτίζει

ἡ σαφῶς ὅτι ἡ Εἰρήνη ἤσκει τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλικίου αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς ὡς συμβασιλεύς¹. Ἡ ἐμμονὴ τῆς βασιλομήτορος, ὅπως παντὶ τρόπῳ διατηρήσῃ κυρίαρχα δικαιώματα, ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὴν τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας² καὶ μετὰ τὴν πολιτικὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Κωνσταντίνου³, δεικνύει ὅτι ἡ ἐπιτροπεία τοῦ ἀνηλικίου αὐτοκράτορος λήγει ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτειακοῦ δικαίου ὀριζομένου χρόνου ἐνηλικιώσεως, συμπίπτοντος μὲ τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος. Ἡ ἄμετρος φιλοδοξία τῆς βασιλομήτορος⁴ ἤγαγεν αὐτὴν εἰς πράξεις πολιτικῶς ἀσυνέτους καὶ συμπεριφορὰν ἀνήκουστον διὰ μητέρα.

Γ'

Ἡ διαδοχὴ τοῦ Θεοφίλου, θανόντος τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου 842, παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου, ἕνεκα τοῦ ἰδιορρυθμοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀντεμετωπίσθη τὸ ζήτημα τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ **Μιχαὴλ Γ'**. Διὰ πρώτην φορὰν, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὑφίστανται κατὰ τὴν περίοδον ἀνηλικότητος αὐτοκράτορος δύο ὄργανα, ταυτοχρόνως καὶ ἐν συνεργασίᾳ πρὸς ἄλληλα μεριμνῶντα διὰ τὴν πορείαν τῶν κοινῶν, ἀφ' ἑνὸς ἡ βασίλισσα μήτηρ ὡς συμβασιλεύς τοῦ ἀνηλικίου⁵ αὐτοκράτορος, καὶ ἀφ'

τὴν αὐτοκράτειραν τῆς εἰς τὸ Bargello Φλωρεντίας ἀποκειμένης ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πινακίδος μὲ τὴν Εἰρήνην. Πρόκειται περὶ τῆς συζύγου τοῦ Λέοντος Α' Βερίνης, ὡς προσεπάθησα νὰ ἀποδείξω εἰς πρόσφατον μελέτην μου, *Τίνα αὐτοκράτειραν εἰκονίζει ἡ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πινακίς τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ Bargello*; ΔΧΑΕ, περ. 8', 5 (1969), σελ. 141 - 148. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 14.

1. Τὴν Εἰρήνην ὡς συμβασιλέα τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον τὸν Σεπτέμβριον 780 θεωρεῖ καὶ ὁ O h n s o r g e, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 224, σημ. 19.

2. Ἐκ τῶν πολλῶν μαρτυριῶν σημειῶ ὡς πλέον ἐνδεικτικὴν τῶν ἐπιδιώξεων τῆς Εἰρήνης τὴν παρὰ Θεοφάνει, σελ. 466₂₂: ἀπέστειλε δὲ ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ τὸν Λαχανοδράκοντα καὶ Ἰωάννην τὸν βάρυλον αὐτοῦ καὶ πρωτοσπαθάριον καὶ ὤρκισαν τοὺς Ἀρμενιάκους τ ο ὕ μ ἡ δ ἔ ξ α σ θ α ι Εἰρ ῆ ν η ν τὴν αὐτοῦ μητέρα εἰς β α σ ι λ ἑ α. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι χρησιμοποιεῖται ὁ τύπος βασιλεὺς, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ ἰδία ἐγράψεν εἰς τὰ κατὰ τὴν μονοκρατορίαν τῆς (797 - 802) κοπέντα νομίσματα (W r o t h, τόμ. Β', σελ. 400, ἀρ. 2, πίν. XLVI 11).

3. Ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὸν βίον τοῦ ἡγουμένου Ἰωαννικίου, τὸ θέρος τοῦ 792 ἀναφέρεται ὡς τὸ ἕκτον τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ νεωτέρου. Acta Sanctorum Novembris, τόμ. Β' 1, Βρυξέλλαι 1894, σελ. 337. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 1 - 4 διὰ τὸ θέμα τῆς ἐνηλικιώσεως, καὶ σελ. 24 - 25 διὰ τὴν διαμάχην Εἰρήνης - Κωνσταντίνου.

4. Διὰ τὴν νομικὴν θέσιν τῆς Εἰρήνης ὡς αὐτοκράτορος μετὰ τὴν τύφλωσιν καὶ ἐκθρόνισιν τοῦ Κωνσταντίνου (1 Αὐγούστου 797), βλ. τὰς ἑλίας ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις τοῦ O h n s o r g e, ἔνθ' ἀνωτ., ἰδίᾳ σελ. 223 κέ.

5. Ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεως τοῦ Μιχαὴλ, ἕνεκα τῶν ἀντιφατικῶν πληροφοριῶν τῶν ἀφηγηματικῶν ἔργων, προσεκάλεσε πολλὰς συζητήσεις μετὰ τὴν ἐπικουρίαν στοιχείων

έτερου ὀλιγομελές συμβούλιον, ἐπιτροπεῦον τὸν Μιχαήλ, διορισθὲν ὑπὸ τοῦ προκατόχου ἡγεμόνος καὶ ἐπιφορτισμένον εἰδικῶς μὲ τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν.

Ἡ θέσις τῆς αὐγούστης Θεοδώρας ὡς συμβασιλέως μαρτυρεῖται ρητῶς, πολλαχῶς καὶ ποικιλοτρόπως εἰς ἱστοριογραφικὰς, ἀγιογραφικὰς καὶ νομισματικὰς πηγὰς. Καίριαι εἶναι αἱ εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Θεοφίλου ἀναφερόμεναι μαρτυρίαι¹. ὡσαύτως αἱ ἀφορῶσαι

ἐξ ἄλλων πηγῶν (ἔγγραφα Νεαπόλεως, ἐνθύμησις, μονογράμματα χαλκῆς πύλης Ἁγίας Σοφίας, κλπ.) ὁ μὲν A. Dikiropoulos, *The Constantinopolitan Solidi of Theophilus*, *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964), σελ. 354 - 357, προσδιορίζει τὴν γέννησιν τοῦ Μιχαήλ τὸν Ἰούλιον 838 καὶ τὴν στέψιν του τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἐνῶ ὁ C. Mango, *When was Michael III born?*, αὐτόθι, 21 (1967), σελ. 253 - 258, τοποθετεῖ τὴν γέννησιν τοῦ αὐτοῦ βασιλόπαιδος ἀσφαλῶς τὴν 9/10 Ἰανουαρίου 840 καὶ τὴν στέψιν του ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους, πιθανῶς δὲ τὸν Σεπτέμβριον. Ἡ ἡμερομηνία 9/10 Ἰανουαρίου 840 εὐρίσκειται ἐν ἀρμονίᾳ μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, σελ. 148, καθ' ἣν ὁ Μιχαήλ τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου 842 τὸ τρίτον ἔτος διανύων, ἀφ' οὗ εἰς τὸν βίον προήχθη, μὲ ἑτέραν τοῦ συγγραφέως τοῦ Γ' αἰῶνος Hanza ἐξ Ἰσπαχάν. καθ' ἣν ἐβασίλευσεν *usque ad vigesimum octavum aetatis suae annum* (23 Σεπτεμβρίου 867 ἢ δολοφονία τοῦ Μιχαήλ· τὸ χωρίον ἐν λατινικῇ μεταφράσει εἰς τὰ Σχόλια Περὶ Βασιλείου Τάξεως, ἐκδ. Reiske, τόμ. Β', σελ. 451). Συνάδει προσέτι καὶ μὲ τὸν ἐξ ἄλλων περιπτώσεων διαπιστωθέντα χρόνον ἐνηλικιώσεως τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸ βυζαντινὸν πολιτειακὸν δίκαιον, ὅστις εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν συμπίπτει μὲ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 9/10 Ἰανουαρίου 855 μέχρι 9 Ἰανουαρίου 856. Πράγματι δὲ τὸ ἔτος 855 ἐξέσπασεν ἡ δυναστικὴ κρίσις, ἡ ἀπολήξασα εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τῆς Θεοδώρας καὶ τὴν μονοκρατορίαν τοῦ Μιχαήλ. Αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ γεγονός τοῦτο πηγὰὶ δὲν ἀναγράφουν ἐπακριβῶς τὴν ἡλικίαν τοῦ Μιχαήλ, ἀλλ' ἐκ τῆς διατυπώσεως εἶναι φανερόν ὅτι οὗτος ἔχει ὑπερβῆ τὸ δέκατον τέταρτον καὶ ἐγγίζει τὸ δέκατον ἕκτον. Βλ. Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 169₁₁, Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν P.G., τόμ. 105, στ. 905. Ὡς πλέον χαρακτηριστικὰς σημειῶ τὰς μαρτυρίας Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 155₁₈: Ὁ βασιλεὺς δὲ Μιχαήλ ἤδη τὴν παιδικὴν παραμείψας καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἀπτόμενος ἡλικίας, ἰμείρετο τῶν πραγμάτων δι' ἑαυτοῦ ἀντέχεσθαι... καὶ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 390₃: ὁ δὲ γε βασιλεὺς Μιχαήλ τὴν μείρακα παρὶλάσας καὶ νεανίσκοις ἄσπι καταλεγόμενος, ἡσχαλλε παρ' ἄλλοις τὴν τῆς βασιλείας βλέπων διοίκησιν...

1. Γενέσιος, 77: διθόνειν καταλιμπάνεται Μιχαήλ σὺν μητρὶ Θεοδώρα... Γεωργίος Μοναχός, Β', σελ. 801: ὅς γε τὴν μὲν πατρίαν βασιλείαν σὺν τῇ μητρὶ Θεοδώρα διαδεξάμενος... Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139: ἐγκρατοῦς δὲ τῆς βασιλείας σὺν τῷ νίῳ γενομένης τῆς Θεοδώρας... Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 814₆: ἐν γοῶν τῇ αὐτοκρατορίᾳ Μιχαήλ καὶ Θεοδώρας... πρβλ. Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 148₇. Πλουσία εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν ἀγιογραφικῶν πηγῶν τοῦ Θ' αἰῶνος, λίαν ὑψηλῆς στάθμης ἀπὸ πάσης ἐπόψεως. Οὕτω Βίος Θεοδώρας, ἐκδ. W. Regel, *Analecta byzantinorussica*, Ἁγία Πετρούπολις 1891 - 1898, σελ. 11₉: μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Θεοφίλου ἐβασίλευσεν Μιχαήλ... μετὰ Θεοδώρας καὶ σελ. 11₂₆: ὁ σὺν βασιλεὺς Μιχαήλ τὴν πατρίαν βασιλείαν σὺν τῇ μητρὶ Θεοδώρα διαδεξάμενος· βλ. καὶ σελ. 21₁₁. Βίος Εὐαρέστου, *Anal. Boll.* 41 (1923), σελ. 301: Θεοδώρα... νεύσει θεῆ βασιλῆς ἀναδείκνυται... τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἐπει-

εἰς τὴν προσμέτρησιν τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' ¹ καὶ τὴν διαχειρίσιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων. Αἱ συναφεῖς πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν κοινοῦν μαρτυρίαὶ οὐ μόνον ἐμφανίζουσι τὴν Θεοδώραν λαμβάνουσαν τὰς ἀποφάσεις ², γεγονὸς τὸ ὅποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἀνήκον καὶ εἰς τὰ

λημμένη... Βίος Μιχαὴλ συγκέλλου ἐν *Izvestija* 11 (1906), σελ. 275 : *διὰ δόχος δὲ τῆς βασιλείας ἡ ἐκείνου γυνὴ Θεοδώρα... σὺν νίῳ Μιχαὴλ καθίσταται...*, σελ. 248₁₀ : *τούτου δὲ ἡ βασιλεία καὶ τὸ κράτος εἰς Θεοδώραν τὴν αὐτοῦ σύννεον καὶ Μιχαὴλ τῷ αὐτῶν νίῳ διέβαινον* πρβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 248₃₃, 249₄, 249₁₅, 250₃, 277₃₂. Βίος τῶν ἐν Ἀμορίῳ τεσσαράκοντα δύο μαρτύρων, ἐν *Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk* 7, 2 (1905), σελ. 52, 59 : *Μηρὶ Μαρτίῳ 5', ἰνδικτιῶνος ἡ', ἐν ἔτει 579' (- 845) βασιλεύοντος τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας καὶ Θέκλης τῶν χριστιανικωτάτων καὶ ὀρθοδόξων μεγάλων βασιλέων...* Βίος Νικολάου Στουδίτου, ἐν *P.G.*, τόμ. 105, στ. 901 : *καὶ Θεοδώρας τῆς αὐτοῦ φιλοχρίστου σινεῦνου σὺν τῷ νίῳ Μιχαὴλ κομιδῇ νέῳ τὰ τῶν Ρωμαίων κατασχούσης βασιλεία...* Βλ. καὶ Διήγησιν εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων Θεοδώρου Στουδίτου καὶ... Ἰωσήφ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, *Anal. Boll.* 32 (1913), σελ. 54. Βίος Ἰωαννικίου, *ASS Novembris*, τόμ. Β', 1 (1894), σελ. 372 : *Τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς ἐνθίου καὶ φιλοχρίστου αὐτῶν βασιλείας...*, σελ. 381 : *τῷ οὖν πέμπτῳ ἔτει τῆς εὐσεβοῦς βασιλείας Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας...* Βλ. ἐπίσης τὴν εἰς τὴν λατινικὴν ἀπόδοσιν τῆς μαρτυρίας τοῦ ἐξ Ἰσπαχᾶν Πανα παρὰ *Reiske*, *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, τόμ. Β', σελ. 451 : *regnabat Michael eius filius cum matre...*

1. Γεωργίος Μοναχός, Β', σελ. 801₃ : *σὺν τῇ μητρὶ Θεοδώρα κατέσχευ ἔτη ιδ' καὶ μόνος αὐτοκρατορήσεν ἔτη ια', μῆνας γ'*. Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 647 : *Ρωμαίων βασιλεὺς Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρα ἔτη ιδ', μόνος ἔτη ιβ'*. Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 810 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 228 : *ἐβασίλευσε Μιχαὴλ...* σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ Θεοδώρα ἔτη δεκαπέντε, μόνος δὲ ἔτη δέκα' πρβλ. Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 136 καὶ μαρτυρίας εἰς ἀνώνυμα βραχέα χρονικά, *Cum on t, Anecdota Bruxellensia* κλπ., σελ. 33, ἀρ. με', παρὰ ΨευδοΚωδινῶ, ἔκδ. Βόννης, σελ. 114₅, καὶ εἰς συμπλήρωσιν τοῦ χρονολογικοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ἔκδ. de Boor, σελ. 101₁₈. (Ἐνταῦθα : *Μιχαὴλ... σὺν Θεοδώρα μητρὶ καὶ Θέκλα ἀδελφῇ ἔτη ιδ'. Μιχαὴλ μόνος ἔτη ιβ' καὶ αὐτόθι : Θεοδώρα ἅμα τῷ νίῳ αὐτῆς Μιχαὴλ ἔτη ιδ', μῆνα α', ἡμέρας κβ'*). Δὲν ἐξετάζω τὰς διακυμάνσεις εἰς τοὺς ἀριθμούς, ὡς μὴ ἐχούσας μεγάλην πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸ ἐρευνώμενον θέμα. Βλ. κατωτέρω (σελ. 42), περὶ τοῦ χρόνου λήξεως τῆς συμβασιλείας. Ὡς ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴν σημειῶ φράσιν τοῦ Βίου Θεοδώρας, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 14 : *ἡ Θεοδώρα... ἐν τῷ παλατίῳ τέσσαρας καὶ δέκα χρόνους ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς μετὰ τοῦ νίου αὐτῆς Μιχαὴλ ποιήσασα...*

2. Γενέσιος, σελ. 82 : *Ταῦτα μὲν ἐν πρώτοις Μιχαὴλ τε καὶ Θεοδώρας τῶν εὐσεβῶν βασιλέων τὰ κατορθώματα* (sc. ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ζ', Μάρτιος 842), βλ. Σκυλίτζην - Κεδρητόν, Β', σελ. 143, Βίον Θεοδώρας, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 13, 27 κέ. Εἰς τὸν ὅρον τῆς συνόδου τοῦ 843 ἀναφέρονται ὡς συγκαλέσαντες τὴν σύνοδον οἱ ἡμερώτατοι, καὶ ἀνδρειότατοι καὶ ὀρθοδοξότατοι ἡμῶν βασιλεῖς Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρα' ἔκδ. J. Guillard, *Le Synodicon de l'Orthodoxie, édition et commentaire*, *Travaux et Mémoires*, τόμ. Β' (1967), σελ. 294' πρβλ. καὶ σελ. 297. Ζωναράς, Γ', σελ. 381₁₅ : *τὴν δὲ τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἡ βασιλὶς Θεοδώρα μετεχειρίζετο...* Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 815 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 229 :

καθήκοντα τοῦ ἀσκουῦντος τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου, ἀλλὰ παρουσιάζουν τὴν Θεοδώραν συγκοινωνόν τῆς ἀρχῆς¹. Τέλος πρὸς δὴλωσιν τῆς λήξεως τῆς ἐξουσίας τῆς Θεοδώρας χρησιμοποιεῖται φρασιολογία περιέχουσα τεχνικούς ὄρους, σαφῶς ἐμφαίνοντας τὴν ιδιότητα τῆς Θεοδώρας ὡς συμβασιλέως².

Ἴδωμεν νῦν τὴν συμβολὴν τοῦ νομισματικοῦ ὕλικου διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Θεοφίλου.

Σφύζεται solidus, οὗτινος τὴν προσθίαν ὄψιν κατέχει προτομὴ τῆς Θεοδώρας, ἐπισήμως ἐνδεδυμένης, τὴν δὲ ὀπισθίαν αἰ μορφῆν τοῦ Μιχαήλ. Γ' καὶ τῆς ἀδελφῆς του Θέκλης — εἰς ὕψος περίπου τριῶν τετάρτων καὶ οὐχὶ ὀλόσωμοι ἐν ἐπισήμῳ ὡσαύτως περιβολῇ. Ἡ Θεοδώρα κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν πατριαρχικὸν ἄνω καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν σκῆπτρον ἀπολήγον εἰς σταυρὸν. Ἡ ἐγγάρακτος ἐπιγραφή ἀναγινώσκειται: ΘΕΟΔΟΡΑ ΔΕΣΠΥΝΑ. Ὁ Μιχαήλ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν καὶ ἡ Θέκλα πατριαρχικὸν σταυρὸν μὲ μακρὸν σχετικῶς στέλεχος, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀνασύρει ἐλαφρῶς τὸ ἄκρον τῆς ἐνδυμασίας τῆς. Ἡ ἐπιγραφή τῆς πλευρᾶς ταύτης περιέχει μόνον τὸ ὄνομα τῶν δύο ἀδελφῶν ἄνευ μνείας τίτλου³.

Εἰς ἕτερον τύπον solidus εἰκονίζονται εἰς μὲν τὴν προσθίαν ὄψιν ὁ Μιχαήλ καὶ ἡ Θεοδώρα ἐν προτομῇ, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν ὁ Χριστός. Δὲν δηλοῦνται αἱ χεῖρες τῶν ἡγεμόνων καὶ συνεπῶς δὲν φαίνεται, ἐὰν κρατοῦν σύμβολα. Φέρουν βασιλικὴν στολὴν καὶ τὰ ἀντίστοιχα στέμματα. Ἡ ἐπιγραφή περι-

κατὰ τοῦ Ἄμμερ Θεοδόρα καὶ Μιχαήλ ἀπεστάλαξαν... Αἱ πληροφορίες εἶναι πολλαὶ καὶ λίαν χαρακτηριστικαί, ὡς ἐν Βίῳ Εὐαρέστου, Anal. Boll. 41 (1923), σελ. 301, παρὰ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 389, 391, Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 165, Σκυλίτζη - Κεδρηγῶ, Β', σελ. 153.

1. Σκυλίτζης - Κεδρηγῶς, Β', σελ. 151: Βόγορις ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς γυναῖκα ἄρχειν Ρωμαίων ἀκηκοὺς μετὰ παιδὸς ἀπαλοῦ... Ἡ αὐτὴ εἶδησις καὶ εἰς τὰς λοιπὰς χρονολογίας μὲ ἐξ ἴσου χαρακτηριστικὴν διατύπωσιν. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 162₃: γυναῖκα τῆς βασιλείας κρατεῖν διακηκοὺς· Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 664₃: ἔτι τῆς Θεοδώρας τὴν βασιλείαν κατεχοῦσης... Βόγορις... γυναῖκα τῆς τῶν Ρωμαίων βασιλείας ἀκοῦσας κρατεῖν... Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 387₃: γυναῖκὴ τὴν τῶν Ρωμαίων βασιλείαν καὶ παιδὶ νεαρῶ κυβερνωμένην μαθῶν...

2. Γενέσιος, σελ. 90₆: [ἡ Θεοδώρα] τῆς πρὸς τὸν εἶδὸν ὁμοτιμίας ἐκπεπτωκυῖα, τοῦ παλατίου ἐξοστρακίζεται... σελ. 90₁₅: ἐπὶ τῇ καταβάσει δὲ διασχεαίνουσα... Βίος Θεοδώρας, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 14: ἡ Θεοδόρα... ἐν τῷ παλατίῳ τέσσαρας καὶ δέκα χρόνους ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς μετὰ τοῦ εἰσοῦ αὐτῆς Μιχαήλ ποιήσασα... (βλ. αὐτόθι, σελ. 15₂, 16₂, Σκυλίτζη - Κεδρηγῶν, Β', σελ. 159₆ καὶ Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν P.G., τόμ. 105, στ. 905).

3. Wroth, τόμ. Β', σελ. 429 - 430, ἀρ. 1 - 2, πίν. XLIX 14, 15.

ρίζεται μόνον εἰς τὰ ὀνόματα ΜΙΧΑΗΛ S (=καὶ) ΘΕΟΔΟΡΑ, ἄνευ μνείας τίτλων¹.

Σφίζεται ἐξ ἄλλου ἀργυροῦν νόμισμα ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται σταυρὸς ἐμπετηγμένος ἄνωθι τριῶν βαθμίδων καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὄψεως ἡ ἐγχάρακτος ἐπιγραφή: † ΜΙΧΑΗΛ ΘΕΟΔΟΡΑ S (=καὶ) ΘΕΟΚΛΑ ΕC Θ'(εοῦ) ΒΑΣΙΛΙΣ ΡΟΜΑΙΟΝ². Ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος εἶναι ἀπολύτως ὅμοιος πρὸς τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης νομίσματα συμβασιλειῶν τοῦ Η', Θ' καὶ Γ' αἰ., ὧν κατάλογον βλ. ἀνωτέρω, σελ. 28.

Οὕτως, ἡ συμβασιλεία Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν νομισματικῶν δεδομένων μὲ τὴν αὐτὴν κατηγορηματικότητα μὲ ὅσην μαρτυρεῖται ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ καὶ τῇ ἀγιογραφίᾳ. Εἰς τὸν πρῶτον ἐκ τῶν μνημονευθέντων νομισματικῶν τύπων τιμᾶται ἐμφαντικώτερον ἡ Θεοδώρα, δεδομένου ὅτι ἡ προτομὴ αὐτῆς καλύπτει ὀλόκληρον τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ νομίσματος, ἐνῶ τὴν ἐτέραν καλύπτουν δύο μορφαὶ (ὁ Μιχαὴλ καὶ ἡ ἀδελφὴ του Θεόκλα) εἰς μικρότερον σχῆμα ἀποτετυπωμένοι. Ἴσως πρόθεσις τοῦ ἐντελαμένου τὴν χάραξιν ἦτο νὰ ἐξάρη τὴν ὑπεροχὴν τῆς Θεοδώρας οὐχὶ ἐξ ἐπόψεως πολιτειακῆς, ἐφ' ὅσον ἦτο ἰσότιμος τοῦ υἱοῦ τῆς, ἀλλ' ἐξ ἐπόψεως πολιτικῆς, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνος, παῖς ἔτι, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη οὐσιαστικὴν ἀνάμιξιν εἰς τὰ κοινά. Ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διάταξις τῶν μορφῶν ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τοῦ νομίσματος τονίζει τὴν εἰς τὴν ἀρχὴν παρουσίαν τῆς Θεοδώρας, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀποφεύγεται ὁ σκόπελος τῆς τιμητικῆς θέσεως, ἣν ἔδει νὰ καταλάβῃ ὁ Μιχαὴλ, ἐὰν μήτηρ καὶ υἱὸς εἰκονίζοντο ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος.

Ἡ παρουσία τῆς Θεόκλας ἐπὶ νομισμάτων³ τῆς συμβασιλείας Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας ἐπιβάλλει νὰ ἀφιερωθοῦν καὶ εἰς αὐτὴν ὀλίγαι λέξεις, διότι φαίνεται ὅτι καὶ ἡ Θεόκλα ἦτο μέλος τῆς αὐτῆς συμβασιλείας, καίτοι τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα καὶ τὰ ἀγιογραφικὰ κείμενα, πλὴν ἑνός, τὴν ἀγνοοῦν. Τὰ προηγουμένως περιγραφέντα νομίσματα⁴, ἐπιγραφή ἐκ Σηλυβρίας⁵, ἀξιό-

1. Αὐτόθι, σελ. 430, ἀρ. 3 - 4, πίν. XLIX 16.

2. Αὐτόθι, σελ. 431, ἀρ. 8, πίν. XLIX ἀρ. 19. Ἡ προσθήκη τῆς λέξεως *Ρωμαίων* ἐνδεικτικὴ τῆς ἐνσωματώσεως τοῦ ὅρου εἰς τὸν τίτλον τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος.

3. Ἡ Θεόκλα εἰκονίζεται καὶ εἰς νομισματικὸν τύπον τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς τῆς ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως εἰκονίζεται ὁ Θεόφιλος ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζύγου του Θεοδώρας καὶ τῆς Θεόκλας, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας παρίστανται αἱ ἀδελφαὶ τῆς τελευταίας Ἄννα καὶ Ἀναστασία. Wroth, τόμ. Β', σελ. 418, ἀρ. 1, πίν. XLVIII 14. Βλ. Dikiorgopoulos, *The Constantinopolitan Solidi*, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 353 - 361.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 32 - 33.

5. CIG, IV, ἀρ. 8683 : Ἀνερώθη [ἐκ βάθρ]ω[ν] πόλις ταῦτη ἐπὶ Μηχαὴλ Θεοδ[ώ]ρας καὶ Θεόκλας, οὗς ἐδικαίωσεν Κ(ύριος) βασιλεύειν ἐπὶ τίς γῆς.

πιστον άγιολογικόν κείμενον¹, κατάλογος βασιλειῶν² καὶ τέλος μαρτυρία³ εἰς τὸν πρόλογον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ἔτ. 869/870 βεβαιοῦν συμμετοχὴν τῆς Θέκλης εἰς τὴν συμβασιλείαν. Ἐναμφιβόλως τοῦτο ὀφείλετο εἰς πρωτοβουλίαν τοῦ Θεοφίλου, διὰ τὸν ὅποιον τὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς εἶχε καταστῆ ἀγχῶδες, ὡς δεικνύουν τὰ μέτρα, τὰ ὅποια ἐκάστοτε ἐλάμβανε πρὸς ἀντιμετώπισίν του⁴. Ποία ἦτο ἡ νομικὴ θέσις τῆς Θέκλης ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας δὲν προσδιορίζεται. ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον προκύπτει ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν χρονογράφων εἶναι ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἀνάμιξιν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ὅτι ἡ παρουσία της εἰς τὴν συμβασιλείαν ἦτο σκιώδης.

Παρὰ τὴν ὑπαρξίν ἐνγλίκου ἀυγούστης μετεχούσης τῆς βασιλείας ὡς συμβασιλέως⁵, ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος διώρισε καὶ ὀλιγομελὲς συμβούλιον διὰ νὰ ἐπιτροπεύῃ τὸν Μιχαὴλ Γ' κατὰ τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν. Ἐνταῦθα δέον νὰ ἐξετασθῆ ἡ σύνθεσις τοῦ συμβουλίου, διότι ἀνέκυψεν ἀμφισβήτησις ὡς πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα τοῦτο πρόσωπα. Ὅτι ἦτο τριμελὲς ρητῶς ἀναφέρει ὁ Συνεχιστῆς Θεοφάνους⁶, προκύπτει δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους μαρτυριῶν τῶν ἱστοριογράφων περὶ τῆς δράσεως ἐκάστου τῶν ἐπιτρόπων.

1. Βίος τῶν ἐν Ἄμοριφ τεσσαράκοντα δύο μαρτύρων, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 59. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 30, σημ. 1, τὸ χωρίον.

2. Μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὸ Χρονολογικὸν σύντομον τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ἐκδ. de Boor, σελ. 101₁₈: Μιχαὴλ... σὺν Θεοδώρῳ μητρὶ καὶ Θέκλῃ ἀδελφῇ ἔτη ιδ'.

3. Αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸν πεπαιδευμένον βιβλιοθηκᾶριον Ἀναστάσιον, σύγχρονον τῶν γεγονότων καὶ ἐπὶ μακρὸν διαμείναντα εἰς τὴν βυζαντινὴν πρωτεύουσιν. Οὗτος βεβαίως ὅτι ὁ καῖσαρ Βάρδας *persuasit enim imperatori Michaeli, ut matrem et Theclam sororem suam, quae et ipsa cum matre ac fratre imperia fuerat sceptrata sortita, tondere patriarchae praeciperet et in monasterio collocaret...* καὶ περαιτέρω: *et utraque imperatrice, id est matre ac filia imperio pulsa...* Παρὰ Mansi, τόμ. ΙΓ', στ. 3. Ἐπὶ τῆς πληροφορίας ταύτης ἐπέστησα τὴν προσοχὴν εἰς τὴν μελέτην μου, *Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 13 (1962-1963), σελ. 376-377.

4. Βλ. Λιζ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 88.

5. Τὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ τῆς Θεοδώρας ἠρεΐνησα εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 88-89.

6. Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 148₇: τῶν δὲ πραγμάτων ὁπῆρχον φροντισταὶ καὶ ἐπίτροποι οὗς ὁ Θεόφιλος κατέλιπεν, ὃ τε Θεόκτιστος ὁ εὐνοῦχος, τηρικαῦτα κανίλειος καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου τεργάνων καὶ ὁ πατριάρχος Βάρδας ὁ τῆς ἀγορεύσεως ἀδελφός καὶ Μανουὴλ ὁ μάγιστρος ἐκ τῶν Ἀρμενίων καταγόμενος. ἐπέτῃγει μὲν αὖν τὰ πολιτικά καὶ καλῶς τίως τὰ πράγματα διηθόνητο... πρβλ. αὐτόθι, σελ. 149₁₃.

Τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχε προφανῶς ὁ ἐπὶ τοῦ κανικλείου καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου¹, Θεόκτιστος², δολοφονηθεὶς τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 855³ τῇ ὑποκινήσει τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Θεοδώρας Βάρδα, μέλους ἐπίσης τοῦ συμβουλίου⁴. Ζήτημα ἐγεννήθη διὰ τὸν μάγιστρον Μανουήλ, ὃν οἱ Γενέσιος, Συνεχιστῆς Θεοφάνους, Σκυλίτζης παρὰ Κεδρηνῶ καὶ Ζωναρᾶς καταλέγουν μεταξὺ τῶν ἐπιτρόπων⁵, ἐνῶ τινὲς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν διαγράφουν, ὡς μὴ εὐρισκόμενον ἐν ζωῇ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 842. Τοῦτο ὑπεστήριξεν ὁ H. Grégoire⁶ ἐπὶ τῇ βάσει πληροφορίας τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 803, καθ' ἣν ὁ μάγιστρος Μανουήλ ἐπληρώθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Δαζυμήνου (22 Ἰουλίου 838), ὑποκύψας ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον εἰς τὰ τραύματα ὁ νεκρὸς του μετεφέρθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐτάφη εἰς μονὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυμένην παρὰ τὴν κινστέρναν τοῦ Ἀσπαρος. Τὴν ἄποψιν τοῦ H. Grégoire συμμαρτυρεῖται καὶ ὁ Fr. Halkin, ὅστις ἐγγραφὴν εἰς τὸ Συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως⁷ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27 Ἰουλίου

1. Περὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου βλ. D. A. Miller, *The logothete of the drome in the middle byzantine period*, Byzantion 36 (1966), σελ. 438 - 470.

2. Γενέσιος, σελ. 74, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 148₇, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₁₁, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 381. Ἔτεροι μνεῖται τῶν Θεοκτίστου καὶ Μανουήλ ὡς ἐπιτρόπων, παρὰ Γενεσίω, σελ. 85₁₉, 88, Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 168₉, Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 156₂₁, Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 390₁₂.

3. Fr. Halkin, *Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire*, Byzantion 24 (1954), σελ. 11 - 14.

4. Μνεῖα τοῦ Βάρδα ὡς ἐπιτρόπου τοῦ Μιχαήλ Γ' ἀπαντᾷ παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 148₇, 155₁, 167₉, 167₁₆, Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 154₁₁, 155₂₀, Ζωναρᾶ, Γ', 390₈. Ἀόριστοι μνεῖται τῶν ἐπιτρόπων καὶ παρὰ Γενεσίω, σελ. 85₁₉, Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 158₈, Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 147₆.

5. Πλὴν τοῦ ἐν τῇ σημ. 6 τῆς σελίδος 34 χωρίου τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, σελ. 148₇, σημειῶ καὶ τὰς ἀκολούθους χαρακτηριστικὰς μαρτυρίας : Γενέσιος, σελ. 77 : τὰ τῆς ἐπιτροπείας ὃ τε πατριῆκος Θεόκτιστος καὶ Μανουήλ ὁ πρωτομάγιστρος ἠξίωται . . ., Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₁₁ : ἐπιτρόπους ἔχων (sc. ὁ Μιχαήλ Γ') καὶ ρηθμιστάς, οὗς αὐτῶ ἐνδιαθήκως ἐπέστησεν ὁ πατήρ, τὸν τε μάγιστρον Μανουήλ καὶ δομέστικον χρηματίσαντα τῶν σχολῶν καὶ τὸν πατριῆκον Θεόκτιστον καὶ λογοθέτην τοῦ δρόμου . . ., Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 381 : ᾧ καὶ ἐπιτρόπους ὁ πατήρ καταλέλοιπε τὸν μάγιστρον Μανουήλ καὶ τὸν πατριῆκον Θεόκτιστον. Βλ. καὶ τὰς ἀνωτέρω, σημ. 2, παραπομπάς.

6. H. Grégoire, *Études sur le neuvième siècle. I. Un grand homme inconnu : Le magistre et logothète Serge le Nicétiate*, Byzantion 8 (1933), σελ. 520 - 524. Τοῦ αὐτοῦ, *Manuel et Théophobe ou la concurrence de deux monastères*, αὐτόθι 9 (1934), σελ. 183 - 204· ὡσαύτως εἰς τὴν γαλλικὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ A. Vasiliév, *Byzance et les Arabes : La dynastie d'Amorium (820 - 867)*, ὑπὸ H. Grégoire - M. Canard - C. Nallino - E. Honigmann - Cl. Backvis, Βρυξέλλαι 1935, σελ. 191, σημ. 2.

7. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Βρυξέλλαι 1902, σελ. 851, στ. 57 : Ὁ ὄσιος Μανουήλ

συνεδύασε με την πληροφορίαν του Συνεχιστοῦ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ καὶ προσδιώρισεν ὡς πιθανὴν ἡμερομηνίαν τοῦ θανάτου τοῦ Μανουὴλ τὴν 27ην Ἰουλίου 838. Ἡ ἐγγραφή ἐγένετο κατὰ τὸν Fr. Halkin μεταγενεστέρως, πιθανῶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς μονῆς ἐπὶ Ρωμανοῦ Α' ¹.

Ὁ Η. Grégoire προχωρεῖ ἔτι μᾶλλον καὶ καταλέγει ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' τὸν ἐκ Παφλαγονίας Σέργιον Νικητιάτην ², συγγενῆ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, καίτοι οὐδεμία ἱστοριογραφικὴ πηγὴ παραδίδει τοιαύτην εἴδησιν. Ὁ Βέλγος ἱστορικός, ὅστις καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις χωρεῖ πέραν τῶν πληροφοριῶν τῶν πηγῶν, ἐπικαλεῖται χωρίον ἐκ τοῦ βίου τῶν ἁγίων Δαυΐδ, Συμεῶν καὶ Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ὅμως οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μετὰ τὸ συμβούλιον τῶν ἐπιτρόπων, τριμελὲς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Η. Grégoire ³, ἐνῶ εἰς τὸ ἐν τῷ συναξαρίῳ χωρίον ⁴ γίνεται λόγος περὶ τεσσάρων προσώπων. Ὁ συντάκτης τοῦ βίου, ἐπιθυμῶν νὰ ἐξάρῃ τὴν συμβολὴν τῆς ἀνωτέρας τάξεως εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας, τονίζει ὅτι οἱ συμβαλόντες εἰς αὐτὴν Θεοκτίστος, Σέργιος Νικητιάτης, Βάρδας καὶ Πετρωνᾶς, ἦσαν ἐπίλεκτα μέλη τῆς συγκλήτου βουλῆς. Ἡ ἀποψὶς μου καθίσταται ἀτυπώδεις, ἐὰν εἰς τὸ χωρίον τοῦ ἀγιογραφικοῦ κειμένου αἱ λέξεις θεοῦν εἰς τὴν φυσικὴν τῶν σειρᾶν : ἄνδρας ὀρθοδοξοτάτους καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς τυχάνοντες πρώτους. Ἐπομένως οὔτε ἀγιογραφικὴ μαρτυρία ὑφίσταται καταλέγουσα τὸν Σέργιον Νικητιάτην μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας. Περισσότερον ἐπιτυχῆ εὐρίσκω τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ομάδος Θεοκτίστου, Σεργίου Νικητιάτου, Βάρδα καὶ Πετρωνᾶ a kind of family council ⁵. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀγιογραφικὴν μαρ-

ἔν ἐπιθήμῃ τελειοῦται. Εἰς τὸ λεγόμενον Μηνολόγιον Βασιλείου, ἐν P.G., τόμ. 117, δὲν ἀπαντᾷ ἀνάλογος μνεῖα εἰς τὰς 27 Ἰουλίου.

1. Fr. Halkin, *Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire*, Byzantion 24 (1954), σελ. 9 - 11.

2. Η. Grégoire, ἐνθ' ἄνωτ., Byzantion 8 (1933), σελ. 515 - 520 καὶ 524 - 531.

3. Βλ. Η. Grégoire, παρὰ Α. Vasiliév, *Byzance et les Arabes*, σελ. 191, συγκροτοῦντα τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας ἐκ τῶν Θεοκτίστου, Σεργίου Νικητιάτου καὶ Βάρδα.

4. Βίος Δαυΐδ, Συμεῶν καὶ Γεωργίου, Anal. Boll. 18 (1899), σελ. 245 - 246 : Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι Γεώργιος καὶ Μεθόδιος συμπαραλαβόντες Σέργιον τὸν Νικητιάτην, Θεοκτίστον, Βάρδαν καὶ Πετρωνᾶν, ἄνδρας ὀρθοδοξοτάτους καὶ τῆς συγκλήτου τυχάνοντες πρώτους βουλῆς... Ὁ Η. Grégoire, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 191, μεταφράζει : les membres du Sénat, les premiers du conseil.

5. Fr. Dvornik, *The patriarch Photius and iconoclasm*, Dumbarton Oaks Papers 7 (1953), σελ. 71. Ἐπιτυχῶς ἀναπτύσσει ὁ Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Πράγα 1933, σελ. 119 - 128, τὰ τῆς διאלλακτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεοκτίστου μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν εἰκόνων, δεχόμενος τὴν παρουσίαν τοῦ Μανουὴλ, ὃν θεωρεῖ ἀνήκοντα «plutôt au parti radical» (σελ. 125).

τυρίαν δὲν γίνεται διάκρισις μεταξύ τῶν τεσσάρων συγκλητικῶν καὶ συνεπῶς ὁ δεχόμενος τὴν ἑρμηνείαν τοῦ H. Grégoire, ὀφείλει νὰ καταλέξῃ μεταξύ τῶν ἐπιτρόπων καὶ τὸν Πετρωνᾶν, ὅποτε τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου αὐξάνουν εἰς τέσσαρα, ἐνῶ αἱ πηγαὶ ὁμοφώνως βεβαιοῦν ὅτι τοῦτο ἦτο τριμελές¹. Πρὸς τούτοις ἡ ἱστοριογραφία διασφύζει πληροφορίαν ρητῶς ἀποκλείουσαν τοῦ συμβουλίου τῶν ἐπιτρόπων τὸν Πετρωνᾶν. Κατὰ τὸν χρονογράφον ὁ Βάρδας, δομέστικος τῶν σχολῶν, εἶχε παραχωρήσει εἰς τὸν ἀδελφόν του Πετρωνᾶν τὴν μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο συνδεομένην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, διὰ νὰ ἀσκῇ ὁ ἴδιος ἀπερισπάστως τὰ ἐπιτροπικὰ αὐτοῦ καθήκοντα².

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς συμμετοχῆς τοῦ Μανουὴλ εἰς τὸ συμβούλιον τῶν ἐπιτρόπων δέον νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἀκόλουθα. Ὁ ἱστορικὸς Γενέσιος, ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος τοῦ Γ' αἰῶνος, ἀνήκων εἰς τὸν φιλολογικὸν κύκλον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου, ἐκθέτει τὴν συμβολὴν τοῦ Μανουὴλ εἰς καίριον πολιτικὸν γεγονός, τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ τῆς Θεοδώρας, ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψει ἐπίσημον κείμενον. Παρὰ τὴν γλωσσικὴν δυσκαμψίαν καὶ τὴν περίτεχνον φρασιολογίαν τοῦ ἱστορικοῦ, προβάλλει ζωηροτάτη ἡ σκηνὴ εἰς τὸν Ἰππόδρομον : ἡ συγκέντρωσις λαοῦ καὶ στρατοῦ, ἰδίᾳ στρατιωτικῶν μονάδων ἀφωσιωμένων εἰς τὸν μάγιστρον, ἡ προσλαλιὰ δι' ἧς παρώτρυνεν εἰς ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῆς Θεοδώρας, ἡ ἀπογοήτευσίς τῶν ἀκροατῶν του καὶ δὴ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτὸν στρατιωτικῶν τμημάτων προσδοκῶντων τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ τοῦ Μανουὴλ, ἡ πειθάρχησις των εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ μαγίστρου³.

Ἡ ἀφήγησις ἀποδίδει προφανῶς ἐπίσημον πρωτόκολλον ἢ τοῦλάχιστον ἔκθεσιν αὐτόπτου τῶν γεγονότων. Δύναται νὰ προβληθῇ ἡ ἀντίρρησις μήπως ὁ Γενέσιος ἐσφάλῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Μανουὴλ· καὶ τοῦτο ὅμως θεωρῶ ἀπίθανον, διότι τοῦτο ἐπανέρχεται εἰς τὸ κείμενον τοῦ Γενεσίου καὶ εἰς τὸ ἀντίστοιχον τοῦ Σκυλίτζη⁴. Ἡ μὲν ἐξεζητημένη καὶ περισσότερον κυριολεκτοῦσα ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτῆς φρασιολογία τοῦ τελευταίου χρονογράφου μὲ πείθουν ὅτι οὗτος στηρίζεται οὐχὶ εἰς τὸν Γενέσιον, ἀλλ' εἰς παλαιότερον, ἀπολεσθὲν ἔργον, κοινὴν πιθανῶς πηγὴν εἰς ἀμφοτέρους. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει ὀνομαστικῶς τὸν μάγιστρον Μανουὴλ καὶ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 35, σημ. 2, 4, 5, σελ. 36, σημ. 3.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 155₉ : ὁ τῆς βασιλίδος ἀδελφὸς Πετρωνᾶς τὴν τοῦ δομεστικοῦ τῶν σχολῶν ἀρχὴν διοικῶν, λόγῳ μὲν τῷ πρεσβυτέρῳ αὐτοῦ ἀδελφῷ προσήκουσαν Βάρδα, ἔργῳ δὲ παρ' αὐτοῦ διοικουμένην, τοῦ μὴ ἐκεῖνον σχολάζειν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ βασιλέως προσέχειν τὸν νοῦν. Οὕτω καὶ Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 167γ.

3. Γενέσιος, σελ. 77 - 78. Βλ. τὴν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου ἀνάλυσιν τοῦ χωρίου εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 88 - 89.

4. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139. Ὁ H. Grégoire εἰς τὰς προμνημονευθείσας ἐργασίας του δὲν χρησιμοποιοῖ τὴν χρονογραφίαν τοῦ Σκυλίτζη.

τὸν πατρικίον Θεόκτιστον ὡς ἐπιτρόπους διορισθέντας ἐνδιαθῆκως¹ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ ἀρχικός ἱστοριογράφος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν γραπτὴν παράδοσιν.

Τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλας λεπτομερείας τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Μανουήλ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀηλικότητος τοῦ Μιχαήλ Γ', π.χ. ὅτι διέμενον εἰς τὰ ἀνάκτορα², ὅτι εἰργάσθη διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων³, ὅτι διεφώνησε πρὸς τὸν Θεόκτιστον⁴ καὶ τέλος ὅτι ἀπεμακρύνθη ὑπὸ τοῦ Βάρδα οὐ δι' αὐτοῦ ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοκτίστου⁵. Ἐὰν γίνῃ δεκτὴ ἡ ἄποψις τῶν H. Grégoire καὶ Fr. Halkin διὰ τὸ 838 ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Μανουήλ, ποία ἐξήγησις θὰ δοθῇ δι' ἕνας αὐτὰς τὰς πληροφορίας περὶ τῆς δράσεως τοῦ μαγίστρου Μανουήλ, ἐπιτρόπου τοῦ Μιχαήλ Γ', χρονολογουμένας μετὰ τὸν Ἰανουάριον 842; Ἡ ἀπόρριψις τόσων μαρτυριῶν, παραδιδομένων ὑπὸ καλῶν βυζαντινῶν ἱστοριογραφικῶν πηγῶν⁶, δεόν κατ' ἐμὲ νὰ δικαιολογηθῇ διὰ σοβαρᾶς ἐπιχειρηματολογίας. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαλειφθοῦν μετὰ τὴν σκέψιν ὅτι μεμονωμένος χρονογράφος χρονολογεῖ τὸν θάνατον μαγίστρου Μανουήλ τῷ 838.

Ὡς καὶ ἀλλαγῶ μοι ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξω⁷, ἡ ἀπόρριψις γραπτῆς μαρτυρίας (ἐνταῦθα μάλιστα πρόκειται περὶ σειρᾶς ὅλης πληροφοριῶν) πρέπει νὰ γίνεταί μετὰ μεγίστης περισκέψεως καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ κείμενα διὰ ποικίλους λόγους παρουσιάζουν δυσχερείας

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₁₁. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 35, σημ. 5 καὶ τὰς λοιπὰς παραπομπὰς.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 156₂ - Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 168₉. ἐγρίετο δὲ τῷ Μανουήλ πρὸς τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον καὶ αὐτοῖς ἐπιτρόποις οὔσι τοῦ βασιλέως καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα διατωμένοις...

3. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 149₁₃. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ H. Grégoire, παρὰ A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, σελ. 191, σημ. 2, καθ' ἣν οἱ Στουδίται μοναχοὶ ἐδημιούργησαν τὸν θρόνον περὶ τοῦ Μανουήλ ἀντὶ τοῦ Σεργίου Νικητιάτου ὡς πρωτεργάτου εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἂν θεωρηθῇ ὀρθή, πάλιν ἀφήνει ἀκαλύπτους τὰς μακρὰς ἀφηγήσεις τῶν Γενεσίου καὶ Σκυλίτζη περὶ τοῦ Μανουήλ ὡς πρωτοστατήσαντος εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαήλ Γ' καὶ Θεοδώρου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 842. (Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 37).

4. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 168₉, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 156₂, Ζωναράς, Γ', σελ. 390₂₁: διαφορᾶς δὲ ποτε τῷ μαγίστρῳ Μανουήλ γενομένης πρὸς τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον (καὶ ἄμφω δὲ συνεπιτρόπων τοῦ βασιλέως ἐτιγγανέτην)...

5. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 156₁₀, Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 168. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ γεγονότος δὲν παρέχονται ἐπαρκῆ στοιχεῖα, εἰ μὴ μόνον ὅτι προηγείται τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου, τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 855.

6. Ὁ Σκυλίτζης εἰδικῶς διὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι φανερόν ὅτι στηρίζεται εἰς καλὴν σύγχρονον πηγὴν.

7. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, "Ἐνδειξις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ΕΕΒΣ 35 (1966), σελ. 65 - 66 καὶ σημ. 2.

εἰς τὴν κατανόησίν των. Οἱ συγγραφεῖς ἄλλοτε παρεμβάλλουν πληροφορίαν, μὴ εὐρισκομένην εἰς ἀπόλυτον συνοχήν μὲ τὸ ἐκτιθέμενον γεγονός, ἄλλοτε περικόπτουν τὴν ἀφήγησιν, κατανοητὴν μὲν εἰς αὐτούς, διότι γνωρίζουν τὸ πρᾶγμα οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς ἡμᾶς (παράδειγμα, ὁ Θεοφάνης διὰ τὰς κακώσεις τοῦ Νικηφόρου Α'), ἐλλιπῶς ἐνημερωμένους δι' ὀλοκλήρους τομεῖς τοῦ δημοσίου βίου (παράδειγμα, ἡ συντεχνιακὴ ὀργάνωσις τῶν ἐπαγγελματιῶν, σχεδὸν ἄγνωστος πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου), ἄλλοτε περιορίζονται εἰς βραχυλόγον μνείαν, μὴ ἀποδίδοντες σημασίαν εἰς τὸ γεγονός (παράδειγμα αἱ ἐλάχισται λέξεις, ἃς οἱ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι τοῦ Γ' αἰῶνος ἀφιερῶν εἰς τὴν ἰουστινιάνειον κωδικοποίησιν καὶ αἱ ἐξ ἴσου ἐλάσσεται τῆς συγχρόνου βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας διὰ τὸ σχίσμα τοῦ 1054). Οὕτω προκαλοῦνται εἰς ἡμᾶς ἀπορίας, δυσχέρειαι ἢ ἀμφιβολίαι διὰ τὴν κατανόησιν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ταύτισιν τῶν προσώπων.

Δι' ὅλους τοὺς λόγους τούτους δέχομαι τὴν συγκρότησιν τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν χρονογράφων καὶ ὡς πιθανωτέραν ἐξήγησιν τῆς ἀπὸ τοῦ 820 μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ Θ' αἰῶνος ἀποδιδομένης πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς δραστηριότητος εἰς ἀνώτερον ἀξιωματοῦχον Μανουὴλ τὴν ὑπαρξίν δύο ὁμωνύμων προσώπων, τὰ ὅποια ἐνδεχομένως εἶχον κοινὰ καὶ τινὰ ἄλλα ἀτομικὰ στοιχεῖα, ὡς π.χ. τίτλον, ἢ τόπον καταγωγῆς ἢ συγγενικὴν σχέσιν, ἐξ ὧν προεκλήθη ἡ σύγχυσις.

Ὁ Μανουὴλ, ὁ σωτὴρ τοῦ Θεοφίλου, μνημονεύεται ὡς πρωτοστράτωρ τοῦ Μιχαὴλ Β' ¹, τιμηθεὶς πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Ἀρμενίων ² ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε' ³ καὶ ὅτι ἐξ Ἀρμενίων τὴν γένεσιν ἦν ⁴. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος ἐτίμησε τὸν Μανουὴλ μάγιστρον καὶ δομέστικον τῆς Ἀνατολῆς ⁵, ἀνεδέξατο δὲ τοὺς παῖδάς του ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ὅτε ἐκ τῆς Συρίας, ἐνθα εἶχε καταφύγει, ἐπέισθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν ⁶.

Ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου διορισθεὶς μέλος τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' Μανουὴλ ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς μάγιστρος ⁷ καὶ

1. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 242· τὸ φραστικῶς ἐλλιπὲς χωρίον διευκρινεῖται ἐκ τοῦ αὐτόθι, σελ. 1101-5.

2. Ὁ Συνεχιστής τοῦ Θεοφάνους, σελ. 1103, ἀντὶ Ἀρμενίων γράφει τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀνατολικῶν.

3. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 244.

4. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 1102.

5. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 79813. Ὁ αὐτὸς χρονογράφος, σελ. 7965 καὶ ὁ Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 6323, ἀναφέρουν ὁ ὀνομαστότατος πάσης Ἀνατολῆς στρατηγὸς Μανουὴλ μεγάλως ἦν τιμώμενος παρὰ τῶ βασιλεῖ (= Θεοφίλω).

6. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 79813.

7. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 148, Γενέσιος, σελ. 77 (πρωτομάγιστρος), Συλλογὴ τῆς - Κεδρηνός, Β', σελ. 139, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 381.

κατά τὸν Σκυλίτζην ὡς *χρηματίας δομέστικος τῶν σχολῶν*¹. Ὁ Συνεχιστῆς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 148, λέγει ὅτι *κατήγετο ἐξ Ἀρμενίων καὶ θεῖος ἀπὸ πατρὸς τῆς δεσποίνης* (sc. Θεοδώρας) *ὑπῆρχεν*. Ἡ ἀξιόλογος πολιτικὴ δράσις, ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν ἐπίτροπον Μανουὴλ - περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος —, δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀποκύημα φαντασίας. Ὁ Μανουὴλ φέρεται ἐπιζήσας τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου (20 Νοεμβρίου 855)², καὶ κατὰ τινα πηγὴν ἀπέθανεν ὀλίγον(;) πρὸ τοῦ Πετρωνᾶ³, θριαμβευτοῦ τῆς παρὰ τὸν Λαλακάντα ποτομὸν μάχης (Σεπτέμβριος 863). Ἡ τελευταία πληροφορία παρεμβάλλεται κατὰ τρόπον ἀσύνδετον πρὸς τὴν ἀφήγησιν.

Ἐξ ὅσων ἀντελήφθην, αἱ ἱστοριογραφικαὶ πηγαὶ οὔτε συνδέουν οὔτε σαφῶς διαχωρίζουν τοὺς ἀνωτέρω ὑπὸ τὸ ὄνομα Μανουὴλ δράσαντας κατὰ τὴν περίοδον 820 - 863(;). Μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μανουὴλ σωτηρία τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ' κατὰ τὴν διάρκειαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι φαντασιώδης ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου, ἀναγομένου εἰς σωτηρίαν τοῦ Θεοφίλου ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας⁴. Φαίνεται ὅτι ἀγιολογικαὶ τινες παραδόσεις, περιέχουσαι στοιχεῖα θρύλου περὶ τῆς δράσεως τῶν Στουδιτῶν μοναχῶν καὶ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, συνυφάνθησαν μὲ θρύλους ἀφηρωϊσμοῦ προσώπων μετασχόντων τῶν κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγώνων τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ παρενεβλήθησαν εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα. Ὁ τρόπος δὲ τῆς συντάξεως τῆς μετὰ τὸν Θεοφάνην χρονογραφίας⁵, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τμήματος τοῦ προηγουμένου τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἠνύνησε τὰς ἐπαναλήψεις, ἀοριστίας καὶ ἀνακολουθίας⁶ καὶ πιθανὸν μίᾳ ἐξ αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Μανουὴλ. Ἄλλ'

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139.

2. Γενέσιος, σελ. 90, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 158 : Ὁ Μανουὴλ εὐθὺς ὡς ἐπιηροφηθῆ τὸ γεγονός ἦκε πρὸς τὰ βασίλεια καὶ ὥσπερ ἐνθουσιάζει, εἰπεῖν λέγεται πρὸς τὸν Βάρδα (ὄργανωτὴν τῆς δολοφονίας)

ξίφος γυμνώσας εἰς Θεοκτίστου φόνον
ὄπλιζε σαῦτόν εἰς σφαγὰς καθ' ἡμέραν.

3. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 184₁₀ : τοιοῦτω μὲν δὴ τέλει τοῦ βίου ὁ Πετρωνᾶς χρησάμενος λέγεται. ἐτελεύτα δὲ καὶ πρὸ τούτου ὁ Μανουὴλ νόσῳ δὴ τιμὴ κρατηθεῖς.

4. Γενέσιος, σελ. 68 - 70, 92 - 93, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 112 - 113, 126 - 128, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 636 - 637. Τὴν ἐπανάληψιν τῆς διηγῆσεως ἐπεσήμανε λίαν ἐπιτυχῶς ὁ H. G r e g o i r e, ἐνθ' ἀνωτ., Byzantion 8 (1933), σελ. 520 - 524 καὶ 9 (1934), σελ. 184 - 185, 202 - 204. Πρβλ. καὶ F r. H a l k i n, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 9 - 10.

5. Βλ. τὴν μελέτην τοῦ R. J. H. J e n k i n s, *The classical background of the Scriptorum post Theophanem*, *Dumbarton Oaks Papers* 8 (1954), σελ. 13 - 30.

6. Παραδειγματικῶς σημειῶ τὴν εἶδησιν περὶ τῆς θανατηφόρου ἀσθενείας τοῦ Θεοφίλου τὸν Ἰανουάριον 842 (Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 135, 138, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 646). Ὑπὸ τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, σελ. 1318-22, ἀναγράφεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγνώστης ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι συνέβη τῷ 838.

ἢ περὶ τὰ πρόσωπα ἔρευνα ἐξετάθη πολὺ περισσότερον τῆς σημασίας, ἣν ἔχουν ὡς ἄτομα διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀντιβασιλείας.

Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος διώρισε τοὺς τρεῖς ἐπιτρόπους τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ του, εἴτε διὰ τὴν δημιουργήσῃ ἰσχυρὸν ἀντίβαρον ἐναντι τῆς συζύγου του, ἀμφιβάλλων τυχὸν διὰ τὰς διοικητικὰς καὶ πολιτικὰς αὐτῆς ἱκανότητας¹, ἢ φοβούμενος πραξικοπηματικὴν ἐνέργειαν τῆς ἰδίας, ἔχων κατὰ νοῦν τὸ προηγούμενον τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης, εἴτε διὰ τὴν παράσχη εἰς τὴν Θεοδώραν τὴν δυνατότητα νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ υἱοῦ των. Ἡ Θεοδώρα ἐπέτυχεν νὰ δημιουργηθῇ πνεῦμα ἀμοιβαίας κατανοήσεως μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐπιτρόπων, ἐξελιχθὲν εἰς στενὴν πολιτικὴν συνεργασίαν, διατηρηθεῖσαν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Θεοκτίστου, δολοφονηθέντος κατ' ἐντολὴν τοῦ Μιχαὴλ Γ'. Ἡ δολοφονία ὀργανώθη ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὅστις ἐκμεταλλεόμενος τὴν κουφότητα καὶ ματαιοδοξίαν τοῦ νεανίσκου, ἐξώθει τὸν ἀνεψιὸν του νὰ ἀναλάβῃ εἰς χεῖράς του τὴν ἐξουσίαν, καλύπτων οὕτω ἰδικὰς του προσωπικὰς φιλοδοξίας².

Ἐναργῆ εἰκόνα τῆς συνεργασίας Θεοδώρας - Θεοκτίστου, καὶ κατὰ συνεκδοχὴν τοῦ αὐτοκράτορος μὲ τὸν πρωθυπουργόν του, παρέχει ἡ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ζωηρὰ περιγραφὴ τῶν προηγηθέντων τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου. Ἡ ἀφήγησις, γέμουσα τοπογραφικῶν καὶ προσωπογραφικῶν λεπτομερειῶν, στηρίζεται προφανῶς εἰς περιγραφὴν αὐτόπτου τῆς σκηνῆς. Ὁ εὐνοούμενος τῆς αὐτοκρατείας προσῆλθεν εἰς τὰ ἀσηκρητεῖα, κρατῶν τὰς ἀναφοράς. . . εἰσῆλθεν εἰς τὸν Λαυσιακόν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὸ ὄρολόγιον, βαδίζων πρὸς τὸ ἐνδιαίτημα, ἔνθα θὰ ἐλάμβανε χώραν ἡ συνεργασία μετὰ τῆς ἀγούστης. Παρενέβη ὅμως ὁ Μιχαὴλ Γ', συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πατρικίου καὶ παρακοιμωμένου Δαμιανοῦ καὶ οὐκ εἴασεν εἰσελθεῖν πρὸς Θεοδώραν, ἀλλ' ἐκελεύσθη μετ' ὀργῆς ἀνοῖξαι τὰς ἀναφοράς καὶ ἀναγνῶναι ἔμπροσθεν αὐτῶν ἄκοντα δὲ τοῦτο ποιήσαντα. . .³.

1. Ἡ γνώμη τῶν συγχρόνων τῆς Θεοδώρας διὰ τὴν καθόλου προσωπικότητα τῆς ἀγούστης ἦτο λίαν εὐνοϊκῆ. Ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 171, γράφει : καὶ γὰρ ἦν ἰδεῖν καὶ στοχάσασθαι δυνατὴ. . .

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 155₁₃ : ὁ βασιλεὺς δὲ Μιχαὴλ ἤδη τὴν παιδικὴν παραμείψας καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἀπτόμενος ἡλικίας ἰμείρετο τῶν πραγμάτων δι' ἑαυτοῦ ἀντέχεσθαι, παρατηγόμενος εἰς τοῦτο παρὰ τοῦ ἐπιτρόπου καὶ θεοῦ Βάρδα. Οὕτω καὶ Ζωναράς, Γ', σελ. 390₈. Βλ. προσέτι Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 169₁₃, Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν P.G., τόμ. 105, στ. 905.

3. Λέων Γραμματικὸς, σελ. 235 - 236 = Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 822. Βλ. ὡσαύτως Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 170 - 171, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρον, σελ. 657 - 658, Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 391 - 392. Ὅπως ἐντυπωσιακαὶ αἱ ἀφηγήσεις τοῦ Γενεσίου, σελ. 88 - 90 καὶ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 157 - 159, μὲ πλῆθος λεπτομερειῶν περὶ τῶν κινήσεων τῶν συνωμοτῶν, τῆς σκηνῆς τοῦ φόνου, τῶν ἀντιδράσεων τῆς Θεοδώρας κλπ. Μνεία τῆς δολοφονίας καὶ εἰς τὸν Βίον Θεοδώρας, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 14.

Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Θεοκτίστου (20 Νοεμβρίου 855) ἔληξεν ἡ συμβασιλεία τῆς Θεοδώρας, ὑποχρεωθείσης εἰς παραίτησιν¹. Τὸ γεγονός συνδέεται προφανῶς μὲ τὴν πολιτικὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Μιχαήλ², ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ συνεπήγετο καὶ τὴν λήξιν τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπείας τῆς κατασταθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου. Οὕτω νομίζω ἐξηγεῖται ἡ στάσις τοῦ Βάρδα, ὅστις ἐνῶ μέχρι τότε δὲν εἶχε κινήθῃ κατὰ τοῦ συνεπιτρόπου Θεοκτίστου, βλέπων ἐγγίζοντα τὸν χρόνον ἐνηλικίωσης τοῦ Μιχαήλ Γ', ἔσπευδε νὰ λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ τῶν ἀντιπάλων του.

Ἡ πολιτικὴ εὐαισθησία τῆς Θεοδώρας ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ εἰς τὰ βυζαντινὰ χρονικά. Ἡ ἀγνοῦστα, ἐπιθυμοῦσα νὰ διαχωρίσῃ πλήρως τὰς εὐθύνας ἐναντι τοῦ συμβασιλέως υἱοῦ της καὶ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου τῆς ἀντιβασιλείας, συνεκάλεσε τὸ ἀνώτατον πολιτικὸν ὄργανον τοῦ κράτους, τὴν σύγκλητον, καὶ παρουσίασε τὰ λαμπρὰ ἐπιτεύγματα τῆς βασιλείας της εἰς τὸν οἰκονομικὸν καὶ δημοσιονομικὸν τομέα³. Τὸ γεγονός ἔλαβε χώραν ὀλίγον πρὸ τῆς παραίτησεως, ἡ ὁποία ὅμως δὲν δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἐπακριβῶς, διότι τὰ κείμενα παρουσιάζουν ἀποκλίσεις ὡς πρὸς τὸν χρόνον διαρκείας τῆς συμβασιλείας Θεοδώρας - Μιχαήλ⁴. Συνήθως γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ J. B. Bury⁵ προταθεῖσα χρονολογία 15 Μαρτίου 856, ὡς συνδυάζουσα περισσότερον πάσης ἄλλης τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν· ἐν τούτοις, τὸ διάστημα τῶν τεσσάρων σχεδὸν μηνῶν, τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου καὶ τῆς 15ης Μαρτίου 856, μοῦ φαίνεται μακρὸν διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν πολιτικῆς μεταβολῆς, ἐκ τῆς φύσεώς της ἀπαιτούσης ταχυτέραν ἀποσαφήνισιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξε συμβασιλεύς τοῦ υἱοῦ της. Δὲν ἐκυβέρνησεν ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ, ὡς συνήθως λέγεται

1. Γενέσιος, σελ. 90_π, 90_π, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 153_π, Βίος Θεοδώρας, ἐν' ἀνωτ., σελ. 14, 15, 16. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 41 καὶ σημ. 2.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 155_π, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 169, Ζωναράς, Γ', σελ. 390, Βίος Νικολάου Στουδίτου, Ρ.Γ., τόμ. 105, στ. 905.

3. Γενέσιος, σελ. 90, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 171, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 158 - 159, Ζωναράς, Γ', σελ. 392 - 393. Πρβλ. Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν Ρ.Γ., τόμ. 105, στ. 905. Βλ. Α. Ζ. Χριστοφίλοπούλου, Ἡ σύγκλητος, σελ. 93. Εἰς τὸ περίφημον ἐν Μαδρίτη χειρόγραφον τοῦ Σκυλίτζη ἀπαντᾷ εἰς τὸ φ. 71 μικρογραφία, ἐν ἣ εἰκονίζεται ἡ Θεοδώρα καθήμενη ἐπὶ θρόνου καὶ πρὸ αὐτῆς ἡ σύγκλητος, πρὸς ἣν λογοδοτεῖ ἡ αὐτοκράτειρα. Ἐκδ. Seb. Cirac Española, *Skyllitēs Matritensis I, Reproducciones y miniaturas*. Βαρκελώνη - Μαδρίτη 1965, ἀρ. 182.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 31, σημ. 1, τὰ χωρία.

5. J. B. Bury, *A history of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I*, Λονδῖνον 1912, σελ. 469 - 471, The fall of Theodora (chronology).

εἰς τὰ νεώτερα ἱστορικὰ ἐγχειρίδια, ἀλλ' ἐβασίλευσεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Μιχαήλ ἐν πλήρει ἰσοτιμίᾳ ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου, ἔχουσα ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν νομικὴν ιδιότητα μετ' αὐτόν. Πλὴν τῶν πάσης προσελεύσεως, ἐν αἷς καὶ ἐπισήμου χαρακτῆρος, μαρτυριῶν — περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μακρὸς λόγος — καὶ ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἡ συμβασιλεία τῆς ἀγούστης μετὰ τοῦ Μιχαήλ, ἐμφαντικῆ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς μετὰ τὸν ἐξαναγκασμὸν τῆς Θεοδώρας εἰς παραίτησιν εἶναι ἡ τοῦ Λέοντος Γραμματικοῦ, σελ. 237⁶. Συνεχιστοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 823₁₀ : ὑπὸ δὲ τῆς συγκλίτου εὐφημισθεὶς μόνος (sc. ὁ Μιχαήλ Γ') αὐτοκρατορεῖ¹, ἐνθα τὸ μόνος ἐτέθη διὰ νὰ τονισθῇ ἡ διαφορά πρὸς τὸ προηγούμενον καθεστὼς τῆς συμβασιλείας.

Ζ'

Ἡ ἀνηλικιότης τοῦ **Κωνσταντίνου Ζ' (Η')**, κατὰ τὴν ἰδικὴν μου ἀρίθμησησιν)², ἀντεμετωπίσθη ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου κατὰ πλείονας τρόπους.

Ὁ Κωνσταντῖνος, νήπιον ἔτι, ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατρός του τὴν 15ην Μαρτίου 908³ βασιλεύς⁴, συνεβασίλευσε δὲ μετὰ τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ' καὶ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς 11ης Μαΐου 912, εἶτα δὲ μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου⁵ μέχρι τῆς 6ης Ἰουνίου 913, φέρων καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως.

Ὁ Ἀλέξανδρος πρὶν ἢ ἀποθάνῃ διώρισε πενταμελῆ, κατ' ἄλλας δὲ πηγὰς

1. Πρβλ. Γεώργιον Μοναχόν, Β', σελ. 801, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρον, σελ. 658, Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 141.

2. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις μου περὶ τῆς νομικῆς θέσεως βασιλείας ἀφ' ἑνὸς αὐτοκράτορος ἀφ' ἑτέρου, ὁ τακτικὸς ἀριθμὸς ἐνίων ἡγεμόνων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους θὰ ἔδει νὰ μεταβληθῇ, ὡς ὑπέδειξα εἰς τὸν ἐν σελ. 231 κέ. τοῦ βιβλίου μου, Ἐκλογή, παρατιθέμενον πίνακα.

3. Ἡ χρονολογία αὕτη προὔταθη τελευταίως ὑπὸ τῶν P. H. Grierson καὶ R.-J. H. Jenkins, *The date of Constantine VII's coronation*, Byzantion 32 (1962), σελ. 133 - 138. Μέχρι τοῦδε ἐγένετο δεκτὴ ἡ ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς (9 Ἰουνίου) τοῦ 911. Ἡ βάπτισις τοῦ Κωνσταντίνου ἔλαβε χώραν τὴν 6ην Ἰανουαρίου 906, ἡ δὲ γέννησίς του τοποθετεῖται μετὰ πολλῆς πιθανότητος τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 905 κατὰ τὸν R. Jenkins, *The chronological accuracy of the «Logothete» for the years a.D. 867 - 913*, Dumb. Oaks Papers 19 (1965), σελ. 108 - 109.

4. Ἀφ' ἔτου ἐκρίθη σκόπιμον νὰ διαφοροποιηθῇ ἡ θέσις τοῦ ἀσκοῦντος τὴν ἐξουσίαν ἡγεμόνος ἀπὸ τῆς τοῦ συνάρχοντος υἱοῦ του, διεμορφώθη βαθμιαίως ἴδιον τυπικὸν καὶ ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὸν τίτλον. Ἡ διαφοροποίησις ἀνιχνεύεται ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος εἰς τὰς πηγὰς, εὐρίσκειται δὲ πλήρως ὀλοκληρωμένη τὸν ΙΑ'. Βλ. περὶ αὐτῶν εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 129 - 144, 207 - 213, 214 - 226.

5. Διὰ τὰς ἀνωτέρω συμβασιλείας βλ. τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 95 - 100, 134 - 138.

ἑπταμελῆ, ἀντιβασιλείαν, εἰς ἣν ἀνέθεσε τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων, εἰσας τὴν βασιλείαν Κωνσταντίνου ἀνεπιῶ αὐτοῦ. Οὗτος ἦγε τὸ ἕβδομον τῆς ἡλικίας ἔτος¹. Τὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας, οἱ ἐπίτροποι κατὰ τὴν βυζαντινὴν ὀρολογίαν, ἦσαν ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ μυστικός², ὁ μάγιστρος Στέφανος, ὁ μάγιστρος Ἰωάννης ὁ Ἑλλαδᾶς, ὁ ραϊκτωρ Ἰωάννης, καὶ εἰς ὀνόματι Εὐθύμιος³. Οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν χρονογραφίαν τοῦ Λογοθέτου⁴ καὶ ὁ Ζωναρᾶς, I', σελ. 457 - 458, καταλέγουσιν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους καὶ τοὺς Βασιλίτζην καὶ Γαβριηλόπουλον, περὶ ὧν ὁ τελευταῖος προσθέτει ὅτι προήχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τύχης ἀγύρτιδος εἰς συγκλητικὴν ἀξίαν καὶ εἰς πατρικιότητα.

Ἐνταῦθα δεῖον νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστου εἰς δύο τινά :

1) ὅτι ἡ βασιλεία περιήλθεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Παραθέτω ἐν ὑποσημειώσει τὴν καιρίαν κατὰ τοὺς χρονογράφους φράσιν⁵, ἐξ ἧς ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος κατέστη αὐτοκράτωρ.

1. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ συμφωνοῦν πάντες οἱ χρονογράφοι. Σκυλίτζης - Κεδρηγός, B', σελ. 278₁ — Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 381 — Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 — Λέων Γραμματικός, σελ. 288 — Ζωναρᾶς, I', σελ. 458, Θεόδωρος Σκουτταριώτης, σελ. 147. Ἐν τούτοις, ἐὰν θεωρηθῇ ὁρθὴ ἡ ἄποψις τοῦ V. Grumel, *Une date historico-liturgique: Τῆ Τρίτῃ τῆς Γαλιλαίας*, *Échos d'Orient* 36 (1937), σελ. 60 - 64, καὶ ἦν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη τὴν 18ην Μαΐου 905, οὗτος τὴν 9ην Ἰουνίου 913 εἰς συμπληρώσει καὶ τὸ ὕψιστον ἔτος. Ἐὰν πάλιν γίνῃ δεκτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ R.-J. H. Jenkins, *The chronological accuracy of the «Logothete» for the years a. D. 867 - 913*, *Dumb. Oaks Papers* 19 (1965), σελ. 109 χρονολόγησις τῆς γεννήσεως τοῦ Κωνσταντῖνου τὸν Σεπτέμβριον 905, τότε οὗτος ἦγεν εἰσέτι τὸ ὕψιστον.

2. Περὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ μυστικοῦ, συνδεομένης, ὡς φαίνεται, μετὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν γραμματείαν, βλ. F. Dölger, *Byzantinische Diplomatik*, σελ. 64 καὶ προσφάτως R. Guillaud, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le mystique, ὁ μυστικός*, *REB* 26 (1968), σελ. 279 - 296.

3. Τοὺς ἀνωτέρω πέντε ἀναγράφουν ὡς ἐπιτρόπους : ὁ βιογράφος τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου, KA', 1 - 2 (σελ. 69 - 70 τῆς ἐκδόσεως C. de Boor, *Vita Euthymii. Ein Anecdota zur Geschichte Leo's des Weisen .A. 886 - 912*, Βερολῖνον 1888, ἣν καὶ χρησιμοποιοῦ, ὡς φιλολογικῶς ἀρτιωτέραν) καὶ οἱ χρονογράφοι Σκυλίτζης - Κεδρηγός, B', σελ. 277₂₂ - 278₁ (οὗτος παραλείπει τὸν Εὐθύμιον), ὁ Λέων Γραμματικός σελ. 288 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 873₂₁ καὶ ὁ Ζωναρᾶς, I', σελ. 457 - 458. Ὁ Συνεχιστῆς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 381 καὶ ὁ Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 717 - 718 ἀναφέρουν ὀνομαστικῶς τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς δύο μαγίστρους, ὁ δὲ βιογράφος Βασιλείου τοῦ νέου ἐν P.G., τόμ. 109, στ. 656 τὸν πατριάρχην Νικόλαον καὶ τὸν μάγιστρον Ἰωάννην Γαριδᾶν.

4. Λέων Γραμματικός, σελ. 288 — Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 873₂₁.

5. Σκυλίτζης - Κεδρηγός, B', σελ. 278₁ : *Τὴν βασιλείαν παραδοὺς Κωνσταντίνου τῷ οἰκείῳ ἀνεπιῶ* Λέων Γραμματικός, σελ. 288 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 873 : *εἰσας τὴν βασιλείαν Κ. ἀνεπιῶ αὐτοῦ* Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 : *Κ. . . ὑπ' Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ βασιλείᾳ καταλέλειπτο* Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ.

2) ὅτι παρηγκωνίσθη πλήρως ἡ βασιλομήτωρ Ζωή. Αὕτη εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τῆς ἀνακτορικῆς ζωῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της αὐτοκράτορος Λέοντος¹, νῦν δὲ (Ἰούνιος 913) οὔτε ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της διωρίσθη, πολλῶ δὲ ἔλασσον ἀνεκηρύχθη συμβασιλεύς, ὡς ἐγένετο μὲ τὴν Εἰρήνην καὶ Θεοδώραν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ὡς θὰ συμβῆ μὲ τὴν ἰδίαν εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διορισθεῖσα ἀντιβασίλειά ἐνεργεῖ ὡς συλλογικὸν ὄργανον² μὲ ἀπόλυτον ἐλευθερίαν κατὰ τὴν ρύθμισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν³ καὶ ἐσωτερικὴν⁴ πολιτικὴν. Δεσπόζουσα μορφή τῆς ἀντιβασιλείας ἦτο ὁ πατριάρχης Νικόλαος⁵ καὶ διὰ τὴν διαλάμπουσαν προσωπικότητά καὶ διὰ τὸ ὑψηλὸν τοῦ λειτουργήμα.

717 - 718 : καταλιπὼν... τὴν δὲ βασιλείαν Κ· Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 278₁ : εἰς Κωνσταντῖνον... τὸ βασίλειον περιελήλυθε κράτος, ὑπὸ ἐπιτρόπους τελούντα Συνεχιστῆ Θεοφάνους, σελ. 381₃ : Κ... ὑπὸ Ἀλεξάνδρου... ἐν τῇ βασιλείᾳ καταλείπειτο ὑπὸ ἐπιτρόπους τελῶν. Βλ. καὶ τὸ χωρίον τοῦ Ζωναρά, Γ', σελ. 455 : ὁ Λέων Σ' τελευτῶν τὴν αὐταρχίαν τῷ ἀδελφῷ κατέλιπεν Ἀλεξάνδρῳ καὶ τὸν υἱὸν αὐτῷ παραδέδωκεν, ἀξιώσας ἐπιμελεῖσθαι αὐτοῦ καὶ ἀνάγειν βασιλικῶς καὶ αὐτοκράτορα καταλιπεῖν... Ὁ βιογράφος Βασιλείου τοῦ νέου P.G., τόμ. 109, στ. 656 παραλλήλως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον μνημονεύει καὶ τῆς Ζωῆς, μὴ διακρίνων πιθανῶς τὸ διάστημα τῶν πρώτων μηνῶν (καθ' ὃ ἐβασίλευσε μόνος ὁ Κωνσταντῖνος) ἀπὸ τὴν ἐπακολουθήσασαν συμβασιλείαν τῶν ἀνωτέρω προσώπων.

1. Ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς Ζωῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν χρονολογῶν Συνεχιστοῦ Θεοφάνους, σελ. 386 = Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β' σελ. 283 — Ψευδο-Συμεῶν Μαγίστρου, σελ. 721₁₉ = Συνεχιστοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878 — Ζωναρά, Γ', σελ. 462.

2. Κατὰ τὸν Ζωναράν, Γ', σελ. 461₁₂ : ἦν ἡ τούτων διοικήσις πολυαρχία τις ἀλλ' οὐ μοναρχία καὶ σελ. 457₁₇ : ἐπιτρόπους τῷ ἀνεμῶ καὶ τοῖς βασιλείας διοικητὰς γράφας (sc. ὁ Ἀλέξανδρος). Βλ. κατωτέρω, σημ. 5 καὶ τὰ λοιπὰ χωρία.

3. Τὰς διαπραγματεύσεις τῶν ἐπιτρόπων μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Βουλγαρίας Συμεῶν ἐκθέτουν οἱ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 282₁₃, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 385₃, Ψευδο-Συμεῶν Μαγίστρου, σελ. 721₁₅, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 877 - 878, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 292, Ζωναράς, Γ', σελ. 462. Ἡ περὶ τοῦ Συμεῶν νεωτέρα μονογραφία τοῦ N. G. Sergheraert (Christian Gérard), *Syméon le Grand (893 - 927)*, Παρίσιος 1960 δὲν διακρίνεται δι' αὐστηράν ἐπιστημονικότητα. Βλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ R. Janin, REB 20 (1962), σελ. 252 - 254.

4. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 278₁ : λαβόμενος οὖν τῆς ἐξουσίας Νικόλαος ὁ πατριάρχης ὡς καὶ αὐτὸς ἐπίτροπος ὢν, συνάμα τοῖς ἄλλοις ἐπιδαλιούχει τὰ τοῦ κοινοῦ... καὶ τῆς βασιλείας... παρὰ τῶν ἐπιτρόπων ἰθινομένης. Παρεμφερῆς διατύπωσις παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 381, Λέοντι Γραμματικῷ, σελ. 288, Συνεχιστῆ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874₁₃, Ψευδο-Συμεῶν Μαγίστρω σελ. 718₉· πρβλ. Ζωναράν, Γ', σελ. 461₉, 462₂.

5. Βλ. τὰ χωρία τῆς ἀμέσως προηγούμενης ὑποσημειώσεως καὶ τὴν ἐπιμεμελημένην μονογραφίαν τοῦ Ἰ. Κωνσταντινίδου, *Νικόλαος Α' ὁ μυστικός (ca. 852 - 925 μ.Χ.) πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθῆναι 1967, σελ. 65 - 69. Σύντομος ἐπισκόπησις τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τοῦ πατριάρχου ὑπὸ G. Gay, *Le patriarche*

Συγκεχυμένη εμφανίζεται εις τὰς πηγὰς ἡ στάσις τοῦ πατριάρχου ἐναντι Κωνσταντίνου τοῦ Δουκός, δομειστικού τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅστις ὀλίγας ἡμέρας (τρεῖς, κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου, ἕρα !) Ἰουνίου 913) μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπειράθη νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον εὐρὼν οἰκτρὸν θάνατον¹.

Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν ὅτι πολιτικοὶ φίλοι τοῦ δομειστικού ἐκάλεσαν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, γεγραφοῦτον ἀκέφαλον εἶναι τὴν βασιλείαν καὶ κακῶς διεξάγεσθαι. . . αὐτὸν τε ἀνακαλουμένον ὡς ἐχέφρονα καὶ ἀνδρείου καὶ μόνον δυνάμενον ἐπαξίως κυβερνῆσαι τὴν περιβόητον τῶν Ρωμαίων ἀρχήν, προσθεμένον δ' ὅτι καὶ ἡ σύγκλητος αὐτὸν ἀσπάζεται καὶ ὁ πολιτικὸς ὄχλος καὶ ἐπισπευδόντων ὡς τάχος καταλαβεῖν, συνειδότης, ὡς φασί, καὶ τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τοῖς γραφεῖσι συνευδοκοῦντος διὰ τὸ μῆπω τὰς διαθήκας Ἀλεξάνδρου ἀναγνωσθῆναι μηδὲ γνωσθῆναι αὐτῷ ὡς ἐπίτροπος γέγραπται καὶ αὐτός. . .². Ἐκ τῶν λεγομένων φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀλεξάνδρου³, ἀφ' οὗ δὲν εἶχεν εἰσέτι γνωσθῆ ἡ πολιτικὴ διαθήκη τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ πατριάρχου ὡς ἐπιτρόπου. Δεδομένης τῆς πολιτικῆς συνεργασίας καὶ τῶν προσωπικῶν δεσμῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Νικολάου⁴, θεωρῶ ἀπίθανον ὅτι ὁ πατριάρχης ἠγγόει τὰς προσθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος σχετικῶς μὲ τὴν ρύθμισιν τῆς ἐπιτροπείας τοῦ ἀγγλικῆς ἀνεψιῦ του, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον συμβιβάζεται μὲ τὴν καθόλου προσωπικότητα τοῦ πατριάρχου ἢ σκέψις νὰ προωθήσῃ εἰς τὸν θρόνον δυναμικὸν στρατιωτικὸν ἀντὶ νὰ κρατήσῃ δι' ἐαυτὸν τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐπιτρόπου.

Ἡ πληροφορία τῶν χρονογράφων ἀναμφιβόλως εἶναι κατὰ βάσιν ἀληθῆς καὶ μόνον εἰς τὰς λεπτομερείας, ὡς φυσικόν, περιέχει ἀνακριβεῖας τινάς. Πιθανοτέραν ἐκδοχὴν διὰ τὰ γεγονότα θεωρῶ τὴν διαφαινομένην ἐκ τοῦ βίου

Nicolas le Mystique et son rôle politique, Mélanges Ch. Diehl, τόμ. Α', Παρίσι 1930, σελ. 91 - 100.

1. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 381 - 384, Σκυλίτζης - Κεδρηός, Β', σελ. 278 - 281, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 718 - 721, Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 - 877, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 458 - 461, Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 1 - 5, σελ. 69 - 70. Περισσότερον συγκεχυμένη εμφανίζεται ἡ στάσις τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἐπιτρόπων εἰς τὸν Βίον Βασιλείου τοῦ νέου (P.G., τόμ. 109, στ. 656 - 661), ὅστις ὁ συντάκτης προφανῶς πρόκειται εἰς τὸ κόμμα τοῦ Δουκός.

2. Βλ. τὰς ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει παραπομπάς.

3. 'O V. G r u m e l, *Regestes*, ἀρ. 640, χρονολογεῖ τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἴην ἢ ἵην Ἰουνίου 913. Πρβλ. Κωνσταντίνου δ' Ἰδ' η, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 65 - 69, ἐνθα ἐκτενέστερον περὶ τῆς ἐπαναστάσεως Κωνσταντίνου τοῦ Δουκός.

4. Ὡς γνωστόν, ὁ Νικόλαος ἐπανῆλθεν εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον πανηγυρικῶς, εὐθὺς ὡς ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέλαβεν ὡς μόνος αὐτοκράτωρ (11 Μαΐου 912). Βλ. Κωνσταντίνου δ' Ἰδ' η, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 57 κέ., ἐνθα καὶ κί παραπομπὰ εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὴν βιβλιογραφίαν.

τοῦ Εὐθυμίου, παρὰ τὴν προκατάληψιν τοῦ ἀγιογράφου ἔναντι τοῦ πατριάρχου Νικολάου. Κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ βίου : Ὡς δὲ τοῦτον (sc. τὸν Ἀλέξανδρον) ὁ πατριάρχης ἑώρα τῷ θανάτῳ προσεγγίζοντα, γράφει Κωνσταντῖνον τῷ τοῦ Δουκὸς Ἀνδρονίκου νιῶ, ἐν σπουδῇ τὴν πόλιν καταλαβεῖν πρὶν ἂν τῆς βασιλείας ἕτερος δοῦξοιτο. τῇ ἐπαύριον δὲ παρὰ τοῦ βασιλεύοντος προσκληθεὶς ἤδη τὰ τελευταῖα πνέοντος τὴν τῆς βασιλείας ἐπιτροπείαν ἀναδέχεται. . . ¹. Τὰ γεγονότα ἀναπαριστῶ ὡς ἐξῆς. Ὁ πατριάρχης ἐγνώριζε τὴν πρόθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅπως τῷ ἀναθέσει καθήκοντα ἀντιβασιλεύς, διησθάνετο ὅμως ὅτι μόνη ἡ προσωπικὴ του ἐπιβολὴ δὲν συνίστα ἐπαρκῆ πολιτικὴν δύναμιν. Κατόπιν τούτου ἔκρινε σκόπιμον νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν ² μὲ ἰσχυρὸν στρατιωτικὸν παράγοντα, οἷος ἦτο ὁ κατέγων τὸ ἀξίωμα τοῦ δομestίκου τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ ἀναγκαῖον στρατιωτικὸν ἔρεισμα, οὐδόλως ὅμως διενόηθη νὰ εὐνόησῃ ἐπαναστατικὰ σχέδια εἰς βάρος τοῦ νομίμου κυρίου τοῦ θρόνου ³. Ὑποθέτω ὅτι πλὴν τῆς καιρίας στρατιωτικῆς θέσεως, ἣν ὁ Κωνσταντῖνος Δοῦξ κατεῖχε, τὴν πατριαρχικὴν ἀπόφασιν θὰ ἐπηρεάσαν καὶ οἱ παλαιοὶ δεσμοὶ τοῦ Νικολάου πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῶν Δουκῶν ⁴. Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐλθὼν τὸν Ἰούνιον τοῦ 913 εἰς τὴν

1. Βίος Εὐθυμίου, ΚΑ', 1, σελ. 69.

2. Πολὺ πιθανόν, ὁ Κωνσταντῖνος Δοῦξ νὰ εἶχεν εἰδοποιηθῆ καὶ ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῶν του φίλων περὶ τοῦ ἐπικειμένου τέλους τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς φέρεται εἰς τὰς χρονολογίας. Ἡ κακοβουλία τοῦ βιογράφου τοῦ Εὐθυμίου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι παρουσιάζει τὸν πατριάρχην μεταμεληθέντα διὰ τὴν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Δοῦκα ἐπιστολήν, εὐθὺς ὡς ἐπληροφορήθη τὸν ἰδικὸν του διορισμόν, ὡς ἐπιτρόπου τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορος (Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 2 - 3, σελ. 70).

3. Ἀνάλογον στάσιν ἐτήρησεν ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντῖνου Ζ' (Π') πορφυρογεννήτου κατὰ τὰ γεγονότα τοῦ Μαρτίου 919, περὶ ὧν ἐκτενῶς κατωτέρω. σελ. 57 κέ.

4. Ὁ βιογράφος τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου βεβαίως ὅτι ὁ Λέων Γ' κατεῖχεν ἀποδείξεις περὶ συνεννόησεων τοῦ Νικολάου καὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Κωνσταντῖνου, Ἀνδρονίκου τοῦ Δουκός, ὅστις ἐστάσισε τὸν Σεπτέμβριον 905 καὶ κατέφυγεν εἰς τοὺς Ἀραβὰς τῆς Ταρσοῦ ἀρχικῶς (Μάρτιος 906), ἀκολούθως δὲ εἰς Βαγδάτην (Ὀκτώβριος 906). Κατὰ τὴν διαμάχην πατριάρχου καὶ αὐτοκράτορος ἐξ ἀφορμῆς τοῦ τετάρτου γάμου, ὁ Λέων Γ' φέρεται εἰπὼν πρὸς τὸν Νικόλαον : Ὡς ἔοικεν, κύριε ὁ πατριάρχης, [= κλητικὴ ἐνικὸς] καταπαίζων μου τῆς βασιλείας ταῦτα καὶ λέγεις καὶ ποιεῖς; ἢ τὸν ἀντίστην Λοῦκα προσδοκῶν ἐκ τῆς Συριάτιδος γέας καὶ ἐπ' αὐτῷ τεθαρορηκῶς ἡμᾶς καταφρονεῖς; Βίος Εὐθυμίου, ΙΒ', 14 (σελ. 41)· πρβλ. αὐτόθι, ΙΓ', 9 (σελ. 45), ΙΓ', 19 - 20 (σελ. 47). Περὶ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Ἀνδρονίκου βλ. V. Grumel, *La révolte d'Andronic Doux sous Léon VI*, *Échos d'Orient* 36 (1937), σελ. 202 - 207 καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν R. Jenkins, *Leo Choerosphactes and the Saracen Vizier*, *Zbornik Radova* Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου Βελιγραδίου 8, 1 (1963), σελ. 167 - 175. Τὰς παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς καὶ κριτικὴν τῆς ἀξιοπιστίας των, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ρόλον τοῦ πατριάρχου βλ. παρὰ Κωνσταντῖνίδη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 38 - 39, 41, 48 - 49. Ὅτι ὁ πατριάρχης διετέλει ἐν γνώσει τῆς ἀνταρσίας

βυζαντινήν πρωτεύουσαν, εἶναι εὐνόητον, νὰ ἐπεδίωκε νὰ παρουσιάσῃ τὰ ἐπαναστατικά του σχέδια ὡς εὐνοούμενα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅταν μάλιστα εἶχεν εἰς χεῖράς του τὸ μνημονευθὲν πατριαρχικὸν μήνυμα. Οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι εἴτε ἕνεκα πολιτικῆς ἀφελείας εἴτε διὰ τὸ συγκεχυμένον τῶν εἰδήσεων προσεπάθησαν νὰ συμβιβάσουν τὰς πληροφορίας πρὸς τὴν ἔκβασιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον νὰ διευκρινήσουν τὴν πατριαρχικὴν πολιτικὴν γραμμὴν.

Κατὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως Κωνσταντίνου τοῦ Δουκὸς ἐπειδὴ οἱ ἐπίτροποι¹ ἐθεωρήθησαν ὑπερβαλλόντως σκληροὶ² ἔναντι ἀνωτέρων κρατικῶν λειτουργῶν — μὴ ἐνεργοῦντες, φαίνεται, πάντοτε ἀμερολήπτως — τινὲς παρορησιασάμενοι τῶν δικαστῶν τῆς ἀδίκου ὁρμῆς ἀνεχαίτισαν, γάμενοι, ὡς παιδὸς ὄντος τοῦ βασιλέως καὶ μὴ νοσῶντος τὰ πεπραγμένα, πῶς ἀνεῖ τῆς αὐτοῦ κελύσεως τολμᾶτε τὰ τοιαῦτα διαπράττεσθαι;³ Οἱ ἐνταῦθα τιθέμενοι περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τῶν μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας εἶναι, νομίζω, ἠθικῆς καὶ οὐχὶ νομικῆς φύσεως. Οἱ ἐπίτροποι ἔχουν τὴν εὐθύνην τῆς διακυβερνήσεως τοῦ κράτους, ἀλλ' ὀφείλουν νὰ ἐνεργοῦν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν νόμων καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν φαίνεται ὅτι ὑπερέβησαν τὰ ὅρια⁴, ἐξορίσαντες καὶ θανατώσαντες πολιτικὸς ἀντιπάλους, ὧν δὲν ἀπεδείχθη πασιφανῶς ἡ ἐνοχία.

Κατὰ τὰς βυζαντινὰς πολιτειακὰς ἀντιλήψεις ἡ διάκρισις μεταξὺ βασιλέως καὶ τυράννου⁵ εἶναι σαφής. Ὁ ἡγεμὼν, ὅστις δὲν σέβεται τὸν νόμον, δὲν φοβεῖται τὸν Θεόν, δὲν διαπνέεται ἀπὸ πνεῦμα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας,

τοῦ Ἀνδρονίκου δέχεται καὶ ἡ P. Karlin-Hayter, *The revolte of Andronicus Ducas*, BSI 27 (1966), σελ. 23 - 25.

1. Ἐκ τῶν ἱστοριογραφικῶν πηγῶν διαφαίνεται ὅτι τὰ μέτρα πρὸς καταστολὴν τῆς ἀναρσίας ἐλήφθησαν τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν λοιπῶν πλὴν τοῦ πατριάρχου μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας.

2. Λεπτομερείας περὶ τῶν ἐπιβληθειῶν ποινῶν καὶ δνόματα τῶν καταδικασθέντων παραδίδουν οἱ Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 384 - 385, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 876 - 877, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 281, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 460 - 461, πρὸς Βίον Εὐθυμίου, ΚΑ', 4 - 5 (σελ. 70).

3. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 281 - 282 Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 384 - 385 - Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 877 - Λέων Γραμματικὸς, σελ. 291 - Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721 Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 461 : πῶς τοιαῦτα ποιεῖτε ὁμῆτις κελύσεως ἀτρε βασιλικῆς, ἐπεὶ παῖς ὢν ὁ βασιλεὺς τοῖς πρῶτομέροις οὐ σφαιρεῖ;

4. Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 461, : οἱ δὲ τοῦ βασιλέως ἐπίτροποι... ἐνανθεροῦντες τοῖς πράγμασι πολλὰ τῶν οὐδεόρων ἐποίουν...

5. Βλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, "Ἐνδειξις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ΕΕΒΣ 35 (1966/1967), σελ. 49 - 52, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ στίχου : Χαῖρε τύραννον ἀπάνθρωπον ἐκβαλοῦσα τῆς ἀρχῆς.

ἀλλ' ἐπιδίδεται εἰς πράξεις ὠμῆς βίας καὶ κυριαρχεῖται ὑπὸ ἀχαλιναγωγῆτων παθῶν παύει νὰ εἶναι βασιλεὺς καὶ μετατάσσεται εἰς τὴν χορείαν τοῦ τυράννου. Προφανῶς ἡ ἐπικρατήσασα βιαιότης κατὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 913 ὑπενθύμιζε τυραννικὰς ἐνεργείας καὶ προεκάλεσεν ἐντόνους διαμαρτυρίας, διότι δὲν ἐθεωρήθη πρέπον νὰ προσαφθῇ εἰς ἀνήλικον βασιλέα τὸ στίγμα τοῦ τυράννου.

Ἄλλὰ τὸ καθεστῶς, ὡς ἐρρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ. Ἡ βασιλομήτωρ Ζωή, φιλόδοξος καὶ δυναμικὴ, ἐνήργησε καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀναλάβῃ ὡς συμβασιλεὺς¹ τὴν ἐξουσίαν, ἐνῶ παραλλήλως προέβη βαθμηδὸν εἰς τὴν παῦσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθέντων ἐπιτρόπων καὶ τὸν διορισμὸν εἰς καιρίας θέσεις προσώπων προσκειμένων εἰς αὐτήν. Δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφές, πῶς ἐπῆλθεν ἡ μεταβολή, διότι τὰς πληροφορίας τῶν χρονογράφων χαρακτηρίζει ποιά τις ἀφέλεια. Οὗτοι παρουσιάζουν τὰ γεγονότα ὡς ἐξῆς. Ὁ μικρὸς αὐτοκράτωρ ἐδυσφόρει διὰ τὴν στέρησιν τῆς μητρικῆς παρουσίας καὶ οἱ ὄδυρμοὶ του ἠνάγκασαν τοὺς ἐπιτρόπους νὰ ἐπαναφέρουν, παρὰ τὴν θέλησίν των, τὴν Ζωὴν εἰς τὰ ἀνάκτορα².

Ἀκριβεστέρα ὅμως ἐξέτασις τῆς ὅλης ἀφηγήσεως, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν ὕψ' ἐκάστου προσώπου διαδραματισθέντα ρόλον, καθιστᾷ φανερόν, κατ' ἐμέ, ὅτι ἡ Ζωὴ ἐπέτυχε νὰ διασπάσῃ τὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν τοῦλάχιστον μὲ τὸν ἓνα ἐξ αὐτῶν, καὶ συγκεκριμένως, τὸν μάγιστρον Ἰωάννην Ἑλαδᾶν. Οὗτος ἐπεδίωκεν, ὡς φαίνεται, νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν, ἣν μέχρι τότε κατεῖχε μεταξύ τῶν ἐπιτρόπων ὁ πατριάρχης, δι' ὃ συνέπραξε μὲ τὴν βασιλομήτορα, διαθέτουσαν τὴν ὑποστήριξιν καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων, ἐν οἷς τοῦ παρακοιμωμένου Κωνσταντίνου³. Ἡ αὐγοῦστα εἰς ἀντάλλαγμα ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προαγάγῃ τὸν Ἰωάννην Ἑλαδᾶν. Καρπὸς αὐτῆς τῆς πολιτικῆς προσεγγίσεως ὑπῆρξεν ἡ ἐπάνοδος τῆς Ζωῆς

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 55, τὴν Θεμελίωσιν τῆς ἀπόψεώς μου.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283₁. Τοῦ δὲ βασιλέως Κωνσταντίνου διὰ παντὸς ὀδυρομένου καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀνακαλουμένου μητέρα (ἤδη γὰρ αὐτὴν κατήγαγε τοῦ παλατίου Ἀλέξανδρος) ἀναβιβάζουσι καὶ ἄκοντες πάλιν αὐτήν. Οὕτω καὶ Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 386 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 292 - 293 = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721 = Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878, ὅτινες ὅμως ἔχουν παραλείψει τὴν οὐσιώδη λέξιν ἄκοντες, τῆς ἐννοίας διατηρηθείσης εἰς τὴν δικτύπωσιν τοῦ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 462₉: Ἀνακαλουμένου δὲ διόλου τὴν ἑαυτοῦ μητέρα τοῦ βασιλέως... ἡ ν α γ κ ἄ σ θ η σ α ν αὐτὴν ἀναγαγεῖν οἱ ἐπίτροποι... .

3. Ὡς νέος Πρωτεύς καὶ τοῦ παλαιοῦ ποικιλώτερος χαρακτηρίζεται ὁ παρακοιμώμενος Κωνσταντίνος εἰς τὸν Λόγον ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει, ἐκδ. ὑπὸ R.-J. H. Jenkins, *The peace with Bulgaria 927 celebrated by Theodoros Daphnopates*, *Polychronion. Festschrift Fr. Dolger, Χαϊδελεβέργη* [1966], σελ. 292 καὶ 295. Βλ. κατωτέρω, σελ. 57 κέ.

εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ συμβασιλέως¹ καὶ ἡ διάλυσις τῆς ἀντιβασιλείας. Ἡ βασιλομήτωρ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσῃ ὡς συνεργάτας ἄτομα προσκείμενα εἰς τὸ ἐχθρικὸν κόμμα τοῦ ἀνδραδέλφου τῆς καὶ ὁ Ἰωάννης Ἑλλαδᾶς πρὸς ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον συνεβούλευσε τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κοσμικῶν μελῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθείσης ἀντιβασιλείας². Εἰς τὸ πρῶτον αὐτὸ στάδιον δὲν προεβλέπετο ἀπομάκρυνσις καὶ τοῦ πατριάρχου, εἴτε ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸ λειτούργημα του εἴτε ἐκ φόβου τῆς ἰσχύος του. Ὁ Νικόλαος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τι διάστημα νὰ εὐρίσκειται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κρατικῆς μηχανῆς³, ἀλλὰ τὸν Φεβρουάριον 914⁴, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐταιρειάρχου Δομηνίου⁵, περιωρίσθη ὑπὸ τῆς Ζωῆς εἰς τὰ αὐστηρῶς ἐκκλησιαστικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Μετ' ὀλίγον παρητήθη διὰ λόγους ὑγείας καὶ ὁ Ἰωάννης Ἑλλαδᾶς⁶. Οὕτως οὐδὲν τῶν μελῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθείσης ἀντιβασιλείας καπεῖχεν ἐν τοῖς ἐξῆς κυβερνητικῇ θέσει.

Τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν, συνδεομένην, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ μετ' αὐτὴν τὴν δημιουργίαν νέου πολιτειακοῦ σχήματος (συμβασιλεία Κωνσταντίνου καὶ Ζωῆς), ἐρμηνεύει ὁ G. Ostrogorsky ὡς ἀπότοκον τῶν ὑπερμέτρων παραχωρήσεων τῆς ὑπὸ τὸν πατριάρχην Νικόλαον ἀντιβασιλείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλ-

1. Θεμελίωσιν τῆς ἀπόψεως βλ. κατωτέρω, σελ. 55.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηός, Β', σελ. 283₃: ἀνελοῦσα καὶ ἐγκράτης γενομένη τῆς βασιλείας (sc. ἡ Ζωή) προσλαμβάνεται τὸν παρακοιμώμενον Κωνσταντῖνον καὶ Ἰνναστάσιον καὶ Κωνσταντῖνον τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς τὴν ἐπωνυμίαν Γοργυλίους. συμβουλεύσαντος δὲ καὶ Ἰωάννου τοῦ Ἑλλαδᾶ καταβιβάζουσι τοὺς οἰκέλους Ἀλεξάνδρον, Ἰωάννην τὸν ραϊκτωρα, τὸν Γαβριηλόπουλον, τὸν Βασιλίτζην καὶ τοὺς λοιποὺς. Οὕτω καὶ Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 386₃, Λέων Γραμματικός, σελ. 292 - 293, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721₂₀. Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 462 - 463.

3. Βίος Βύθουμιου, ΚΑ', 8, σελ. 71. καὶ γὰρ διὰ χεῖλων αὐτοῦ (sc. τοῦ πατριάρχου) ἡ πᾶσα τῶν βασιλείων διευθετεῖτο κυβέρνησις.

4. Βλ. κατωτέρω, σελ. 54 - 55, διὰ τὴν χρονολόγησιν.

5. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐταιρειάρχου διορίσθη ὑπὸ τῆς Ζωῆς, εὐθὺς μετὰ τὸ πραξικόπημα, ἀφωσιωμένος ἀξιωματοῦχος, περὶ τὸ ὄνομα τοῦ ὑποίου παρατηρεῖται μικρὰ διαφωνία εἰς τὰς πηγὰς· διότι ἄλλαι ὀνομάζουσι αὐτὸν Δομηνίον (Σκυλίτζης - Κεδρηός, Β', σελ. 283, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 386, Λέων Γραμματικός, σελ. 292, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879), ἄλλαι δὲ Θεοφύλακτον τὸν (υἱὸν) Δομηνίον (Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 722), ἐνῶ ὁ Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878· Θεοφύλακτον Δομηνίον.

6. Σκυλίτζης - Κεδρηός, Β', σελ. 283: Προβάλλεται δὲ καὶ Ζωὴ ἀγοῦστα Δομηνίον ἐταιρειάρχην, δραστήριον δοκοῦντα καὶ τοῖς αὐτῆς προσκείμενον προστάγμασιν, οὗ τῇ συμβουλῇ καταβιβάζεται ὁ πατριάρχης τοῦ παλατίου καὶ ὁ μάγιστρος δὲ Ἰωάννης ὁ Ἑλλαδᾶς κατήλθεν ἐκονοσίως, νόσῳ ληφθεὶς δι' ἧς καὶ ἀπεβίω. Οὕτω καὶ Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 385 - 386, Λέων Γραμματικός, σελ. 293 (ἐλλείπει παρ' αὐτῶ ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ πατριάρχου), Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 722, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 462 - 463. Ὁ τελευταῖος, τὰ δύο στάδια τῆς μεταβολῆς συμπύσσει εἰς ἓν.

γάρων Συμεών. Συνίσταντο δ' αὐται, πάντοτε κατὰ τὸν διαπρεπή ἱστορικόν ¹, εἰς ὑπόσχεσιν πραγματοποιήσεως συνοικεσίου μεταξύ τοῦ νεαροῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ θυγατρὸς τοῦ Συμεών ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν στέψιν τοῦ Συμεών ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀφ' ἑτέρου. Καὶ τὰ μὲν ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἀγνοοῦν παντελῶς τὰ περὶ συνοικεσίου. Ἐξ ὑπαινιγμοῦ ἐν μεταγενεστέρα ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικολάου μυστικοῦ ² προκύπτει ὅτι ἐπιγάμιαν μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἐπέζητει φορτικῶς ὁ Συμεών κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνηλικότητος τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου. Ὁ πατριάρχης ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνην τῆς ἀπορρίψεως τοῦ συνοικεσίου εἰς ἄλλους ³ ὑποθέτω ὅτι μὲ τὴν χαρακτηρίζουσάν αὐτὸν διπλωματικότητά καὶ εὐελιξίαν ⁴ θὰ εἶχεν ἀποφύγει νὰ δεσμευθῇ ἐναντι τοῦ Συμεών, περιορισθεὶς εἰς ἀοριστολογίας ⁵.

Πολὺ ὀλιγώτερον δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ πραγματικῆς στέψεως τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος ἐκ μέρους τοῦ Νικολάου τὸν Αὐγούστον τοῦ 913, ὡς διατείνεται ὁ G. Ostrogorsky ⁶. Ἀντιθέτους ἀπόψεις ὑπεστήριξεν ὁ K. "Αμαντος ⁷, ὁ Fr. Dölger εἰς τελευταίας ἐργασίας του ⁸, ἡ P. Karlin Hayter ⁸ καὶ ἡ γράφουσα ⁹. Αἱ ἱστοριογραφίαι ὁμιλοῦν περὶ εὐλογίας παρασχεθείσης

1. Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 218 καὶ τοῦ αὐτοῦ, παλαιότερα εἰδικὴ μελέτη, *Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos*, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare 9 (1935), σελ. 275 - 286.

2. Νικολάου πατριάρχου ἐπιστολὴ τῷ Συμεών Βουλγαρίας, P.G., τόμ. 114, στ. 108 - 113 (ἀρ. 16) = Grumel, *Regestes*, ἀρ. 677, χρονολογουμένη μετὰ τὴν 17ην Δεκεμβρίου 920 καὶ ἐντὸς τοῦ Ἰανουαρίου 921.

3. Αὐτόθι, στ. 112 ἐπέζητες (σὺ ὁ Συμεών) πρὸ τούτου κηδεῦσαι βασιλεῖ καὶ τὴν σὴν ἐξαίτησιν παρὰ φαῖλον ἐποίησαντο οἷς ἔδοξε τοῦτο ποιεῖν...

4. Βλ. Λόγον ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει, ἐνθ' ἄνωτ. (σελ. 49, σημ. 3), ἐκδ. R.-J. H. Jenkins, σελ. 303.

5. Ὁ Fr. Dölger, *Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum*, ἐν τοῦ αὐτοῦ, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal 1953, σελ. 148, σημ. 19, σημειοῖ: Das solche Heiratsversprechungen gemacht wurden nimmt man allgemein an. Τὴν ἀποψιν τοῦ Ostrogorsky, ἐνθ' ἄνωτ., ἀποδέχεται ὁ Κωνσταντινίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 73.

6. Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 218, ἐνθα καὶ παραπομπαὶ εἰς τὰς εἰδικωτέρας μελέτας του, *Autokrator i Samodrzac*, Glas Srpske Akadem. 164 (1935), σελ. 121 κέ. καὶ *Die Krönung Symeons von Bulgarien*, σελ. 275 - 286. Τὴν ἀποψιν ταύτην συμμερίζεται καὶ ὁ Ἰ. Κωνσταντινίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 73. Ἠββλ. καὶ St. Runciman, *The emperor Romanus Lecapenus and his reign*, Cambridge 1929, σελ. 51, σημ. 2.

7. K. Ἀμάντου, Βιβλιοκρισία ἐπὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ G. Ostrogorsky, ἐν ΕΕΒΣ 22 (1952), σελ. 328 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τόμ. Β² (867 - 1204), Ἀθήναι 1957, σελ. 59 - 60.

8. Βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 2 ὑποσημείωσιν τῆς σελ. 52.

9. Αἱκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 98.

ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅστις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Συμεών ἔθεσε τὸ ἴδιον ἐπι-
ριπτάριον¹. Οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται χρῆσις διαδήματος ἢ στέμματος, τῶν κατ'
ἔξοχὴν συμβόλων τῆς στέψεως. Ὁ Fr. Dölger δέχεται ὅτι πρόκειται περὶ
υἰοθεσίας τοῦ Συμεών ὡς πνευματικοῦ τέκνου τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος².

Εἰς προσφάτως ἀναδημοσιευθέντα ἀποσπάσματα ρητορικοῦ ἔργου *Ἐπὶ
τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει*³ — ἄτινα ἐπιτυχῶς ἐσχετίσθησαν πρὸς τὰ γεγο-
νότα τῆς περιόδου 900 - 917 ὑπὸ τοῦ ἐκδότου R.-J. H. Jenkins⁴, γίνονται
συγκεκαλυμμένοι ἀλλὰ διαφανεῖς ὑπαινιγμοὶ εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἀντιβασι-
λείας καὶ τοῦ Συμεών, εἰδικῶς δὲ εἰς τὰς προσπάθειάς τοῦ πατριάρχου, ὅπως
θέσῃ φραγμὸν εἰς τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος⁵. Ἀλλὰ
πόσον ἐπισηφάλης εἶναι ἡ χρησιμοποίησις ἀοριστολόγου ρητορικοῦ κειμένου
διὰ συγκεκριμένα θέματα, ὡς τὸ ἐπίμαχον τῆς στέψεως τοῦ Συμεών ὑπὸ τοῦ
πατριάρχου Νικολάου, ἀποδεικνύει ἡ μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ἀναφεῖσα δια-
φωνία ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὑποτιθέμενον συναφὲς χωρίον⁶. Ὁ R. Jenkins, ταυτί-

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 53, σημ. 7, ὀλόκληρον τὸ χωρίον. Κατὰ τὸν P. Bernard-
d'acis, *Les ornements liturgiques chez les Grecs*, *Échos d'Orient* 5 (1901 - 1902),
σελ. 136 - 137, «τὸ ἐπιριπτάριον ἢ ἐπικνωκαλύμμαχον εἶναι πολὺ λεπτὸν μέλαν ὀθόνιον,
τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸ καλλυμάχιον τοῦ ἐπισκόπου καὶ πίπτει ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τῆς
ράχως αὐτοῦ». Βλ. R. Guillaud, *Études sur l'histoire administrative de Byzance. Observations sur le Clétorologe de Philothée*, *REB* 20 (1962), σελ. 162, σημ. 61 καὶ
K. Καλοζόρι, ἄρθρον *ἐπιριπτάριον*, ἐν *Θρησκευτικῇ καὶ Ἱστορικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*,
τόμ. 5, Ἀθήναι 1964, σελ. 781.

2. Dölger, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 148, σημ. 18 καὶ σελ. 183 - 196, ἐνθα ἀνατύπωσις
τῆς μελέτης αὐτοῦ, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn des byzantinischen
Kaisers* καὶ τοῦ αὐτοῦ, *B.Z.* 52 (1959), σελ. 385. Τὴν ἀποψιν ταύτην υἰοθετεῖ καὶ ἡ
P. Karlin-Hayler, *The homily of the peace with the Bulgaria of 927 and the
«coronation» of 913*, *Jahrbuch der oesterreichischen byzantinischen Gesellschaft* 17
(1968), σελ. 37.

3. Τὸ πλήρες κείμενον τῆς ὁμιλίας, ἐκφωνηθείσης τῷ 927, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Th
Usrenskiĭ, ἐν *Letopis istoriko-philologičeskago Obščestva priimperatorskom,
Novorossijskom Universitete*, τόμ. VI, *Vizantijskoe Otdelenie II*, Ὀδησσὸς 1894,
σελ. 48 - 123.

4. Jenkins, *The peace with Bulgaria*, σελ. 289 - 303 (τὰ ἀποσπάσματα, σελ.
289 - 293).

5. Ἀυτόθι, σελ. 290 - 293 (f. 47 - 48^v).

6. Ἀυτόθι, σελ. 291: ὁ δὲ (καὶ γὰρ ὁ προῆδει διαπυρθάνεται) εἶργει τέως τοὺς τῆς
συναγλήτου, τὸ κράτος τιμῶν καὶ τὸν αὐτὸ χαρισάμενον. ὁ δὲ τῇ τοῦ ἄδου κενέη συναλυπτό-
μενος, τοὺς συνεόρτους αἰτεῖ καὶ εἰς ἰσχὺν τὴν διαθήκην προτείνεται. ὁ δὲ ἀντιτείνεται, βα-
σιλέα προσκνητῆσαι σαφῶς ἐρῶν εἰ μὴ Ρωμαίων Ρωμαίοις ἀπώμοτον «ἢ βραχὺ τιθεῖς τὸ
περινοηθέν σοι διάδημα προσκνητῆτας ἔχε τοὺς συνεόρτους» . . . ἀλλ' ὁ μὲν τὴν εἰρήνην
τιμῶν καὶ ὑπ' αὐτῆς ἔτι τιμώμενος ἀστασιάστος τοῖς ἀστασιάστοις ἐφίσταται, καὶ τοῖς
αὐτοῖς ὁ ἀδελφὸς ἰχγεσιν ἐπιβάς συναποίχεται. τῷ παιδί τὰ σκῆπτρα λιπὸν καὶ ἀριστοκρα-
τίαν ἐφάμας τὴν ἡδὴ [Cod. U: ἐφάμας τὴν ἡβην κατ' ἐμὲ ὑρβοτέρω γραφῇ] τῷ νέῳ
προσμήνουσαν.

ζων τὸ πρῶτον καὶ τρίτον ὁ δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην Νικόλαον καὶ τὸ δεύτερον πρὸς τὸν Συμεών, διαβλέπει εἰς τὸ χωρίον ὑπαινιγμὸν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν χρονογράφων περιγραφομένην τελετὴν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ πατριαρχικοῦ ἐπιρριπταρίου ἐπὶ τοῦ Συμεών¹. Τοῦναντίον ἡ P. Karlin - Hayter φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦ πρώτου καὶ τρίτου ὁ δὲ νοεῖται ὁ Λέων Γ', ὁπότε δὲν χωρεῖ πλέον συζήτησις ἐπὶ συμβάντος τοῦ Αὐγούστου - Σεπτεμβρίου 913². Ἡ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει περαιτέρω ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ παραγράφῳ ὁ μὲν τὴν εἰρήνην τιμῶν εἶναι ὁ Λέων Γ' καὶ ὁ τοῖς αὐτοῖς ὁ ἀδελφὸς ἴχνησιν ἐπιβάς συναποίχεται εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἡ δὲ ἀριστοκρατεία τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας³. Τοῦναντίον ὁ R. Jenkins ταυτίζει τὸν ἀδελφὸν πρὸς τὸν Συμεών, καταστάντα πνευματικὸν ἀδελφὸν τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, τὸ δὲ ἀριστοκρατεία θεωρεῖ ὡς «ρητορικὸν συνώνυμον τοῦ αὐτοκρατορία: quasi τὸ ἄριστον κράτος, the highest rank in the imperial hierarchy»⁴. Ἡ τελευταία αὕτη ἐρμηνεία τοῦ ἀριστοκρατεία εἶναι, νομίζω ἀστήρικτος, ὡς ἐπίσης ἡ ἀπόδοσις τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἀδελφός» τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸν Συμεών, — γνωστοῦ ὄντος ὅτι μετὰ τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ μονάρχου ἐπικρατεῖ σχέσις υἱοῦ πρὸς πατέρα⁵ — ἀντιστρατεύεται ἀπολύτως τὰς ἀρχὰς τοῦ τότε κρατοῦντος συστήματος ἱεραρχήσεως μετὰ τῶν κρατῶν γενικῶς καὶ Βυζαντίου - Βουλγαρίας ἰδιαίτερος⁶. Κατόπιν τούτου πιστεύω ὅτι ἡ μόνη πληροφορία διὰ τὴν ὑποτιθεμένην στέψιν τοῦ Συμεών παραμένει ἡ τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἐξ ὧν, κατ' ἐμέ, ἀκριβεστέραν εἰκόνα παρέχει ἡ τοῦ Σκυλίτζη⁷, ἣν ἀντιλαμβάνομαι ὡς ἐξῆς. Ὁ πατριάρχης κατὰ τὴν ἀπέλ-

1. Αὐτόθι, σελ. 299 - 300.

2. Karlin - Hayter, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 37.

3. Αὐτόθι, σελ. 37 : regency council.

4. Jenkins, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 300 καὶ σημ. 12.

5. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις Βασιλείου Ἰάξεως, σελ. 682₁₋₁₀ καὶ δὴ σελ. 682₈ : Πῶς ἔχει ὁ πνευματικὸς υἱὸς τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἀγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουλγαρίας; καὶ σελ. 690₉₋₁₅ : Κωνσταντῖνος καὶ Ρωμανὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ εὐσεβεῖς αὐτοκράτορες, βασιλεῖς Ρωμαίων πρὸς τὸν πεποθημένον καὶ πνευματικὸν ἡμῶν τέκνον, τὸν κύριον ὁ δεῖνα βασιλέα Βουλγαρίας. Βλ. εἰδικῶς διὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ χρονολόγησιν τῶν χωρίων αὐτῶν F r. D ö l g e r, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn*, ἐν τοῦ αὐτοῦ, *Byzanz und die europäische Staatenwelt* (1953), σελ. 183 - 196.

6. Πλὴν τῆς προηγουμένως ἀναγραφείσης μελέτης τοῦ Dölger, βλ. τοῦ αὐτοῦ, *Die mittelalterliche «Familie» der Fürsten und Völker und der Bulgarenherrscher*, αὐτόθι, ἰδίᾳ σελ. 169 - 182 (= γερμανικὴ ἀπόδοσις μελέτης δημοσιευθείσης βουλγαριστῶ ἐν Spisanië τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν 56, 4, Σόφια 1943, σελ. 181 - 222).

7. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 282 : ὁ πατριάρχης ἅμα τοῖς λοιποῖς ἐπιτρόποις ἀναλαβόντες τὸν βασιλεία, ἐν τῷ παλατίῳ ἤλθον τῶν Βλαχερνῶν καὶ ὀμήρους δόντες ἀξιο-

πιδά προσπάθειάν του, ὅπως ἀναγκαιῶς τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Συμεών, ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις διὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης. Πρὸς τοῦτο ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ συμβουλίου τῆς ἀντιβασιλείας παρέθεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν γεῦμα πρὸς τιμὴν τοῦ Συμεών, εἰς ὃ παρεκάθησε καὶ ὁ μικρὸς αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ' (Η'). Ὁ Συμεών κατὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, πρὸ τοῦ ὁποῖου ὑπεκλίθη αἰδουμένος τὸν σεβάσμιον ἡγέτην τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἔσπευσε νὰ κάμῃ μίαν ἐντυπωσιακὴν χειρονομίαν διὰ νὰ θέλξῃ τὸν ξένον του : ἔθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Συμεών τὸ ἐπιρροπιτάριον καὶ τὸν ἠλόγησε. Ἐν συνεχείᾳ ὁ χρονογράφος προσθέτει ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις περὶ τῆς εἰρήνης δὲν εὐωδόθησαν. Ὡς ἀπλὴν εὐλογίαν ἀντιλαμβάνεται τὸ γεγονός ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς, Γ', 462 : καὶ τῷ πατριάρχῃ κλίνας τὴν κεφαλὴν ἠλόγηθη παρ' ἐκείνου... Εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασαν ἀλληλογραφίαν τῶν δύο πρωταγωνιστῶν οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς ἀπαντᾷ εἰς στέφιν τοῦ Συμεών ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου μυστικοῦ.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καθίσταται ὀλιγώτερον πιθανὸν ὅτι συγκεκριμέναι παραχωρήσεις τῶν ἐπιτροπίων πρὸς τὸν βασιλέα Βουλγαρίας ἐπέφερον τὴν ἀνατροπὴν αὐτῶν, καὶ περισσώτερον ἐμφανὲς ὅτι ἡ βασιλομήτωρ, ἐπωφεληθεῖσα τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀντιβασιλείας νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν βουλγαρικὴν ἀπειλήν, ἐξεμεταλλεύθη προσωπικὰς ἀντιθέσεις καὶ πολιτικὰς φιλοδοξίας τῶν μελῶν τῆς, ὡς πολλάκις συμβαίνει εἰς περιπτώσεις ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ συλλογικῶν ὀργάνων.

Ἡ παῦσις τῶν κοσμικῶν ἐπιτροπίων — πλὴν τοῦ Ἰωάννου Ἑλλαδᾶ — καὶ ἡ ἔναρξις τῆς συμβασιλείας Κωνσταντίνου καὶ Ζωῆς χρονολογεῖται, ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν τοῦ Βίου Εὐθυμίου, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 913¹, ἡ δὲ

λόγους εἰσήγαγον τὸν Συμεὼν ἐν τῷ παλατίῳ καὶ συνεισιτάθη τῷ βυσιλεῖ, τοῦ Συμεὼν ὑποκλίναντος τῷ πατριάρχῃ τὴν κεφαλὴν καὶ εὐχὴν δεξαμένον παρ' αὐτοῦ, ἐπιθέντος, ὡς φασί, τῇ τοῦ βαρβάρου κεφαλῇ ἀντὶ στεφάνου τὸ ἴδιον ἐπιρροπιτάριον. Ἡ πληροφορία παρὰ Συνεχιστῆ Θεοφάνους, σελ. 385, Συνεχιστῆ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878, Λέοντι Γραμματικῷ, σελ. 292, παρ' οἷς γίνεται μὲν λόγος περὶ τῆς συνεσιτάσεως, ἀλλὰ τῇ συμμετοχῇ τῶν δύο υἱῶν τοῦ Συμεὼν καὶ οὐχὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ μὲν δύο πρῶτοι χρονογράφοι λέγουσιν : Νικόλαος δὲ ὁ πατριάρχης ἐξῆλθε πρὸς Συμεὼν, ὁ δὲ Λέων Γραμματικὸς : ἦλθε, ἐξ ὧν ὁ ἀναγνώστης ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μετὰ τὸ πέρασ τοῦ γεύματος συνητηθήσαν ὁ πατριάρχης καὶ ὁ Βούλγαρος βασιλεὺς ἐκτὸς τῶν ἀνακτόρων.

1. Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 6 - 11, σελ. 71 - 72 καὶ εἰδικώτερον § 7 : μῆποι δὲ τετραμηνιαῖον παρελθόντος (sc. ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου) ἀφ' ἑαυτοῦ ταύτην (sc. τὴν Ζωὴν) αὐτὸς (sc. ὁ πατριάρχης) πάλιν ἀνήγαγεν... ἐν ταῖς βασιλείαις. Αἱ χρονογραφίαι ἀναγράφουσι ἀπλῶς τὸ γεγονός μετὰ τὴν λήξιν τῆς ὑπὸ τοῦ Συμεὼν ἐπιχειρηθείσης ἐκστρατείας τὸν Αὐγούστου 913. Πρὸβλ. Κωνσταντίνου Ἰδίου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 75.

ἀπαλλαγὴ τοῦ πατριάρχου ἀπὸ τῶν ἐπιτροπικῶν του καθηκόντων τὸν Φεβρουάριον τοῦ 914¹.

Ἀπομένει νὰ διευκρινηθῇ ἡ νομικὴ θέσις τῆς αὐγούστης ἐπανελευθέρουσης εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἡ Ζωὴ ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν οὐχὶ ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνγλίκου Κωνσταντίνου, ἀλλ' ὡς συμβασιλεύς αὐτοῦ, ἔχουσα τὴν αὐτὴν ιδιότητα πρὸς τὰς προκατόχους Εἰρήνην καὶ Θεοδώραν. Καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ δραστηριότης τῆς Ζωῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ μὲ τὴν ἀπλήν ιδιότητα τῆς ἐπιτρόπου τοῦ ἀνγλίκου, ἀλλ' ἡ πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων ὑπὸ τῆς αὐγούστης ὀρολογία, ἡ προσμέτρησις τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας μητρὸς καὶ υἱοῦ καὶ τὰ νομισματικὰ δεδομένα, δικαιολογοῦνται μόνον ἐκ τῆς παραμονῆς ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ζωῆς ὡς συμβασιλέων. Πολιτικὴ δρᾶσις τῆς βασιλομήτορος μαρτυρεῖται εἰς πλείστους τομεῖς τοῦ δημοσίου βίου. Οὕτως ἡ Ζωὴ διορίζει νέους στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς λειτουργοὺς εἰς ἀνωτάτας κρατικὰς θέσεις², συσκέπτεται μετὰ τῆς συγκλήτου καὶ λαμβάνει ἀποφάσεις ἐπὶ θεμάτων ἐξωτερικῆς πολιτικῆς³, ἀπονέμει χάριν εἰς πολιτικὸν κατάδικον⁴.

Ἡ ὀρολογία τῶν ἱστοριογραφικῶν πηγῶν πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀναλή-

1. Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 8 - 10, σελ. 71. Ὁ βιογράφος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἐκ τῶν ἀνακτόρων διωκόμενος πατριάρχης τῇ ἐκκλησίᾳ προσφεύγει, ἢν πρὸ ὀκτὼ μηνῶν οὐκ εθεάσατο. Βλ. καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου C. de Boor, σελ. 125.

2. Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 386, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879, Ψευδο-Συμεῶν Μάγιστρος, σελ. 722. Ὁ H. G. Beck, εἰς ἐνδιαφέρουσαν μελέτην του, *Zur Sozialgeschichte einer frühmittelalterlicher Hauptstadt*, B.Z. 58 (1965), σελ. 16 κέ. καὶ σημ. 21, ἐπισημαίνει καὶ τὸν κοινωνικὸν ἀντίκτυπον εἰς ἐκάστην δυναστικὴν μεταβολὴν ἐκ τῆς προβολῆς εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα νέων προσώπων διαφόρου κοινωνικῆς προελεύσεως.

3. Οὕτω παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 283: "Ἄγοντος δὲ καὶ φέροντος τοῦ Σημεῶν τὰ Θρακῶα μέρη καὶ τῆς αὐγούστης φροντισούσης μετὰ τῶν ἐν τέλει... Τὰ αὐτὰ παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 386 = Λέοντι Γραμματικῶ, σελ. 293 = Συνεχιστῆ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 872 (πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 914): Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 284: Ζωὴ ἢ βασιλις... δέον ἐγνώκει μετὰ τῆς συγκλήτου εἶναι σπείσασθαι τοῖς Σαρακηνοῖς· τὰ αὐτὰ παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 388 = Λέοντι Γραμματικῶ, σελ. 294 - Συνεχιστῆ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 880 = Ψευδο-Συμεῶνι Μαγίστρῳ, σελ. 723, Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 463 (: βουλὴν μετὰ τῶν ἐν τέλει βουλευέται ἀλλάγιον καὶ εἰρήνην μετὰ τῶν Ἀγαρηῶν διαπραξάσθαι) = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 578· τὸ γεγονός ἐπὶ τὸν Ἰούλιον 917.

4. Ἡ Ζωὴ ἀπένευμε χάριν εἰς τὸν δρουγγάριον Ρωμανὸν Λεκαπηνόν, καταδικασθέντα εἰς τύφλωσιν ὑπὸ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου (μετὰ τὴν 20ὴν Αὐγούστου 917), Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 287, Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 389 - 390, Ψευδο-Συμεῶν Μάγιστρος, σελ. 725, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 465. Περὶ τῆς τυφλώσεως ὡς ποινῆς ἐπὶ πολιτικῶν ἀδικημάτων, βλ. Ὁ. Λ α μ ψ ῖ δ ο υ, *Ἡ ποιηὴ τῆς τυφλώσεως παρὰ Βυζαντινοῖς*, Ἀθῆναι 1949.

Ψεως τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῆς Ζωῆς¹ εἶναι ταυτόσημος πρὸς ἐκείνην, ἣν ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία χρησιμοποιοεῖ διὰ τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα².

Τὰ χρονολογικὰ ἔργα καὶ οἱ κατάλογοι βασιλειῶν συναριθμοῦν τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η') μετὰ τῆς μητρὸς του, μὴ πολυπραγμονοῦντα διὰ τὸν χρονικὸν διαχωρισμὸν τοῦ βραχέος διαστήματος, καθ' ὃ ὁ Κωνσταντῖνος ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τὴν διορισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Παρὰ ταῦτα σαφῶς ἀντιδιαστέλλουν τὴν μεταξὺ Ζωῆς καὶ ἐπιτρόπων ὑφισταμένην ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου νομικὴν διαφορὰν³.

Μεῖζονα ἀποδεικτικὴν ἀξίαν ἔχει, ὡς εὐνόητον, τὸ νομισματικὸν ὕλικόν ὡς ἐκ τοῦ ἐπίσημου χαρακτῆρος του. Σφύζεται τύπος solidus, ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται, σχεδὸν κατὰ τὰ δύο τρίτα, αἱ μορφαὶ τοῦ ἀγενείου εἰσέτι αὐτοκράτορος καὶ τῆς μητρὸς του. Ἀμφότεροι εἶναι ἐνδεδυμένοι ἐπίσημον βασιλικὴν στολὴν καὶ κρατοῦν ἀπὸ κοινοῦ ὑψηλὸν πατριαρχικὸν σταυρόν. Ἡ χεὶρ τοῦ αὐτοκράτορος ἄπτεται τοῦ σταυροῦ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον. Ἡ ἐπιγραφή, καλύπτουσα τὸ μέγιστον μέρος τῆς περιφερείας, ἔχει ὡς ἀκολούθως :

CONSTANTINOS CE ZΩH EN ΧΩ (= Χριστῶ) Β' (ασιλεῖς) Ρ' (ωμαίων).

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ἐπιγραφήν ΙΗΣ ΧΡS REX REGNANTIVM⁴.

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283 : ἀνελθοῦσα οὖν καὶ ἐγκρατῆς γενομένη τῆς βασιλείας... Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 386 - Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878 - Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721 : αὕτη οὖν περικρατῆς γενομένη τῆς βασιλείας· πρβλ. Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 462₉ : ἡ δὲ ἀνελθοῦσα τῆς διοικήσεως εἶχετο.

2. Βλ. σχετικὰ παραδείγματα εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἐνάρξεως νέας βασιλείας· πρβλ. ἐπίσης τὰ ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτη ἐκ τῆς ἀνάδου τῆς Εἰρήνης, Θεοδώρας κλπ.

3. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 384 - Λέων Γραμματικὸς, σελ. 288 - Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 718 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 : ἐβασίλευσεν οὖν ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὸ τῶν αὐτοῦ ἐπιτρόπων καὶ σὺν τῇ μητρὶ ἔτη ἑπτὰ... Βλ. ἐπίσης Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 147. Ἀνώνυμον χρονικὸν παρὰ Ψευδο-Κωδινῶ, σελ. 155₁₅, ἀναγράφει: ἔτη ζ', ἀλλὰ ἐν σελ. 154₁₄: ἔτη η', καὶ ἕτερον ἐκδοθὲν ὑπὸ F. r. C. u. m. o. n. t. *Anecdota Bruxellensia*, σελ. 34, ἀρ. μθ' : ἔτη ε', ἐσφαλμένως. Χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ ἀκόλουθα χωρία: Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 354₁₇: μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἐπ' ἐκείνων δέ... Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 489: συμβασιλεύσαντος τῶ πατρὶ Λέοντι καὶ Ἀλεξάνδρῳ τῶ θεῖῳ καὶ τῇ μητρὶ ἔτη τρισκαίδεκα... Λέοντος Διακόνου, σελ. 123₂: τῆς δὲ Ρωμαϊκῆς ἀρχῆς πρὸς τε Κωνσταντῖνον... καὶ τῆς ἀγοῦσσης Ζωῆς ἐπισφαλῶς φερομένης...

4. Wroth, τόμ. Β', σελ. 452. Βλ. ἀπεικόνισιν παρὰ S. a. b. a. t. i. e. r., *Description générale des monnaies byzantines*, πίν. XLVI, ἀρ. 4.

Χαλκᾶ κέρματα φέρουν ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀπεικόνισιν τοῦ Κωνσταντίνου ἀγενείου καὶ τῆς Ζωῆς, κρατούντων ἀπὸ κοινουῦ πατριαρχικὸν σταυρόν, κεχαραγμένον ἐν μέσῳ τῶν δύο μορφῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπτεται τοῦ σταυροῦ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον ἢ ἡ μήτηρ του. Ἀναγινώσκειται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὄψεως ἡ ἐπιγραφή :

CONSTANTINO'(S) CE ZOH B'(ασιλεῖς)

ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας

CONSTANTINO'(S) CE ZOH BASILIS ROMEOH¹.

Εἰς τὴν προσωπικὴν διακυβέρνησιν τῆς Ζωῆς ἀπεπειράθησαν, διαρκούσης τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η'), νὰ θέσουν τέρμα δύο ομάδες, ἢ μία ἀνεπιτυχῶς ὑπὸ τὸν πατριάρχην Νικόλαον μυστικὸν καὶ ἢ ἐτέρα ἐπιτυχῶς ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ στόλου Ρωμανὸν Λεκαπηνόν, ἔχοντα ὡς συνεργὸν καὶ τὸν παιδαγωγὸν τοῦ αὐτοκράτορος Θεόδωρον.

Τὸ πρῶτον πραξικόπημα, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ὀλίγον πρὸ τῆς 23ης Μαρτίου 919, ὠργάνωσε χάριν τοῦ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου ὁ πατριάρχης καὶ ὁ μάγιστρος Στέφανος — μέλος τῆς παλαιᾶς ἀντιβασιλείας τῆς ὀρισθείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου — μετὰ τὴν στρατιωτικὴν συνεργασίαν τοῦ μαγίστρου Ἰωάννου Γαριδᾶ², ἐστρέφετο δέ, ὡς ρητῶς λέγεται, κατὰ τῆς βασιλομήτορος, τῆς ὁποίας ἐπεδιώκετο ἡ ἔκπτωσις ἐκ τῆς συμβασιλείας, καὶ ὡς ἐκ τῆς περαιτέρω ἐξελιξέως τῶν γεγονότων συναγεται, ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἐξουδετέρωσιν ὄλων τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν κινήματιν τῶν ἐποφθαλμιούντων τὴν ἐξουσίαν, ἤτοι τοῦ δομestίκου τῶν σχολῶν Λέοντος Φωκᾶ³, ἐπ' ἀδελφῆ γαμβροῦ τοῦ πανισχύρου παρακοιμωμένου Κωνσταντίνου,

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 452, ἀρ. 1 - 6 (- πίν. LH 2, 3).

2. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 393. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 885. Λέων Γραμματικὸς, σελ. 298: Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ τε βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννην τὸν Γαριδᾶν προεβάλλοντο δομestικὸν τῶν σχολῶν, δεδιότες μὴ εἰς ἀνταρσίαν χωρήσῃ ὁ Φωκᾶς Λέων. Οὕτω καὶ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 291, παρ' ᾧ ὁ Γαριδᾶς ἀναφέρεται ὡς μάγιστρος. Ὁ Ἰωάννης Γαριδᾶς προσέκειτο ἄλλοτε εἰς τὸ κόμμα τῆς βασιλομήτορος, τιμηθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐταιρειάρχης (Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283 = Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 386 = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879 = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 722), φαίνεται δὲ ὅτι προσεχώρησεν εἰς τὸ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πατριαρχοῦ καὶ εἰς ἀντάλλαγμα προήχθη εἰς τὸ ἀνώτατον στρατιωτικὸν ἀξίωμα τοῦ δομestίκου τῶν σχολῶν, τὸ ὁποῖον μέχρι τότε κατεῖχε Λέων ὁ Φωκᾶς.

3. Τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ παρακοιμωμένου Κωνσταντίνου - Λέοντος Φωκᾶ ἐξουδετέρωσεν ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς τῇ συμπράξει Θεοδώρου τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ἐν γνώσει τοῦ αὐτοκράτορος, συλλαβὼν τὸν παρακοιμωμένον ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς 23ης Μαρτίου 919. Συνεχιστής Θεοφάνους, σελ. 290 - 292, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 296 - 298, Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 883 - 884, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 725 - 726, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 288 - 290.

στενωῶς συνδεδεμένου πρὸς τὴν βασιλομήτορα, καὶ τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, δρουγγαρίου τοῦ πλωτῆμου. Τὸ σχέδιον εἶχε πρόσκαιρον καὶ περιορισμένην ἐπιτυχίαν, διότι ἡ αὐγοῦστα, ἐκμεταλλευθεῖσα τὴν ἀδυναμίαν τοῦ υἱοῦ τῆς, διετήρησε τὴν θέσιν τοῦ συμβασιλέως¹. Οἱ δύο ἡγέται, πατριάρχης καὶ μάγιστρος Στέφανος, μόλις ἐπέτυχον τὴν προβολὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὴν μέσῳ αὐτοῦ διακυβέρνησιν τῆς αὐτοκρατορίας, εἶδον μετ' ὀλίγον νὰ ἀνατρέπωνται ὑπὸ τῆς ὁμάδος τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ (25 Μαρτίου 919), ὅστις ὑπερίσχυσε καὶ ἀπεμάκρυνεν εὐθὺς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ πολιτικοῦ συμβούλου τοῦ νεκροῦ αὐτοκράτορος τὸν πατριάρχην καὶ τὸν μάγιστρον Στέφανον². Οἱ ἱστοριογράφοι, ἐνδιαφερόμενοι κυρίως διὰ τὰς πολιτικὰς ἐξελίξεις, δὲν λέγουν, ἐὰν ἐπῆλθεν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου μεταβολὴ μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ Ρωμανοῦ. Θεωρῶ πιθκνότερον ὅτι τυπικῶς διετηρήθη τὸ μέχρι τότε ἰσχύον καθεστῶς ἦτοι ἡ συμβασιλεία Κωνσταντίνου Ζ' (II)³ καὶ Ζωῆς

1. Προσελάβετο δὲ ὁ βασιλεὺς Νικόλαον τὸν πατριάρχην καὶ Στέφανον μάγιστρον σκεῖναι αὐτῶ ἐν τῷ παλατίῳ, τὴν ἐξουσίαν εἰς ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς μητροῦς ἐπισπάμενος. τῇ δὲ ἐπαύριον ἀπέστειλεν Ἰωάννην τὸν Τουβάκην Ζωὴν ἀγοῦσταν τοῦ παλατίου καταβιβάσαι. ἡ δὲ μετ' ὀλολογῆς καὶ δακρύων τῷ ἑαυτῆς προσπλακεῖσα νύφ πρὸς συμπάθειαν μητρικὴν καὶ οἶκτον τὸν υἱὸν ἐκίνησεν, ὡς τὸν βασιλέα εἰπεῖν πρὸς τοὺς ἄγοντας· ἐάσατε μετ' ἐμοῦ εἶναι τὴν μητέρα μου. οἱ δὲ ταύτην ἄμα τῷ λόγῳ ἀφήκαν. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 392 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 884 - 885 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 298, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 291· βλ. καὶ Ζωναρᾶν, I', σελ. 467.

2. Τὴν Πέμπτην, ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τοῦ 919, ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς ἦλθεν ἐνοπλις ἄμα τῷ στόλῳ παντὶ ἐν τῷ Βονκολέοντι καὶ παρεθῆ Στέφανος μὲν μάγιστρος ἐξῆλθε τοῦ παλατίου, Νικήτας δὲ ὁ πατριῶκος ὁ συμπειθερὸς Ρωμανοῦ ἀνελθὼν ἐν τῷ παλατίῳ ἐξήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν πατριάρχην Νικόλαον. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 393 - 394

Λέων Γραμματικὸς, σελ. 299 - 300 = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 726 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 886 = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 292.

3. Ἐγγραφα τοῦ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου δὲν διεσώθησαν αὐτούσιαι. Ἐκ τῶν χρονολογῶν πληροφορούμεθα ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ πραξικόπημα Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ ἐξεδόθησαν πρὸς ρύθμισιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως αὐτοκρατορικὰ ἐγγραφα, ἅτινα εἴτε ἔφερον τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κωνσταντίνου ἢ ἐξεδόθησαν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ. Οὕτω τὸ πρὸς τὸν δομέστικον Λέοντα τὸν Φωκᾶν ἦτο χρυσοβούλλιον ἐνσεσημασμένον παρὰ τοῦ βασιλέως (Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 294₁₅), λόγος ἐνυπόγραφος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου (Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 396₅ = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 730₂ = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 888₁₅ = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 302₈ = D ö I g e r, *Regesten*, ἀρ. 581' μετὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 919). Προσωπικὸν μήνυμα πρὸς τὸν Ρωμανὸν περιελαμβάνετο εἰς γραμμῆτιον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος αὐτοχείρῳ διαπράξας γραφῆ καὶ ἔπογραφήν διασφαλισάμενος... (Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 391₁₆, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 289₁₂, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 725₁₅, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 883₁₂, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 297₃ = D ö I g e r, *Regesten*, ἀρ. 581' πρὸ τῆς 22ας Μαρτίου 919). Αἱ προκηρύξεις, αἵτινες, κήγοντος τοῦ Ἀπριλίου 919, διεσκορπίσθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Λέοντος Φωκᾶ ὑπὸ ὀργάνων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, χαρακτηρίζονται

μέχρι τοῦ Αὐγούστου 920, ὅτε ἀπεμακρύνθη τῶν ἀνακτόρων καὶ συνάμα τῆς θέσεως τοῦ συμβασιλέως ἡ Ζωή¹. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο (25 Μαρτίου 919 καὶ ἐξῆς) τὴν οὐσιαστικὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν εἶχεν ἀναλάβει ὁ Ρωμανός.

Ὁ Ρωμανός, ὀξύνους, προορατικὸς καὶ νουνεχῆς πολιτικὸς, ὡς δεικνύει καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντεμετώπισε πλεῖστα ἀκανθώδη θέματα — δυναστικόν, εἰρήνευσις τῆς Ἐκκλησίας, ταρχθεισῆς ἐκ τῆς τετραγαμίας τοῦ Λέοντος Γ', χειροτονία τοῦ υἱοῦ του Θεοφυλάκτου εἰς πατριάρχην, σχέσεις δυνατῶν καὶ πενήτων, — ἐπέδειξε καὶ εἰς τὸ προσωπικόν του θέμα μεγίστην περίσκεψιν καὶ μεθοδικότητα, προσπαθῶν πάντοτε νὰ κινῆται ἐντὸς τῶν πλαisiῶν τῆς νομιμότητος. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι διὰ τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ εἰς αὐτοκράτορα ἀνέμενε πέραν τοῦ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους, μέχρις οὗ ἐνηλικιωθῆ ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' (Η')². Διὰ νὰ κερδίσῃ τὴν συμπάθειαν τοῦ τελευταίου καὶ γνωρίζων τὴν προηγηθεῖσαν ἀποτυχίαν τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ μαγίστρου Στεφάνου, ὅπως ἀποσπάσουν τὸν Κωνσταντῖνον τῆς μητρικῆς ἐπιρροῆς, ὁ Ρωμανὸς ἀπέφυγεν οἰανδῆποτε μεταβολὴν εἰς τὴν νομικὴν θέσιν τῆς βασιλομήτορος, ἡ ὁποία παρέμεινεν ὡς συμβασιλεύς. Συνάμα προητοίμαζε τὸ ἔδαφος μὲ πρῶτον βῆμα τῷ 919 τὸν γάμον³ τῆς θυγατρὸς του Ἑλένης μὲ τὸν

ὡς χρυσοβούλλια... ἐνυπόγραφα ὡς ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως Κωνσταντῖνου (Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 395₈ = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 887₂₀ - Ψευδο-Συμεῶν Μάγιστρος, σελ. 728₁ — Λέων Γραμματικὸς, σελ. 301₁₃). Πρόκειται προφανῶς περὶ ἀντιγράφων τοῦ παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηγῶ, Β', σελ. 293₂₂, μνημονευομένου χρυσοβούλλου, ὅπερ συνέταξεν ὁ Ρωμανός... καὶ τῇ χειρὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῇ σφραγίδι ταυτ' ἐμπεδώσας... ἐν τῷ τοῦ Λέοντος στρατοπέδῳ ἐξέπεμψε (— D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 583' λήγοντος τοῦ Ἀπριλίου 919). Ἡ θεία κέλευσις πρὸς Λέοντα τὸν Φωκᾶν, ἐκδοθεῖσα μετὰ τὴν 25ην Μαρτίου, ἀσφαλῶς θὰ ἔφερε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Κωνσταντῖνου (Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 394₁₀ = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 886₂₀ — Ψευδο-Συμεῶν Μάγιστρος, σελ. 727₈ = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 300₁₂, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 293₁ = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 582).

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 60, σημ. 3 καὶ 4.

2. Ὁ Κωνσταντῖνος, γεννηθεὶς τῷ 905 (Μάϊον ἢ Σεπτέμβριον· βλ. ἀνωτέρω, σελ. 43), ἦτο τὸν Μάρτιον τοῦ 919 εἰσέτι ἀνήλικος, εἰσελθὼν εἰς τὸ δέκατον ἔκτον ἔτος, καθ' ὃ ἐπέρχεται ἡ πολιτικὴ ἐνηλικίωσις τοῦ Βυζαντινοῦ μονάρχου, — τὸν Μάϊον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 920 καὶ πιθανώτερον τὸ δεύτερον.

3. Ὁ γάμος ἐτελέσθη τῷ 919, τῇ Τρίτῃ τοῦ Πάσχα τῇ λεγομένῃ τῆς Γαλιλαίας (Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 394 - 395, Ψευδο-Συμεῶν Μάγιστρος, σελ. 727₂₂, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, 887₁₂, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 301, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 293₁₃). Ἡ ἡμέρα ἐταυτίσθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν πρὸς τὴν 18ην Μαΐου (V. Grumel, *Une date historico-liturgique*, *Échos d'Orient* 36, 1937, σελ. 52 - 64), τὴν 4ην Μαΐου (R. - J. H. Jenkins, *The chronological accuracy*, *Dumb. Oaks Papers* 19, 1965, σελ. 108 - 109), τὴν 20ὴν Ἀπριλίου (Φ. Κοζουλέ, *Βυζαντινῶν*

νεαρόν αὐτοκράτορα καὶ τὴν προσωπικὴν του προβολὴν εἰς ἀξιώματα καὶ τίτλους ἐπιφυλασσομένους εἰς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης ἐτιμήθη βασιλευπάτωρ¹ καὶ τὴν 24ην Σεπτεμβρίου 919 καῖσαρ². Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ' (II') μετὰ τὴν πολιτικὴν ἐνγλικίωσίν του ἀπέκτα αὐτομάτως τὸ δικαίωμα ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας αὐτοδυνάμως καὶ ἐπομένως ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ συνάρχοντα, χωρὶς ὁ τελευταῖος οὗτος νὰ κατηγορηθῆ ὅτι ἐπωφελήθη τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ βασιλέως. Ὁ Ρωμανὸς διὰ νὰ παρακάμψῃ καὶ τὸ ἐμπόδιον τῆς ἀγούστης Ζωῆς, συμβασιλέως ἔτι³, διετύπωσε τὸν Αὐγούστον τοῦ 920 τὴν βαρυτάτην κατηγορίαν ὅτι αὕτη ἐπεβουλεύθη τῆς ζωῆς του καὶ ἐπέβαλε τὴν ἐκπτώσιν αὐτῆς⁴. Οὕτως ὁ Ρωμανὸς ἐνεφανίζετο ὡς ἀμυνόμενος ἔναντι τῆς φαρμακευτρίας καὶ οὐχὶ ὡς ἐπιτιθέμενος κατὰ τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως.

Μετὰ μακρὰν καὶ μεθοδικὴν προετοιμασίαν, πολιτικὴν καὶ ψυχολογικὴν, ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς ἔκρινε πλέον ὄριμον τὸν καιρὸν διὰ νὰ ἀνέλθῃ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν ὀρόνον. Ἡ ἀναγόρευσις ἔλαβε χώραν τὴν 17ην Δεκεμβρίου 920⁵. ἔκτοτε ἄρχεται ἡ συναυτοκρατορία Κωνσταντίνου Ζ' (II') καὶ Ρωμανοῦ Α'⁶. Ἡ παρέλευσις τόσον μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος μεταξὺ τῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ρωμανοῦ τὴν 25ην Μαρτίου 919 καὶ τῆς

βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Γ', 1949, σελ. 72 - 73), τὴν 9ην Μαΐου (D o l g e r, ἐν B.Z. 37, 1937, σελ. 532).

1. Βλ. τὰς παραπομπὰς εἰς τὴν ὑποσημείωσιν 3 τῆς σελ. 59.

2. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 397, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 731, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 890, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 304, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 296.

3. Ἡ Ζωὴ παρέμεινε συμβασιλεὺς μέχρι τοῦ Αὐγούστου 920, ὡς δεικνύει πέραν πάσης ἀμφιβολίας ἡ πολλαχῶς μαρτυρουμένη διάρκεια τῆς συμβασιλείας Κωνσταντίνου καὶ Ζωῆς εἰς ἑπτὰ ἔτη. Δεδομένου ὅτι ἡ ἑναρξίς αὐτῆς συμπίπτει μετὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 913, ἡ ἑπταετία καλύπτει καὶ τὸν Αὐγούστον τοῦ 920. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 50 καὶ 56 ἔνθα καὶ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαί.

4. Ἐφοράθη δὲ καὶ Ζωὴ ἀγούστα ἐπιβουλεύουσα Ρωμανῶ διὰ πεφαρμαγμένων βρωμάτων, ὑπὸ Θεοκλήτου νοταρίου τῆς ὑπουργίας σκευασθέντων· καὶ ταύτην τοῦ παλατίου καταβιβάζουσιν καὶ εἰς τὸ Πετρίον ἀπάγουσιν, ἐν τῇ τῆς ἀγίας Εὐφημίας μονῇ ἀποκείραντες. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 397¹⁰ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 296⁷ = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 731 - Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 889²³ Λέων Γραμματικὸς, σελ. 303.

5. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. V. G r u m e l, *La date de l'avènement à l'empire de Romain I Lecapène*, *Échos d'Orient* 35 (1936), σελ. 333 - 335 καὶ O s t r o g o r s k y, *Geschichte*, σελ. 221, σημ. 1.

6. Περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ρωμανοῦ Α' καὶ τῶν μεταβολῶν εἰς τὴν σειρὰν ἱεραρχήσεως τῶν αὐτοκρατόρων κατὰ τὰ ἔτη 920 - 944, βλ. Λίλ. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ῦ λ ο υ, Ἐκλογή, σελ. 100 - 104, 135.

εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ τελευταίου τὴν 17ην Δεκεμβρίου 920, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἀνέμενε νὰ προηγηθῇ ἡ πολιτικὴ ἐνηλικίωσις τοῦ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου.

Ὁ Ρωμανὸς Α΄ ἠκολούθησε τὴν αὐτὴν σύνεσιν καὶ μεθοδικότητα κατὰ τὴν ἀνάδειξιν τῶν υἱῶν του εἰς βασιλεῖς¹, ὡς καὶ τοῦ νεωτάτου αὐτῶν εἰς πατριάρχην², ἐπιδιώκων τὸν συγκερασμὸν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ συνάμα τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου διαγραφομένων νομικῶν κανόνων.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, τὸ βυζαντινὸν κράτος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου ἐγνώρισε τὰς ἀκολουθούσους πολιτειακὰς μορφάς.

Ἀπὸ τῆς 6ης Ἰουνίου 913 μέχρι περίπου τοῦ Σεπτεμβρίου 913 τὸν θρόνον κατέχει ὡς αὐτοκράτωρ ὁ ἀνήλικος Κωνσταντῖνος Ζ΄ (Η΄), τελῶν ὑπὸ συμβούλιον ἐπιτρόπων, ὀρισθὲν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου.

Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου περίπου 913 μέχρι 20 Αὐγούστου 920 συμβασιλεύουν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἡ βασιλομήτωρ Ζωή. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀνώτατοι κρατικοὶ λειτουργοί, ὡς ὁ παρακοιμώμενος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ δρουγγάριος τοῦ πλωτῆμου Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς διηύθυνον τὸ κράτος ἐπὶ μακρότερον ἢ βραχύτερον χρονικὸν διάστημα, κατέχοντες θέσιν ἀνάλογον τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ. Τὸν Μάρτιον 919 χρονολογεῖται προσπάθεια τοῦ πατριάρχου Νικολάου Μυστικοῦ πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῆς Ζωῆς καὶ προσωπικὴν διακυβέρνησιν τοῦ ἀνηλίκου εἰσέτι Κωνσταντίνου ὑπὸ τὴν οὐσιαστικὴν καθοδήγησιν τοῦ πατριάρχου.

Ἀπὸ τῆς 20ης Αὐγούστου 920, ὅτε ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν συμβασιλείαν τῆς Ζωῆς, μέχρι τῆς 17ης Δεκεμβρίου, ὅτε ἀνηγορεύθη ὁ Ρωμανὸς αὐτοκράτωρ, αὐτοκρατορεῖ μόνος ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄ (Η΄), μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν χρονολογίαν ἄρχεται ἡ συναυτοκρατορία Κωνσταντίνου Ζ΄ (Η΄) καὶ Ρωμανοῦ Α΄.

1. Περὶ τῆς ἀναδείξεως τῶν υἱῶν τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ εἰς βασιλεῖς καὶ ἀκολουθῶς εἰς αὐτοκράτορας, βλ. αὐτόθι, σελ. 101 - 104, 135.

2. Διὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ νεωτάτου τῶν υἱῶν τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ Θεοφυλάκτου εἰς πατριάρχην βλ. Συνεχιστὴν Θεοφάνους, σελ. 417, 422, Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 318, 322, Συνεχιστὴν Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 908, 913, Ψευδο-Συμεῶνα Μάγιστρον, σελ. 742, 745, Σκυλίτζην - Κεδρηνόν, Β΄, σελ. 311, 315, Ζωναρᾶν, Γ΄, σελ. 475, Κάλλιστον, Ρ.Γ., 147, στ. 460 καὶ πρὸ πάντων τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην Π΄ (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 625) καὶ τὸν μητροπολίτην Ἱερρακλείας Ἀναστάσιον (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 626), ὡς καὶ τοῦ τελευταίου τούτου. Ἐκδ. ὑπὸ Ἰ. Σ α κ κ ε λ ῖ ω ν ο ς, *Ρωμανοῦ βασιλέως τοῦ Λεκαπηνοῦ ἐπιστολαί*, ΔΙΕΕ 2 (1885), σελ. 395 - 404.

Η'

Τίνι τρόπῳ ἐρρυθμίσθη ἡ ἀντιβασιλεία κατὰ τὸ πεντάμηνον διάστημα ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Β' ¹ (15 Μαρτίου 963) μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ εἰς αὐτοκράτορα (15 Αὐγούστου 963) δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ καθορισθῇ, διότι αἱ πηγαὶ εἶναι φειδωλαὶ εἰς πληροφoρίας καὶ δὴ σχετικὰς πρὸς τὴν νομικὴν ιδιότητα τῆς βασιλομήτορος.

Εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ἀνῆλθον οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ρωμανοῦ Β', **Βασίλειος** καὶ **Κωνσταντῖνος**, *ἀμβρογοὶ ὄντες* ², κατὰ τὴν φράσιν καταλόγου βασιλειῶν. Ἀμφότεροι εἶχον στεφθῆ εἰς νηπιακὴν ἡλικίαν βασιλεῖς, ὁ μὲν Βασίλειος τὴν 22αν Ἀπριλίου 960 ³, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἐπομένου ἔτους ⁴. Ὁ Ρωμανὸς Β', πιθανώτατα ἕνεκα τοῦ προώρου καὶ ἀπροόπτου θανάτου του ⁵, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε μεριμνήσει διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκ τῆς ἀνηλικιότητος τῶν διαδόχων του μελλόντων νὰ ἀνακύψουν προβλημάτων, ἐὰν παρίστατο ἀνάγκη προώρου διαδοχῆς αὐτοῦ. Τὸ κενὸν τοῦτο ἔσπευσαν νὰ πληρώσουν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος καὶ ἡ σύγκλητος, αἱ δύο μετὰ τὸν αὐτοκράτορα ἀνώταται ἐν τῷ κράτει ἀρχαί, μεριμνήσασαι διὰ τὴν τήρησιν τῶν τύπων, δι' ὧν κτᾶται ἡ αὐτοκρατορικὴ ιδιότης. Πατριάρχης καὶ σύγκλητος ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς αὐτοκράτορας πλέον. Καίτοι αἱ συναφεῖς μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τῶν τέκνων τῆς μαρτυρίαὶ μνημονεύουν τῆς βασιλομήτορος Θεοφανοῦς ὡς ἐχούσης ἐπίσημον ιδιότητα ⁶, καταλείπουν ἀσαφὲς τὸ περιεχόμενον ταύ-

1. Κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ Β' ὡς διαδόχου τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η') μνημονεύονται καὶ αἱ ἀγούσται Θεοφάνω καὶ Ἐλένη, ἀντιστοίχως σύζυγος καὶ μήτηρ τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐν τούτοις, ἡ μνεῖα αὕτη δὲν ὑποδηλοῖ συμμετοχὴν τῶν δύο γυναικῶν εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ χρονογράφου νὰ ἀπαριθμῆσῃ εἰς πανηγυρικὴν ὥραν, ὡς εἶναι ἡ ἀρχὴ νέας βασιλείας, τὰ ἐπίσημα μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἐν οἷς αἱ δύο ἀγούσται καὶ ὁ πορφυρογέννητος Βασίλειος, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ ἀπλῶς πορφυρογέννητον, διότι τῷ 959 οὗτος δὲν εἶχε λάβει εἰσέτι ἄλλην ἐπίσημον ιδιότητα: Θεοφάνους Συνεμιστής, σελ. 469, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 757.

2. Βραχὺ χρονικὸν παρὰ Ψευδο-Κωδινῶ, σελ. 155₂₂.

3. Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 338, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 490.

4. Θεοφάνους Συνεμιστής, σελ. 473, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 758.

5. Κατὰ τοὺς χρονογράφους Σκυλίτζην - Κεδρηγόν, Β', σελ. 345 καὶ Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 493 καὶ τὸν ἱστορικὸν Λέοντα Διάκονον, σελ. 31, ἐπικρατεστέρα αἰτία τοῦ θανάτου τοῦ νεαροῦ (21ετοῦς) ἡγεμόνος ἐθεωρεῖτο ἡ φαρμακεία. Ὁ τελευταῖος ἱστορικός, πλησιέστερος πρὸς τὰ γεγονότα, ἀναγράφει καὶ ἑτέραν ἐκδοχὴν, καθ' ἣν ὁ Ρωμανὸς ὑπέστη σπασμὸν ἕνεκα ἀκαίρου ἰσπασίας καὶ μετεφέρθη ἐκ τοῦ κηρυγίου εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐτοιμοθάνατος.

6. Λέων Διάκονος, σελ. 31 τὴν τῆς βασιλείας ἀρχὴν παρὰ τε τοῦ πατριάρχου Πο-

της. Ἦτο ἡ ἀγοῦστα Θεοφανῶ συμβασιλεὺς τῶν υἱῶν της, ὡς ὑπῆρξαν προηγουμένως ἡ Εἰρήνη, ἡ Θεοδώρα, ἡ Ζωή, ἡ ἦτο ἀπλῆ ἐπίτροπος, ἀντιβασιλεὺς κατὰ τὴν σύγχρονον ὀρολογίαν ;

Εἰς τοὺς καταλόγους βασιλειῶν δὲν ἀναγράφεται χρόνος βασιλείας τῆς Θεοφανοῦς· τὸ ἐπιχείρημα ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι πολὺ ἰσχυρόν, διότι τὸ ἐπιμαχον διάστημα 15 Μαρτίου 963 μέχρι 15 Αὐγούστου 963 εἶναι σύντομον καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ παραλειφθῆ ἡ ἰδιαιτέρα μνεία του. Ἐν τούτοις, τὸ ἐπτάμηνον διάστημα τῆς βασιλείας τῆς Εὐδοκίας, αὐτοκράτορος αὐτῆς, μετὰ τῶν υἱῶν της Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίου ἀναγράφεται ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς καταλόγους βασιλειῶν¹. Εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα δὲν γίνεται λόγος περὶ πολιτικῆς δραστηριότητος τῆς βασιλομήτορος². Νομίσματα ἀπεικονίζοντα τὴν Θεοφανῶ μετὰ τῶν δύο ἀνηλίκων αὐτοκρατόρων δὲν διεσώθησαν, ὡς συνέβη εἰς τὰς περιπτώσεις συμβασιλειῶν Κωνσταντίνου Γ' - Εἰρήνης, Μιχαὴλ Γ' - Θεοδώρας, Κωνσταντίνου Ζ' (Η') - Ζωῆς, καίτοι δύναται πάλιν νὰ ἀντιταχθῆ τὸ βραχὺ τοῦ πενταμήνου χρονικοῦ διαστήματος διὰ τὴν κοπὴν καὶ κυκλοφορίαν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ νομισμάτων εἰς τρόπον, ὥστε ἕνια αὐτῶν νὰ περιωθοῦν μέχρις ἡμῶν³. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους κρίνω φρονιμώ-

ἀνεύκτου καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς οἱ ἐκείνου παῖδες Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος νήπιοι κομιδῇ τελοῦντες καὶ τιθηνούμενοι, μετὰ Θεοφανοῦς τῆς μητρὸς ἐγχειρίζονται· Συκλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 345: διαδέχονται τὴν αὐτοῦ βασιλείαν Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος οἱ παῖδες αὐτοῦ σὺν Θεοφανοῖ τῇ μητρὶ. . . Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 494: τὴν βασιλείαν λιπὼν τοῖς υἱοῖς ἀμφοῖν καὶ τῇ τούτων μητρὶ Θεοφανοῖ. Ὁ μεταγενέστερος Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 156, γράφει: Τελευτᾷ μὲν σὺν ὁ βασιλεὺς Ρωμανὸς εἰς Μάρτιον μῆνα καὶ κρατεῖ ἡ Θεοφανῶ μῆνας δ', ἀλλὰ δὲν μνημονεύει τῶν υἱῶν τῆς βασιλομήτορος. Εἰς ἀνώνυμον σημείωμα ἐν Cod. Vatic. 163, f. 61^r, ἐκδοθὲν εἰς τὰ σχόλια ἐκδόσεως Βόννης τοῦ Λέοντος Διακόνου, σελ. 425, ἀναγράφεται: ἐν δὲ τῷ παλατίῳ κατελείφθησαν εὐφημούμενοι ἢ τε Θεοφανῶ ἀγοῦστα καὶ τὰ δύο αὐτῆς τέκνα Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος. . . Εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ λέγεται ὅτι ὁ Ρωμανὸς κατέλειπεν τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν Βασιλείῳ καὶ Κωνσταντίνῳ. . . καὶ ἀγοῦσταν Θεοφανῶ βασιλεύειν τοῖς Ρωμαίων ἀρχῆς. κατέλειπεν δὲ καὶ τὸν παρακοιμώμενον Ἰωσήφ οἰκονομοῦντα τὰ τοῦ κοινοῦ πράγματα. ἐκράτησεν δὲ ἡ τῶν ρηθέντων προσώπων ἐξουσία ἀπὸ πεντεκαδεκάτης μηνὸς Μαρτίου ἰνδ. ς' μέχρι Αὐγούστου πεντεκαδεκάτης ἰνδ. τῆς αὐτῆς. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις Βασιλείου Γάξεως, σελ. 433 - 444.

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 65 - 66.

2. Ἡ παρὰ Συκλίτζη - Κεδρηγῶ, Β', σελ. 346, εἰδησις περὶ τῆς ἀνανεώσεως τῆς εἰρήνης μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Βουλγάρων περιέχει τὸ ἀόριστον: σπονδὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθετο (sc. ὁ Πέτρος) (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 694).

3. Εἰς τὴν *Revue Numismatique* τοῦ 1842, σελ. 415, πίν. XIX 4, ἐξ ἧς ἀντλεῖ ὁ J. S a b a t i e r, *Description générale des monnaies byzantines*, τόμ. Β', Παρίσιος 1862, σελ. 133, πίν. XLVII, 9, ὁ νομισματολόγος d e S a u l e y ἐδημοσίευσεν χρυσοῦν κέρμα, φέρον προτομὴν ἀγοῦστης μόνης, κρατούσης εἰς τὴν δεξιὰν σκῆπτρον ἀπολλῆγον κάτω μὲν εἰς σφαῖραν, ἄνω δὲ εἰς τρεῖς μαργαρίτας ἐν εἴδει τριφυλίου καὶ τὴν ἐπιγραφὴν

τερον νά καταλίπω ἀναπάντητον τὸ ἐρώτημα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν νομικὴν θέσιν τῆς Θεοφανοῦς κατὰ τὸ πεντάμηνον διάστημα, καθ' ὃ αὐτοκράτορες ἦσαν τὰ δύο νήπια τέκνα της.

Δὲν πρέπει ὅμως νά παροραθῇ ἡ σημασία δύο ἄλλων παραγόντων : τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συγκλήτου, κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα. Ὡς ἀνεγράφη, πατριάρχης καὶ σύγκλητος ἀνήγαγον εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τοὺς δύο νομίμους διαδόχους τοῦ Ρωμανοῦ Β', Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον. Πρὸς τὸν ἡγέτην τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν σύγκλητον ἀπευθύνει ἐπιστολὴν¹ ὁ Νικηφόρος Φωκάς ἐκ τοῦ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας στρατοπέδου μετὰ τὴν ἐκεῖ ἀναγόρευσίν του ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ζητεῖ τὴν παρὰ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ πατριάρχου ἀναγνώρισιν ὡς αὐτοκράτορος, γνωστοποιῶν συνάμα τὰς προθέσεις του : Ὑπόσχεται νά προστατεύσῃ τοὺς δύο μικροὺς ἡγεμόνας μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς των καὶ νά περιφρουρήσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν². Ἀσφαλῶς δὲν πρέπει νά θεωρηθῇ τυχαία ἡ ἐπιλογή τοῦ ἀνωτέρου πολιτειακοῦ ὄργανου τοῦ κράτους, τῆς συγκλήτου, καὶ τῆς ὑψηλότερας μετὰ τὸν αὐτοκράτορα μονομελοῦς ἀρχῆς, τοῦ πατριάρχου. Οὗτοι κρίνονται ὡς οἱ ἀρμόδιοι συνομιληταὶ διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ πλέον σημαντικοῦ ἐσωτερικοῦ ζητήματος τῆς αὐτοκρατορίας, προφανῶς διότι εἶχον τὴν ἠθικὴν τούλάχιστον εὐθύνην τῆς περιφρουρήσεως τοῦ θρόνου, ἵνα παραμείνῃ εἰς τὴν ἀπὸ μακροῦ βασιλεύουσαν δυναστείαν, καὶ συνάμα τὴν μέριμναν τῆς ἐποπτείας τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ ἰδικὴ των συμβολή, γενικὴ καὶ ἀόριστος δὲν εἶχε συγκεκριμένην νομικὴν μορφήν. Θὰ περιορίζετο, νομίζω, εἰς τὴν ὑψηλὴν ἐποπτείαν. Τὸ βᾶρος τῆς εὐθύνης τῆς διοικήσεως εἶχεν ὁ παρακοιμώμενος Ἰωσήφ Βρίγγας ὡς παραδυναστεύων, δι' ὃ καὶ ἦτο ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νικηφόρου Φωκά.

ΘΕΟΦΑΝΟΝ ΑΥΓ(οὔστα). Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὕψιν εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον τῆς δεομένης. Οἱ προμνησθέντες νομισματολόγοι ἀποδίδουν τὸ νόμισμα εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ρωμανοῦ Β', ἐνῶ ὁ Βρεττανὸς W. Wroth, τόμ. Β', σελ. 170, φρονεῖ ὅτι τοῦτο ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν περίοδον.

1. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται καὶ πρὸς τὸν παρακοιμώμενον Ἰωσήφ Βρίγγαν, ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ παραδυναστεύοντος, θέσεως ἀντιστοιχοῦσης πρὸς τὴν τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ, περὶ οὗ βλ. H. - G. Beck, *Der byzantinische «Ministerpräsident»*, B.Z. 48 (1955), σελ. 309 - 338. Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 84 κέ. καὶ σελ. 118 κέ., ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Γεωργίου Μουζάλωνος καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διὰ τὴν αὐτὴν θέσιν πρωθυπουργοῦ, τοὺς ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνας καὶ τὴν νεωτέραν περὶ αὐτῆς βιβλιογραφίαν.

2. Λέων Διάκονος, σελ. 44, Κωνσταντῖνου Πορφυρογεννήτου, "Ἐκθεσις Βασιλείου Ἰγξέως, σελ. 434· ὁ δέ γε βασιλεὺς Νικηφόρος γράμμασιν ἡμέροισι χρώμενος πρὸς αὐτὸν [sc. τὸν Βρίγγαν] ἐξέπεμπεν, τὴν αὐτὴν δόξαν αὐτῷ ἔχειν ὑπασχνούμενος καὶ τιμὰς πλείους· καὶ τὴν σύγκλητον τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ ἐδηλοποιεῖ... Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς ἐν ταῖς λυρταῖς γραμματαῖς παραδίδει καὶ ὁ Λέων Διάκονος, σελ. 152-9, πληροφορῶν συνάμα ὅτι αὕτη διεβιβάσθη διὰ τοῦ ἐπισκόπου Εὐχαΐτων Φιλοθέου (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 695).

Θ'

Ὁ Κωνσταντῖνος Ι' (ΙΒ' κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ προτεινομένην ἀρίθμησιν) ¹ Δούκας ἐμερίμνησε νὰ κατοχυρώσῃ κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον τὴν προκριθεῖσαν διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ λύσιν, δεσμεύων διὰ γραπτῶν ὄρκων τὴν σύζυγόν του Εὐδοκίαν, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ἱεράν σύνοδον καὶ τὴν σύγκλητον. Ἐκ τῶν τριῶν ἀνηλίκων τότε υἱῶν τοῦ κατέλιπε συμβασιλεῖς ² τὸν πρωτοτόκον **Μιχαήλ** καὶ τὸν τριτότοκον ἀλλὰ πορφυρογεννητον **Κωνσταντίον** ³ ὁμοῦ μετὰ τῆς μητρὸς των καὶ συζύγου του (22 ἢ 23 Μαΐου 1067) ⁴. Τὸ ἰδιάζον καὶ ἐξαιρετικὸν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 43, σημ. 2.

2. Τὰ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἀναδείξεως τῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντῖνου Δούκα εἰς βασιλεῖς ἠρεύνησα εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 117 - 118. Πρβλ. καὶ Ν. Οἰκονομίδη, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance*, REB 21 (1963), σελ. 117 - 118.

3. Διὰ τὸν ἀκριβῆ τύπον τοῦ ὀνόματος τοῦ τριτοτόκου (Κωνσταντῖος ἢ Κωνσταντῖνος;), βλ. Ν. Οἰκονομίδη, αὐτόθι, σελ. 116 - 117 καὶ D. Polemis, *Notes on eleventh-century chronology (1059 - 1081)*, B.Z. 58 (1966), σελ. 72, σημ. 70. Παρεμπιπτόντως σημειῶ ὅτι αἱ ὑπὸ τῆς Héléne Antoniadis-Bibicou, «Konstantios» ou «Konstantinos»? REB 23 (1965), σελ. 244 - 250 ἐκτιθέμεναι ἀπόψεις ἔσον ἀφορᾶ τὴν ταυτότητα τοῦ συνοπογράφου τὸ πρὸς Ροβέρτον Γυισκάρδον ἀπὸ Αὐγούστου 1074 αὐτοκρατικὸν ἔγγραφο (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1003) Κωνσταντίου δὲν εὐσταθοῦν. Πρόκειται, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ εἰς ἀκολουθοῦν σημείωμα ὁ Ν. Οἰκονομίδης, αὐτόθι, σελ. 250 - 251, περὶ τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντίου, ἀδελφοῦ τοῦ Μιχαήλ Ζ', καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντῖνου, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος, ὡς ἰσχυρίζεται ἡ Ε. Ἀντωνιάδου - Μπιμπίκου. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον, πῶς κὰν ἐτέθη θέμα ὑπογραφῆς ἐγγράφου παρὰ νηπίου (infans) ὀλίγων μηνῶν, ὅταν τὸ δίκαιον οὐδεμίαν βούλησιν ἀναγνωρίζει εἰς τὰ μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους νήπια. Ἐξ ἄλλου, δεδομένου ὅτι ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ γραμματείᾳ τηρεῖται αὐστηρῶς τὸ πρωτόκολλον, θὰ ἔδει νὰ δοθῇ ἐξηγησις πῶς ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ συνήθως ἐπίδοξος διάδοχος, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ αὐτοῦ, ἔπεται τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Βλ. τὸ ἔγγραφο παρὰ Ed. Kurtz - Fr. Drexl, *Michaelis Pselli Scripta minora*, τόμ. Α', Μιλᾶνον 1936, σελ. 329 - 334 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1003), ἔνθα ὑπογράφει πρῶτος ὁ Μιχαήλ ὡς . . . πιστὸς βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, ἀκολούθως ὁ Ἀνδρόνικος ὡς πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων καὶ τρίτος ὁ Κωνσταντῖος (κατὰ ρητὴν βεβαίωσιν τῶν ἐρευνητῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ ἀπαντᾷ Κωνσταντῖος) ὡς πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τῶν τριῶν ἀδελφῶν. Ἡ ἀνάδειξις τοῦ Ἀνδρονίκου εἰς βασιλέα ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ Δ' (Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 670, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 167). Τὴν ἀποψιν τῆς Ε. Ἀντωνιάδου - Μπιμπίκου ἀποκρούει ὁ H.-G. Beck, B.Z. 59 (1966) σελ. 181.

4. Κατὰ σημείωσιν ἐν τῷ Cod. Athen. Gr. 1429, f. 45, περιέχουσαν ἀκριβεῖς χρονολογικὰς ἐνδείξεις, ὁ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντῖνου Ι' (ΙΒ') ἐπῆλθε τὴν 23ην Μαΐου 1067, ἡ δὲ βασιλεία τῆς Εὐδοκίας καὶ τῶν δύο υἱῶν τῆς διήρκεσε μῆνας 5,

είναι ότι η αὐγοῦστα Εὐδοκία κατέχει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν καὶ μόνη αὐτὴ φέρει τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα. Τὴν ἀποψιν ταύτην εἶχον ἤδη διατυπώσει εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 118 - 120 μετὰ τινος δισταγμοῦ, τὸν ὁποῖον σήμερον δύνανμαι, νομίζω, νὰ ἀποβάλω.

Εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν τῆς περιόδου, ἐξαίρετον ἐν πολλοῖς, ὁ τρόπος καθ' ὃν ἀναγράφεται ἡ διαδοχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς προσεχούσης θέσεως τῆς Εὐδοκίας ἔναντι τῶν συμβασιλέων υἱῶν τῆς. Σημειῶ χαρακτηριστικὰ τινὰ χωρία :

Ψελλοῦ, Χρονογραφία, Β', σελ. 152 (κεφ. 1) : *Ἡ βασιλις Εὐδοκία κατὰ τὰς τοῦ ἀνδρὸς καὶ βασιλέως διατάξεις τῶν ὄλων ἐγκρατῆς γενομένη, οὐκ ἐγ' ἐτέροις τὴν βασιλείαν πεποιήται, οὐδ' αὐτὴ μὲν οἰκουρεῖν τὰ πολλὰ ἡξίον τῶν δὲ ἐν τέλει τισὶ πιστεύειν τὰ πράγματα ἀλλὰ ἀπ' αὐτῆ περιζωσαμένη τὴν δυναστείαν τῆς ὄλης ἡγεμονίας γίνεται...*¹.

Ἀτταλειάτου, Ἱστορία, σελ. 92 : *Καὶ κατέσχον τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας ἢ τε σύμβιος αὐτοῦ Εὐδοκία καὶ οἱ παῖδες (= Συνεχιστῆς Σκυλίτζη, παρὰ Κεδρηγῶ, Β', σελ. 660).*

Συνεχιστῆς Σκυλίτζη, αὐτόθι, σελ. 659₁₈ : *ὄθεν καὶ παρὰ τῇ γυναικὶ καὶ βασιλίδι τὰ πάντα πεποιήκε, σοφρονεστίτη τε... καὶ πρὸς τὸ τὰ κοινὰ διοικεῖν ἰκανωτάτη.*

Νικηφόρος Βρυέννιος, σελ. 23₂₀ : *διαδέχεται δὲ τὴν βασιλείαν ἢ τούτου σύνοικος Εὐδοκία σὺν Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίνῳ τοῖς παισὶ...*

Ἄνωνυμον χρονικὸν παρὰ ΨευδοΚωδινῶ (ἐκδ. Βόννης), σελ. 157₁₆ : *κατέλιπε βασιλεύουσαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τὴν δέσποιναν τὴν κυρὰν Εὐδοκίαν... σὺν... Μιχαὴλ καὶ... Κωνσταντίνῳ τῷ πορφυρογεννήτῳ ἐκράτησεν οὖν καὶ ἡ κυρὰ Εὐδοκία ἢ δέσποινα σὺν τοῖς δυσὶν υἱοῖς αὐτῆς μῆνας ζ' ἡμέρας ι'.*

Παρασελίδειος σημείωσις ἐν Cod. Athen. gr. 1429, f. 45 : *κατέλιπε δὲ τὴν βασιλείαν Εὐδοκία τῇ βασιλίσση καὶ τοῖς δυσὶν αὐτῆς παισὶ...* (παρὰ P. Gautier, ἐνθ' ἄνωπ., σελ. 156).

Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 682 : *Κατὰ γοῦν τὰς τοῦ τελευτήσαντος βασιλέως διαταγὰς ἢ τε βασιλις Εὐδοκία καὶ*

¹ ἡμέρας η'. Ἐκδ. P. Gautier, *Monodie inédite de Michel Psellos sur le basileus Andronic Doucas*, REB 24 (1966), σελ. 156.

1. Πρβλ. Ψελλοῦ Χρονογραφίαν, Β', σελ. 151 (κεφ. 27) : *Ὁ Δούκας κατὰ βραχὸν τῷ θανάτῳ προσήγγισεν κἀνταῦθα ἐπὶ τῇ γυναικὶ Εὐδοκίᾳ πάντα πεποιήταί... καὶ σελ. 156 (κεφ. 7) : «Ὁ δὲ γε υἱὸς σου καὶ βασιλεύς, ὃς δὴ καὶ ἐπίδοξος ἦρ μοναρχεῖν, συνίστωρ τοῦ γενομένου καθίστηκεν», ἐρωτᾷ ὁ Ψελλὸς τὴν Εὐδοκίαν μετὰ τὴν γνωστοποίησιν τῆς προθέσεώς τῆς νὰ καταστήσῃ συμβασιλέα τὸν Ρωμανὸν Διογένην.*

οἱ παῖδες ἐκείνου τῆς βασιλείας ἦσαν διάδοχοι καὶ ἡ βασίλισσα τὴν τῶν κοινῶν μετακεχείριστο πρόνοιαν τῶν νιέων κατάρχουσα καὶ ἐπὶ βήματος σὺν ἐκείνοις προὐκάθητο, μεσεύουσα μὲν αὐτῇ, ἐκείνους δὲ παρακαθίζουσα ἐκατέρωθεν· οὕτως ἐν ἀρχαιρεσίαις, οὕτως ἐν ζητήσεσι πολιτικῶν ὑποθέσεων, οὕτως ἐχηρημάτιζον πρόσβειν, οὕτως ἐν συνήθεσι προόδοις προήεσαν...¹.

Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 166 : ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος θηήσκει καταλιπὼν τὴν γυναῖκα βασίλισσαν μετὰ τῶν παίδων.

Ἐπιπέδου, ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἐν τῇ βασιλευσίᾳ μετὰ τὴν ἀρχαυλισίαν τοῦ Ρωμανοῦ Δ' (Αὐγούστου 1071) δημιουργηθέντα πολιτικὰ ρεύματα, σαφῶς μαρτυρεῖ ὅτι πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Δ' τὴν ἐξουσίαν ἔσκει μόνη ἡ Εὐδοκία².

Μεγάλῃ προσοχῇ δέον νὰ τύχη μαρτυρία τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, ἀνδρὸς ἐξόχου νομικῆς παιδείας³ καὶ δικαστικοῦ λειτουργοῦ⁴, βεβαιοῦντος ὅτι ἡ Εὐδοκία ἐκέκτητο τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα : τοῦ δὲ βασιλεύοντος (sc. Κωνσταντῖνου) τεθνηκότος καὶ τῆς αὐγουστής τὴν αὐτοκράτορα περιελομένης ἀρχήν...⁵. Ὁ ἱστορικός, εἰθισμένος εἰς τὴν νομικὴν ἀκριβολογίαν, χρησιμοποιεῖ ἀψόγως τοὺς ὅρους τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου· δι' ὃ προκειμένου νὰ δηλώσῃ τὴν ιδιότητα τῆς Εὐδοκίας μετὰ τὸν Μάϊον 1067, τῆς Ζωῆς καὶ Θεοδώρας τὸν Ἀπρίλιον 1042⁶, χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον αὐτοκράτορα, ἀκριβῶς ἐπειδὴ αἱ ἀνωτέρω ἀνήχθησαν εἰς τὸν βυζαντινὸν ὄρον μὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τοὺς ἄρρενας αὐτοκράτορας νομικὴν ὑπόστασιν.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Εὐδοκία φέρεται ἐκδοῦσα νεαράν, καθορίζουσαν τὴν ἀπόστασιν ἀνεγειρομένων οἰκοδομῶν⁷, ἀποτελεῖ ἐν εἰσέτι τεκμήριον τῆς

1. Πρβλ. αὐτόθι, σελ. 681, 686, 687.

2. Ἐπιπέδου Χρονογραφία, Β', σελ. 163 (κεφ. 24): Ἐνταῦθα οἱ μὲν τῶν νιῶν καὶ παιδῶν τὴν βασιλείαν ἐδίδοσαν, ὡς ἀπρακτεῖν τὴν μητέρα παντάπασιν, οἱ δὲ τὸ πᾶν τῆς ἀρχῆς καὶ αὐθις ταύτῃ ἀπένεμον... Ἐξ Ἰσοῦ κατηγορηματικὸς εἶναι καὶ ὁ Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 703: οἱ μὲν γὰρ τῇ βασιλίσει καὶ αὐθις τὴν ἐξουσίαν ἐδίδοσαν, οἱ δὲ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ταύτης νιῶν...

3. Ὁ Ἀτταλειάτης συνέγραψεν ἐγχειρίδιον βυζαντινοῦ δικαίου ὑπὸ τὸν τίτλον Ποίημα νομικόν.

4. Ὁ Ἀτταλειάτης ἔσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου. Ἐπὶ Κωνσταντῖνου Δούκα διωρίσθη κριτὴς τοῦ βήλου καὶ τοῦ ἵπποδρομοῦ· ἠκολούθησε τὸν Ρωμανὸν Δ' ἐκστρατεύσαντα ὡς κριτὴς τοῦ στρατοπέδου.

5. Ἀτταλειάτου, Ἱστορία, σελ. 181.

6. Ὁ Ἀτταλειάτης, Ἱστορία, σελ. 17 - 18, γράφει περὶ τῶν δύο γυναικῶν: αὐτοκράτορες ἄμφω θαυμασίως ἀναγορεύονται... Βλ. περὶ τῆς ἀναγορεύσεως Ζωῆς καὶ Θεοδώρας τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 113 - 114.

7. Τυποκίετος, LIX, 2: ὡς διωρίσαστο τοῦτο ἡ βασίλισσα Εὐδοκία, ἡ τοῦ Δούκα

αυτοκρατορικής ιδιότητος τῆς αὐγουστής κατὰ τὸν χρόνον ἐκδόσεως τῆς διατάξεως. Αἱ βυζαντινὰ πηγὰί, παραπέμπουσαι εἰς αυτοκρατορικὰ νομοθετήματα, μνημονεύουν κατὰ κανόνα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκδόντος τοῦτο ἡγεμόνος. Ὅσακις πρόκειται περὶ συμβασιλέων, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον πάντες κατὰ τὸν χρόνον ἐκδόσεως τῆς νεαρᾶς τὴν αυτοκρατορικὴν ιδιότητα, δυνατὸν εἰς τὴν μεταγενεστέραν παραπομπὴν νὰ ἀναγράφωνται τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν συναρχόντων καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐπίσημον ἱεραρχικὴν τάξιν, δυνατὸν ὅμως ἢ ἀναγραφῆ νὰ περιορίζηται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου τῆ τάξει αὐτοκράτορος. Οὐδέποτε πάντως παραλείπεται τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου τῆ τάξει αὐτοκράτορος, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἀκολουθῶν παραδειγμάτων.

Αἱ γνωστὰ νεαρὰ *Περὶ ἐκποιήσεως κτημάτων καὶ προτιμῆσεως συγγενῶν* κλπ. ἀπὸ Ἀπριλίου 922¹ καὶ *Περὶ τῶν ὑπεισερχομένων δυνατῶν εἰς ἀνακοινώσεις πενήτων*², ἐκδοθεῖσαι ὡς ἐν ἐπικεφαλίδι ἐκατέρας δηλοῦται, ἢ μὲν πρώτη ὑπὸ *Ρωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου*, ἢ δὲ ἄλλη ὑπὸ *Ρωμανοῦ, Κωνσταντίνου, Στεφάνου καὶ Κωνσταντίνου*³, μνημονεύονται ἐπανειλημμένως εἰς ἀφηγηματικὰς καὶ ἄλλας πηγὰς μὲ ἀναγραφὴν μόνου τοῦ ὀνόματος τοῦ Ρωμανοῦ Α'⁴. Εἰς ἔγγραφον τοῦ πατριάρχου Νικολάου Γ' Γραμματικοῦ ἐκ τοῦ ἔτους 1084 (= Grumel, *Regestes*, ἀρ. 938), ἐν ᾧ καὶ περὶ τῆς προαγωγῆς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν εἰς μητρόπολιν, γίνεται μνεία παλαιότερον ἐκδοθέντων χρυσοβούλλων *Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τῶν βασιλέων*⁵ καὶ τρίτον⁶ *Ρωμανοῦ, Χριστοφόρου καὶ Κωνσταντίνου κατ' ἴχνος*

σύνεως, ἐκδ. St. Hoermann-Stepski Doliwa καὶ E. Seidl, *Μ. Κριτοῦ τοῦ Πατρὸς Τυποῦκτος Librorum Basilicorum Summarium*, Πόλις τοῦ Βατικανοῦ 1957 (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 967).

1. C. E. Zachariae a Lingenthal, *Jus Graecoromanum* (περαιτέρω παραπεμπόμενον ὡς JGR), τόμ. Γ', Λιψία 1857, coll. III, ἀρ. 2 (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 595).

2. JGR, τόμ. Γ', coll. III, ἀρ. 5 (Σεπτέμβριος 934) (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 628).

3. Οἱ Στέφανος καὶ Κωνσταντῖνος εἶναι υἱοὶ τοῦ Ρωμανοῦ Α', περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τῶν ὁποίων βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 101 - 104.

4. Ὅπως, εἰς τὴν νεαρὰν τοῦ Βασιλείου ἔτους 996, JGR, τόμ. Γ', coll. III, ἀρ. 29 (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 783), γίνεται λόγος περὶ: *τῆς πρώτης νομοθεσίας τοῦ προπάππου ἡμῶν βασιλέως Ρωμανοῦ τοῦ γέροντος* (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 595) καὶ περαιτέρω: *γράφας γὰρ ὁ ὀρθεὶς πρόπαππος ἡμῶν βασιλεὺς Ρωμανὸς ὁ γέρον...* Βλ. ἄλλας μαρτυρίας αὐτόθι, σελ. 234, σμ. 1 καὶ σελ. 242, σμ. 1. Ὁσάντως Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 448₁₈ καὶ ἀνώνυμος χρονικογράφος (ΨευδοΚωδινός, ἐκδ. Βόννης), σελ. 154₁₉: *ὁ Ρωμανὸς... μετὰ δὲ διετῆ χρόνον τῆς βασιλείας αὐτοῦ... ἐξέθετο τὴν περὶ προτιμῆσεως νεαρὰν, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἰνδικτιῶνα τοῦ 'σνλζ' ἔτους τὴν περὶ τῶν ὑπεισερχομένων δυνατῶν...*

5. Dolger, *Regesten*, ἀρ. 564.

6. Ἀριθμεῖται «τρίτον» εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἔγγραφον, διότι ὡς πρῶτον ἐμνημο-

τοῖς ἄλλοις βαῖνον...¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀναγραφὴ μόνου τοῦ ὀνόματος τῆς Εὐδοκίας ὡς ἐκδότου τῆς νεαρᾶς, προϋποθέτει τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως τοῦ νομοθετήματος.

Ὁ Ν. Οἰκονομίδης εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην του δέχεται ὅτι ἡ Εὐδοκία ἤσκει τὴν ἐξουσίαν ὑπὸ τὴν ιδιότητα τῆς ἐπιτρόπου τῶν ἀνηλίκων τέκνων της καὶ ὅτι ἐστερεῖτο τῆς ιδιότητος τοῦ αὐτοκράτορος. Τὰ προβαλλόμενα ἐπιχειρήματα, ἀνεπαρκῆ καθ' ἑαυτά, ἀνατρέπονται, νομίζω, ἐκ τῶν προηγουμένως λεχθέντων περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος τῆς Εὐδοκίας. Ἴδωμεν ταῦτα.

1) «Le sénat avait déjà prêté serment de n'acclamer que les fils de Constantin X»². Πράγματι, διότι οὗτοι εἶχον τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως, καὶ συνεπῶς ὀψέποτε ἐκαλοῦντο νὰ ἀναλάβουν τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους ἰδίῳ ὀνόματι ἔδει νὰ ἀναγορευθοῦν αὐτοκράτορες. Ἡ σύγκλητος ἐπομένως ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προωθήσῃ εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα τὰ τέκνα τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, ὅταν θὰ ἐκαλοῦντο νὰ διαδεχθοῦν τὴν μητέρα των. Τὰ καθόλου μέτρα τοῦ Δούκα ἀπέβλεπον πρωτίστως νὰ κατοχυρώσουν τὰ τέκνα του ὡς διαδόχους ἔναντι τυχόν νέων βλαστῶν τῆς Εὐδοκίας, ἐρχομένης εἰς δεῦτερον γάμον.

2) «Aucune source n'attribue à Eudocie un tel titre»³. Δύναμαι νὰ ἀπαντήσω μὲ τὸ χωρίον τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, σελ. 181: τῆς αὐγοῦστης τὴν αὐτοκράτορα περιελομένης ἀρχῆν, περὶ οὗ ἀνωτέρω, σελ. 67.

3) Ἐκ τῆς στάσεως τῆς φρουρᾶς τῶν Βαράγγων, ὅτε ἐγνώσθη ἡ πρόθεσις τῆς Εὐδοκίας νὰ ἀναδείξῃ αὐτοκράτορα τὸν Ρωμανὸν Διογένην, ὁ Ν. Οἰκονομίδης συμπεραίνει ὅτι «pour les Varesques les empereurs legitimes étaient les fils de Constantin X»⁴. Ἡ φροντίς τῆς Εὐδοκίας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀκίνητοποίησιν τῆς φρουρᾶς εἶχε καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα.

νεύθη τὸ παρὰ Νικηφόρον βασιλέως τοῦ ἀπὸ γενικῶν (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 365, ἔτ. 805).

1. D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 593. Τὸ πατριαρχικὸν ἔγγραφο παρὰ Γ. Ράλλη - Μ. Πουτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Ε', Ἀθήναι 1855, σελ. 62 κέ. αἱ μνεῖαι τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων αὐτόθι, σελ. 72. — Εἰς τὸ αὐτὸ συνοδικὸν ἔγγραφο μνημονεύεται καὶ ἕτερος χρυσόβουλλος λόγος τῶν βασιλέων Ρωμανοῦ, Χριστοφόρου καὶ Κωνσταντίνου περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Ριζαίου (αὐτόθι, σελ. 75 = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 594). Τὰ χρυσόβουλλα Ρωμανοῦ, Χριστοφόρου καὶ Κωνσταντίνου πρέπει νὰ ἐξεδόθησαν μεταξὺ Ὀκτωβρίου 927 (μεταβολὴ τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως μεταξὺ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου καὶ Χριστοφόρου) καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοφόρου τῷ 931. Βλ. διὰ τὴν χρονολόγησιν Λίκ. Χριστοφίλοπούλου, *Ἐκλογή*, σελ. 102 - 103.

2. Οἰκονομίδης, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 123.

3. Αὐτόθι, σελ. 123.

4. Αὐτόθι.

Ἐπέβλεπεν εἰς ἐξουδετέρωσιν ἐπαναστατικῆς παρεμβάσεως τοῦ καίσαρος Ἰωάννου Δούκα ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προστασίας τῶν ἀνεψιῶν του. Ὡς δὲ ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, ἡ αὐγοῦστα ὀρθῶς ἐξετίμησε τὰς προθέσεις τοῦ ἀνδραδέλφου της, διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ κύριος μοχλὸς τῆς κατὰ τοῦ Ρωμανοῦ Δ' συνωμοσίας μὲ τὰς τόσον δραματικὰς ἐπιπτώσεις διὰ τὴν προσωπικὴν τύχην τοῦ αὐτοκράτορος ἀφ' ἑνὸς καὶ διὰ τὴν περαιτέρω ὑπόστασιν τῆς αὐτοκρατορίας ἀφ' ἑτέρου.

Περαιτέρω ἐπικαλεῖται ὁ Ν. Οἰκονομίδης¹ τὸ χωρίον τοῦ ἐξ Ἀπουλίας Γουλιέλμου: Michel gouvernait l'empire avec son frère Constantin². Ἀφήνω τὸν ἀναγνώστην νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀξίας πληροφορίας ἀλλοδαποῦ συγγραφέως ἐπικοῦ ποιήματος ἐκ τῆς φύσεώς του μικροτέρας ἱστορικῆς ἀξίας ἔναντι τῶν μαρτυριῶν τῶν συγχρόνων, γηγενῶν ἱστορικῶν ὑψηλῆς στάθμης (Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, Μιχαὴλ Ψελλοῦ) καὶ ἐν πολλοῖς πρωταγωνιστῶν τῆς πολιτικῆς ζωῆς, μαρτυρίας τὰς ὁποίας καὶ ὁ Ν. Οἰκονομίδης δὲν ἀγνοεῖ³.

Τέλος, οὗτος παραβάλλει τὴν νομικὴν θέσιν τῆς Εὐδοκίας πρὸς τὴν τῆς Μαρίας Ἀντιοχείας⁴, ὡς αὕτη διαγράφεται εἰς τὸ ἐγγράφον τοῦ ἔτους 1071, περὶ οὗ κατωτέρω. Ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς ὅτι ἕκαστος αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ ὀρίσῃ τὰ κατὰ τὴν ἐπιτροπεῖαν τῶν ἀνγλικῶν τέκνων του καὶ τὴν νομικὴν ἰδιότητα τῆς βασιλομήτορος κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀντιλήψεις, ἐντὸς βεβαίως τῶν πλαισίων τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος, μὴ δεσμευόμενος ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν προκατόχων του, ἡ νομικὴ θέσις τῶν δύο γυναικῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου καθωρίσθη κατ' ἄλλον τρόπον, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ νομικὴ ἰδιότης τῶν τέκνων ἑκατέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς των ἦτο διάφορος. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὠρίζε τὴν Μαρίαν ἀντιβασιλέα (ἐπίτροπον) κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ των Ἀλεξίου, ὅστις ἀπλοῦς βασιλεὺς, εὐθύς ὡς ἐκαλεῖτο νὰ διαδεχθῆ τὸν πατέρα του, θὰ ἀνηγορευέτο αὐτοκράτωρ⁵. Τὰ τέκνα τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντῖος, εἰς πάντα τὰ σύγχρονα κείμενα, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐπισήμου ὀρκομωτικῶν, ἀναφέρονται ὡς ἀπλοῖ βασιλεῖς⁶, οὐδαμοῦ δὲ λέγεται ὅτι θανόντος τοῦ πα-

1. Αὐτόθι, σελ. 124.

2. Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*. Édition, traduction, commentaire et introduction par Marguerite Matthieu, Πάνορμον 1961, σελ. 165 :

*Interea Michael Romani jura regebat imperii cum
fratre suo, qui nomine dictus Constantinus erat.*

3. Οἰκονομίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 122 - 123.

4. Αὐτόθι, σελ. 124.

5. Βλ. κατωτέρω, σελ. 75 κέ., τὴν ἀνάλυσιν τοῦ σπουδαιωτάτου τούτου ἐγγράφου.

6. ...συμπαρισταμένων μοι καὶ τῶν κοινῶν ἡμῶν τέκνων, τοῦ τε κῆρ Μιχαὴλ καὶ βασιλέως καὶ κῆρ Κωνσταντῖου καὶ βασιλέως τοῦ προφρογογεννήτου καὶ τοῦ κῆρ Ἰνδρσο-

τρός των απέκτησαν τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα. Τούναντίον ὑπάρχουν λίαν ἀξιόπιστοι καὶ ἐν πολλοῖς εἰς ἐπίσημα κείμενα πληροφορίαί, βεβαιούσαι ρητῶς ὅτι ὁ Κωνσταντῖος Δούκας καὶ μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαὴλ εἰς αὐτοκράτορα τὴν 24 Ὀκτωβρίου 1071 ἐξηκολούθει νὰ κατέχη μόνην τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως¹.

Κατ' ἐμέ, τὰ ὑπὸ τῶν πηγῶν παρεχόμενα στοιχεῖα, ἐξεταζόμενα ἐξ ἐπόψεως πολιτικῆς καὶ πολιτειακῆς ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου των, καθιστοῦν φανερόν ὅτι ἡ Εὐδοκία πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ συζύγου της Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') ἀνεδείχθη αὐτοκράτωρ μόνη αὐτὴ καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ιδιότητα διώκησε τὴν αὐτοκρατορίαν² μέχρι τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ρωμανοῦ Δ', ἥτοι κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 22 ἢ 23 Μαΐου 1067 μέχρι 1 Ἰανουαρίου 1068. Οὕτως ἄλλως τε ἐξηγεῖται ἡ ὅλως ἰδιάζουσα μέριμνα τοῦ Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') νὰ δεσμεύσῃ δι' ἰσχυρῶν ὄρκων τὴν αὐγοῦσταν σύζυγόν του καὶ τὰς μονομελεῖς (πατριάρχης) ἢ συλλογικὰς, ἐκκλησιαστικὰς (πατριαρχικὴ σύνοδος) καὶ πολιτικὰς (σύγκλητος) ἀρχάς, ὅπως μὴ προσέλθῃ εἰς δεῦτερον γάμον ἢ Εὐδοκία, ἵνα οὕτω διαφυλαχθῇ ἡ διαδοχὴ εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἀπογόνους³.

Τὴν ὑπερέχουσαν θέσιν τῆς Εὐδοκίας ἐναντι τῶν υἱῶν της μαρτυρεῖ καὶ

νίκων... λέγει ἡ Εὐδοκία εἰς τὸν ὄρκον, κείμενον δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονομίδη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 106, στίχ. 55 - 57. Ἡ ἀκριβολογία τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας εἶναι πρόδηλος. Ὁ Μιχαὴλ ἀναφέρεται ὡς βασιλεὺς, ὁ Κωνσταντῖος ὡς βασιλεὺς καὶ πορφυρογέννητος, διότι ἦτο ὁ μόνος, ἐκ τῶν τριῶν ἀδελφῶν, ὅστις ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς των, καὶ ὁ δευτερότοκος Ἀνδρόνικος μνημονεύεται μόνον ὀνομαστικῶς, διότι οὐδένα τίτλον ἔφερον εἰσέτι. Τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ χωρία τῶν λοιπῶν πηγῶν βλ. συγκεντρωμένας εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 117 - 118.

1. Βλ. τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ: *Κωνσταντῖος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων ὁ Δούκας* εἰς τύπον χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1074 ἐν *Michaelis Pselli, Scripta minora*, ἔκδ. E. Kurtz - Fr. Drexl, τόμ. Α', Μιλάνον 1936, σελ. 334 (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 1003)· βλ. εἰδικῶς περὶ αὐτοῦ, ἄνωτέρω, σελ. 65. Βλ. ὡσαύτως τὰς ἐπιστολάς τοῦ Μιχαὴλ Ζ' τῷ δουκὶ Λογγιβαρδίας Ροβέρτῳ Γυῖσκάρδῳ, ἔκδ. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε' (1876), σελ. 386 (ἐνθα ἐπαναλαμβάνεται ἡ πρότασις διὰ τὸ συνοικέσιον τῆς θυγατρὸς τοῦ Ροβέρτου μετὰ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μιχαὴλ τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ τῷ πορφυρογεννήτῳ), σελ. 387 (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 989· ἔτ. 1072/1073) καὶ σελ. 390: *μίαν τῶν σῶν θυγατέρων τῷ ἐμῷ ἀδελφῷ κῦρ Κωνσταντίνῳ (= Κωνσταντίνῳ) τῷ πορφυρογεννήτῳ βασιλεῖ εἰς γάμου κοινωνίαν ἀρμόσασθαι* (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 990· ἔτ. 1072 - 1073).

2. Καὶ ὁ St. Maslev, *Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen*, BSl 27 (1966), σελ. 327 δέχεται ὅτι ἡ Εὐδοκία «die Funktionen des Hauptkaisertums während der Zeit der Unmündigkeit der Söhne offiziell ausgeübt hab».

3. Τὰ διατρέξαντα ἀφηγοῦνται ἐν ἱκαναῖς λεπτομερείαις ὁ Ἀτταλειάτης, σελ. 92, ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῶ, Β', σελ. 659, 665, ὁ Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 682, ὁ Μιχαὴλ Γλυκάς, σελ. 607 - 608, ἐπιστοποίησε δὲ πανηγυρικῶς τὸ ἐπ' ἐσχάτων γνωσθὲν κείμενον τοῦ ὄρκου, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονομίδη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 105 - 108.

τὸ διασωθὲν νομισματικὸν ὑλικόν, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἰδιαιτέρα σημασία ἕνεκα τοῦ ἐπισήμου αὐτοῦ χαρακτῆρος.

Ἐπὶ χαλκῶν κερμάτων εἰκονίζονται ὀλόσωμοι, ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ, κρατοῦντες ἀπὸ κοινοῦ λάβαρον μὲ μακρὰν λαβὴν ἢ Εὐδοκία καὶ ὁ πρῶτος αὐτῆς σύζυγος. Ἡ ἐπιγραφή ἔχει :

ΚΩΝΤ (= Κωνσταντῖνος) ΔΚ (= Δούκας) -- ΕΥΔ(Ο)Κ(ΙΑ) ΑΥΓΟ(ΥΣΤΑ)

Τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει περιέργως ἡ Εὐδοκία ἐνῶ τὸ λάβαρον κρατεῖ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἴθισται μεταξύ πλειόνων εἰκονιζομένων νὰ θέτῃ τὴν χεῖρά του εἰς ἀνώτερον σημεῖον, ὅταν ἀπὸ κοινοῦ κρατοῦν σύμβολόν τι, ὁ ἱεραρχικῶς ἀνώτερος. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου καλύπτεται εἴτε ὑπὸ κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ, εἴτε ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ὀλοσώμου¹, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν δύο χαράξεις. Κατ' ἐμέ, αὐταὶ πρέπει νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὴν ἐπίσημον ἀνάδειξιν τῆς Εὐδοκίας εἰς αὐτοκράτορα· διότι οὕτως ἐξηγεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀπεικόνισις τῆς αὐγούστης εἰς τὴν τιμητικὴν θέσιν καὶ ἡ παράλειψις τῆς ἀπεικόνισεως τῶν δύο βασιλικῶν βλαστῶν Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίου, τότε ἀπλῶν βασιλέων², καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπεικόνισις τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους κρατοῦντος ἀπὸ κοινοῦ τὸ λάβαρον — φανερόν ὅτι ἔζη εἰσέτι ὁ Κωνσταντῖνος Γ' (ΙΒ') —, ὡς εἴθισται εἰς περιπτώσεις συμβασιλέων. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ νομισματικὸς οὗτος τύπος ἐκόπη διὰ νὰ ἐξαρθῇ ἡ θέσις τῆς Εὐδοκίας ἐναντι τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῶν ἐχόντων δικαίωμα εἰς τὴν διαδοχὴν. Ἀναμφιβόλως κατάλληλος στιγμή πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ ἀναγόρευσις τῆς αὐγούστης εἰς αὐτοκράτορα.

Ἄλλος τύπος νομίσματος ἀποδίδει τὸ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντῖνου Γ' (ΙΒ') Δούκα ἐπικρατῆσαν εἰς τὸ Βυζάντιον πολιτειακὸν σχῆμα. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τοῦ νομίσματος εἰκονίζεται ἡ Εὐδοκία, ἐστεμμένη καὶ ἐνδεδυμένη πολυτελεῖ ἐπίσημον στολήν, ἐν μέσῳ τῶν δύο βασιλέων — οὐχὶ αὐτοκράτορων — υἱῶν τῆς, ἔχουσα τὸν πρωτότοκον Μιχαὴλ ἐκ δεξιῶν καὶ τὸν τριτότοκον Κωνσταντῖνον ἐξ ἀριστερῶν, ἐστεμμένους ἀμφοτέρους. Ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας τόσον πρὸς τὴν μητέρα των ὅσον καὶ μεταξύ των δηλοῦται διὰ τοῦ μικροτέρου ὕψους τῶν δύο ἀρρένων³. Ἡ Εὐδοκία κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σκῆπτρον, ἐνῶ τὴν ἀριστερὰν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Ὁ Μιχαὴλ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν ἀκασίαν⁴, ἐνῶ ὁ Κων-

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 517 - 519, ἀρ. 18 - 31 (πίν. LXI 7, 8).

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 66 κέ.

3. Πρβλ. τὴν ἀπεικόνισιν τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντος Β' εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν νομίσματος τῆς βασιλείας του παρὰ Wroth, τόμ. Α', σελ. 262, ἀρ. 65 - 68 (πίν. XXXI 1 - 2).

4. Τὸ εἰκονιζόμενον σύμβολον εἶναι ἡ ἀκασία καὶ οὐχὶ ἡ mappa, ὡς λέγει ὁ Wroth. Περὶ τῆς ἀκασίας βλ. ἀνωτέρω, σελ. 27, σημ. 5.

στάντιος ἀντιστρόφως, ἀκακίαν εἰς τὴν δεξιάν καὶ σφαῖραν μὲ σταυρὸν εἰς τὴν ἀριστεράν. Ἡ ἐγγράχτος ἐπιγραφὴ περιέχει μόνον τὰ ὀνόματα, οὐχὶ δὲ καὶ τίτλον τῶν εἰκονιζομένων :

MIX (αηλ) — EVD(O)K(ια) — KΩNS (= Κωνστάντιος)

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐπὶ θρόνου¹.

Ἡ διάταξις τῶν μορφῶν ἀνταποκρίνεται εἰς ὠρισμένην μεταξὺ τῶν συμβασιλέων νομικὴν σχέσιν, ἥτοι ὁ κυρίως, πρεσβύτερος αὐτοκράτωρ εἰς τὸ μέσον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ ἱεραρχικῶς νεώτεροι συμβασιλεῖς εἴτε κέκτηνται καὶ αὐτοὶ τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος εἴτε τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως². Οὕτω καὶ ἐκ τῶν νομισματικῶν δεδομένων ἀποδεικνύεται ἡ ὑπερέχουσα θέσις τῆς Εὐδοκίας ἔναντι τῶν δύο συμβασιλέων υἱῶν τῆς κατὰ τὴν περίοδον 22/23 Μαΐου 1067 - 1 Ἰανουαρίου 1068.

Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὅτι ἡ Εὐδοκία εἰκονίζεται καὶ εἰς τὰ νομίσματα τῆς βασιλείας τοῦ δευτέρου συζύγου τῆς Ρωμανοῦ Δ'. Εἰς τὸν ἕνα τύπον παρίσταται μετὰ τοῦ Ρωμανοῦ ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ, κρατοῦσα σφαῖραν, ἐνῶ ὁ Χριστὸς ὄρθιος εἰς τὸ μέσον τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους ἐκτείνει τὰς χεῖρας του ἐπὶ τοῦ στέμματος τοῦ ἐνὸς καὶ τῆς ἄλλης. Τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ αὐτοῦ νομισματικοῦ τύπου καλύπτουν αἱ μορφαὶ τῶν τριῶν υἱῶν³ τῆς αὐτοκρατείας, τοῦ δευτεροτόκου Ἀνδρονίκου στεφθέντος ἐν τῷ μεταξὺ βασιλέως ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ Δ'⁴. Εἰς τὸν ἕτερον νομισματικὸν τύπον εἰκονίζονται ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ὁ Ρωμανὸς Δ' καὶ ἡ Εὐδοκία, κρατοῦντες ἀπὸ κοινῆς σφαῖραν μὲ σταυρὸν, ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως ἡ Θεοτόκος κρατοῦσα τὸν Χριστόν⁵. Τέλος, χαλκᾶ κέρματα φέρουν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν εἰκόνα τοῦ Ρωμανοῦ Δ', κρατοῦντος εἰς ἐκάστην χεῖρα σφαῖραν μὲ σταυρὸν — εἷς τινὰ ἀντίτυπα ἢ σφαῖρα εἰς τὴν δεξιάν χεῖρα ἔχει ἀντικατασταθῆ διὰ τῆς ἀκακίας (mapra κατὰ

1. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 521, ἀρ. 1 - 2 (πίν. LXI 10).

2. Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διάταξις τῶν μορφῶν εἶναι γνωστὴ ἐξ ἀρχαιοτέρων χρονικῶς συμβασιλειῶν. Οὕτω νομίσματα τοῦ Ἡρακλείου εἰκονίζουσιν τὸν αὐτοκράτορα ἐν μέσῳ τῶν υἱῶν του, Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου καὶ Ἡρακλιωνᾶ. W r o t h, τόμ. Α', σελ. 189 κέ., ἀρ. 46 - 80 (πίν. XXIII 10 - 12).

3. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 523, ἀρ. 1 - 4 (πίν. LXI 11, 12). Αἱ ἐπιγραφαὶ ἔχουσιν ὡς ἀκολούθως :

ΡΩΜΑΝΣ ΙC ΧC (= Ἰησοῦς Χριστὸς) EVDVKIA

ΚΩΝ (= Κωνστάντιος) ΜΧ (= Μιχαὴλ) ΑΝΘ (= Ἀνδρόνικος).

4. Συνεχιστῆς Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῶ, Β', σελ. 670, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 167. Διεξοδικώτερον εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 117 - 120. Βλ. καὶ P. G a u - t i e r, *Monodie inédite de Michel Psellos sur le basileus Andronic Doucas*, REB 24 (1966), σελ. 153 - 170.

5. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 524, ἀρ. 5 - 6 (πίν. LXI 13 - 14), S a b a t i e r, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Β', σελ. 170 - 171, ἀρ. 1 (πίν. I 12). Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναγράφονται μόνον τὰ ὀνόματα· οὐδεὶς τίτλος ἀπαντᾷ.

Wroth) -- και την επιγραφήν ROMAN AEGH' επί τῆς ἐτέρας ὕψους ἔχει χαραχθῆ εἰκὼν τῆς Εὐδοκίας, κρατούσης εἰς τὴν δεξιὰν λάβαρον καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν σφαῖραν μὲ σταυρόν. Ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή ΕΥΔΟΚΙΑ(Α) ΒΑΣΙΛΙ(Σ)C¹.

Ἡ χάραξις τῆς μορφῆς τῆς βασιλίσσης συζύγου αὐτοκράτορος εἰς τὰ νομίσματα τῆς μέσης περιόδου ἀπαντᾷ ὅλως κατ' ἐξαιρέσειν καὶ πάντοτε ὑπαγορεύεται ὑπὸ λόγων δυναστικῆς σκοπιμότητος². Ἡ ἐμφαντικὴ ἀπεικόνισις τῆς Εὐδοκίας εἰς τὰ νομίσματα τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ πρώτου συζύγου τῆς Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') Δούκα, τῆς ἰδικῆς τῆς προσωπικῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἰς τρεῖς διαφόρους νομισματικούς τύπους τῆς ἀκολουθούσης βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Δ', δευτέρου συζύγου τῆς, οὔτε τυχαία δύναται νὰ θεωρηθῆ οὔτε μόνον εἰς δυναστικούς σκοποὺς ἀποβλέπουσα. Φρονῶ ὅτι ἀποδίδει πραγματικὴν πολιτειακὴν κατάστασιν, ἥτοι, ὅτι ἡ Εὐδοκία, τοῦλάχιστον περὶ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') Δούκα, ἀπέκτησε τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα καὶ ὑπ' αὐτὴν ἤσκησεν ἐπὶ ἐξάμηνον περίπου τὴν ἰδικὴν τῆς προσωπικὴν ἀρχήν, διετήρησε δὲ καὶ μετὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1068 ὡς σύζυγος τοῦ Ρωμανοῦ Διογένους³, ἀναγορευθέντος ὡσαύτως αὐτοκράτορος.

Νέον στοιχεῖον ἐνισχυὸν τὰς ἀνωτέρω σκέψεις μου προσθέτει ἡ προσφάτως ἀνακαλυφθεῖσα ἐπιγραφή ἐκ Μεσημβρίας⁴, ἀναμφιβόλως ἐπισήμου χαρακτῆρος, μαρτυροῦσα ἐπιδιόρθωσιν τοῦ τείχους τῆς πόλεως ἐπὶ Κωνσταντίνου (καὶ) Εὐδοκίας τῶν...⁵. Ὁ ἐκδότης, ὅστις ἐπίσης χαρακτηρίζει «offizielle Urkunde» τὴν ἐπιγραφήν, συνδέει αὐτὴν μὲ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ τείχους μετὰ τὰς ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1063 ἐπελθούσας καταστροφὰς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θράκης⁶. Εἰς τὰς ἐκ διαφόρων πόλεων σωζομένας ἐπιγραφὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν τειχῶν, μνημονεύονται πάντοτε οἱ κατὰ τὸν χρόνον τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν καὶ ἀκολουθῶς συντάξεως τῆς ἐπιγραφῆς κατέχοντες ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος τὸν ὄρονον ἡγεμόνες⁷.

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 527 -- Sabatier, τόμ. Β', σελ. 171, ἀρ. 2, 3 (πίν. L 13).

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 25.

3. Ψελλοῦ, Χρονογραφία, Β', σελ. 157 (κεφ. 10): ὡήθη γὰρ (sc. ἡ Εὐδοκία) ... ἑαυτῇ τὸ πᾶν τοῦ κράτους περιποιήσασατο καὶ οὐκ ἂν ἐκείνον (sc. τὸν Ρωμανόν) ἄλλο τι φρονεῖν παρ' ὅπερ αὐτὴ βούλοιτο...

4. V. Velkov, *Zur Geschichte Mesembrias im 11. Jahrhundert*, *Byzantinobulgarica* 2 (1966), σελ. 266 - 273.

5. Ἀτυχῶς, τὸ μῆμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἐνθα ἀνεγράφοντο οἱ τίτλοι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους, ἔχει καταστῆ ἐξίτηλον.

6. Δυτόθι, σελ. 269 - 270.

7. Οὔτω Η. Grégoire, *Recueil d'inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure*, Παρίσι 1922, ἀρ. 82 bis, ἐκ Σμύρνης: Πύργος Μιχαὴλ μεγάλου βασιλέως

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀπηγεῖ καὶ ἡ ἀναμφιβόλως σύγχρονος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ Ουμασία πλάξ, ἐφ' ἧς εἰκονίζονται ὄρθιοι ὁ Ρωμανὸς καὶ ἡ Εὐδοκία, τείνοντες εὐλαβῶς τὰς χεῖρας πρὸς τὸν ἐν μέσῳ αὐτῶν ἱστάμενον, προσηγῶς προσβλέποντα Ἰησοῦν, ὅστις ἐκτείνει τὰς ἰδικὰς του ἐπὶ τῆς ἐστεμμένης κεφαλῆς ἑκατέρου. Τὸ βασιλικὸν ζευγὸς φέρει ἐπίσημον βασιλικὴν στολήν, πολυτελεῖ καὶ χρυσοποίκιλτον, ὡς καὶ βαρύτιμα διὰ μαργαριτῶν καὶ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένα στέμματα· οὐδὲν ἀντικείμενον διαγράφεται εἰς τὰς χεῖράς των. Ὁ Χριστὸς ὑπερέχει τῶν δύο ἀνθρωπίνων μορφῶν εἰς ὕψος καὶ τὸ κενὸν καλύπτεται διὰ τῶν ἐπιγραφῶν *Ρωμανὸς βασιλεὺς Ρωμαίων* — *Εὐδοκία βασίλισ Ρωμαίων*¹.

Γ'

Ὁ Μανουὴλ Α' Κομνηνὸς (1143 - 1180), ὅστις μόλις τῷ 1169 ἀπέκτησεν ἄρρεν τέκνον, γνωρίζων τοὺς ἀπειλοῦντας τὸν ἀνήλικον διάδοχον κινδύνους, προσεπάθησε νὰ ρυθμίση ἐδραίως τὰ τῆς διαδοχῆς, σφύζεται δὲ τὸ ἐπίσημον κείμενον², ἐν ᾧ κατεχωρίσθησαν αἱ ὑποχρεώσεις, ἅς ἀνέλαβεν ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος³. Αἱ ὑποχρεώσεις αὗται ἐκτείνονται καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ ἀναδειχθοῦν εἰς τὸν τρίτον ἱερατικὸν βαθμὸν (πατριάρχης, μητροπολίται, ἐπίσκοποι) κληρικούς. Διὰ τοῦ ἐγγράφου ἀντιμετωπίζονται ὅλαι αἱ θεωρητικῶς δυνατὰ περιπτώσεις, αἵτινες εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

ἐν Χ(ριστῷ) αὐτοκράτορος ἔτει ρστζε' (- 856/857). Τὰ αὐτὰ ἐπὶ πύργου ἐν Νικαίᾳ, ἐν CIG, τόμ. Δ', ἀρ. 8669 - 8671. Ἀνάλογα παραδείγματα ἐκ τοῦ τείχους Κωνσταντινουπόλεως (αὐτόθι, ἀρ. 8673 - 8678, 8688, 8700 - 8702), ὧν παραθέτω τὸ ὑπ' ἀρ. 8678 *Πύργος Θεοφίλου καὶ Μιχαὴλ πιστῶν ἐν Χ(ριστῷ) αὐτοκρατόρων*. CIG, τόμ. Δ', ἀρ. 8683 : *Ἀνευώθη [ἐκ βάθρ]ω[ν] πόλις ταύτη (sc. Σηλυβρία) ἐπὶ Μηχαὴλ Θεοδ[ώ]ρα; καὶ Θέκλης οὗς ἐδικαίωσεν Κ(ύριος) βασιλεύει]ν ἐπὶ τίς γῆς*.

1. Ἡ πλάξ αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὴν Παρισινὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην καὶ ἐδημοσιεύθη πολλάκις. Βλ. Σ π. Λάμπρου, *Λεῖψωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, Ἀθήναι [1930], πίν. 60. Ἡ ἐν τῷ Cod. Paris. 3057 μικρογραφία (αὐτόθι, πίν. 61), ἐν ἣ εἰκονίζεται νέα, κομφοτάτη καὶ χαρίεσσα ἡ Εὐδοκία, ἀνάγεται εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶνα, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ κατὰ πόσον ἀποδίδει τὴν φυσιογνωμίαν τῆς αὐγούστης.

2. Συνοδικὸς τόμος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Ἀγγιᾶλου (24 Μαρτίου 1171), ἐκδ. Ἀ. Πάβλωφ, V.Vr. 2 (1895), σελ. 391 - 394 καὶ καλυτέρα ἐκδοσις ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, τόμ. Δ', Περτρούπολις 1897, σελ. 109 - 113 (= Grumel, *Regestes*, ἀρ. 1120). Τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἐγγράφου ὑπὸ G. Ostrogorsky, *Bemerkungen zum byzantinischen Staatsrecht der Komnenenzeit*, Südost-Forschungen 8 (1943), σελ. 261 - 270 δὲν ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσω. Πρβλ. Dölger, B.Z. 46 (1953), σελ. 233.

3. Τὸ ἐγγράφον ἀποτελεῖ, τρόπον τινά, ὁμολογίαν πίστεως πρὸς τὴν δυναστείαν. δι' ὃ καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Μανουὴλ Α'.

1) "Αρρεν τέκνον τοῦ αὐτοκράτορος ἐνήλικον καὶ ἀναδεδειγμένον ἤδη εἰς β x σ ι λ έ α.

2) "Αρρεν ἀνήλικον τέκνον τοῦ αὐτοκράτορος ἀναδεδειγμένον ἤδη εἰς β x σ ι λ έ α. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐγγράφου (24 Μαρτίου 1171), εὐρίσκετο ὁ υἱὸς τοῦ Μανουήλ, **Ἀλέξιος**.

3) "Αρρεν ἀνήλικον τέκνον τοῦ αὐτοκράτορος.

4) Θῆλυ τέκνον τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος, ἐλλείψει ἄρρενος διαδόχου.

5) Ἐλλειψίς τέκνου καθ' ὀλοκληρίαν.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόβλημα ἀντιβασιλείας δὲν ὑφίσταται. Ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὀφείλου ἀνευ ἐτέρου νὰ ἀναγνωρίσουν βασιλεῦ αὐτοκράτορα τὸν τότε ἀπλοῦν βασιλέα Ἀλέξιον, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ θὰ εἶχεν ἐνγλικιωθῆ¹.

Εἰς τὰς δευτέραν καὶ τρίτην περιπτώσεις ὁ ἀνήλικος διάδοχος ἀναγορεύεται βασιλεὺς αὐτοκράτορ καὶ μέχρις ἂν οὗτος φθάσῃ εἰς τὸν ἐξκαιδέκατον χρόνον² ἀναλαμβάνει τὴν ἐξουσίαν ὡς ἐπίτροπος τοῦτου ἢ βασίλισσα μήτηρ Μαρία, ἣτις ὀφείλει νὰ διάγῃ κοσμίως καὶ νὰ καρῆ μοναχῆ. Ἐκ τοῦ ἐγγράφου προκύπτει σαφῶς, κατ' ἐμέ, ὅτι ἡ αὐγοῦστα δὲν μετέχει τῆς συμβασιλείας ἀλλ' ἐκτελεῖ καθήκοντα ἐπιτρόπου, ἀντιβασιλείως κατὰ τὴν σημερινὴν ὀρολογίαν. Ἡ ἄσκησις τῆς ἐξουσίας γίνεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν κρίσιν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς βασιλομήτορος οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς. Ἡ διάφορος νομικὴ θέσις μητρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι ἐκδηλὸς εἰς τὸ κείμενον τοῦ ὅρκου τῶν ἀρχιερέων, περιέχοντος τὰς ὑποχρεώσεις τῶν τελευταίων πρὸς τοὺς πρώτους. Πατριάρχης καὶ ἀρχιερεῖς, ἐκτὸς τοῦ διαφέροντος τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐπιδείξουν διὰ νὰ περιέλθῃ ὁ θρόνος εἰς τὸν ἐπίδοξον διάδοχον καὶ νὰ ἀνακηρυχθῆ οὗτος βασιλεὺς αὐτοκράτορ ὀφείλει (ἐκχυστος) ἵνα *ηὐλάσσω καθαρὰν πίστιν καὶ εὐνοίαν, σφζομένης δὲ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ εὐνοίας μου καὶ τῆς τιμῆς τῆς βασιλείας σου ἵνα ὑπάρχῃ εἰς τὸ θέλημα καὶ τὸ πρόσταγμα τῆς περιλοθίτου αὐγοῦστας τῆς ἁγίας βασιλείας σου κυρῆς Μαρίας, εἶπερ τὴν μοναχικὴν στολὴν φορέσει καὶ ἀποκαρῆ*

1. Βλ. τὴν ἐν τῷ ἐγγράφῳ (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 392 - Παπαδοπούλου - Κερ α μ έ ω ς, Ἰνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 111) σχετικὴν παράγραφον.

2. Ἡ ἀσφής διατύπωσις δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ἐὰν νοῆται ἡ εἰσοδος εἰς τὸ δέκατον ἔκτον ἢ τοῦτο συμπεπληρωμένον. Καὶ σήμερον δὲν ἀκριβολογεῖ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς πρὸς δῆλωσιν τῆς ἡλικίας. Φράσις ὡς : «εἶναι δεκαεξέ ἐτῶν» δυνατὸν νὰ σημαίνει ὅτι διατρέχει τὸ δέκατον ἔκτον ἔτος ἢ ὅτι συνεπλήρωσε τοῦτο. Πλέον ἀκριβολόγος ἡ διατύπωσις : «ἐκλείσει τὰ δεκάξη» (= συνεπλήρωσε τὸ δέκατον ἔκτον) καὶ «μπῆκε στὰ δεκάξη» (= συνεπλήρωσε τὸ δέκατον πέμπτον καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ δέκατον ἔκτον). Πρὸς τὴν διατύπωσιν ταύτην προσεγγίζει ἡ τοῦ ἐγγράφου *μέχρις ἂν οὗτος φθάσῃ εἰς τὸν ἐξκαιδέκατον χρόνον*. Εἰς τὸ αὐτὸ ἐγγράφον καὶ προηγουμένως ἀναφέρεται τὸ δέκατον ἔκτον ὡς ἔτος ἐνγλικιώσεως με ἀβεβαίαν πάλιν διατύπωσιν : *ἄνηβον ἐτι εἶναι τὸν αὐτὸν περιπόθητον υἱὸν τῆς βασιλείας σου κυρῆ Ἀλέξιον, καὶ μὴ φθάσαι τὸν ἐξκαιδέκατον χρόνον*.

ἀπ' ἐντεῦθεν κανονικῶς καὶ φυλάσσει τὴν τιμὴν τῆς βασιλείας σου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, μέχρι ἂν οὗτος φθάσῃ εἰς τὸν ἑξκαιδέκατον χρόνον¹. Ἦτοι οἱ ἀρχιερεῖς εἰς μὲν τὸν πρῶτον ὡς αὐτοκράτορα δηλοῦν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν, ἐνῶ εἰς τὴν ἀγούσταν ὡς ἐπίτροπον ὀφείλουν νὰ παρέχουν ἀμέριστον τὴν συμπαράστασιν των.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς βασιλομήτορος ὡς ἐπιτρόπου καὶ οὐχὶ ὡς συμβασιλέως τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς προκύπτει καὶ ἐξ ἑτέρων ὄρων τῆς συμφωνίας. Ἡ ἀγούστα ἀποβάλλει τὴν ἐπιτροπικὴν ιδιότητα, ἐὰν ἀρνηθῇ νὰ καρῆ μοναχίαν, ὅποτε ἀντικαθίσταται ὑπὸ προσώπων ὠρισμένων καὶ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος συζύγου τῆς². Ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπιτρόπου λήγει μὲ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ ἀνηλικίου αὐτοκράτορος, ἐπερχομένην εἰς τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος³, ἐνῶ ἡ συμβασιλεία θεωρητικῶς δύναται νὰ διαρκέσῃ μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἐνός τῶν συμβασιλέων. Ἡ ἐνταῦθα προβλεπομένη κουρά τῆς ἀγούστης - ἐπιτρόπου εἶναι μέτρον προνοίας τοῦ καταρτίζοντος τὴν σύμβασιν αὐτοκράτορος, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν θρόνον εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἀπογόνους, διότι ἡ μοναχικὴ κουρά, ἀποτελοῦσα γαμικὸν κώλυμα⁴, ἡμπόδιζε τὴν ἀγούσταν νὰ συνάψῃ δευτέρον γάμον, ἐξ οὗ ἦτο δυνατόν νὰ ἀνακύψουν δυναστικά προβλήματα. Ἔνεκα ἀξιώσεων μελῶν τοῦ νέου τούτου οἰκογενειακοῦ κλάδου.

Πρόωρος θάνατος τῆς ἀγούστης Μαρίας συνεπάγεται τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐπιτροπείας τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς καὶ αὐτοκράτορος ὑπὸ προσώπων ἐπιλεγέντων ὑπὸ τοῦ συζύγου τῆς, προκατόχου αὐτοκράτορος Μανουήλ⁵. (Ο

1. Συνοδικὸς τόμος, ἐκδ. Πάβλωφ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 392 - Παπαδοπούλου - Κερμεέως, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 111.

2. Αὐτόθι, σελ. 392 - 393 Παπαδοπούλου - Κερμεέως, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 111 - 112 : Ἐὰν δὲ ἡ αὐτὴ περιπόθητος ἀγούστα τῆς ἁγίας βασιλείας σου ἢ οὐκ ἐν τοῖς ζῶσι τότε ἐστίν, ἢ οὐκ οὕτω διάγει, ἀπὸ τοῦ χρέους μὲν τοῦ εἶναι εἰς τὸ θέλημα καὶ τὸ πρόσταγμα αὐτῆς ὀφείλω (ὁμιλεῖ ἕκαστος ὑπόχρεως τοῦ ἔρκου ἀρχιερεὺς) εἶναι ἐλεύθερος, ἵνα δὲ φυλάσσω τὴν πρὸν τὸν αὐτὸν υἱὸν αὐτῆς πίστιν καὶ εὐνοίαν καθαρὰν καὶ ὑπάρχω τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ τοῦ θελήματος τῶν ἀνθρώπων τῆς βασιλείας σου, οἷς μέλλει ἐπιτρέψαι ἡ βασιλεία σου τὴν οἰκονομίαν καὶ ἀναγωγὴν τοῦ ἁγιέντος περιφανεστάτου πορφυρογεννήτου.

3. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 1 - 4.

4. Ἐξ ἄλλου ἡ μοναχικὴ ιδιότης εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς οἰονδήποτε αὐλικὸν κοσμικὸν τίτλον. Οἰοσδήποτε δὲ κοσμικὸς ἄρχων, συμπεριλαμβανομένου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἠσπάζετο τὸν μοναχικὸν βίον, ἀπέβαλλε τὸ κοσμικὸν στοιχεῖον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συνδεομένους τίτλους εὐγενείας. Βλ. R. Guillemand, *Études sur l'histoire administrative de Byzance. Observations sur le Clétorologe de Philothée*, REB 20 (1962), σελ. 163, καὶ τοῦ αὐτοῦ, *La collation et la perte ou la déchéance des titres nobiliaires à Byzance*, ἐν τοῦ αὐτοῦ, *Recherches sur les institutions byzantines*, τόμ. Α', Βερολῖνον 1967, σελ. 57 - 58.

5. Συνοδικὸς τόμος, ἐκδ. Πάβλωφ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 392 - 393 - Παπαδοπούλου - Κερμεέως, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 111 - 112.

τελευταῖος οὗτος προσεπάθησε νὰ καλύψῃ ὅλας τὰς τυχόν μελλούσας νὰ ἀνακύψουν δυσχερείας καὶ εἰς τὸ θέμα τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπιτρόπων. Οὕτως, ἐθέσπισε : α') τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἀγούστης ὑπὸ προσώπων ἐπιλεγέντων ὑπ' αὐτοῦ, εἰς ἣν περίπτωσιν αὕτη ἀπέθνησκε προώρως ἢ δὲν ἠσπάζετο τὸν μοναχικὸν βίον, β') τὸν διορισμὸν ἄλλων ἐπιτρόπων εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ προκριθέντων, εἰς ἣν περίπτωσιν οὗτοι ἤθελον ἐκλείψει.

Ἄσαφές ὅμως καὶ ἀόριστον παραμένει, εἰς ποίους μετεβίβασεν ὁ αὐτοκράτωρ τὸ δικαίωμα τοῦτο τῆς ἐπιλογῆς τῶν νέων ἐπιτρόπων¹. Ἐκ τοῦ κειμένου ἀποκλείονται ὁ Μανουὴλ καὶ ἡ βασίλισσα σύζυγός του, ὁ μὲν πρῶτος, διότι δὲν θὰ εὐρίσκειται πλέον ἐν ζωῇ, ἡ δὲ δευτέρα, διότι ἢ θὰ ἔχη ἀποθάνει ἢ θὰ ἔχη ἐκπέσει τῶν δικαιωμάτων της, ὡς μὴ συμμορφωθεῖσα πρὸς τὰς ἀποφάσεις τοῦ συζύγου της, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη. Ἡ σύγκλητος πρέπει ὡσαύτως νὰ ἀποκλεισθῇ, δεδομένου ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ ἐγγράφου γίνεται περὶ αὐτῆς λόγος. Ἀπομένουν τέλος τοῦτο μὲν ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδημοῦσα σύνοδος, τοῦτο δὲ τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας, τοῦ ὁποῖου τὰ μέλη εἶχεν ἐπιλέξει ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ καὶ προωρίζοντο νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν ἀγούστην εἰς τὰ ἐπιτροπικὰ αὐτῆς καθήκοντα. Ἡ λοιπὸν τὰ ἐναπομένοντα μέλη τοῦ συμβουλίου τῆς ἀντιβασιλείας θὰ συμπληροῦν τὰ εἰς τοὺς κόλπους του δημιουργούμενα κενὰ ἢ τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου θὰ προβοῦν εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν νέων ἐπιτρόπων, ἐὰν καὶ ἔταν παραστῆ χρεῖα. Περισσότερον ἀνταποκρινομένην εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγγράφου καὶ τὰς προθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος εὐρίσκω τὴν τελευταίαν ἐκδοχὴν, δεδομένου ὅτι οὗτος εἰς τὴν πατριαρχικὴν σύνοδον ἐναποθέτει τὸ μέγα βᾶρος τῆς συνδρομῆς καὶ περιφρουρήσεως τοῦ ἀνγλικοῦ υἱοῦ του².

Εἰς τὰς τετάρτην καὶ πέμπτην περιπτώσεις, ἤτοι ὑπαρχούσης θηλείας διαδόχου ἢ ἐλλείποντος παντελῶς τέκνου, οἱ ἀρχιερεῖς ὀφείλουν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ μέλλουσαν νὰ προκριθῇ εἰς τὸ θέμα

1. Αὐτόθι, σελ. 393 = Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 112: Ἐὰν δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι (sc. οἱ ἐπίτροποι) ἐπιλείψωσιν, ἵνα ὑπάρχω (ὁμιλεῖ ἕκαστος ἀρχιερεὺς) τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ τοῦ θελήματος τῶν μελλόντων τηρικαῦτα ἀπὸ κοινῆς βουλῆς προαριθῆναι ἐτέρων ἀνθρώπων εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ τόπου τῶν δηλωθέντων

2. Λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ φράσις τοῦ ἐγγράφου, Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 112: Σπουδάζω (ὁμιλεῖ πάλιν ἕκαστος ἀρχιερεὺς) δὲ ἐπὶ πᾶσι παντοίως εἰς τὰ συμφέροντα τῆ τιμῆ τοῦ περιποθήτου σου υἱοῦ καὶ τῆς Ρωμανίας, κατὰ τὸν ἐγγραφον ἢ ἄγραφον ὀρισμὸν καὶ τὸ θελημα καὶ τὸ πρόσταγμα τῆς βασιλείας σου. Τὴν ἴδιαν ἀντίληψιν ἐκφράζει καὶ πληροφορία τοῦ Νικήτα Λωιάτου, σελ. 329 - 330 (ἐπαναλαμβάνομένη ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτου, σελ. 323), καθ' ἣν ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνός, ὁ μετέπειτα αὐτοκράτωρ, παρεπονεῖτο ὡς μηδένα ἔχων τὸν συμπονοῦντά τε καὶ συγκάμνοντα, μηδ' αὐτὴν τὴν ἐκείνου ἀγιότητα, καίπερ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ καὶ πατρός τῷ βασιλεῖ Ἀλεξίῳ ἐς αὐτὸν ἀναθεμένον τὸν πατριάρχην τὴν τοῦ υἱοῦ τημελοῦχην καὶ τὴν τοῦ κράτους αὐτῷ κυβερνήσιν ὑπὲρ τοὺς τούτω κατὰ γένος προσήκοντας...

τῆς πληρώσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου λύσιν. Ἀφορᾷ δ' αὕτη τὴν θυγατέρα του Μαρίαν καὶ τὸν μέλλοντα σύζυγόν της — ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι οὗτος θὰ κρατεῖ ρωμαϊκὴν διαγωγὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν ἢ ἄλλην τυχὸν μέλλουσαν νὰ γεννηθῇ κόρην ἢ τέλος εἰς περίπτωσιν μὴ ἐπιβιώσεως τέκνου — περὶ ἄλλης τινος οἰκονομίας ὀρισθησομένης παρὰ τῆς βασιλείας σου¹.

Καίτοι δὲν λέγεται ρητῶς, εἰς τὸν πολλάκις μνημονευθέντα συνοδικὸν τόμον, θεωρῶ αὐτονόητον ὅτι οἱ ὅροι ἐπιτροπείας τοῦ ἀνηλίκου ἄρρενος διαδόχου θὰ ἴσχυον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν θήλεος. Ἐν τέλει τοῦ ἐγγράφου ἐπαναλαμβάνεται ὅτι διὰ τὴν ἐπίλυσιν γεννωμένων τυχὸν ἀμφισβητήσεων καὶ ἀμφιβολιῶν οἱ ὑπόχρεοι τῆς περιφρουρήσεως τῆς τάξεως διαδοχῆς ἀρχιερεῖς ὀφείλουσαν νὰ προσφεύγουν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ αὐτῆς θεσπισθέντα². Ἡ ἀνωτέρω διάταξις ρητῶς παραπέμπουσα εἰς τὸν ὀρισμὸν τῆς βασιλείας σου, ὡς καὶ ὀρισμένα κενὰ τοῦ συνοδικοῦ τόμου, ὡς εἶναι ὁ διορισμὸς τῶν ἐπιτρόπων, οἵτινες ὑπὸ ὀρισμένας προϋποθέσεις θὰ ἀντικαταστήσουν εἰς τὴν ἐπιτροπείαν τὴν βασιλομήτορα, καὶ πάλιν ὁ τρόπος ἐπιλογῆς τῶν ἀντικαταστατῶν τῶν ἐπιτρόπων τούτων³ καθιστοῦν σχεδὸν βεβαίαν τὴν ἔκδοσιν αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου, μὴ διασωθέντος, εἰς ὃ θὰ ἐξετίθεντο οἱ κανόνες τῆς διαδοχῆς καὶ θὰ ἐρρυθμίζοντο τὰ ὡς ἄνω προβληματικὰ δι' ἡμᾶς ἐπὶ μέρους θέματα.

Ποία ὑπῆρξεν ἢ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Α' θεσπισθέντων ; Ὁ υἱὸς του Ἀλέξιος, γεννηθεὶς τὴν 10ην Σεπτεμβρίου 1169⁴, εἶχε μόλις συμπληρώσει τὸ ἐνδέκατον ἔτος⁵, ὅτε τὴν καὶ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός, τῆς ἰδ' ἰνδικτιῶνος τοῦ ρσϡθ' ἔτους, ὥρα α' τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ ἀείμνηστος πατὴρ αὐτοῦ τῆς ἐπιγείου βασιλείας ἠλλάξατο τὴν οὐράνιον, ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, καὶ ἐβασίλευσεν εὐσεβῶς σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ τῇ δεσποίνῃ τῇ κυρᾷ Μαρίᾳ τῇ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος Ξένη μετονομασθεῖσιν, ἐχούσῃ παραδυναστεύοντα τὸν πρωτοσεβαστὸν καὶ πρωτοβεστιάριον κήριον

1. Πάβλωφ, αὐτόθι, σελ. 393 — Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 112.

2. Πάβλωφ, αὐτόθι, σελ. 393 — Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 112: ἀπ' ἐντεῦθεν ἵνα σπουδάζω (ὁμιλεῖ ἕκαστος ἀρχιερεὺς) ἀναφέρειν τὰ περὶ τούτου, καὶ οὕτως ἵνα ἀπευθῶν ἐμαντὸν εἰς τὴν περὶ τούτων ἐρημίειαν καὶ τὸν ὀρισμὸν τῆς βασιλείας σου καὶ ποιῶ κατ' αὐτά.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 78.

4. Ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῶ, ἔκδ. Βόννης, σελ. 159₁₂. Βλ. καὶ P. Wirth, Wann wurde Alexios II. Komnenos geboren?, B.Z. 49 (1956), σελ. 65 - 67, ὅστις προτείνει τὴν 14ην Σεπτεμβρίου 1169 ὡς ἡμερομηνίαν γεννήσεως τοῦ Ἀλεξίου Β'.

5. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 291, λέγει οὕτω καθαρῶς τῆς ἡβῆς ἀφάμενος, εἰς δὲ τὴν δημῶδη παραλλαγὴν . . . τοῦ δωδεκάτου χρόνου . . .

Ἐνδρονίκου τὸν Κομνηνὸν¹ ἔτος α', μῆνας ια', ἡμέρας γ' (ἤτοι μέχρι 27 Αὐγούστου 1182)². Ἡ ἀνωτέρω ἐγγραφή δεικνύει ὅτι ἡ διαδοχὴ ἐρρυθμίσθη συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' θεσπισθεῖσαν τάξιν. Ἦτοι ὁ πρωτοτόκος υἱὸς τοῦ Ἀλέξιου, βασιλεὺς³ μέχρι τότε, ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ με ἐπίτροπον τὴν μητέρα του⁴, μὴ ἀπολαύουσιν πολλῶν συμπαθειῶν. Αὕτη περιεβλήθη κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ συζύγου της τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπεκλείσθη τῆς συμβασιλείας⁵. Ἡ Μαρία ἔλαβεν ὡς παραδυναστεύοντα⁶, ἐπέχοντα θέσιν σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ, τὸν ἀνεψιὸν τοῦ συζύγου της, πρωτοσεβαστὸν καὶ πρωτοβεστιάριον Ἀλέξιον Κομνηνόν⁷. Τὸ καθεστῶς τοῦτο διετηρήθη, κατὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ χρονικογράφου, ἐπὶ 1 ἔτος, 11 μῆνας καὶ 3 ἡμέρας, ἤτοι μέχρι τῆς 27ης Αὐγούστου 1182, ἀνετράπη δὲ ὑπὸ τοῦ δαυμονίου Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ⁸, πρωτεζαδέλφου τοῦ Μανουὴλ Α'.

Ὁ Ἀνδρόνικος παρέπεμψε τὴν βασιλομήτορα εἰς δίκην ἐνώπιον δικαστηρίου συγκροτηθέντος κατὰ τὴν βούλησίν του⁹ καὶ δι' αὐτοῦ ἐπέτυχε τὴν

1. Τὸ ὄνομα τοῦ πρωτοσεβαστοῦ καὶ πρωτοβεστιάριου Κομνηνοῦ εἶναι Ἀλέξιος (Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 293, 299, 300, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 308). Ἦτοι υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀδελφοῦ τοῦ Μανουὴλ καὶ ἐντεῦθεν, ὡς φαίνεται, ἡ σύγχυσις τοῦ ὀνόματος παρὰ τοῦ χρονικογράφου.

2. Ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῶ, σελ. 159₂₃ - 160₈.

3. Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον, περὶ οὗ ἀνωτέρω, ὁ Ἀλέξιος μνημονεύεται ὡς βασιλεὺς. Ἡ τελετὴ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ εἰς βασιλεία ἔλαβε χώραν ἐν Βλαχέρναις (Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 220 καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 279), χρονολογεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος χρονικογράφου, σελ. 159₁₅, κατὰ τὴν ἰσθ. ε' τοῦ ,εχπ' ἔτους, ἤτοι ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1171 μέχρι 31 Αὐγούστου 1172.

4. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ἐξιστορῶν τὰ γεγονότα τῆς ἀντιβασιλείας, ἀναφέρει κατὰ σύστημα τὴν Μαρίαν ὡς τοῦ βασιλέως μητέρα (π.χ. σελ. 293, 305, 318, 323, 331, 343) ἢ δέσποιναν (σελ. 299, 305, 306, 313, 346) ἀλλ' οὐχὶ πλέον αὐτοῦσταν.

5. Εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 162 - 163 δὲν εἶχον καταλήξει εἰς ὀριστικὸν συμπέρασμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν νομικὴν θέσιν τῆς βασιλομήτορος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ Α'.

6. Περὶ τοῦ παραδυναστεύοντος βλ. ἀνωτέρω, σελ. 64 καὶ κατωτέρω, σελ. 118, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

7. Ἡ καθ' ὅλου διαγωγὴ τῆς βασιλομήτορος καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀσημάντου καὶ πεφουσιωμένου πρωτοσεβαστοῦ Ἀλεξίου προεκάλουν οὐ μόνον σχόλια ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίδρασιν, τόσον τοῦ στενοῦ βασιλικοῦ, συγγενικοῦ περιβάλλοντος, ὅσον καὶ τῶν ἀνωτέρων αὐλικῶν κύκλων. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 292 κέ., 297 κέ., 322 κέ., Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 308 κέ.

8. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 322 κέ., Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 318 κέ.

9. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 346: *συναγαγὼν* (sc. ὁ Ἀνδρόνικος) *τὸ ἐκείνη φίλον ἀνύδριον καὶ τῶν δικαστῶν οἱ κατακρινεῖν, οὐ κρινεῖν τὴν ἐν γυναιξὶ ταλαίπωρον ἡμελλον...* Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 330 - 331. Σημειωτέον ὅτι ὡς πρῶτον μέτρον κατὰ τῆς βασιλομήτορος καὶ τοῦ Ἀλεξίου Β', ληφθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου ἅμα τῇ

θανατικὴν καταδίκην τῆς¹. Οὕτως ἐξέλιπεν ἡ κατὰ ἴτας διατάξεις τοῦ Μανουήλ Α' συσταθεῖσα ἀντιβασιλεία.

Ὁ Ἀνδρόνικος δὲν εἶχε βεβαίως τὴν πρόθεσιν νὰ τηρήσῃ τὰς διατάξεις τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ περὶ τῆς ἐπιτροπείας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· φοβούμενος ὅμως καὶ τὰς ἀντιδράσεις τῶν προσωπικῶν του ἀντιπάλων, ἐὰν προέβαινεν ἀμέσως εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ νομίμου νεαροῦ ἡγεμόνος, ἐπεδόθη εἰς τὴν σταδιακὴν προσπέλασιν τοῦ θρόνου. Πρὸς τοῦτο προέκρινεν ὡς πρῶτον στάδιον τὴν συναυτοκρατορίαν μετὰ τοῦ ἀνηλίκου ἡγεμόνος², ἐπιτυχῶν τὴν ἀναγόμενους καὶ ἑαυτοῦ εἰς αὐτοκράτορα³, ἀκολουθῶν δὲ τὸν Ὀκτώβριον 1183 προέβη εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Ἀλεξίου Β' ⁴ καὶ τελικῶς τὴν θανάτωσιν τοῦ δυσμοῖρου ἀνεψιοῦ του⁵. Θέμα ἀντιβασιλείας δὲν ὑφίσταται καθ' ὄν χρόνον ὁ Ἀνδρόνικος, ἐνήλικος αὐτοκράτωρ, συναυτοκρατορεῖ μετὰ τοῦ ἀνηλίκου Ἀλεξίου Β', ἀλλὰ μόνον ζήτημα ἀκριβοῦς χρονολογικῆς ἐντάξεως τῶν ἀνωτέρω γεγονότων. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης προσδιορίζει μόνον τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀλεξίου ὡς τριετοῦς διαρκείας⁶. Τὴν λύσιν παρέχει ὁ ἤδη μνημονευθεὶς ἀνώνυμος χρονικογράφος, σύγχρονος πιθανώτατα τῶν γεγονότων⁷. Οὗτος χρονολογεῖ τὴν ἄνοδον τοῦ Ἀλεξίου Β' εἰς τὸν θρόνον τὴν 24ην Σεπτεμβρίου 1180 καὶ ὡς διάρκειαν τῆς βασιλείας του ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τῆς βασιλομήτορος Μαρίας ἀναφέρει: ἔτος α', μῆνας ια', ἡμέρας γ' ⁸, ἤτοι μέχρι 27 Αὐγούστου

εἰσόδῳ του εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὸν Μάϊον τοῦ 1182, ἦτο νὰ ἐγκαταστήσῃ αὐτοὺς εἰς τὰς ἐν τῷ Φιλοπατίῳ βασιλικὰς . . . οἰκοδομάς, αἱ τοῦ Μαγγάνη ἐλέγοντο. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 331.

1. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 347: ἀθροίζει πάλιν τοὺς τῇ ἀδικίᾳ βραβεύοντας δικαστὰς . . . βοησάντων . . . δεῖν ἐκ τοῦ βίου γενέσθαι τὴν δύσποτμον ἐκείνην ἐν βασιλίᾳσαις . . . Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 331.

2. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 349 - 350: μὴ οὐκ ἂν ἄλλως ἡρεμήσειεν τοὺς στασιώδεις εἰ μὴ Ἀνδρόνικος βασιλεύσειεν . . . καὶ μὴ βασιλείῳ ταινίᾳ διαδηθεῖς συναυτοκρατοροῦν τῷ παραφήλικι βασιλεῖ . . . Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 332.

3. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 350: οὕτωςί πως διατιθέασι τὴν ἀνάσρησιν «Ἀλεξίου καὶ Ἀνδρονίκου μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων Ρωμαίων τῶν Κομνηνῶν πολλὰ τὰ ἔτη». Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 332. Βλ. Αἰκ. Χριστοφίλοπου, Ἐκλογή, σελ. 163 - 164.

4. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 354: καὶ ἐκποδὸν γὰρ θέσθαι τὸν βασιλέα βουλευθεῖς Ἀλέξιον τὴν φίλιον καὶ πάλιν ἀθροίζει πρῶτα . . . ψηφίζονται ἰδιωτεῦσαι τὸν βασιλέα Ἀλέξιον. Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 333.

5. Ὁ Ἀλέξιος Β' ἐθανατώθη διὰ στραγγαλισμοῦ. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 356 - 357, ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῶ, σελ. 160· ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 334, προσδιορίζει ἀκριβέστερον: τὴν διὰ τόξου νεκρᾶς δέχεται πηγμονήν.

6. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 356.

7. Ἡ καθ' ὅλου φρασιολογία τῶν περὶ τοῦ Ἀλεξίου Β', τῆς μητρὸς του καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Α' ἐγγραφῶν δεικνύει ἔντονον ἀπήχησιν τῶν γεγονότων εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ γράφοντος, ὡς συμβαίνει ὅταν οὗτος ἔχη ἄμεσον ἀντίληψιν τῶν συμβάντων.

8. Ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῶ, σελ. 160.

1182. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐγγραφή: εἶτα δῆθεν μόνης ἀναιρεθείσης τῆς ἁγίας γυναικὸς ἐκείνης παρὰ τοῦ τυράννου ἐκεῖ, καὶ αὐτοῦ τοῦ τυράννου ἀθηναικῶς ποιούντος ὅσα ἐβούλετο χρόνον ἕνα. μῆνας ια', ἡμέρας κδ', εἶτα ἀποπνιγέντος καὶ αὐτοῦ τοῦ πορφυρογεννήτου παρὰ τοῦ τυράννου. ἐβασίλευσεν ἀφανεῖς ὁ αὐτὸς Ἀνδρόνικος ἔτος ἕν. μῆνας ι', ἡμέρας ι' ¹. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπῆλθε τὴν 12ην Σεπτεμβρίου 1185. Ἐπομένως, ἡ μονοκρατορία του διαρκέσασα 1 ἔτος, 10 μῆνας καὶ 10 ἡμέρας πρέπει νὰ ἤρχισε τὴν 2αν Νοεμβρίου 1183. Τὸ ἀπομένον διάστημα 27 Αὐγούστου 1182 - 2 Νοεμβρίου 1183 εἶναι πολὺ μικρότερον τοῦ 1 ἔτους, 11 μηνῶν καὶ 24 ἡμερῶν τοῦ χρονικογράφου. Ἐὰν ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν μηνῶν ια' διορθωθῇ εἰς α', τότε τὸ διάστημα τοῦ 1 ἔτους, 1 μηνὸς καὶ 24 ἡμερῶν καλύπτει τὴν περίοδον ἀπὸ 27 Αὐγούστου 1182 (τέλος ἐπιτροπείας τῆς Μαρίας) μέχρι τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου 1183, ὅποτε ὁ Ἀνδρόνικος ἐπέβλεπε τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀλεξίου Β'. Ὡς γνωστόν, ὁ δυστυχὴς Ἀλέξιος Β' ἐθανατώθη ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον ².

Νομίσματα τοῦ Ἀλεξίου Β' μετὰ τῆς βασιλομήτορος Μαρίας δὲν εἶναι γνωστά, ἀλλ' ὀφείλουν νὰ μὴ ἔχουν κοπῆ ποτέ, ἐάν, ὡς πιστεύω, ἡ Μαρία ἤσκησε τὴν ἐξουσίαν ὡς ἐπίτροπος τοῦ υἱοῦ τῆς καὶ οὐχὶ ὡς συμβασιλεὺς αὐτοῦ.

Πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δύναται νὰ συναφθῇ ἄρτι γνωσθεῖς συνοδικὸς τόμος ³, περιέχων διατάξεις ἀφορώσας τὸν ἐπίδοξον διάδοχον τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Α' Λασκάρως, αἵτινες ὅμως δὲν εὔρον στάδιον ἐφαρμογῆς, θανάτος ἐν τῷ μεταξύ τοῦ βασιλόπαιδος. Οἱ ὑπογράφωντες τὸ ἐγγραφον ἀρχιερεῖς συνελθόντες κατὰ βασιλικὸν ὀρισμὸν ἐν Νικαίᾳ ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωσιν ἵνα φυλάσσωμεν εἰς... κῦρ Θεόδωρον τὸν Λάσκαριν πίστιν καθαρὰν καὶ ἐνοικοιότητην διάθεσιν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ταῦτα πάντα... ἵνα φυλάσσωμεν ἀπαράθραυστα... καὶ εἰς τὸν κληροδόμον καὶ διάδοχον τῆς βασιλείας σου τὸν περιπόθητον υἱὸν αὐτῆς, τὸν βασιλέα κῦρ **Νικόλαον**... ⁴.

Εἰς τὸ ἐγγραφον εἰδικὴ παράγραφος καθορίζει τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ἀρχιερέων, εἰς ἣν περιπτώσιν ὁ διάδοχος κληθῆ ἀνήλικος εἰς τὸν θρόνον. Ἐξ αὐτῆς συνάγεται ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι ληφθῆ συγκεκριμένον μέτρον τοῦ αὐτο-

1. Αὐτόθι, σελ. 160. Εἰς τὴν πρόσφατον μελέτην τοῦ P. Tivden, *Le règne de l'empereur de Byzance Andronic Ier Comnène (1183 - 1185)*, BSI 23 (1962), σελ. 19 - 40 ἐξετάζεται, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, ἡ κοινωνικὴ, ἐθνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Α'. Προβλήματα χρονολογικὰ ἢ τὸ θέμα τῆς ἀνατροπῆς τῆς ἀντιβασιλείας δὲν ἐρευνῶνται.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 81, σημ. 5, ἐνθα καὶ αἱ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαί.

3. Τὸ ἐνδιαφέρον κείμενον ἐξέδωκε τὸ πρῶτον καὶ ὑπεμνημάτισεν ἐπιτυχῶς ὁ N. Οἰκονομίδης, *Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôreianos*, REB 25 (1967), σελ. 113 - 145. Τὸ ἐγγραφον χρονολογεῖ ὁ ἐκδότης μετὰ τῶν ἐτῶν 1208 - 1210.

4. Αὐτόθι, σελ. 123₂₅ - 124.

κράτορος ἀλλ' ἀνεμένετο ὅτι θὰ διωρίζετο συμβούλιον ἐπιτρόπων εἴτε ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Α' εἴτε ὑπὸ τῆς βασιλίσσης¹, προφανῶς ἐὰν ὁ αὐτοκράτωρ δι' οἰονδήποτε λόγον δὲν εἶχε προβῆ εἰς τὴν συγκρότησιν τούτου.

Ποία θὰ ἦτο ἡ νομικὴ θέσις τῆς βασιλομήτορος κατὰ τὴν ἀνηλικότητα τοῦ βασιλέως υἱοῦ τῆς δὲν διευκρινεῖται ἐν τῷ κειμένῳ· παραδίδεται ὅμως ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς ὑπόσχονται νὰ συνεργασθοῦν μετὰ τῆς βασιλομήτορος καὶ τῶν μελλόντων νὰ διορισθοῦν ἐπιτρόπων, ἐξ οὗ δύναται νὰ συναχθῆ, νομίζω, ὅτι τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας θὰ ἦτο αὐτοτελὲς ὄργανον.

ΙΑ'

Ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, αὐταρχικὸς ἴσως ἀνὴρ ἀλλὰ μὲ πολιτικὰς ἀρετάς, γνωρίζων κλονισμένην τὴν ὑγείαν του, προσεπάθησε νὰ διασφαλίσῃ τὸν θρόνον εἰς τὸν ἀνήλικον υἱόν του **Ἰωάννην** κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον. Αἱ πηγαί, ἄρισται ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς ἀκριβείας καὶ ἐν μέρει σύγχρονοι, ὁμιλοῦν περὶ διαθήκης τοῦ αὐτοκράτορος (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 1846· εα Αὐγούστου 1258), μὴ διασωθείσης μὲν αὐτουσίας, ἀλλὰ δυναμένης ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς νὰ ἀποκατασταθῆ.

Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Ἀκροπολίτης, μέγας λογοθέτης, ἀνήκων εἰς τὸ προσωπικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ αὐτοκράτορος, παραδίδει τὰ ἀκόλουθα: ὁ δὲ πατὴρ τούτου (sc. Ἰωάννου Δ') καὶ βασιλεὺς διαθήκην πεποίηκε τάχα μὲν ὡς ἐπὶ τῷ παιδί τῆ δ' ἀληθεία ἐπὶ τῷ πρωτοβεστιάριῳ αὐτοῦ τῷ Μουζάλωνι Γεωργίῳ. τοῦτον γὰρ ἡ διαθήκη ἐποίει τῶν Ρωμαϊκῶν ἀπάντων πραγμάτων κύριον, ὥστε τὸ κράτος ἔχειν ἀπάσης τῆς τῶν Ρωμαίων ἀρχῆς, μέχρις ἂν ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς εἰς τελείαν τὴν ἡλικίαν ἀφίκοιτο· καὶ προὔβησαν ἐπὶ τούτοις προστάξει τοῦ βασιλέως καὶ ὄρκοι παρὰ τῶν ἐντυχόντων τῷ τότε².

1. Αὐτόθι, σελ. 124.

2. Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ Συγγραφή, σελ. 154· πρβλ. τὴν διατύπωσιν εἰς τὴν συντομωτέραν παράφρασιν, αὐτόθι, σελ. 265 καὶ Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 536· ὁ τελευταῖος ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν Ἀκροπολίτην. Ἐπίτροπον τοῦ Ἰωάννου Δ', διωρισμένον ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Β', ἀναφέρει καὶ ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 39 τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, ἐνῶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς δις (ἀορίστως ἐν τόμ. Α', σελ. 62 καὶ σαφέστερον ἐν Α', σελ. 66: ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπίτροπος ὢν καὶ αὐτός) παρουσιάζει καὶ τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον ἐπιφορτισμένον μὲ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου ἡγεμόνος. Τοῦτον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Σφραντζῆς, σελ. 12 (ἐκδ. Βόννης). Πρβλ. καὶ D. G. G e a n a k o p l o s, *Emperor Michael Palaeologos and the West 1258 - 1282. A study in byzantine latin relations*, Χάρβαρντ 1959, σελ. 33, σημ. 3. Ἐν τούτοις, εἰς ἕτερα χωρία ὁ αὐτὸς Γρηγορᾶς Α', σελ. 63 (: ἔγγραφοι ἐξετίθεντο διαθήκαι ἐπίτροπον τὸν Μουζάλωνα καθιστῶσαι) καὶ Α', σελ. 65 (: διατηροῖεν τῷ μὲν Μουζάλωνι τὴν ἐπιτροπὴν τῷ δὲ τοῦ βασιλέως υἱῷ τὴν βασιλείαν) κατονομάζει μόνον ἐπίτροπον τὸν Μουζάλωνα. Εἰς τὴν ἀναγραφὴν καὶ τοῦ πα-

Ὁ Ἰωάννης, διαδεχόμενος τὸν βαρέως ἀσθενοῦντα πατέρα του ἔλαβε τὴν νομικὴν θέσιν τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων¹ ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀνηλικιότητός του² ἡ οὐσιαστικὴ διαχείρισις τῶν κοινῶν ἀνετέθη εἰς τὸν πρωτοβεστιάριον³ Γεώργιον τὸν Μουζάλωνα⁴.

Ἡ ἐπιλογή ὡς ἀντιβασιλέως προσώπου⁵ προερχομένου οὐχὶ ἐκ τῆς ἀνωτάτης κοινωνικῆς τάξεως ὠφείλετο ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Θεοδώρου Β' πρὸς τὸν Γεώργιον Μουζάλωνα, σύντροφον ἀπὸ τῶν νεανικῶν των χρόνων, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν δυσπιστίαν του ἔναντι τῶν εὐγενῶν τοῦς ὁποίους

τριάρχου δυνατὸν νὰ παρεσύρθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ ἀντικαταστάτου τοῦ πρωτοβεστιαρίου ἐκρίθη ἀναγκαστικὰ ἡ σύμπραξις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (βλ. κατωτέρω, σελ. 87). Σημειωτέον ὅτι ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος εἰς τὴν διαθήκην του, ἣτις κατὰ κύριον λόγον ἀναφέρεται εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Ἰωάννου Δ', οὐδαμοῦ ὁμιλεῖ περὶ προσωπικῆς του συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐπιτροπείαν. Μόνον τὸν Μουζάλωνα ἀναγνωρίζει ἐπίτροπον καὶ ὁ Ἱ. Συζουτρῆς, *Περὶ τὸ σχῆμα τῶν Ἀρσενιατῶν*, Ἑλληνικά 2 (1928), σελ. 274 - 278.

1. Τὴν εἰς αὐτοκράτορα ἀναγόρευσιν τοῦ Ἰωάννου ρητῶς μαρτυρεῖ ἀνώνυμον χρονικὸν ἐν τῷ Cod. Mosq. gr. 426, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Β. Gortanov, V.Vr. 2/27 (1949), σελ. 289 καὶ ἀκολουθῶς ὑπὸ R. - J. Loenertz, OCP 29 (1963), σελ. 332, ἀρ. 8· ἐμμέσως παραδίδει τὸ γεγονός καὶ ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 53 - 54. Βλ. Αἰζ. Χριστοφίλοπου, *Ἐκλογή*, σελ. 180.

2. Διὰ τὴν ἡλικίαν τοῦ νέου βασιλέως τὰ κείμενα διαφωνοῦν. Ὁ Ἀκροπολίτης, σελ. 154 (καὶ σελ. 265), ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 536 καὶ τὸ μνημονευθὲν ἀνώνυμον χρονικόν, Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἀνωτ. λέγουσιν ὅτι ὁ Ἰωάννης τὸν Αὐγούστον τοῦ 1258: ἦτο... οὐπω τελείων ἐτῶν ὀκτώ, ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 35 ὅτι ἦτο ἐννέα καὶ ὁ Σφραντζῆς, σελ. 12 (ἐκδ. Βόννης) ἔξ. Ἀκριβεστέρως φαίνεται ἡ πληροφορία τῆς πρώτης ομάδος Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 62 λέγει ὅτι ὁ Ἰωάννης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς του διήνευε τὸ ἕκτον ἔτος καὶ κατὰ τὴν τύφλωσίν του ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ (25 Δεκεμβρίου 1261) δεκαετῆ ἤδη τυχάνοντα (Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 93_γ). Διὰ τὸν χρόνον τῆς τυφλώσεως τοῦ Ἰωάννου, βλ. Loenertz, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 340.

3. Περὶ τοῦ ἀξιώματός τοῦ πρωτοβεστιαρίου, βλ. R. Guillard, *Fonctions et dignités des eunuques*, REB, 2 (1944), σελ. 202 - 220 - Τοῦ αὐτοῦ, *Recherches sur les institutions byzantines*, Α', 1967, σελ. 216 - 236 *Le protovestiare*.

4. Αὐτόθι, σελ. 213 - 214 (- σελ. 223 - 224), σύντομον βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ Γεωργίου Μουζάλωνος, τοῦ ὁποίου τὴν σταδιοδρομίαν παρακολουθοῦμεν ἐπακριβῶς παρὰ Παχυμέρη, Α', σελ. 23 κέ., 29 κέ., καὶ Νικηφόρω Γρηγορᾷ, Α', σελ. 62. Ὁ Γεώργιος εἶχε νυμφευθῆ τὴν Θεοδώραν Καντακουζηνήν, ἀνεψιάν τοῦ Μιχαῆλ II', ἐκ τῆς ἀδελφῆς του Εἰρήνης, τῆς μετέπειτα μοναχῆς Βύλλογίας. Συμπαραστάτης τοῦ Γεωργίου ὑπῆρξεν ὁ ἀδελφός του Ἀνδρόνικος, τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Β' μέγας δομέστικος (Παχυμέρης, Α', σελ. 24)· οὗτος δὲν μετεῖχε τῆς ἀντιβασιλείας.

5. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἰωάννου Δ' Ἑλένη, θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου Α' Ἀσάν, δὲν ἔζη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1258 καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ καθήκοντα ἐπιτρόπου. Ἡ πληροφορία ὠφείλεται εἰς τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾷ, Α', σελ. 62_{βγ}, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἰωάννης διεδέχθη τὸν πατέρα του τιμηρόμενος ἔτι καὶ γονέων, εἴπερ ποτε, πῶν μάλιστα χηρῶν, ὁ καὶ ἠμφοτέρων στερούμενος.

ὑποπτεύετο ὡς ἐπιβουλευομένους τὸν θρόνον¹. Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος οὐ μόνον δὲν ὠφέλησεν ἀλλ' ἐπέσπευσε τὴν ἐκρηξίν τῆς κρίσεως, διότι ὁ Θεόδωρος κατέβαλε μὲν πᾶσαν δυνατὴν ἐπιμέλειαν, ἵνα κατοχυρώσῃ νομικῶς τὴν θέσιν τοῦ υἱοῦ του ὡς αὐτοκράτορος, ἀξιώσας καὶ ἐπιτυχῶν ἐκ μέρους τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν στελεγχῶν ἔνορκον² ἀποδοχὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθείσης ἐννόμου τάξεως ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξουδετερώσῃ καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν τῶν ἀντιπάλων του. Οὗτοι, φιλόδοξοι καὶ ἀδίστακτοι, χολωθέντες ἐκ τῆς προκρίσεως ὡς ἀντιβασιλέως τοῦ Μουζάλλωνος, κοινωνικῶς κατωτέρου των, ἐκινήθησαν εὐθὺς ἀμέσως ἐναντίον του παρὰ τοὺς δοθέντας ὅρκους.

Ὁ πρωτοβεστιάριος, ὅστις καὶ πολιτικὴν σύνεσιν διέθετε καὶ πληροφορίας φαίνεται κατεῖχε, διέγνωσε τὸν κίνδυνον καὶ συνεκάλεσεν ὅσον ἦν τὸ τῆς γερονσίας καὶ ὅσον τοῦ βασιλείου γένους, ὅσον τε τῶν ἀρχόντων καὶ τῆς στρατιωτικῆς τάξεως, παρόντων ἐκεῖσε καὶ τῶν τοῦ προπάππου τοῦ βασιλέως Διάσκαρι ἀνταδέλφων καὶ παντὸς ἄλλου μεριστᾶνος³ συμπληροῦντος τὸν σύλλογον⁴. Ἐξήγγειλεν ὅτι ἤτο πρόθυμος νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς ἄλλον ἐπίτροπον, ἐὰν ὁ ἴδιος δὲν ἐτύγχανε τῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν συγκεντρωθέντων. Ἐξ αὐτῶν οἱ μὲν πολλοὶ ἐκηρύχθησαν ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς παραμονῆς τοῦ πρωτοβεστιάριου ὡς ἐπιτρόπου, ἐνῶ οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ δὲν ἐφάνησαν ἀντιτιθέμενοι, ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις ἐπίσης ἔλαβε τὸν λόγον, φέρεται εἰπὼν ἐν κατακλεῖδι: ἄρχε τοίνυν καὶ προνόει μὲν βασιλέως, προνόει δὲ καὶ τῆς τῶν Ρωμαίων ἡγεμονίας πραγμάτων⁵. Ἐπηκολούθησεν ἔνορκος δέσμευσις τῶν εὐγενῶν ὑποσχεθέντων νὰ

1. Ὡς γνωστόν, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἶχε θεωρηθῆ ὑποπτος συνωμοσίας, ὑποχρεωθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Β' νὰ παράσῃ ἐνόρκους διαβεβαιώσεις τῆς πίστεώς του εἰς τὴν ἀρχουσαν δυναστείαν. Παχυμέρης, Α', σελ. 21, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 59 (περὶ τὸ 1257). Περὶ τῆς ἀμνηστίας διὰ πολιτικὰ ἀδικήματα, βλ. τὴν τεκμηριωμένην μελέτην τοῦ Σ π. Τ ρ ω ῖ ἄ ν ο υ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρειναν τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων παρεχομένων ἐνόρκων ἐγγυήσεων, Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 12 (1965/ἐκδ. 1968), σελ. 134 κ.ε. καὶ εἰδικῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω περιπτώσεως, σημ. 34.

2. Τὴν ἔνορκον δέσμευσιν τῶν ἀνωτέρω προσώπων μαρτυροῦν οἱ Ἀκροπολίτης, Α', σελ. 154 (βλ. καὶ σελ. 266), Παχυμέρης, Α', σελ. 53, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 63 καὶ πατριάρχης Ἀρσένιος, P.G., τόμ. 140, στ. 949.

3. Περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Λασκαριδῶν καὶ Παλαιολόγων εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἀπαντώσης ὀρολογίας οἱ εὐγενεῖς, οἱ μεριστᾶνες, οἱ ἐν τέλει, οἱ ἐν ἀξιώμασι προὔχοντες, βλ. Α ἱ κ. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἡ σύγκλητος, σελ. 22 - 25.

4. Παχυμέρης, Α', σελ. 40· οὕτω καὶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 64.

5. Παχυμέρης, Α', σελ. 52. Λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς συγκεντρώσεως καὶ τῶν λαβόντων χώραν, αὐτόθι, Α', σελ. 40 - 53 καὶ συνοπτικώτερον παρὰ Νικηφόρου Γρηγορά, Α', σελ. 64 - 65.

διαφυλάζουν την υπό του Θεοδώρου Β' καθορισθείσαν δυναστικήν τάξιν¹.

Παρά τους όρκους και παρά τον δεξιόν χειρισμόν του ζητήματος υπό του έπιτρόπου, οί μεγιστάνες έχώρησαν άμέσως είς την πραγμάτωσιν του σχεδίου των και κατά την έν τή μονή των Σωσάνδρων έπιμνημόσυνον δέησιν, την ένάτην ήμέραν από του θανάτου του Θεοδώρου Β', προέβησαν έντός αύτου του οίκου του Κυρίου είς την δολοφονίαν των Μουζαλώνων, του έπιτρόπου Γεωργίου και του άδελφου του Άνδρονίκου². Ο Άκροπολίτης, όστις εύμενώς διάκειται προς τον Μιχαήλ Παλαιολόγον, παρά του όποιου πολλαχώς έχρησιμοποιήθη είς κρατικές άποστολάς, παραλείπει την άναγραφήν τής υπό του πρωτοβεστιαρίου όργανωθείσης συγκεντρώσεως των εύγενών, την δέ σφαγήν των Μουζαλώνων τοποθετεϊ τρεϊς ήμέρας μετά την ταφήν του Θεοδώρου³. Νομίζω ότι πρέπει νά προτιμηθῆ ή μαρτυρία του Παχυμέρη⁴, άκριβεστερου και είς τās καθόλου χρονολογικάς ένδείξεις και πλέον άμερολήπτου των γεγονότων άφηγητου. Είναι προφανές ότι ο Άκροπολίτης προσπαθεϊ νά ελαφρύνη την θέσιν του Μιχαήλ Η', ούσιαστικώς όργανωτου τής δολοφονίας των Μουζαλώνων και βραδύτερον έντολέως τής τυφλώσεως του Ιωάννου Δ'.

Έκ τής δολοφονίας του πρωτοβεστιαρίου άνέκυψε θέμα διορισμοῦ νέου άντιβασιλέως έπει ούκ ήν άνεπιτρόπευτον μένει τον βασιλέα⁵. Δεδομένου ότι είς τό βυζαντινόν πολιτειακόν δίκαιον δέν περιελαμβάνοντο είδικαί διατάξεις ρυθμίζουσαι τās τής έπιτροπείας άνηλικού ήγεμόνος, εάν ο προκάτοχος αύτοκράτωρ δι' οιονδήποτε λόγον⁶ δέν είχε ρυθμίσει τό θέμα ή άνέκυπτε ζήτημα άντικαταστάσεως τής ήδη καθιδρυμένης έπιτροπείας, την σχετικήν φροντίδα άνεδέχοντο άνώτερα πολιτειακά όργανα⁷. Είς την περίπτωσιν του Ιωάννου Δ' τό έργον τής εκλογής του νέου έπιτρόπου άνεδέξαντο οί εύγενεϊς, άνώτεροι στρατιωτικοί και πολιτικοί άξιωματουχοί, τινάς των όποιων δυνάμεθα νά ταυτίσωμεν, διότι ασφαλώς πρέπει νά συμπίπτουν με τους όργανωτάς τής δολοφονίας των Μουζαλώνων. Τά όνόματα των τελευταίων αύτων

1. Παχυμέρης, Α', σελ. 53, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 65 - 66. Πρβλ. και την Διαθήκη του πατριάρχου Άρσενίου, Ρ.Ο., τόμ. 140, στ. 949.

2. Παχυμέρης, Α', σελ. 55, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 65 - 66, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 536, Σφραντζής, σελ. 2 (έκδ. Βόννης).

3. Άκροπολίτης, σελ. 154· πρβλ. και σελ. 266.

4. Τον Παχυμέρη ακολουθεϊ ο μεταγενέστερος, άλλ' επίσης άριστος ιστορικός, Νικηφόρος Γρηγοράς.

5. Παχυμέρης, Α', σελ. 66, Άκροπολίτης, σελ. 156 - 157· πρβλ. Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 66 - 67.

6. Ένεκα του άπροσδοκήτου θανάτου του μόλις είκοσιπενταετούς Ρωμανου Β', την έπιτροπείαν των νηπίων έτι Βασιλείου και Κωνσταντίνου, είς ους περιήλθεν ο θρόνος, έρρύθμισεν ή σύγκλητος και ο πατριάρχης Πολύευκτος. Βλ. άνωτέρω, σελ. 62.

7. Βλ. την περίπτωσιν του Κωνσταντος Β', περι ης άνωτέρω, σελ. 18.

παραδίδει ὁ Ἀκροπολίτης¹. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξαρθῆ εἶναι τὸ ἀναγκαῖον τῆς παρουσίας καὶ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ πατριάρχου² διὰ τὸ κῦρος τῆς ἀποφάσεως καὶ ἡ ἀποδιδομένη μεγίστη σημασία εἰς τὴν συμπαραστάσιν τῆς Ἐκκλησίας καθόλου. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Παχυμέρη, λεπτομερεστέρα καὶ πλουσιωτέρα εἰς ἀποχρώσεις, εἶναι πλέον κατατοπιστικὴ. Ὁ πατριάρχης ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ ἐκ Νικαίας μετέβη εἰς Μαγνησίαν συνοδευόμενος ὑπὸ ἐκκροίτων τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχιερέων³, προφανῶς μελῶν τῆς πατριαρχικῆς συνόδου καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ταυτίζονται, ὑποθέτω, μὲ τοὺς εἰς ἔγγραφα τῆς ὑστερας περιόδου δεσποτικὸς ἄρχοντας⁴ καλουμένους, τῶν ὁποίων τὰ ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα μνημονεύονται ταυτοχρόνως εἰς τινὰ τῶν ἐγγράφων.

Αἱ παρασκηνιακαὶ ἐνέργειαι τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου⁵ καὶ τῶν προσκειμένων αὐτῷ ἐστέρθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας εἰς τρόπον, ὥστε οἱ στρατιωτικοὶ ἡγέται καὶ ὁ ἀνώτερος κλῆρος εὐχαρίστως ἀπεδέχθησαν τὸν διορισμὸν τοῦ Μιχαὴλ ὡς ἐπιτρόπου⁶. Ὁ πατριάρχης, πιθανὸν διὰ νὰ ἀποσεῖση μέρος τῆς εὐθύνης, ἐπιμένει ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ Μιχαὴλ ὡς ἐπιτρόπου ἐγένετο ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ ἀρχιερέων ἐν ἀπουσίᾳ του καὶ πρὶν ἢ ἀφίχθῃ εἰς Μαγνησίαν⁷.

1. Ἀναγράφονται ὀνομαστικῶς παρὰ τῷ Ἀκροπολίτῃ, Χρονικὴ Συγγραφή, σελ. 154 (βλ. καὶ σελ. 266), οἱ ἐξῆς: Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος, πριμμικῆριος Κωνσταντίνος Τορνίκης, Θεόδωρος Φιλῆς, πρωτοβεστιάριτης Γεώργιος Ζαγαρομάττης, τέσσαρες υἱοὶ τοῦ πρωτοβεστιάριου Ραούλ, ὁ ἐπὶ τοῦ κανικλείου Νικηφόρος ὁ Ἀλυάτης.

2. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα τὰ χωρία τοῦ Παχυμέρη, Α', σελ. 66: ὡς οὐκ ἀσφαλὲς δίχα τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ταύτης προεστῶτος (Ἀρσένιος δ' οὗτος ἦν) καθιστᾶν τὰ τοιαῦτα Α', σελ. 67: ἐξήτει μὲν (sc. ὁ Μιχαὴλ) καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου ὅσον οἷον ἐπιστησομένου συναίνεσιν οὐ κατὰ χρεῖαν μᾶλλον, ἀλλ' ἴν' ἀσφαλίστερον τὸ γινόμενον καθιστῶτο· πρβλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 67 - 68.

3. Παχυμέρης, Α', σελ. 72.

4. Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὄρου δεσποτικοὶ ἄρχοντες, βλ. Λίκ. Λριστοφιλοπούλου, Ἡ σύγκλητος, σελ. 99 - 100.

5. Ὁ Μιχαὴλ παραγγέλλει εἰς τὸν πατριάρχην ὡς οὐκ ἄλλως ἐπιτροπεύσων, εἰ μὴ αὐτός (sc. ὁ πατριάρχης) γε κελεύει καὶ ἐπινεύει ἡ σύνοδος... τῆς βουλῆς δ' ἐκείνου ἐξαργᾶ τὰ παρόντα Παχυμέρης, Α', σελ. 73· πρβλ. Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 70. Ἡ παρὰ Σφραντζῆ, σελ. 12, 15 ἀφήγησις, μὲ κέντρον ὅλης τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τὸν πατριάρχην, ἀπέχει τῆς πραγματικότητος.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 74: ὥστε ἐκκλησίας γενομένης ἐφ' ᾧ τοὺς ἱεράρχας συνάμα τοῖς ἐν τέλει περὶ τῆς ἀρχῆς σκέπτεσθαι... τοὺς τοῦ ἱεροῦ καταλόγου πάντας ὑπὲρ ἐκείνον (sc. Μιχαὴλ) λέγειν... βλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 70 - 71.

7. Περιέχουσαν δὲ κεφαλὴν λέειποντός μου τὸν Παλαιολόγον πεποιθήκασιν οἱ τε ἀρχιερεῖς καὶ ἡ σύγκλητος διὰ τὸ τοῦ βασιλέως ἄνηβον καὶ κεφαλὴν αὐτὸν εὔρον ἐκ τῆς Νικαίας πρὸς τὴν βασιλείαν ἐλθὼν λέγει ὁ πατριάρχης εἰς τὴν Διαθήκην, P.G., τόμ. 140, στ. 949. Ὁ Ἀκροπολίτης, σελ. 156 - 157 (βλ. καὶ σελ. 266) καὶ ὁ

Ἡ ἀλήθεια φαίνεται ὅτι ἔχει ὡς ἀκολούθως. Συγκλητικοί, στρατιωτικοί ἡγέται καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀρχιερέων εἶχον ἀποφασίσει τὴν ἀνάθεσιν τῆς ἀντιβασιλείας εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον. ἀλλὰ πραγματικὴ ἀνάληψις τῶν καθηκόντων ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο μετὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ πατριάρχου¹.

Εὐθὺς μετὰ τὸν διορισμὸν ἀνεφύη ἕρις ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον θὰ περιεβάλλετο ὁ νέος ἐπίτροπος, προανάκρουσμα τῶν περαιτέρω ἐξελίξεων. Ὁ ἐπιδέξιος Μιχαὴλ κατώρθωσε νὰ πείσῃ καὶ τὸν πατριάρχην ὅτι εἰς τὸ νέον του λειτούργημα ἤρμοζε νὰ τιμηθῇ *δεσπότης*² καὶ τὴν 13ην Νοεμβρίου 1258³ ὁ δὲ βασιλεὺς (sc. Ἰωάννης Δ') *παρεῖχε συναιρομένου καὶ τοῦ πατριάρχου τὰ τῆς δεσποτείας σύμβολα*⁴.

Αἱ φιλόδοξοι βλέψεις τοῦ Μιχαὴλ δὲν ἤτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθῶν εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀντιβασιλείας καὶ ἄνευ χρονοτριβῆς ἐκινήθη διὰ τὴν κατάκτησιν ὑψηλοτέρων βαθμίδων τῆς ἐξουσίας, τῆς συμβασιλείας⁵ πρῶτον καὶ μετὰ τίνα χρόνον τῆς προσωπικῆς του μονοκρατορίας, ἀφοῦ ἀπεμάκρυνε τῆς ἀρχῆς τὸν Ἰωάννην Δ', τὸν ὁποῖον καὶ ἐτύφλωσε τὴν 25ην Δεκεμβρίου 1261⁶.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ συμβασιλεύει μετὰ τοῦ Ἰωάννου Δ', ἔληξε τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιτροπείας, διότι εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον εὐρίσκατο ἐνήλικος ἡγεμόν. Ἡ ἀναγόρευσις

ἀκολουθῶν αὐτὸν Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 538 παρουσιάζουν τὸν πατριάρχην ἐξ ἀρχῆς μετέχοντα τῆς συσκέψεως, ὅπερ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές.

1. Τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων παρέχει ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 66 - 74. Βλ. καὶ Σουκουτρήν, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 277 κέ.

2. Παχυμέρης, Α', σελ. 75 - 79.

3. Τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν παρέχει τὸ Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, ἡ τελευταία ἐκδόσις ἐν OCP 29 (1963), σελ. 332, ἀρ. 5. Ἡ ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος εἶναι Τετάρτη καὶ οὐκ Ἐπαινετή, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ χρονικόν. Βλ. Loeneritz, αὐτόθι, σελ. 341, ὡς καὶ P. Wirth, *Die Begründung der Kaisermacht Michaels VIII Palaiologos*, Jahrbuch der Oesterreichischen byzantinischen Gesellschaft 10 (1961), σελ. 89 - 90.

4. Παχυμέρης, Α', σελ. 79, Ἀκροπολίτης, σελ. 159 (βλ. καὶ σελ. 266). Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 71, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 538, Σφραντζῆς, σελ. 15 (ἐκδ. Βόννης). Περὶ τοῦ τίτλου τοῦ δεσπότη, βλ. R. Guillard, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le despote, ὁ δεσπότης*, REB 17 (1959), σελ. 53 - 89 καὶ B. Ferjančić, *Die Despoten in Byzanz und den Südslavischen Ländern*, Βελιγράδιον 1960 (σερβ.).

5. Παχυμέρης, Α', σελ. 81, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 79.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 190 - 192, — παρ' ᾧ πλῆθος Ὀλιβερωῶν λεπτομερειῶν —, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 93, Δούκας, σελ. 33. Βλ. Σουκουτρήν, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 289 καὶ Loeneritz, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 340. Τὴν συγκίνησιν, ἣν προσέκλυσεν ἡ τύφλωσις τοῦ δυσμοίρου παιδός, ἀπηγεῖ τὸ παρὰ Παχυμέρη, Α', σελ. 192 - 193 χωρίον, καθ' ὃ ὁ Μιχαὴλ Η' διέταξε τὴν ἀποκοπὴν τῆς ρινὸς καὶ τῶν χειλέων τοῦ Μανουὴλ Ὀλοβώλου παιδὶ ἡ ὄντι καὶ εἰς τοὺς οἰκειοὺς τότε τελοῦντι γραμματικοὺς ὑπερπαθοῦντι δ' ὅμως τοῦ Ἰωάννου τοιαῦτα παθόντος.

τοῦ Μιχαήλ εἰς αὐτοκράτορα ἐγένετο ἐν Μαγνησίᾳ ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Νυμφαίου τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1259¹ καὶ ἡ στέψις ἐπραγματοποιήθη ἐν Νικαίᾳ² μετὰ τινα χρόνον, πάντως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους³, ὡς ἐξέθεσα εἰς τὸ βιβλίον μου, ἐνθα διευκρινεῖται ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν σχετικῶν μετὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Μιχαήλ εἰς αὐτοκράτορα τελετῶν, ὅσον καὶ ἡ χρονολόγησις ἐκάστης τούτων⁴.

Ἡ ἀναφουεῖσα περὶ τὴν προτεραιότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς στέψεως τοῦ Ἰωάννου Δ' ἢ τοῦ Μιχαήλ Η' ἔρις καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα δεινὴ ἀναταραχὴ εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ἐκφεύγουν τοῦ θέματος τῆς ἀντιβασιλείας καὶ δὲν θὰ μὲ ἀπασχολήσουν⁵. Μόνον διὰ τὴν στάσιν τοῦ πατριάρχου κρίνω ὀρθὸν νὰ ἀφιερῶσω ὀλίγας λέξεις. Οὗτος, εὐθὺς ὡς ἀντελήφθη τὰ ἐπιβούλους προθέσεις τοῦ Παλαιολόγου, προσεπάθησε νὰ περιφρουρήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ συνεχιστοῦ τῆς δυναστείας τῶν Λασκαριδῶν. Ἄλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος διέθετε μὲν πνευματικὰ ὄπλα (ἔνορκος δέσμευσις τοῦ Μιχαήλ⁶

1. Παχυμέρης, Α', σελ. 81, 96, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 332, ἀρ. 5, Ἀκροπολίτης, σελ. 159, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78 (βλ. κατωτέρω, σημείωσιν 3), Σφραντζῆς, σελ. 16· πρβλ. Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 539.

2. Παχυμέρης, Α', σελ. 100 - 104, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἄνωτ., Ἀκροπολίτης, σελ. 159, 179, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78 - 79· πρβλ. Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 539.

3. Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78 παρατηρεῖ ὅτι μεταξὺ ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως οἷπω δ' ὅλος ἀπηρτίζετο μῆν' ἀλλ' ἡ παρὰ Γρηγορᾶ ἡμερομηνία τῆς ἀναγορεύσεως *Καλανδῶν Δεκεμβρίων ἄρτι ἐπιλαμποσῶν* πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς Ἰανουαρίων' φάινεται ὅτι ἐγένετο σύγχυσις τοῦ λήγοντος μετὰ τὸν ἀρχόμενον μῆνα.

4. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 182 - 185. Τὰ συμπεράσματά μου ἠγνούθησαν παντελῶς εἰς τρόπον, ὥστε ὁ μὲν Fr. Dölgert χρονολογεῖ τὴν ἀναγορεύσιν τοῦ Μιχαήλ τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1258 καὶ τὴν στέψιν του μετὰ τοῦ Ἰωάννου τὴν 25ην Δεκεμβρίου εἰς τὴν ἐν *Παρασπορᾶ*, *Estal* 1961, σελ. 178 - 179 ἐπανεκδιδομένην παλαιάν (1940) μελέτην του, *Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos*, ὁ δὲ R.-J. Loenertz, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 341 - 344, τελῶν προφανῶς ἐν ἀγνοίᾳ τῆς χρονικῶς προγενεστέρως ἰδικῆς μου συμβολῆς, καταλήγει εἰς τὰ αὐτὰ με ἐμὲ συμπεράσματα. Ἀνεξαρτήτως ἐμοῦ, ἀποδέχεται ὡς χρονολογίαν τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Μιχαήλ Η' τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1259 καὶ ὁ P. Wirth, *Die Begründung der Kaiser-macht Michaels VIII. Palaiologos*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 85 - 91. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποψιν τούτου περὶ τριῶν ἀναγορεύσεων τοῦ Μιχαήλ, ἐλπίζω νὰ ἔχω τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανέλθω. Ὁ προσφάτως ἀσχοληθεὶς μετὰ τὸ πολίτευμα τῆς παλαιολογεῖου ἐποχῆς L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258 - 1354)*, Παρίσιον 1968 δὲν γνωρίζει καλῶς οὔτε τὴν βιβλιογραφίαν τῶν τελευταίων ἐτῶν οὔτε τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Μιχαήλ Η', περὶ ἧς σελ. 52 - 53.

5. Βλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 182 - 185.

6. Διαθήκη πατριάρχου Ἀρσενίου, P.G., τόμ. 140, στ. 949, 952, Παχυμέρης, Α', σελ. 96, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78, 79, Σφραντζῆς, σελ. 15 - 16 (ἔκδ. Βόννης).

καὶ ἀπειλὴ ἀφορισμοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας)¹ ἀλλ' ἐστερεῖτο πολιτικῆς σκέψεως² καὶ ἰσχυροῦ ψυχικοῦ σθένους καὶ μάλιστα εἰς τὴν κρίσιμον στιγμὴν, ἐνῶ ὁ Παλαιολόγος ἐνεφορεῖτο ὑπὸ πολιτικοῦ θάρρους καὶ ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀνωτέραν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἡγεσίαν, ἔτι δὲ εἰς μερίδα τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μὲν Μιχαὴλ ἠδυνήθη νὰ ἐπικρατήσῃ πανηγυρικῶς³, ὁ δὲ πατριάρχης δις ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῇ καὶ οὕτως ἐδημιουργήθη τὸ λεγόμενον σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν⁴.

Ἡ νεωτέρα διπλωματικὴ ἔρευνα ἀποδίδει εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς βραχείας βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Δ' ὠρισμένα ἔγγραφα⁵. Ὁ Παχυμέρης παραδίδει ὅτι κατὰ τὴν σύσκεψιν, ἣν ὁ Μουζάλων συνεκάλεσεν εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιβασιλέως, ἀπεφασίσθη τὰς δι' ἐρρυθρῶν βασιλικὰς ὑποσημάνσεις, ἐπεὶ οὐκ ἦν τὸν νέον βασιλέα χεῖρα κινεῖν καὶ ὑποσημαίνεσθαι, τῷ δηλωθέντι λογοθέτῃ τῶν ἀγγελῶν ποιεῖν ἐνεδίδουσαν⁶.

Νομίσματα εἰκονίζοντα τὸν Ἰωάννην δὲν διεσώθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀλλ' οὐδὲ εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἐκόπησαν.

Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης ἔλαβον γνῶσιν τῆς ὠραίας μονογραφίας τοῦ M. F. Hendy, ὅστις λίαν ἐπιτυχῶς ἐταύτισε τὰ ὑπὸ τῶν P. D. Whitting καὶ P. Donald ἐσφαλμένως εἰς τὸν Ἰωάννην Δ' προσγραφέντα δύο ἐξ Ἀρτης νομίσματα. Οἱ Whitting καὶ Donald εἰς τὰς αὐτόθι εἰκονιζομένας δύο ὀρθίας μορφάς, διαφόρου δὲ κατ' αὐτοὺς ἡλικίας, διέκριναν τὸν Ἰωάννην Δ' Λάσκαριν εἰς τὴν ἀριστεράν, τιμητικὴν, θέσιν καὶ τὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον εἰς τὴν δεξιάν⁷, μὴ λαβόντες ὑπ' ὄψει τὴν προφανῆ ἀντίθεσιν τῆς ἐρμηνείας τῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Η' χαραχθεῖσαν πολιτικὴν γραμμὴν καὶ

1. Διοθήκη, αὐτόθι, στ. 952, 953, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78, Σφραντζῆς, σελ. 16.

2. Τὴν ἔλλειψιν πολιτικῶν ἱκανοτήτων τοῦ πατριάρχου σχολιάζει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, σελ. 66: ἐς δὲ πραγμάτων πείραν καὶ πολιτικὴν διοίκησιν καὶ αὐτῶν ὡς εἰπεῖν τῶν ἀπὸ σκαπάνης ὀπί τῆς ὄρας ἀπαλλαττόντων ἀπολειπόμενος. Διὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ πατριάρχου ὑπὲρ τῆς νομίμου δυναστείας λίαν διαφωτιστικὴ ἡ μελέτη τοῦ Ἰ. Σοκολοῦ, *Περὶ τοῦ σχίσματος τῶν Ἀρσενιατῶν*, Ἑλληνικά 2 (1929), ἰδίᾳ σελ. 270 - 311, καὶ ἐν σελ. 274 - 280 ἰδιαιτέρως περὶ τῆς πολιτικῆς ἀδεξιότητος τοῦ Ἀρσενίου.

3. Παχυμέρης, Α', σελ. 99 - 104, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78 - 79.

4. Παχυμέρης, Α', σελ. 111 κ.ε., 170 κ.ε., Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 79, 93 - 95, Σφραντζῆς, σελ. 21. Βλ. Σοκολοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 267 - 332.

5. Fr. Dölger, *Chronologisches und Prosopographisches zur byzantinischen Geschichte des 13. Jahrhunderts*, B.Z. 27 (1927), σελ. 291 - 230, ὅστις ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰωάννην Δ' τὰ κάτωθι ἔγγραφα. Ὑπὲρ τῶν μονῶν Θεοτόκου Λέμβου, Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1853, Θεοτόκου Κεχονισμένης παρὰ τὸν Μαίανδρον, *Regesten*, ἀρ. 1854, Ἀγίου Ἰωάννου Πάτμου, *Regesten*, ἀρ. 1854a. Πρβλ. καὶ *Regesten*, ἀρ. 1856.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 54.

7. P. D. Whitting - P. J. Donald, *Two coins of John IV of Nicaea*, Numismatic Circular 75 (1967), σελ. 32.

τὴν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς παραγκώνισιν τοῦ Ἰωάννου Δ' ¹. Ὁ M. F. Hendy τὸ ἐν νόμισμα ἀποδίδει εἰς τὸν Μιχαὴλ Σισμάνον, εἰκονιζόμενον μετὰ τοῦ Ivan Στεφάνου ², τὸ δὲ ἄλλο, δὲ χαρακτηρίζει ὡς billon trachy, καταλέγει εἰς τὰ νομίσματα τοῦ Ἰωάννου Γ' Βατάτζη, τοῦ ὁποῦ νομισματικὸς τύπος εἰκονίζει τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Γ' ἀριστερὰ καὶ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον δεξιὰ ³, ὡς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐξ Ἄρτης. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς σημειοῖ περαιτέρω: «δὲν εἶναι γνωστὰ νομίσματα ἐκ τῆς βραχέιας βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Δ' πιθανῶς δὲν ἐκόπησαν» ⁴.

IB'

Τὴν νύκτα τῆς 14 πρὸς 15 Ἰουνίου 1341 ⁵ ἀπέθανε μετὰ βραχυτάτην ἀσθένειαν ⁶ ὁ Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος ⁷, καταλιπὼν υἱὸν ἀνήλικον, τὸν Ἰωάννην. Οὗτος, γεννηθεὶς τὴν 18ην Ἰουνίου 1332 ⁸, εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀναδειχθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του βασιλεὺς ⁹ συμφώνως πρὸς τὰ κατὰ τὴν παλαιολόγειον ἐποχὴν κρατοῦντα. Τὰ κείμενα δὲν προσδιορίζουν μετὰ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 85 - 88 καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 181 - 185, ἐνθα καὶ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαί.

2. M. F. Hendy, *Coinage and money in the byzantine empire 1081 - 1261*, Dumbarton Oaks Papers, 1969, σελ. 261.

3. Αὐτόθι, σελ. 261 καὶ 242.

4. Αὐτόθι, σελ. 261.

5. Ἡ ἡμερομηνία αὕτη ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ προηγουμένως μνημονευθὲν βραχὺ χρονικὸν τοῦ Cod. Mosq. gr. 426, ἔκδ. Loenertz, *Or. Chr. Per.* 30 (1964), ἀρ. 32· βλ. καὶ σελ. 59 - 60 τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότου.

6. Τὴν 10ην Ἰουνίου 1341 ὁ Ἀνδρόνικος Γ' εἶχε παρακολουθήσει τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου, συγκληθείσης πρὸς ἐξέτασιν τῶν δοξασιῶν τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ.

7. Περὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐξεδόθη πρόσφατος μονογραφία ὑπὸ Ursula Borsch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321 - 1341*, Amsterdam 1965.

8. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 482₁₋₆, 576₂₁ (βλ. καὶ Β', σελ. 791₂₁) καὶ Βραχέα Χρονικά, ἔκδ. Σπ. Λάμπρου, ἐπιμελεῖται Κ. Ἀμάντου, Ἀθήναι 1935, σελ. 31 ἀρ. 15, σελ. 88 ἀρ. 52, σελ. 80 ἀρ. 47 (ἐν αὐτῷ χρονολογία: 17 Ἰουνίου), ἐνθύμησις εἰς χειρόγραφον τῆς μονῆς Λειμῶνος Λέσβου παρὰ R. - J. Loenertz, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 64, ὅστις καὶ ἐπιλαμβάνεται εἰδικώτερον, σελ. 63 - 64, τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου γεννήσεως τοῦ βασιλόπαιδος. Βλ. καὶ τὰς παρὰ Καντακουζηνῶ, Β', σελ. 18₂₀, 189₂, μνείας. Ὁ Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 420, σημ. 1, δέχεται ὡς χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου τὸν Νοέμβριον 1331, ἀναφερόμενος εἰς μελέτην τοῦ P. Charanis, *An important short chronicle of the fourteenth century*, Byzantion 13 (1938), σελ. 344.

9. Ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου προβλήματος βλ. τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 190 - 191 καὶ σελ. 214 - 226.

σαφηνείας κατά ποιόν ακριβώς τρόπον είχε αντιμετωπίσει τὸ θέμα τῆς ἀντιβασιλείας¹ ὁ Ἀνδρόνικος Γ'. Προσεκτικὴ ὅμως ἀνάλυσις τῶν παρεχομένων στοιχείων καθιστᾷ, νομίζω, ἐφικτὴν τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ πολιτικοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος². Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ δοθῇ ἀπάντησις ἐπὶ τῶν ἀκολούθων ἐρωτημάτων :

Ποία ἡ νομικὴ θέσις τοῦ Ἰωάννου Ε' ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341, ὅτε ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου³ κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ἐποχῆς ;⁴

Ποία ἡ νομικὴ θέσις τῆς θυγατρὸς τοῦ κόμητος Ἀμεδαίου τῆς Σαβοΐας καὶ συζύγου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', Ἀννης, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ τῆς :

Ἐπῆρχε πρόσωπον ἕτερον πλὴν τῆς βασιλομήτορος ἐπιτροπεῦον τὸν Ἰωάννην ; Ἐὰν ναί, ποῖον ἦτο καὶ ὑπὸ ποίου εἶχε διορισθῆ ;

Ὡς συνάγεται ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ὡς ἀλλαχοῦ ἔδειξα⁵, ὁ Ἰωάννης κατὰ τὸ διάστημα 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341 ἦτο ἀπλοῦς βασιλεὺς καὶ οὐχὶ αὐτοκράτωρ. Ἐδει συνεπῶς κατὰ τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα ἕτερον πρόσωπον νὰ ἔφερε τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα. Τοῦτο ἦτο ἡ βασιλομήτωρ Ἄννα, ἥτις, ὡς πιστεύω θὰ δυνηθῶ νὰ ἀποδείξω, καὶ τότε καὶ μετέπειτα μέχρι τῆς 8ης Φεβρουαρίου 1347 κατεῖχε τὴν θέσιν αὐτοκράτορος. διατηρήσασα μάλιστα τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ Ἰωάννου Ε'.

Πρὶν ἐρυνήσω τὰ κατὰ τὴν νομικὴν ιδιότητα τῆς βασιλομήτορος ἀπὸ

1. Βλ. διεξοδικώτερον κατωτέρω σελ. 116 - 123, ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεταξύ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' ζωνηρᾶς πολεμικῆς, ἀμφοτέρων διεκδικούντων τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου.

2. O. L. P. Raybaud, *Le gouvernement*, σελ. 65 - 69. ἐκθέτων τὰ τῆς διαδοχῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', δὲν ἀντιδιαστέλλει ἐπαρκῶς τὰς πολιτικῆς φύσεως πληροφορίας καὶ γεγονότα ἀπὸ τὰς ἐχούσας σχέσιν μὲ τὴν πολιτειακὴν ὑπόστασιν αὐτῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐμφανίζεται ποιά τις σύγχυσις εἰς τὰς ἐν πολλοῖς ἀξιολόγους καὶ ἐνδιαφερούσας ἀπόψεις του.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 218. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 616, *Βραχία Χρονικά*, ἔκδ. Σπ. Λάμπρου, σελ. 31 ἀρ. 15, σελ. 54 ἀρ. 29, σελ. 80 ἀρ. 47, σελ. 88 ἀρ. 52, Cod. Mosq. gr. 126, ἐνθ' ἄνωτ., ἀρ. 36 (ἐνταῦθα ἀντὶ 19 Νοεμβρίου ἀναγράφεται 20 Νοεμβρίου) καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, σελ. 63 - 64 διὰ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν. Βλ. καὶ τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 190 - 193, ἐνθα καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος τῆς ἐν σπουδῇ ἀναγορεύσεως τοῦ Ἰωάννου Ε'.

4. Τὸ τυπικὸν τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς ἐκτίθεται εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 218 - 226. Τὸ εἰς τὴν δυσπρόσιτον ἔκδοσιν τοῦ Ch. Lorangev, *Τυπικὸν ἀναγορεύσεως βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος τοῦ ΓΔ' αἰῶνος* -- εἰς ὃ ἔχουν προστεθῆ ἀναφωνήσεις πρὸς τὸν Μανουὴλ Β' Παλαιολόγον καὶ τὴν ἀγούστταν σύζυγόν του Ἐλένην ἐπανεξεδόθη ὑπὸ P. Schreiner, *Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II. im Jahre 1392*, B.Z. 60 (1967), σελ. 75 - 79.

5. Λίξ. Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή*, σελ. 190 - 191.

15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347, θὰ ἤθελον νὰ ἐπισημάνω τὸ γεγονός ὅτι καὶ παλαιότερον, ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος Γ' τὴν νόσον ἐνόσησεν ἐκείνην τὴν σφοδρὰν¹ καὶ τελευτῆς ἐγένετο ἐγγύς, ἡ Ἄννα προωρίζετο νὰ ἀναλάβῃ τὴν θέσιν αὐτοκράτορος μὲ πρωθυπουργὸν — κατὰ τὴν σημερινὴν ὀρολογίαν — τὸν Ἰωάννην Καντακουζηνόν². Ἡ ἕσσις ὅμως τοῦ αὐτοκράτορος ἐματαίωσε τὸ πολιτικὸν τοῦτο σχῆμα, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐκ τῆς περαιτέρω ἀφηγήσεως συνάγεται, ἦτο τὸ πλεόν πρόσφορον διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς διαδοχῆς, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Γ' δὲν εἶχεν ἀποκτήσει εἰσέτι τέκνα. Μάλιστα οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ ὄρθον καὶ τὸ δίκαιον ἦτο νὰ ἀναγνωρισθοῦν ὡς αὐτοκράτορες ἀμφοτέραι αἱ βασιλισσαι, ἦτοι ἡ Ἄννα σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' καὶ ἡ μήτηρ τούτου Ξένη, χήρα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Θ'³, κατηγοροῦντες τὸν μέγαν δομέστικον ὅτι ἐπεδίωκε τὴν ἀναγνώρισιν μόνης τῆς Ἄννης ὡς αὐτοκράτορος, διότι αὕτη νέηλος οὕσα ἐστερεῖτο ἀφωσιωμένων πολιτικῶν φίλων εἰς τρόπον, ὥστε ὁ Καντακουζηνὸς θὰ ἠδύνατο ἀνενόγητος νὰ ἀσκῇ τὴν ἐξουσίαν⁴.

Ἀναμφιβόλως ἡ Ἄννα κατὰ τὸ διάστημα 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 ἦσκει οὐσιαστικὴν ἐξουσίαν. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὑπὸ ποίαν ιδιότητα : ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ τῆς ὡς ἐπίτροπος, ἢ αὐτοτελῶς ὡς ἔχουσα καὶ ἡ ἴδια τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα ;

Ἡδὴ πρὸ τριακονταετίας ὁ Fr. Dölger εἶχε διατυπώσει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ Ἄννα πρὸ τοῦ 1347 «eine Zeitlang formell und effektiv das Hauptkaisertum ausgeübt haben muß»⁵. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς σφδὸς ἐρευνητῆς, ὅρ-

1. Τὴν ἀσθένειον ταύτην ἡ Ursula Bosc h, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 177, χρονολογεῖ τὸν χειμῶνα 1330. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἠσθένησεν ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος οὗτος καὶ ἡ αὐγοῦσα ἀνέμενε τέκνον (βλ. τὴν ἐπομένην σημείωσιν), γεννηθὲν τὸν Ἰούνιον 1332, ἡ ἀσθένεια τοῦ αὐτοκράτορος πρέπει νὰ συνέβη μετὰ τὸ Δεκεμβρίον 1331 καὶ ἀρχῶν Μαρτίου 1332.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 91. βασιλίδι μὲν τῇ γαμητῇ κατελίμπαρε τὴν ἀρχὴν οὕτω μὲν παιδὸς μητρὶ γεγεννημένη ὠδιουόση δέ· τῷ μεγάλῳ δὲ δομεστικῷ τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν καὶ τὸ παντὸς αὐτῷ ὑπαίκειν. Εἰς τὸ αὐτὸ γεγονός ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ, Α', σελ. 395 - 396, ἀναλυόμενον κατωτέρω, σελ. 100. Διὰ τὴν τεχνικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου διοικητῆς τῶν κοινῶν, βλ. R. - J. Loenert z, *Le chancelier*, Or. Chr. Per. 26 (1960), σελ. 279 - 282. Τὴν πληροφορίαν παραδίδει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 440, ὅστις χρησιμοποιεῖ τὸν τεχνικὸν ὄρον ἐπίτροπος διὰ τὸν Καντακουζηνόν.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 92: ταῖς βασιλίαιν ἀμφοτέραις ἔδει τὴν ἀρχὴν συνδιασφῆξιν καὶ μάλιστα ἐκείνη (sc. τῇ Ξένῃ), ὅτι ἀμφοτέρωθεν ἐκ τε παιδὸς καὶ τοῦ συνοίκου βασιλέως ἡ Ρωμαίων προσῆκε βασιλεία. . . Τὴν ἔντονον δυσαρέσκειαν τῆς μητρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Ρίτας - Μαρίας - Ξένης ἐκ τῆς προκριθείσης λύσεως τονίζει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 440 - 441. Βλ. καὶ Ursula Bosc h, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 179 - 181.

4. Καντακουζηνός, Β', σελ. 92 - 93.

5. Dölger, B.Z. 38 (1938), σελ. 195.

μώμενος ἐκ τῆς θεωρίας του ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἢ ταυτόχρονος ὑπαρξίς δύο νομίμων αὐτοκρατόρων ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, παρὰ τὰς ἀντιθέτους, σαφεῖς καὶ συχνάκις ἐπισήμους μαρτυρίας ἰδίᾳ ἐκ τῆς παλαιολογείου περιόδου, ἐκφράζεται ἀντιθέτως, δι' ὃ ἀλλαχοῦ ὁμιλεῖ περὶ Regentschaft ἢ Vormundenschaft τῆς Ἑλληνισμοῦ¹.

Κατ' ἐμέ, τὸν βυζαντινὸν θρόνον κατεῖχον ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341 ἡ Ἑλληνοβουλία ὡς αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Ἰωάννης ὡς ἀπλοῦς βασιλεύς. Ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 (ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Ἰωάννου εἰς αὐτοκράτορα) μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 ἤρξαν ὁμοῦ Ἑλληνοβουλία καὶ Ἰωάννης Ε' ὡς αὐτοκράτορες ἀμφότεροι.

Παραθέτω πρῶτον τὰς μαρτυρίας, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἡ ἐνεργὸς καὶ οὐσιαστικὴ ἀνάμιξις τῆς Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, ἀκολούθως δὲ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται, κατ' ἐμέ, ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδιότης τῆς Ἑλληνισμοῦ, βάσει τῆς ὁποίας καὶ ἐνήργει.

Ἐκ συζητήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ μετὰ πρεσβείας τῆς μερίδος τῶν Παλαιολόγων καθίσταται δῆλον ὅτι ἡ Ἑλληνοβουλία δικαιοῦται νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐξουσίαν. Ὁ Καντακουζηνὸς ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ἄρχοντες θέτουν φραγμοὺς εἰς τὴν αὐτοκράτειραν κατὰ τὴν ἀσκήσιν τῶν καθηκόντων τῆς², ἐνῶ οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν παράταξιν τῶν Παλαιολόγων βεβαιοῦν ὅτι αὐτῇ τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἀποκρίβωσιν³ (ἔτ. 1343).

Συνηθῆεις εἶναι αἱ ἐκφράσεις ὡς ἀκολούθως :

Καντακουζηνός, Β', σελ. 183 : οἱ ἐν Βυζαντίῳ τὰ βασιλίδος διοικοῦντες...

Αὐτόθι, σελ. 184 : αἱ πόλεις... πρὸς βασιλίδα συναπέστησαν...

Αὐτόθι, σελ. 187 : τῶν τὰ βασιλίδος ἡρημένων...

Αὐτόθι, σελ. 195 : πᾶσαι (sc. αἱ πόλεις) πρὸς βασιλίδα συναπέστησαν...

(5 Μαρτίου 1342).

Αὐτόθι, σελ. 199 : ἅπαξ καὶ δις πρὸς βασιλίδα πρεσβεύσασθαι περὶ εἰρήνης...

Αὐτόθι, σελ. 203, ἡ Ἑλληνοβουλία φέρεται λέγουσα : εὐνοίας δὲ ἕνεκα τῆς πρὸς ἐμὴ καὶ βασιλέα τὸν υἱόν... (ἔτ. 1342).

Αὐτόθι, σελ. 273 : τὸ Περιθεώριον ὑπὸ βασιλίδα ἔτι τελοῦν... (ἔτ. 1343).

Αὐτόθι, σελ. 436 : Μομιτζίλος... ὁμοίως Καντακουζηνοῦ τε ἀγίστατο τοῦ βασιλέως καὶ Ἑλληνισμοῦ τῆς βασιλίδος...

1. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches bearbeitet* von Fr. Dölger, 5. Teil: Regesten von 1341 - 1453 unter verantwortlicher Mitarbeit v. P. Wirth, Μόναχον 1965, σελ. V.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 470.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 472. Ἐν τῇ συνεργασίᾳ μετὰ τὴν αὐτοκράτειραν ἐπὶ τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων θεωρεῖ ὡς αὐτονόητον ὁ Καντακουζηνὸς πρὸς τῆς ρῆξεώς του μετὰ τὴν ἄρχουσαν δυναστείαν. Καντακουζηνός, Β', σελ. 83.

Αυτόθι, σελ. 485 : *τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως* (= Ἀδριανουπόλεως) *παρὰ βασιλίδος ἐπιστεύθη* . . . (ἔτ. 1344).

Αυτόθι, σελ. 584 : *βασιλὶς δὲ ἐπεὶ ἐώρα μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν αὐτῇ περιλειπομένην* . . . (ἔτ. 1346).

Σημειῶ περαιτέρω παραπομπὰς εἰς τὴν Ἱστορίαν, οὐσιαστικῶς ἐπέχουσιν θέσιν Ἀπομνημονευμάτων, τοῦ αὐτοκράτορος - ἱστορικοῦ¹ καὶ εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ συγχρόνου Νικηφόρου Γρηγοῤῥᾶ², ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ διαρκούσης τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Ἰωάννου Ε΄ πρωτεύουσα θέσις τῆς Ἀννης εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, πηγάζουσα, κατ' ἐμέ, ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς ὡς αὐτοκράτορος καὶ δὴ κατέχοντος τὴν πρώτην θέσιν.

Τὸ θέρος τοῦ 1341, καὶ δὴ περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ἀρχὰς Ἰουλίου, συνῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἡ σύγκλητος, διὰ τὴν ἐξετάσῃ τὴν περίπτωσιν τοῦ Σισμάνου³. υἱοῦ τοῦ ἄλλοτε βασιλέως τῆς Βουλγαρίας Μιχαὴλ Γ΄ Σισμάν (1323 - 1330) — μνημονευομένου ἄνευ τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν — ὅστις ἐζήτησε πολιτικὸν ἄσυλον εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἐκδοσὶν ἤξιον ὁ βασιλεὺς τῆς Σερβίας Στέφανος Δουσάν. Τῆς συνεδριάσεως προΐστατο ὁ πατριάρχης, παρίστατο δὲ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα. Ὁ μετέχων τῆς συσκέψεως Ἰωάννης Καντακουζηνός, μέγας τότε δομέστικος, δυσχερεστήθη ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς ἐτέρου ἀξιωματοῦχου, τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης Γεωργίου Χούμνου, διατυπώσαντος δημοκρατικωτέρας ἀπόψεως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκολουθητέαν κατὰ τὴν συνεδρίασιν διαδικασίαν. Ὁ μέγας δομέστικος διεμαρτυρήθη πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν, διότι αὕτη δὲν ἐπενέβη καὶ δὲν ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν τάξιν τὸν Χούμνον, ὡς ὄφειλε νὰ εἶχε πράξει κατὰ τὴν γνώμην του⁴. Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως, μὴ ἀποσιωπούσης πράξιν μειωτικὴν τοῦ γοήτρου τοῦ Καντακουζηνοῦ, προβάλλει εὐθέως καὶ ἐναργῶς ἡ προέχουσα θέσις τῆς αὐτοκρατείας⁵, τῆς ὁποίας ἡ παρουσία εἰς συνεδρίασιν τῆς συγκλήτου μόνον ἐξ ἐπισήμου ιδιότητος δικαιολογεῖται.

1. Καντακουζηνός, Β΄, σελ. 30, 58, 64, 76, 87, 180, 183, 184, 188, 189, 190, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 208, 209, 210, 211, 215, 219, 221, 222, 223, 224, 290, 300, 305, 307, 308, 309, 312, 315, 321, 324, 337, 372, 395, 397, 406, 411, 412, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 468, 470, 472, 473, 478, 483, 484, 486, 491, 494, 496, 497, 498, 505, 512, 522, 525, 539, 540, 544, 552, 554, 560, 563, 572, 583, 584, 585, 591, 593, 599, 601, 602, 603, 604, 607, 614.

2. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β΄, σελ. 595, 599, 611, 614, 643, 644, 674, 702, 711, 735, 736, 739, 741, 742, 748, 753, 756, 760, 761, 762, 764, 767, 769, 773, 775, 776, 777, 779, 780, 781, 782, 783.

3. Ὁ Σισμάν ἦτο υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Γ΄ Βουλγαρίας καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως Σερβίας Στεφάνου, κατέφυγε δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1341.

4. Καντακουζηνός, Β΄, σελ. 20 - 26.

5. Οὕτω Καντακουζηνός, Β΄, σελ. 20· *ἔδει δὲ τὴν σύγκλητον συναλθοῦσαν βουλευσασθαι ἅμα βασιλίδι* . . . , σελ. 21 *οἰόμενος δὲ* (sc. ὁ Καντακουζηνός) *τὴν βασιλίδα ἢ τὸν*

Ἡ Ἄννα ἐμφανίζεται ἀρμοδία διὰ τὴν ἀπονομὴν ἀξιωματῶν¹, προνόμιον ἀνήκον εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Ἰωάννου Ε' φέρεται ἀποφασισθεῖσα ὑπὸ τῆς βασιλίδος καὶ τῆς συγκλήτου².

Μεταξὺ τῶν καθηκόντων τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος εἶναι καὶ ἡ προάσπισις τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἀδιατάρακτον πορείαν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Ὡς προσφυῶς γράφει πρὸς τὸν τελευταῖον βυζαντινὸν αὐτοκράτορα ὁ νομοφύλαξ καὶ διάκονος Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός ὁ βασιλεὺς... ἐστὶ δὲ βάσις καὶ ὀρθῶν δογμάτων τῆ ἐκκλησία Χριστοῦ καὶ κατὰ τοῦτο καὶ ἐκδικητὴς καὶ δεγένησσι τῆς Ἐκκλησίας καὶ καλεῖται καὶ ἐστὶν ὁ βασιλεὺς καὶ τῆς ὑγιῶς καὶ ἀφραιφνοῦς πίστεως προμάχος...³.

Ἡ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν συγκλονίσασα ἀμφοτέρως τὰς πολιτικὰς παρατάξεις ἔρις τῶν Ἰσχυαστῶν μοναχῶν πρὸς τοὺς Βασιλάμ καὶ Γρηγόριον Ἀκίνδυνον⁴ ἀπησχόλησε τὰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς εἰς

πατριάρχην (οὗτος γὰρ ἤδη προῖστατο τῆς βουλῆς) πρὸς ὀργὴν τὸν Χοῦμνον ἀπελάσειν τοῦ βουλευτηρίου ἢ λόγους ἐπιπλήξιν τῆς ἀκαίρου γλωσσαλγίας... σελ. 26· οὐθ' ἡ βασιλὶς οὐτ' αὐτὸς (sc. ὁ πατριάρχης) ἠγανακτήσατε πρὸς τὴν ἀναισχυντίαν...

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99. Ὁ τότε παρακοιμώμενος Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος λέγει πρὸς τὴν Ἄνναν: οὐ μόνον τὴν ἐμοὶ παρεσχισμένην νῦν ἀρχὴν ἀλλὰ καὶ πάσας ὕσας ἄρχοντας Ρωμαῖοι οὐ παρὰ μέγαλον δομεστίον, παρὰ σοῦ δι' χορηγεῖσθαι πάσι... (πρὸ τῆς 28 Αὐγούστου 1341, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ Χρονικοῦ Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἀνωτ., ἀρ. 34 καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, αὐτόθι, σελ. 61 - 62). Καντακουζηνός, Β', σελ. 183: τοὺς ἐν ἀπάσiais (sc. πόλεσι) δὲ ἄρχοντας συναγαγόν, οἱ παρὰ βασιλίδος ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὰς ἀρχὰς... Βλ. καὶ Καντακουζηνόν, Β', σελ. 218, 485. — Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 741: ὁ Ἰωάννης Βατάτζης τὴν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιτροπείαν χρήμασι μακροῖς ὠνησάμενος πρὸς τῆς βασιλίδος ἐκείσε πέμπεται Ἄννης... Λέγεται ἐπίσης ὅτι ἡ γυνὴ τοῦ Ἀποκαύκου, δολοφονηθέντος τὴν 11ην Ἰουλίου 1345, τὸ ἐνδόσημον πρὸς τῆς βασιλίδος Ἄννης λαβοῦσα ὠργόνωσε τὴν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων (Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 736), ἄλλος δὲ ἀνὴρ, Φακωλάτος ὀνόματι, εἶχε λάβει ἄδειαν πάλιν παρὰ τῆς Ἄννης, ὅπως διατηρῆ προσωπικὴν φρουρὰν (Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 773: ἀρχαὶ 1347). Ὁ Καντακουζηνός, Β', σελ. 144 - 145 ἀναφέρει ὅτι διὰ τὰς κατὰ τὸ ἔτος 1343 διεξαχθείσας διαπραγματεύσεις ἤρουντο πρέσβεις ἐκ βασιλίδος μὲν καὶ τῆς συγκλήτου ὁ Πεπραγωμένος καὶ ὁ Συνοδικός, παρὰ δὲ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριάρχου...

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 218.

3. Ἐξδ. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια καὶ Ηελοπονησιακά*, τόμ. Α', Ἄθῆναι 1912 - 1923, σελ. 124.

4. Περὶ τῆς ἰσχυαστικῆς ἔριδος καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως αὐτῆς πρὸς τὰ πολιτικὰ γεγονότα καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα τῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ περὶ τῶν πρωτοστατησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, λίαν διαφωτιστικὸν εἶναι τὸ ἔργον τοῦ J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Παρίσισι 1952. Χρήσιμον συμβολὴν ἀποτελεῖ καὶ ἡ μελέτη τοῦ Κ. Κόρρη, Ὁ Κόπριος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ὑάκινθος (1315 - 6) καὶ ὁ ρόλος του εἰς τὸν ἀντιταλαμικὸν ἀγῶνα, Κυπριακὰ Σπουδὰι 25 (1961), σελ. 89 - 122.

τρόπον, ὥστε ἡ Ἄννα ὡς αὐτοκράτειρα ὑπεχρεώθη ἐπανειλημμένως νὰ λάβῃ θέσιν εἰς τὰ ἀνακύψαντα προβλήματα. Ὁ πατριάρχης εἰς ἐγκύκλιόν του τονίζει πόσον πολλή καὶ μεγάλη γέγονεν ἡ φροντίς καὶ τῆ θεοστεγεῖ κροατίστῃ καὶ ἀγία μου δεσποίνῃ καὶ τῷ θεοδοσήτῳ καὶ κοσμοποθήτῳ ταύτης βλαστῷ τῷ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ μου αὐτοκράτορι ὡς καὶ σεπτὰ τούτου χάριω ἀπολυθῆναι προστάγματα τῆς ἀγίας βασιλείας αὐτῶν...¹.

Οἱ διαφωνοῦντες ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ἀντίπαλοι (Γρηγόριος Παλαμᾶς κυρίως καὶ Γρηγόριος Ἀκινδυνος) καὶ οἱ ἱεράρχαι ἀπευθύνουν πρὸς τὴν Ἄνναν ὑπομνήματα, ζητοῦντες καὶ τὴν λῆψιν μέτρων κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων. Κατὰ τὸ ἔτος 1346 ἀρχόμενον, ὁ πατριάρχης ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Ἄνναν ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα² τοῦ Τόμου τοῦ συνταχθέντος τῷ 1341³.

Τὸ ἀντιπαλαμικὸν τοῦτο ἔγγραφο ἀντέκρουσεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς δι' ὑπομνήματος⁴ ἀπευθυνθέντος πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν (1346), τὴν ὁποίαν δι' ἄλλης ἐπιστολῆς (1346)⁵ συγχαίρει διὰ τὴν ἔναντι τοῦ Ἀκινδύνου στάσιν της. Οἱ ζητοῦντες τὴν παραπομπὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' εἰς δίκην ἐπὶ παραβάσει τῶν κανόνων καὶ τῶν δογμάτων ἀρχιερεῖς, οἵτινες εἶχον τεθῆ ὑπ' ἐκείνου εἰς ἀργίαν, ἀπηύθυναν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἄνναν⁶, ἥτις πράγματι καὶ συνεκάλεσε τὴν σύνοδον τῆς 2ας Φεβρουαρίου 1347. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθωνῖται μοναχοὶ παρενέβησαν ὑπὲρ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπευθυνθέντες πάλιν πρὸς τὴν Ἄνναν⁷.

1. Πατριαρχικὸς λόγος δι' οὗ ἀποκηρύττει τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς αὐτοῦ σπουδαστὰς καὶ ὁμόφρονας ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας, P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894 (μετὰ τὸν Νοέμβριον 1344). Πρβλ. ὡσαύτως πατριαρχικὸν ἔγγραφο πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἄθω, ἐνθα λέγεται, *δέον ἐκρίθη καὶ τῆ κρατίστῃ καὶ ἀγία μου δεσποίνῃ... κρατηθῆναι τοῦτον* (sc. τὸν Βαρλαάμ· Νοέμβριος 1344), ἐν MM, τόμ. Α', σελ. 241.

2. Ἐγκώμιον Παλαμᾶ ὑπὸ πατριάρχου Φιλοθέου, P.G., τόμ. 151, στ. 612.

3. Τὴν 10ην Ἰουνίου 1341, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ἔλαβε χώραν σύνοδος καταδικάσασα τὰς δοξασίας τοῦ Βαρλαάμ. Τὸν Αὐγούστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνεκροτήθη νέα σύνοδος καὶ ἀκολούθως ἐξεδόθη τὸν Αὐγούστον 1341 ὁ Τόμος τῆς συνόδου, εὐνοῶν τὸν Παλαμᾶν. Ἀμφοτέρων τῶν συνόδων γίνεται μνεῖα εἰς Τόμον τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ', ἀναγόμενον εἰς τὸ ἔτος 1345 (P.G., τόμ. 150, στ. 900 - 903), ἐνῶ εἰς τὸν ἐκδοθέντα τῷ 1347 μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Κατακουζηνοῦ τόμον, ἡ σύνοδος τοῦ Αὐγούστου 1341 ἀποσιωπᾶται. Βλ. τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ Τόμου ὑπὸ J. Meyendorff, *Le tome synodal de 1347*, Zbornik Radova, Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου Βελιγραδίου 8, 1 (1963), σελ. 209 - 227.

4. Βλ. J. Meyendorff, *Introduction*, σελ. 374 - 375 τὸ κείμενον, ἀνέκδοτον.

5. Ἡ ἐπιστολὴ πρκατίθεται εἰς τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως (Βόννης) τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦ, Β', σελ. 1282 - 1283 = P.G., τόμ. 148, στ. 1010 - 1012.

6. Ἡ ἀναφορὰ P.G., τόμ. 151, στ. 767 - 770, Καντακουζηνός, Β', σελ. 603 - 604.

7. Δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Παλαμᾶ πρὸς Μακάριον ἐκ τοῦ Cod. Coisl. 99, f. 178^v, παρὰ J. Meyendorff, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 115, σημ. 91.

Πλὴν τῆς εἰς τὴν βασιλίδα ἀναγνωριζομένης ἀρμοδιότητος, ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ χρησιμοποιουμένη ὁρολογία κατὰ τὰς προσφωνήσεις, ἀντιστοιχοῦσα ἀπολύτως πρὸς τὴν ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος χρησιμοποιουμένην. Ἀποκαλεῖται ἀγία, κρατίστη καὶ δέσποινα¹, ἀκριβῶς ὡς ὁ βασιλεύων αὐτοκράτωρ ἀντιστοίχως.

Ἡ Ἄννα ἐπενέβη παρὰ τῷ πατριάρχῃ ἀξιόσασα τὴν ματαίωσιν τῆς εἰς διάκονον χειροτονίας τοῦ Ἀκινδύνου², παλαιοῦ μαθητοῦ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἀναζητοῦντος μέσσην ὁδὸν εἰς τὴν ἔριν Ἑσυχαστῶν καὶ ὀπαδῶν τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ. Ὁ πατριάρχης, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν σύστασιν, προέβη εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀκινδύνου (1344 ;)³, ἀλλ' ἡ Ἄννα χρῆται καὶ αὕτη λυσιτελῶς καὶ δικαίως τῇ ἐξουσίᾳ καὶ τὸν ἐν ἱερατεία γενόμενον Ἀκινδύνον ἐξωθεῖ τῆς ἱερέως Ἐκκλησίας...⁴.

Ἀκολουθοῦσα παλαιὰν παράδωσιν τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων παρισταμένων εἰς συνεδριάσεις ἐκκλησιαστικῶν συνόδων, ἡ αὐτοκρατεία παρέστη αὐτοπροσώπως⁵ εἰς τὴν σύνοδον, ἣν συνεκάλεσε τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1347, ἵνα ἐπιληφθῇ τῆς ἐξετάσεως τῶν δογματικῶν πεποιθήσεων τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ'⁶. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, ἡ σύγκρουσις

1. Βλ. εἰδικώτερον περὶ τῆς ὁρολογίας κατωτέρω, σελ. 104.

2. Τὸ ἐπεισόδιον γνωρίζομεν ἐκ τοῦ συνοδικοῦ τόμου τοῦ 1347, ἀποδίδοντος, ὡς γνωστὸν, τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῶν Καντακουζηνῶν (Meyendorff, *Le tome synodal*, σελ. 209 κέ. καὶ εἰδικώτερον, σελ. 216, § 8) καὶ ἐξ ἐπιστολῶν προσωπικότητων τῆς παλαμικῆς παρατάξεως. Βλ. ἀποσπάσματα ἀνεκδότων ἐπιστολῶν παρὰ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 113, σημ. 80 τοῦ Ἰωσήφ Καλοθέτου πρὸς τὸν Σάββαν καὶ σημ. 84 τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς Μακάριον. Ὁσαύτως ἐγκώμιον Παλαμᾶ ὑπὸ πατριάρχου Φιλοθέου, P.G., τόμ. 151, στ. 605. Εἰδικῶς περὶ τῆς διαφωνίας τῆς αὐτοκρατείας καὶ τοῦ πατριάρχου διὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀκινδύνου, Meyendorff, *αὐτόθι*, σελ. 112 κέ., 115 κ.έ.

3. Τὴν χρονολόγησιν τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀκινδύνου τῷ 1344 ὑποστηρίζει ὁ Meyendorff, *αὐτόθι*, σελ. 113, σημ. 80 καὶ τῷ 1346 ὁ M. Jugie ἐν *Dictionnaire de Théologie Catholique*, τόμ. 11, 2 (1932), στ. 1787.

4. Συνοδικὸς τόμος 1347 παρὰ Meyendorff, *Le tome synodal*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 216, § 8 καὶ ἐγκώμιον Παλαμᾶ ὑπὸ Φιλοθέου, P.G., τόμ. 151, στ. 605, Πρὸσταγμα τοῦ Ἰωάννου Σ' παρὰ Zachariae, *JGR*, τόμ. Γ', coll. V, ἀρ. 49, σελ. 699 (Dolger, *Regesten*, ἀρ. 2917 Μάρτιος 1347).

5. Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες περὶ συμμετοχῆς τῆς Ἄννης εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Αὐγούστου 1341. Πάντα τὰ συναφῆ κείμενα ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ'. Πλείονα κατωτέρω, σελ. 122 κέ.

6. Συνοδικὸς τόμος 1347, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 217, § 9 κέ.: *Συγκαλεῖ τοίνυν ἡμῶς (ὁμιλοῦν οἱ μητροπολίται) ἐν τῷ θεοφρονήτῳ παλατίῳ ὀλόκληρον ὄντας σύνοδον, πρὸς δὲ καὶ τὸν τοῦ ἁγίου ὄρους σεβασμιώτατον πρῶτον... καὶ προκαθίσασα μετὰ τοῦ ἱερασιωτάτου υἱοῦ αὐτῆς τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν ἀθρόεντου καὶ βασιλέως κροῦθ' Ἰωάννου... Ὁ Καντακουζηνός, Β', σελ. 604 δηλοῖ ὅτι ἡ σύνοδος συνεκλήθη κελευοῦσης βασιλίδος καὶ προκαθη-*

τῆς Ἄννης πρὸς τὸν ἀρχιερέα ἀνεφύη κατόπιν τῶν πατριαρχικῶν ὑποδείξεων, ὅπως ἐπέλθῃ συνεννόησις μετὰ τὸν Καντακουζηνόν (1346) ¹. Ὅπως δὲ ποτε, διὰ τὸ νὰ ἀνεύρωμεν παράδειγμα συγκλήσεως ἐκκλησιαστικῆς συνόδου ὑπὸ βυζαντινῆς ἡγεμονίδος καὶ αὐτοπρόσωπον παρουσίαν αὐτῆς, πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς χρόνους Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, ἥτις παρεκάθησε μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς κατὰ τὴν τελικὴν συνεδρίαν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς καὶ συνυπέγραψε τὸν ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκδοθέντα ὅρον ². Ἡ Ἄννα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἐνήργησεν ὡς οἱ κατέχοντες τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα βυζαντινοὶ ἡγεμόνες.

Εἶναι ἤδη ἐντυπωσιακὴ ἡ συρροὴ τῶν πάσης φύσεως μαρτυριῶν, λίαν ἐυγλώττων διὰ τὴν προέχουσαν θέσιν τῆς Ἄννης. Ἀλλὰ πέραν τούτων σαφῆ στοιχεῖα δεικνύουν ὅτι ἡ βασιλομήτωρ παρεκάθητο εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ὡς φορεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος καὶ δὴ ὅτι εἶχε τὸ προβάδισμα ἐναντι τοῦ υἱοῦ τῆς.

Σύντομος προσλαλιὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς στέψεως τοῦ Ἰωάννου Ε' τὴν 19ην Νοεμβρίου 1341, γνωστῆσα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ³, ἐπιβεβαιοῖ ἐπισήμως διὰ τῶν πατριαρχικῶν χειλέων τὰ ἀνωτέρω. Ἡ προσφώνησις ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Ἄνναν καὶ μόνον περὶ τὸ τέλος γίνεται βραχὺς λόγος περὶ τοῦ μικροῦ ἡγεμόνος, δεχομένου τὴν πατριαρχικὴν εὐλογίαν. Ὁ πατριάρχης λέγει: *Γένοιτό σοι παρὰ Θεοῦ πᾶν ἀγαθόν, ὃ παντ' ἀρίστη μοι καὶ θειοτάτη δέσποινα, ὅτι τὴν βασιλείαν ἐκόσμησας ἀρετῇ. . . καὶ οὕτως ἡμέροις ἄγεις τὴν ἀρχὴν καὶ ὁ βασιλεὺς στέφανος τῷ τῆς ἀρετῆς ἡρμοσμένος στεφάνω κοσμεῖν τὴν κορυφὴν* ⁴. . . ἀξιοῦσα μὴ τῷ τῆς ἀρχῆς σχήματι μᾶλλον ἢ τῷ τῆς ἀρετῆς ἀξιώματι ἀρχεῖν ἀνθρώπων. . . ⁵, τὸ διὰ σοῦ Θεοῦ παρὰ Θεοῦ εὐδαιμονία διοικεῖσθαι καὶ σῶζεσθαι. . . ⁶ οὐκοῦν ἄσβεστόν σοι κατὰ παντός αἰῶνος εἶη τὸ κλέος, ὅτι μετὰ τοιαύτης ἀρετῆς βασιλεύεις ἀνθρώπων. . . ⁷.

μὲνης βασιλίδος καὶ τοῦ υἱοῦ βασιλέως τὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων ἐποιεῖτο. . . Περὶ τῆς αὐτῆς συνόδου βλ. Καντακουζηνόν, Β', σελ. 603 - 604, 606 - 607, Νικηφόρον Γρηγοράν, Β', σελ. 783, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 31 (1965), σελ. 338, ἀρ. 46 καὶ σελ. 366 - 367 σχόλια τῶν ἐκδοτῶν R. - J. Loenertz - P. Schreiner ὡς καὶ Me y e n d o r f f, *Introduction*, σελ. 119 - 120.

1. Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 760 - 762, 780.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 22 κέ.

3. Ἐξεδόθη ἐκ τοῦ Paris. Coisl. gr. 286, f. 164^v - 168^v ὑπὸ τοῦ P. I o a n n o u, *Johannes XIV. Kalekas Patriarch von Konstantinopel, unedierte Rede zur Krönung Joannes' V.*, Or. Chr. Per. 27 (1961), σελ. 38 - 45.

4. Αὐτόθι, σελ. 43₁.

5. Αὐτόθι, σελ. 43₁₇.

6. Αὐτόθι, σελ. 43₂₀.

7. Αὐτόθι, σελ. 44₂₂.

Μετά τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' παρέχεται καὶ εἰς τὴν Ἄνναν ὄρκος πίστεως, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν κατὰ πᾶσαν εἰς τὸν θρόνον ἐναλλαγὴν, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ὑστέραν περίοδον, νὰ ὑμνύουν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ κρατικοὶ λειτουργοὶ πίστιν εἰς τὸν νέον ἡγεμόνα (ἓνα ἢ πλείονας) τὸν φέροντα τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα¹. Ὁ κανὼν οὗτος ἐφηρμόσθη καὶ κατὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ὡς διαπιστοῦται ἐκ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Οὗτος ἀποκρούει τὴν κατηγορίαν τοῦ ἐπιόρκου, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι δὲν εἶχεν ὁμοίαι τοὺς πρὸς βασιλίδα... καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν ὄρκους...². Ἄλλ' ἂν ἡ Ἄννα δὲν εἶχε τὴν ἐπίσημον ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος, θὰ ἦτο ἀδιανόητος ἡ ἀξίωσις καὶ παροχὴ εἰς αὐτὴν ὄρκου πίστεως ἐκ μέρους τῶν ἀξιωματιούχων, ἐνῶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἀνηλικιότητος αὐτοκράτορος, καθ' ἃς τὴν ἀντιβασιλείαν ἤσκει ὀλιγομελὲς συμβούλιον ἐπιτρόπων, οὐδέποτε συνέβη νὰ δοθῇ πρὸς αὐτοὺς ὄρκος πίστεως παρὰ τῶν λοιπῶν κρατικῶν λειτουργῶν.

Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν Ἄνναν εἶναι γνωστὸν ὅτι αὐτὸς ὁ Καντακουζηνὸς εἶχεν ἀναλάβει πρωτοβουλίαν πρὸς παροχὴν ὄρκου πίστεως ἐκ μέρους τῶν ὑπηκόων, ὅτε τὸν χειμῶνα τοῦ 1331/32 εἶχεν ἀσθενήσει σοβαρῶς ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Γ'³. Ὁ μέγας δομέστικος, στενότατα συνδεδεμένος μὲ τὸν αὐτοκράτορα, φοβούμενος ἐπιχειρῆσαι τὸν θάνατον ἐκείνου, ὄρκους προσέταξε γενέσθαι κατὰ τὸ ἐπικρατήσαν ἐξ ἀρχῆς ἔθος ἐπὶ τῇ τοῦ βασιλέως τελευτῇ. καὶ ἐγένοντο ἐπὶ τοῖσδε. σ τ έ ρ γ ε ι ν Ἄ ν ν α ν τ ῆ ν β α σ ι λ ῖ δ α κ υ ρ ῖ α ν καὶ δεσπόζουσαν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν πίστιν αὐτῇ καθαρὰν καὶ ἄδολον τηρεῖν... περὶ ὅσθαι δὲ πάντα καὶ μεγάλῳ δομεστικῷ⁴.

¹ Ἀξία προσοχῆς εἰς ἀμφότερα τὰ χωρία ἡ ἐπιλογή τῶν λέξεων *πίστις*

1. Καντακουζηνός, Α', σελ. 395 - 396 (β). εὐθὺς κατωτέρω τὸ χωρίον) καὶ Β', σελ. 91. ὡσπερ ἔθος τελευτῶσι τοῖς βασιλεῦσι τοῖς ἀπολειπομένοις τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν πίστιν βεβαίαν παρὰ τῶν ὑπηκόων βουλόμενος ποιεῖν, ὄρκους ἐκθείς, πάντα δι' αὐτῶν ἐκέλευε τὴν πίστιν ἐμπεδοῦν. Βλ. Ν. ΣΥΝΟΡΘΟΣ, *Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, REB 9 (1951), σελ. 106 - 142 καὶ Σπ. Τρωιάνου, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν παρεχομένων ἐγγυήσεων*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 130 - 132 περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρκου εἰς τὸν βυζαντινὸν πολιτικὸν βίον.

2. Καντακουζηνός, σελ. 452 - 453.

3. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 93.

4. Καντακουζηνός, Α', σελ. 395 - 396. Εἰς τὸ αὐτὸ γεγονὸς ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον Καντακουζηνοῦ, Β', σελ. 91, μὲ τὸ ἴδιον ὡσαύτως περιεχόμενον. Συντομωτέρῃ ἢ παρὰ Νικηφόρου Γρηγοροῦ, Α', σελ. 439 - 440 διατύπωσις περιέχει τὴν καιρίαν φράσιν: ὁμοίαι πάντα Ρωμαίους, σέβας ἀποδιδόναι τῇ τε συζύγῳ δεσποίνῃ... καὶ ἅμα τῷ τεχθισομένῳ παιδί, ὅσα καὶ βασιλεῖ, εἰ ἄρρεν ἔσται... Τὴν παροχὴν ὄρκων ἀμοιβαίως ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν βασιλίδος πρὸς τὴν τοῦ πατριάρχου ἀφ' ἑτέρου μαρτυρεῖ ὁ Νικηφόρος Γρηγοροῦς, Β', σελ. 595₁₁. Βλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγοροῦν, Β', σελ. 611₂.

καὶ εὐπειθεία ἐκφράζουσα διάφορον οὐ μόνον ἠθικὴν ἀλλὰ καὶ νομικὴν σχέσιν. Οἱ ὑπήκοοι ὀφείλουσιν εἰς μὲν τὴν Ἄνναν λαμβάνουσιν τὴν θέσιν αὐτοκράτορος πίστιν, εἰς δὲ τὸν Καντακουζηνὸν ἀναλαμβάνοντα τὴν φροντίδα τῶν κοινῶν εὐπειθείαν. Δι' ὃ τὸν ὄρον πίστιν χρησιμοποιοεῖ καὶ εἰς τὴν προσωπικὴν του περίπτωσιν, ὅταν αὐτοανекηρύχθη αὐτοκράτωρ τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1341, ὅτε ὄρκων προτεθέντων, πάντες ὄμνον μεγάλῳ δομestικῶ εἶναι μόνῳ καὶ τὴν πίστιν ἄδολον αὐτῷ καὶ καθάραν τηρήσειν¹. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ χρῆσις τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς φραστικῆς διατυπώσεως πρὸς δῆλωσιν τῆς παροχῆς ὄρκου πίστεως πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ἀνταπαιτητὴν αὐτοκράτορα, καὶ τὴν Ἄνναν, δικαιολογούμενη βεβαίως μόνον εἰς ἣν περίπτωσιν ἡ Παλαιολογίνα εἶχε τὴν αὐτὴν ιδιότητα, δηλονότι τὴν αὐτοκρατορικὴν.

Τὸ εἰς δεδομένην στιγμὴν ἐπικρατοῦν πολιτικὸν καθεστῶς ἀντανακλάται κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον εἰς τὴν τιτλοφορίαν τῶν ἡγεμονευόντων, διαπιστουμένην αὐθεντικῶς εἴτε ἐξ ἐπισήμων κειμένων εἴτε ἐξ ἄλλων αὐθεντικοῦ πάλιν χαρακτῆρος μνημείων. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς ἡ τύχη μᾶς ἠννόησε καὶ διέσωσεν ἀρκετὰ τοιαῦτα στοιχεῖα.

Πρῶτον γνωρίζομεν ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς εὐφημίας καὶ τῆς μνήμης κατὰ διάφορα χρονικὰ σημεῖα τῆς περιόδου 15 Ἰουνίου 1341 - ἀρχῶν 1347. Διὰ τοῦ ὄρου εὐφημία δηλοῦται ἡ καθ' ὠρισμένον ἐπίσημον τύπον ἀναφώνησις τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος κατὰ τὰς κοσμικὰς τελετάς, διὰ δὲ τοῦ ὄρου μνήμη ἡ μνημόνευσις τούτου εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἱεροτελεστίας πάλιν συμφώνως πρὸς ἐπισήμως καθωρισμένον τύπον. Ὁ Καντακουζηνὸς ἐπανέρχεται ἐμφαντικῶς εἰς τὸ θέμα, διότι διὰ τοῦ τύπου τῆς εὐφημίας καὶ μνήμης ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν νομιμόφροναν στάσιν του ἔναντι τῆς Παλαιολογοῦ δυναστείας. Ὡς γνωστόν, ὁ μέχρι τότε μέγας δομestικός τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1341 ἀνηγόρευσε ἑαυτὸν ἐν Διδυμοτείχῳ αὐτοκράτορα². Διὰ νὰ δηλώσῃ δὲ ὅτι δὲν προβάλλεται ὡς ἀνταπαιτητῆς τοῦ θρόνου, ἀλλ' ὅτι μόνον πολιτικῶς ἀντιτίθεται πρὸς τοὺς ἐπ' ὀνόματι τοῦ μικροῦ βασιλέως χειριζομένους τὰς κρατικὰς ὑποθέσεις, ἐξηκολούθησε νὰ προτάσῃ τὴν εὐφημίαν τῶν Παλαιολόγων τῆς ἰδικῆς του καὶ τῆς συζύγου του, στεφθείσης εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναγόρευσίν του κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος.

Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἠκολούθησε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ρήξεώς του μετὰ τοὺς νομίμους κυρίους τοῦ θρόνου, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ του

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 161.

2. Τὰ τῆς ἀναδείξεως τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς αὐτοκράτορα παρακολουθοῦμεν λεπτομερῶς εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς. Βλ. εἰδικώτερον τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 191 - 195.

ἔργου καὶ ἐκ μαρτυριῶν τοῦ διαπρεποῦς πολυῖστορος Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Ἔνεκα τῆς σημασίας τοῦ πράγματος παραθέτω τὰς σχετικὰς μαρτυρίας. Μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Καντακουζηνοῦ οἱ τὰ τοιαῦτα ἄδειν εἰθισμένοι τῆς τῶν βασιλέων ἡρχον εὐφημίας· καὶ πρῶτα μὲν ἡ βασιλῆς Ἄννα εὐφημεῖτο καὶ μετ' ἐκείνην ὁ υἱὸς Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς, τρίτος δὲ ὁ Καντακουζηνὸς Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς ἅμα Εἰρήνη τῇ βασιλίδι, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ πρὸς τὰς ἱεροτελεστίας τῆν τῶν βασιλέων μνήμην ἐποιῶντο, ὁμοίως καὶ πατριάρχου Ἰωάννου¹ (26 Ὀκτωβρίου 1341). Πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Φερρών, ἀρνούμενους νὰ συμπράξουν ἐνεργῶς μετ' αὐτοῦ, ἐδήλωσεν ὁ Καντακουζηνὸς ὅτι ἤρκειτο εἰς συμβολικὴν συμπαραστάσιν, συνισταμένην, ὅτε τῆς βασιλίδος Ἄννης καὶ βασιλέως τοῦ υἱοῦ φημιζομένων, εὐφημίας καὶ αὐτὸν (sc. Καντακουζηνόν) ἅμα ἐκείνοις ἀξιοῦν καὶ μνημονεύειν ἐν τελεταῖς ταῖς ἱεραῖς². Ἀφικθεὶς εἰς Βιζύην πρῶτα μὲν ἐκέλευεν Ἄνναν τὴν βασιλίδα εὐφημεῖν καὶ μετ' ἐκείνην βασιλέα τὸν υἱόν, τρίτους δὲ μετ' ἐκείνους αὐτὸν τε καὶ Εἰρήνην βασιλίδα τὴν γυναῖκα, καὶ ἐτελεῖτο ἡ εὐφημία κατὰ τὰ κεκλευσμένα. τὸν ἴσον δὲ τρόπον καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἐποίει καὶ κατὰ τὰς ἱερὰς μυσταγωγίας ὁμοίως τὴν τῶν βασιλέων μνήμην ἐκέλευε ποιεῖσθαι³. Ἐπίσης ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐξαίρει τὴν διαλλακτικότητα τοῦ Καντακουζηνοῦ, προσάγων ὡς ἐπιχείρημα ὅτι εἶχε δώσει ἐντολὴν μεμνησθαι... πρῶτον μὲν Ἄννης τῆς βασιλίδος ἐν ταῖς ἱεραῖς ὑμνωδίαις, δευτέρον δὲ τοῦ ταύτης υἱέως καὶ τρίτον αὐτοῦ μετὰ τῆς ὁμοζύγου⁴ καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ἀπέστη τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀλλ' ὅποτεδῆποτε ἔδει νὰ μνημονεύηται αὐτὸς ὡς βασιλεὺς καὶ κεῖ προηγείσθαι τῆς βασιλίδος Ἄννης τοῦνομα καὶ πρὸς γε τοῦ ταύτης υἱέως μεθ' ἀπάσης ἐκέλευε γνώμης καὶ προαιρέσεως⁵.

Ἡ σπουδαιότης τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς νο-

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 166. Οὕτω καὶ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 611₂₀: προστάτει δ' ἀναγορεύεσθαι τελευταῖον τοῦτον (sc. Καντακουζηνόν) ὁμοῦ τῇ συζύγῳ βασιλικῶς, μετὰ γε τὴν τῆς βασιλίδος Ἄννης εὐφημίαν καὶ τοῦ ταύτης υἱοῦ βασιλέως Ἰωάννου.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 329₁₅ (ἀνοιξις 1343).

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 191 (ἔτ. 1344). Οὕτω καὶ τόμ. Β', σελ. 484: βασιλίδα γὰρ ἀεὶ καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν διὰ πάσης ἡγὸν εὐφημίας αὐτοῦ (sc. τοῦ Καντακουζηνοῦ) κελεύοντος (ἔτ. 1344).

4. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 643₂₁ - 644₁.

5. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 644₃ (ἔτ. 1342).

μικῆς θέσεως τῆς Ἄννης, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα προτάσσεται τοῦ υἱοῦ τῆς εἰς ὅλας τὰς μνημονευθείσας περιπτώσεις εἶναι πασίδηλος, διότι καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς εἶναι πρώτης τάξεως ἱστορικός, εὐρυμαθῆς καὶ ἀκριβολόγος, πολιτικῶς προσκείμενος εἰς τὸν μέγαν δομέστικον¹, καὶ ὁ Καντακουζηνός εἶναι ἄριστος γνώστης τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς του², αὐστηρὸς τηρητῆς τοῦ πρωτοκόλλου καὶ τῶν τύπων³, ὑπέρμαχος ὅλων τῶν προνομίων τῆς τάξεώς του⁴. Ποίαν δὲ σημασίαν ἔχει ἡ τήρησις τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως προβάλλει ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν χωρίων, διότι ἀμφότεροι οἱ ἱστορικοὶ διὰ τὴν ἀποδείξουν τὴν νομιμοφροσύνην τοῦ Καντακουζηνοῦ ἔναντι τῆς νομίμου Παλαιολογείου δυναστείας, ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Καντακουζηνός ἐπεφύλαξε δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του τὴν τρίτην θέσιν εἰς τὴν ἱεραρχίαν.

Οἱ αὐτοὶ πάλιν ἱστορικοὶ, εἰς ἀπόδειξιν τῆς διαλλακτικότητος τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπικαλοῦνται ἕρον περιληφθέντα εἰς χρυσόβουλλον, τὸ ὁποῖον ὁ Ἰωάννης Γ', πάντοτε ὡς ἀνταπαιτητῆς, ἐξέδοτο τῷ 1342 ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννου Ἀγγέλου Θεσσαλίας. Ὁ ἕρος οὗτος ἀφεώρα τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ Ἀγγέλου, ὅπως φημίζηται δὲ καὶ μνημονεύηται ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ τῆς Βλαχίας καὶ ἡ δέσποινα Ἄννα ἡ Παλαιολογίνα καὶ βασιλεὺς ὁ υἱὸς αὐτῆς κατὰ τὴν ἐνεργουμένην συνήθειαν ἐν τε τῷ θεοφρουρήτῳ παλατίῳ τῆς βασιλείας μου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ...⁵. Κείμενον χαρακτηριζόμενον ὑπὸ τοῦ ἐκδόντος αὐτὸ ὡς χρυσόβουλλον, συντεταγμένον ὅθεν συμφώνως πρὸς τὸ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ γραμματεία ἀκολουθούμενον πρωτόκολλον καὶ περιέχον ἀναγραφὴν πρώτου τοῦ ὀνόματος τῆς Ἄννης, ἀποδίδει τὴν ἐν τῷ κράτει ἰσχύουσαν τάξιν. Συνεπῶς, ἡ Ἄννα ἀποδεικνύεται ἔχουσα τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς⁶.

1. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 590, 591, 643 - 646.

2. Βλ., ἀντὶ ἄλλου τινός, τὴν περιγραφὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως (Καντακουζηνός, Α', σελ. 196 - 204), προφανῶς βάσει ἀθεντικοῦ πρωτοκόλλου.

3. Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Καντακουζηνός, ἀναγορευθεὶς ἐν Διδυμοτείχῳ τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1341, ἐστέφθη ἐν Ἀθριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Λαζάρου (21 Μαΐου 1346) καὶ ἐκ νέου ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὴν ἐπικράτησίν του, ἵνα μηδεμίᾳ εἴῃ πρόφασις τοῖς ὕβρισταῖς, ὡς ἄρα μὴ ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν βασιλέων ἔθος ἔσπεπτο. Καντακουζηνός, Γ', σελ. 29, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 787, 791.

4. Ὁ ἀναγνώστης δὲν ἔχει εἰ μὴ τὴν ἀνατρέξῃ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος - ἱστορικοῦ περιγραφὴν συνεδριάσεως τῆς συγκλήτου τὸ θέρος 1341. Καντακουζηνός, Β', σελ. 20 κέ. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 95.

5. Καντακουζηνός, Β', σελ. 321. Βλ. αὐτόθι καὶ σελ. 312. Τὰ ἀνωτέρω ἐπιβεβαιοῦ καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 644γ-14.

6. Τὴν αὐτὴν τάξιν μαρτυρεῖ καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Β', σελ. 273 περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως Σερβίας συναφθείσης συμφωνίας, καθ'

Τὰ ἀνωτέρω ἐπιβεβαιοῦνται ἀπολύτως ἐκ τοῦ τρόπου προσφωνήσεως τῆς Ἄννης εἰς κείμενα αὐθεντικοῦ χαρακτῆρος, ὡς εἶναι οἱ συνοδικοὶ τόμοι καὶ ἄλλα ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ πατριάρχου ἢ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Εἰς ἅπαντα προσφωνεῖται ἁγία, κρατίστη, δέσποινα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν παραδειγμάτων.

Εἰς πατριαρχικὸν ἔγγραφον τοῦ Ἰωάννου ΙΔ' λέγεται: *πολλὴ καὶ μεγάλη γέγονεν ἡ φροντίς καὶ τῆ θεοστεφεῖ καὶ ἁγία μου δεσποίνῃ καὶ τῷ θεοδοσίτῳ καὶ κοσμοποσίτῳ ταύτης βλαστῷ τῷ κρατίστῳ καὶ ἁγίῳ μου αὐτοκράτορι, ὡς καὶ σεπτὰ τούτου χάριν ἀπολυθῆναι προστάγματα τῆς ἁγίας βασιλείας αὐτῶν...*¹. Ὁ αὐτὸς πατριάρχης, γνωστοποιῶν πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἄθω τὸν Νοέμβριον 1344 τὰς περὶ τοῦ Παλαμᾶ ἀποφάσεις τῆς συνόδου, γράφει: *δέον ἐκρίθη καὶ τῆ κρατίστη καὶ ἁγία μου δεσποίνῃ...*². Οἱ εἰς ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' τεθέντες ἀρχιερεῖς ἀπηύθυνον τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὴν κρατίστην καὶ ἁγίαν ἡμῶν κυρίαν καὶ δέσποιναν κυρὰν Ἄνναν τὴν Παλαιολογίαν, προσφωνοῦντες αὐτὴν ἀκολουθῶς: *...Κρατίστη καὶ ἁγία ἡμῶν κυρία καὶ δέσποινα...*, ἔτι δὲ περαιτέρω γράφουν: *χρέος ἔχοντες... ὑπομιμνήσκειν τῇ εὐσεβεστάτῃ καὶ ἁγία βασιλεία σοῦ...* (ἔτ. 1346)³. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐπιστέλλων πρὸς τὴν θεοστεφεῖ βασιλίδα λέγει: *καὶ ἡ κρατίστη σὴ βασιλεία, δέσποινα ἡμῶν ἁγία...*⁴. Ἡ χρῆσις τοῦ ἐπιθέτου ἁγία διὰ τὴν

ἣν ὠρίσθη αὐτὸν δι' ἐράλην πολέμιον εἶναι Ἄννη τῇ βασιλίδι καὶ τῷ εὐφ' Ἰωάννη τῷ βασιλεῖ . .

1. P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894.

2. MM, τόμ. Α', σελ. 238 - 242 καὶ σελ. 241, εἰδικῶς τὸ χωρίον.

3. Ἡ ἀναφορὰ ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 767 - 770. Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 105, σημ. 5.

4. Ἡ ἐπιστολὴ παρατίθεται εἰς τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως Βόννης τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά, Β', σελ. 1282 - 1283 (= P.G., τόμ. 148, στ. 1010 - 1012). Ὁ αὐτὸς ἱεράρχης εἰς ἑτέραν ἐπιστολὴν του, παρατιθεμένην ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου ἐν τῷ Ἐγκωμίῳ του εἰς τὸν Παλαμᾶν, γράφει: *σκόπει γὰρ ὡς ἐχθροῖς ἡμῖν προσεῖχον οἱ αὐτοκράτορες...*, ἐννοῶν τὴν Ἄνναν καὶ τὸν Ἰωάννην Ε' ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 606. Εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ἑνετικῆς Γερουσίας (Senato) ἀναφέρεται πρεσβεία ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 12 Μαΐου 1343 (Fr. Thiriet, *Regestes des deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie*, τόμ. Α' (1329 - 1399), Παρίσι - Λάγη 1958, ἀρ. 155), περὶ ἧς λέγεται: *cum ambaxadore domine imperatoris Constantinopolis et ejus nati domini imperatoris* καὶ περαιτέρω: *serenissimi domini imperatores Constantinopolis, ipsa domina imperatrix et nunc ejus natus dominus imperator...*, Thieiner, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Zagreb 1870, τόμ. Β', σελ. 174, παρὰ Masleyn, BSI 27 (1966), σελ. 331. Εἰς τὴν μετὰ τῆς Γενούης συνθήκην ἀπὸ 5 Σεπτεμβρίου 1341 μνημονεύεται ἡ Ἄννα ὡς *excellentissima domina Anna in Christo Deo fidelis imperatrix et moderatrix Romeorum Paleologina* πρὸ τοῦ υἱοῦ της, ὅστις ἀναφέρεται ὡς *excellentissimus dominus Johannes Dei gratia impe-*

"Ανναν εἰς πάντα τὰ ἀνωτέρω κείμενα οὐδεμίαν καταλείπει περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτῆς ιδιότητος ἀμφιβολίαν, διότι κατ' ἀπαράβατον κανόνα τοῦ βυζαντινοῦ πρωτοκόλλου ὁ ἕρος ἄγιος ἐπιφυλάσσεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα.

Παλληγυρικὴν ἐπιβεβαιώσιν τῶν ἀνωτέρω παρέχει σύγχρονον, ἐπίσημον κείμενον, ὁ συνοδικὸς τόμος τοῦ 1347¹, ἐκδοθεὶς μετὰ τὴν 8ην Φεβρουαρίου, ὅτε διὰ κοινῆς συμφωνίας ἀπεφασίσθη ἡ συμβασιλεία τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου Σ' Καντακουζηνοῦ καὶ ἐτέθη τέλος εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ ἔγγραφο τοῦτο ὁ Ἰωάννης Ε' ἀποκαλεῖται *κράτιστος καὶ ἅγιος*² διότι εἶναι αὐτοκράτωρ, ἐνῶ ἡ Ἑλλάς, ἀπολέτασα πλέον τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος, μνημονεύεται ὡς *θεοστεγῆς βασιλῆς*³ ἢ *θεοσεβεστάτη δέσποινα*⁴, οὐχὶ ὅμως *ἀγία*⁵.

Εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως δεδομένης περιόδου συμβάλλουν, ὡς γνωστόν, τὰ εἰς αὐτὴν ἀναγόμενα αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, ὡς καὶ αἱ περὶ αὐτῶν μνεῖαι, ἐφ' ὅσον παρέχουν σαφεῆ στοιχεῖα περὶ τῶν ἐκδόντων ταῦτα. Εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ κατ' ἐπανάληψιν γίνεται λόγος περὶ βασιλικῶς ἐνσεσημασμένων ἐπιστολῶν, δι' ὧν διεβιβάσθησαν ἐπίσημοι ἐντολαί, ἀλλ' εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις δὲν διευκρινεῖται, ποῖος ὑπέγραψε τὰ ἔγγραφα εἰ μὴ μόνον τις ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συντάξεώς των. Ἡ πρώτη μνεῖα, ἀναγομένη εἰς τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1311,

rator Romanorum, πρᾶξιπομένου τοῦ *moderator* τὸ ἔγγραφο ἀνάγεται εἰς τὴν περίοδον, καθ' ἣν ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναδειχθῆ αὐτοκράτωρ. Ἀντίγραφον εἰς τὸ Archivio di Stato Γενούης, ἐκδ. G. Bertolotto, *Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'impero bizantino*, Atti della Società Ligure di Storia patria 28 (1898), appendice, Ρώμη 1902, σελ. 547₂₀ (Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2864· τὸ χωρίον αὐτόθι, τόμ. Ε', σελ. 1).

1. Παλαιὰ ἔκδοσις ἐν MM, τόμ. Α', σελ. 213 - 255 καὶ νεωτέρα ὑπὸ Meyendorff, *Le tome synodal*, σελ. 211 - 226.

2. Αὐτόθι, σελ. 218, § 11· σελ. 221, § 14.

3. Αὐτόθι, σελ. 215, § 6· σελ. 218, § 11.

4. Αὐτόθι, σελ. 216, § 6· σελ. 216, § 8· σελ. 217, § 9.

5. Ἡ αὐτόθι, σελ. 217, § 10, ἀντιφατικὴ ἐκ πρώτης ὕψεως μνεῖα τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ *κραταίου καὶ ἀγίου ἡμῶν κυρίου καὶ δέσποιναν* ἔχει ἀπλῆν τὴν ἐξήγησιν. Ὁ συντάκτης τοῦ τόμου τοῦ 1347 εἶχεν ἐνταῦθα ὑπ' ὄψει τὴν ἀναφορὰν τῶν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως *σχολαζόντων μητροπολιτῶν* πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τότε (1346) αὐτοκράτειραν (τὸ ἔγγραφο ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 767 - 770), ἐν ἣ αὕτη ἀποκαλεῖται *κρατίστη καὶ ἀγία ἡμῶν κυρία καὶ δέσποινα* (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 104, τὰ σχετικὰ χωρία). Χρησιμοποιῶν ὁ συντάκτης τοῦ τόμου τοῦ 1347 τὴν ἀναφορὰν τῶν μητροπολιτῶν, παρεσύρθη ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ προσφωνήσεων τῆς Ἑλλάδος, ἀνταποκρινομένων εἰς τὸ νομικὸν καθεστῶς τοῦ χρόνου συντάξεως τῆς ἀναφορᾶς (1346) καὶ ἐπανάλαβεν αὐτὰς εἰς τὴν σχετικὴν παράγραφον τοῦ τόμου.

ἀναφέρεται εἰς τὰς προτάσεις ἀμνηστίας¹ καὶ ἀναλήψεως κρατικῶν λειτουργημάτων, αἵτινες τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ πατριάρχου² διεβιβάσθησαν πρὸς τὸν παρακκοιμώμενον Ἀλέξιον Ἀπόκαυκον³. Ἡ δευτέρα καὶ τρίτη χρονολογοῦνται τὸν Ὀκτώβριον 1341, ἔχουν δὲ κοινὸν περιεχόμενον τὴν διαταγὴν πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ὅπως τοῦ λοιποῦ παύσῃ ἀναμιγνύμενος εἰς τὰς κρατικὰς ὑποθέσεις καὶ ὅπως ἀποστείλῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διοικούμενον στρατὸν εἰς τὸ Βυζάντιον⁴. Ὁ ἱστορικὸς ἀποδίδει τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων εἰς τὸν τότε παρακκοιμώμενον Ἀλέξιον Ἀπόκαυκον.

Τὰ γράμματα... συχνὰ... τῆς βασιλίδος Ἑλένης... μακρῶν δωρεῶν καὶ ἀξιομάτων ἐπαγγελίας κομίζοντα πρὸς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην⁵ ἀνήκουν, νομίζω, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν προσωπικῶν ἐπιστολῶν καὶ οὐχὶ τῶν κρατικῶν ἐγγράφων. Ἀόριστος ὡς πρὸς τὸν ἀποστολέα τῶν βασιλικῶν γυμμάτων, δι' ὧν ἀνακοινοῦται πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν πόλεων ἢ ρῆξις Παλαιολογείου παρατάξεως καὶ Καντακουζηνοῦ, εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ τελευταίου (B', σελ. 144· ἀρχαί Ὀκτωβρίου 1341).

Μόνον τὰ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἄθω συναφῆ μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πεμφθέντα βασιλικῶς ἐνσεσημασμένα γράμματα (περίπου φθινόπωρον 1346 μέχρι 1347 ἀρχόμενον) μαρτυρεῖται ὅτι προήρχοντο ἐκ τῆς αὐτοκρατείας καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' ⁶. Σαφέστερον μάλιστα ὁ Γρηγορᾶς προσδιορίζει: ἃ τοῖς τὸν ἡσύχιον ἐν Ἄθῳ τῷ ὄρει βίον ἀσκοῦσιν ἔπεμψεν αὕτη γράμματα ξὺν γε τῷ πατριάρχῳ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ· τὰ τε οἰκεῖα ταύτης φημί καὶ ὅσα ὁ ταύτης υἱὸς Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτῆς προσταττόμενος ἔγραψεν⁷. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης μαρτυρίας βεβαιοῦται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ οὐσιαστικὴ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς Ἑλένης ἔναντι τοῦ υἱοῦ τῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ

1. Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος χορηγουμένης ἀμνηστίας, βλ. Τρωϊάνου, *Συμβολή*, σελ. 134 κέ.

2. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, B', σελ. 604_κ.

3. Περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Ἀποκαύκου ἐκ τῆς πρωτεύουσας τὴν 28ην Ἀυγούστου 1341, τῆς συναντήσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ λήγοντος τοῦ Σεπτεμβρίου 1341 καὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ παρακκοιμωμένου εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέχει ἀκριβῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα τὸ Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), ἀρ. 34 καὶ 35 καὶ σελ. 61 - 63 σχόλια τοῦ ἐκδότου.

4. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, B', σελ. 607 - 608 καὶ 609.

5. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, B', σελ. 742₅₋₈. Ἐντὸς τοῦ θέρους 1345 καὶ μετὰ τὸν φθόνον τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκαύκου, ὅστις, ὡς ἔδειξεν ὁ P. Lemerle, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident*, Παρίσι 1957, σελ. 210, ἔλαβε χώραν τὴν 11ην Ἰουλίου καὶ οὐχὶ 11ην Ἰουνίου 1345, ὡς παραδίδει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, B', σελ. 731₁₈.

6. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, B', σελ. 768₈₋₉ (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2910).

7. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, B', σελ. 780₁₄₋₁₈ (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2910). Βλ. καὶ ὁμιλίαν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' Καλέκα, P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894. Ὁ O. J. Meyendorff, *Introduction*, σελ. 111, σημ. 73 λέγει ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πρόσταγμα ἦτο, φαίνεται, τὸ μόνον ἀντιπαλαμικόν, τὸ ὁποῖον ποτε ὑπέγραψεν ἡ Ἄννα.

ιδίῳ ὀνόματι ἐκδοσις ἐπισήμων ἐγγράφων. Μνεία προσταγμάτων τῆς ἁγίας βασιλείας αὐτῶν, ἦτοι τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἀπαντᾷ εἰς πατριαρχικὸν ἐγγραφοῦν¹. Ὁ μεταγενέστερος Δούκας μὲ τὴν χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ἀπλοϊκότητα γράφει² ὅτι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ μετὰ τὴν φυγὴν του ἐκ τῆς βασιλευούσης τὸ θέρος 1341 τῇ δεσποίνῃ συμβουλευόνται: «Γεννηθίτω» λέγοντες «πρόσταγμα παρὰ τῆς σῆς βασιλείας πρὸς τὸν δομέστικον...».

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδὲν ἐγγραφοῦν διεσώθη φέρον τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἄννης ἢ ἀμφοτέρων τῶν συμβασιλέων, ἐνῶ ἐκ τῆς περιόδου τῆς συμβασιλείας αὐτῶν σώζονται ἐγγραφα τοῦ Ἰωάννου ἐν πρωτοτύπῳ³, φέροντα τὴν αὐτοκρατορικὴν ὑπογραφὴν ἀρχικῶς διὰ χειρὸς τοῦ Ἰωάννου Ραούλ⁴, πρωτοσεβαστοῦ, εἶτα μεγάλου λογοθέτου, βραδύτερον δὲ ιδιόχειρον τοῦ Ἰωάννου Ε'. Ὁ Fr. Dölger, βαθὺς γνώστης τῆς βυζαντινῆς διπλωματικῆς, παρατηρεῖ ὅτι, ἔνεκα τῆς ἀδεξιότητος τοῦ μικροῦ ἡγεμόνος νὰ ὑπογράψῃ⁵ κατὰ τὸν εἰθισμένον περίτεχνον τρόπον τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὀρίμου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, «die ohrysbulloi Logoi der Zeit von 1341 - 1347 (andere kaiserliche Urkunden aus diesem Zeitraum haben wir nicht) mit einem διὰ... des Johannes Raul gegengezeichnet sind - also eine Art Kontrolle und Garantie der Echtheit und Gültigkeit der kaiserlichen Unterschrift aus jenen Jahren der Unmündigkeit Johannes V. Palaiologos»⁶.

1. P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894· βλ. ἀνωτέρω, σελ. 104.

2. Δούκας, σελ. 20 (ἔκδ. Βόννης = σελ. 43 ἔκδ. Grecu).

3. Κατάλογον τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων σωζομένων ἢ ἀπλῶς μνημονευομένων ἐκ τῆς περιόδου 15 Ἰουνίου 1341 - 8 Φεβρουαρίου 1347, βλ. παρὰ Dölger, *Regesten* ἀρ. 2864 - 2915.

4. Βλ. τοὺς ἀριθμοὺς Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2883 (Νοέμβριος 1342), ἀρ. 2887 (Μάρτιος 1343), ἀρ. 2889 (Μάιος 1343), ἀρ. 2899 (Ὀκτώβριος 1344), ἀρ. 2900, (Νοέμβριος 1344).

5. Ὁ Fr. Dölger ἀποφαίνεται ὅτι ὁ χρυσόβουλλος λόγος ἀπὸ Ἰανουαρίου 1342 (— Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2872a) ὑπὲρ τῆς μονῆς Ζωγράφου, ἐκδοθεὶς ὑπὸ W. Regēl-E. Kurtz-B. Korablen, *Actes de Zographou*, Πετροῦπολις 1907, V.Vr., Παράρτημα, τόμ. 13, ἀρ. XXXI B, ὑπὸ τὴν Β μορφήν του, τὴν μόνην γνησίαν ἐκ τῶν πέντε καταλειφθεισῶν, φέρει ιδιόχειρον ἀδεξίαν ὑπογραφὴν τοῦ Ἰωάννου Ε'. Fr. Dölger, *Die Mühle von Chandax. Untersuchung über vier unechte Kaiserurkunden*, ἐν τοῦ αὐτοῦ, *Byzantinische Diplomatie*, Ettal [1956], σελ. 190 - 194 καὶ *Regesten*, τεύχ. Ε' (1965), σελ. VI. Τὸ ἐπόμενον ἐγγραφοῦν μὲ ιδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ Ἰωάννου Ε' εἶναι, πάντοτε κατὰ τὸν Fr. Dölger, *Regesten*, αὐτόθι, σελ. VI, τὸ ὑπὲρ τῆς μοναχῆς Ξένης Σουλτανίνας, χήρας τοῦ Ἀλεξίου Σουλτάνου Παλαιολόγου, ἀπὸ Αὐγούστου 1344, ἐκδοθὲν ὑπὸ W. Regēl, *Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρειῷ Ἄθω... μονῆς τοῦ Βατοπεδίου*, Πετροῦπολις 1898, ἀρ. 5, σελ. 20 - 21, Ἄρκαδίου Βατοπεδίου, Ἁγιορειτικὰ ἀνάλεκτα τοῦ Ἀρχιεπίσκοπου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 3 (1919), σελ. 217 - 218 (— Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2896).

6. Dölger, *Regesten*, τεύχ. Ε' (1965), σελ. VI καὶ VII.

Ἐξ ὅσων ἀντελήφθην, ὁ ἐπιφανής ἐρευνητής δέχεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Ραούλ ἐβεβαίωσεν τὴν γνησιότητα («gegengezeichnet», «beglaubigte») τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑπογραφῆς, ὅποτε ὅμως αὐτομάτως προβάλλει τὸ ἐρώτημα, τίς ἐχάρασεν αὐτήν, τοσούτω μᾶλλον ὅσῳ ὀλίγον προηγουμένως γράφει ὅτι «der Kaiser unter besonderen Umständen die Befugnis mit dem Menologem (nicht mit der Namens-Unterschrift¹ der Chrysobulloi Logoi) zeitweise an einen hohen Beamten seines Hofes übertragen konnte...»². Τὸ κατ' ἐμέ, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ σημείωσις διὰ χειρὸς τοῦ πρωτοβεστιάριου — εἰς ἄλλα ἔγγραφα μνημονεύεται ἄλλο ἀξίωμα Ἰωάννου Ραούλ δηλοῖ ὅτι τὴν ὑπογραφὴν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὰ οὕτως ἐνσσημασμένα αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα ἔγραψε δι' ἐρυθρᾶς μελάνης προσωπικῶς ὁ Ἰωάννης Ραούλ. Εἰς αὐτὸν ἐπίσης ἀνήκει καὶ τὸ σταθερὸν ἐρυθρὸν μηνολόγημα (μηνὶ ἀπριλλίῳ) ἰνδ. ι' γ'), εἰς τὸ ἔγγραφο τῆς ἀπὸ 25 Μαρτίου 1342 συνθήκης μετὰ τῆς Βενετίας³, ὡς τελευταίως ἐδέχθη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Fr. Dölger⁴, ἀναιρέσας παλαιότεραν, ἀντίθετον γνώμην του⁵. Πλὴν τῆς σημασίας τοῦ ὄρου διὰ δηλοῦντος τὸ ὄργανον, τὸ μέσον ἢ τὸ πρόσωπον διὰ τοῦ ὁποίου τελειοῦται, ἐπιτυγχάνεται τι, ὑπάρχει καὶ ἄλλο προηγουμένον εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν γραμματεῖαν, ἐπιβεβαιούσιν ἀπολύτως τὴν ἄποψίν μου. Ἡ ὑπογραφή τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων τοῦ Ἰωάννου Δ', ἀνελθόντος εἰς μικρὰν ἡλικίαν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον καὶ μὴ δυναμένῳ ὡς ἐκ τούτου χεῖρα κινεῖν καὶ ὑποσημαίνεισθαι, ἀνετέθη, τῇ προτάσει τοῦ ἐπιτρόπου του Γεωργίου Μουζάλωνος, εἰς τὸν λογοθέτην τῶν ἀγγελῶν⁶.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνον ὅτι δὲν διεσώθησαν ἔγγραφα φέροντα τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἄννης — ὅπερ βεβαίως δὲν προδικάζει ὅτι καὶ δὲν ἐξεδόθησαν, τὸν ἀντίον γνωρίζομεν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα ἀπηύθυνεν ἴδιον ἔγγρα-

1. Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν εὐσταθεῖ, τοῦλάχιστον διὰ τὰς περιπτώσεις ἀνγλίκου αὐτοκράτορος, διότι ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 54 σαφῶς βεβαιῶ ὅτι τὰς δι' ἐρυθρῶν βασιλικὰς ὑποσημαίνσεις, ἐπεὶ οὐκ ἦν τὸν νέον βασιλῆα χεῖρα κινεῖν καὶ ὑποσημαίνεισθαι, τῷ δηλωθέντι λογοθέτῃ τῶν ἀγγελῶν ποιεῖν ἐνεδίδοσαν διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀνγλίκου Ἰωάννου Δ' καὶ προφανῶς περιλαμβάνει τὰς πάσης φύσεως ὑπογραφὰς καὶ οὐχὶ εἰδικῶς τὴν διὰ μηνολογήματος καὶ μόνον.

2. Dölger, *Regesten*, τεύχ. Ε' (1965), σελ. VII.

3. Τὸ πρωτότυπον τῆς συνθήκης εἰς τὸ Archivio di Stato Βενετίας. Μερικὴ ἐκδόσις ἐν MM, τόμ. Γ', σελ. 111 - 114· τὸ τέλος τοῦ λειμένου μετὰ τοῦ μηνολογήματος παρὰ Fr. Dölger, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, Μόναχον 1931, ἀρ. 16 - Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2876.

4. Dölger, *Regesten*, τεύχ. Ε' (1965), σελ. VII.

5. Fr. Dölger, *Facsimiles*, ἀρ. 16 καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Zur Unterfertigung byzantinischer Chrysobulloi Logoi*, Sitzungsberichte (der) Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos. - hist. Kl., Jh. 1961, Heft 10.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 54. Βλ. τὴν ὑποσημείωσιν ἀρ. 1 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 90.

φρον πρὸς τοὺς Ἀθωνίτας μοναχοὺς ¹ — δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῆ τὸ συμπέ-
ρασμα ὅτι αὕτη ἤσκει τὴν ἀντιβασιλείαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ τῆς καὶ οὐχὶ ἰδίῳ
ὀνόματι τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν ². Ἀπλουστέραν ἐξήγησιν εὐρίσκω ὅτι ἡ
Ἄννα, ἀλλοδαπὴ οὔσα καὶ μὴ εἰθισμένη εἰς τὸν βυζαντινὸν τρόπον γραφῆς, τὸν
περίτεχνον καὶ δυσχερῆ τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑπογραφῆς, περιορίζετο νὰ ἐκδίδῃ
καὶ ὑπογράφῃ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα καὶ τρόπον τινὰ προσωπικοῦ χαρακτῆρος,
ἐνῶ τὰ λοιπὰ κρατικὰ ἔγγραφα ἐξεδίδοντο ὑπὸ τοῦ συναυτοκράτορος υἱοῦ
τῆς, ὑπογραφόμενα ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ τοῦ πρωτοβεσπιαρίου Ἰωάννου Ραούλ,
βραδύτερον δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ε' ἰδιοχείρως, ὅταν οὗτος κατέστη καὶ φυσικῶς
ἰκανὸς καὶ ἐπαρκῶς ἤσκήθη νὰ χαράσῃ εὐπρεπῶς καὶ ἀνδρικῶς τὴν
ὑπογραφὴν του.

Τὸ προβάδισμα τῆς Ἄννης ἔναντι τοῦ υἱοῦ τῆς κατὰ τὴν βασιλείαν του
ὡς ἀνηλίκου ἀντικατοπτρίζουν ἐν τῇ χαρακτηριστικῇ ἀπλότητι καὶ ἀφελείᾳ
τῶν ἐγγραφαὶ εἰς Βραχέα Χρονικὰ ἢ ἄλλαι ἐνθυμήσεις, τὸ πλεῖστον σύγχρονοι
τῶν γεγονότων. Οὕτως εἰς Βραχὺ Χρονικὸν ἀναγιγνώσκεται : ἐν ἔτει 1346
(= 1346) ἐπὶ τῆς βασιλείας κυραῖς Ἄννης τῆς Παλαιολογίνης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς
καὶ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου... ³. Βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα περὶ τῆς
Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου ἀναφέρει ὅτι τὸ παρὸν ὅλον βιβλίον... συν-
ετέθη... ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς εὐσεβεστάτης καὶ φιλοχρίστου δεσποίνης ἡμῶν
καὶ αὐτοκρατορίσεως κυραῖς Ἄννης τῆς Παλαιολογίνης καὶ τοῦ ἐρασιμωτάτου
ταύτης υἱοῦ εὐσεβεστάτου καὶ φιλοχρίστου βασιλέως ἡμῶν καὶ αὐτοκράτορος
κυραοῦ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου... (ἔτ. 1345) ⁴.

Εἰς ἑτέραν βιβλιογραφικὴν ἔνδειξιν, εἰς τὸ ἔτος 1351 ἀναγομένην, ὁ
γραφεὺς φανατικὸς, ὡς φαίνεται, ὀπαδὸς τῆς Παλαιολογεῖου δυναστείας, δὲν

1. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 768^b-9, 780¹¹⁻¹⁸ (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2910)· βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 106.

2. Fr. Dölger, *Regesten*, τεύχ. Ε' (1965), σελ. V. Ὁ Dölger, ὀρμώμενος ἐκ τῆς θεωρίας του ὅτι ἡτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ βυζαντινοῦ πολιτειακοῦ δικαίου ἡ ταυτόχρονος ὑπαρξίς δύο νομίμων αὐτοκρατόρων, εὐρισκόμενος δὲ εἰς ἀδυναμίαν νὰ εὐρῆ ἰκανοποιητικὴν ἐξήγησιν εἰς τὰς ἐκ τῆς θεωρίας του γεννωμένας ἀντιφάσεις ἐν σχέσει μὲ τὰς πληροφορίας τῶν πηγῶν καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, εὐρέθη εἰς δύσκολον θέσιν μὲ τὴν περίπτωσιν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' (π.χ. ἡ τιμητικὴ θέσις εἰς τὰ νομίματα κατέχεται ὑπὸ τῆς Ἄννης, ἡ ὁποία ὡσαύτως προηγεῖται τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς κατὰ τὴν εὐφημίαν καὶ μνήμην τῶν βασιλέων) καὶ ἄλλοτε μὲν ἀναγνωρίζει αὐτοκρατορικὴν ἰδιότητα εἰς τὴν Ἄνναν, ἄλλοτε πάλιν ἰσχυρίζεται ὅτι αὕτη ἤσκει τὴν ἀντιβασιλείαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ τῆς. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 94.

3. *Βραχέα Χρονικά*, ἔκδ. Σ π. Λάμπρου, ἀρ. 52, σελ. 88· πρὸ βλ. καὶ τὴν ἐγγραφὴν Cod. Mosq. gr. 426, ἔκδ. Loenertz, ἐν *Or. Chr. Per.* 30 (1964), σελ. 41, ἀρ. 32.

4. Ἐκδ. J. Verpeaux, *Un témoin de choix des œuvres de Constantin Harmenopoulos : Le Vaticanus Ottobonianus gr. 110*, REB 21 (1963), σελ. 224, στήμ. 2.

ἤρκεσθη εἰς τὴν μνείαν τῶν αὐτοκρατόρων Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου Σ' καὶ τῶν συζύγων ἀμφοτέρων, ἀλλὰ προέταξε ὕλων τῶν ἀνωτέρω τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἄννης, ὁμιλῶν περὶ βασιλείας τῆς¹, ἀναμιμνησκόμενος προφανῶς τῆς περιόδου, καθ' ἣν ἡ Ἄννα ἦτο αὐτοκράτωρ, ἀκριβῶς ὡς πολλάκις καὶ σήμερον ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς τὸ περιβάλλον διατελέσαντος ὑπουργοῦ φέρ' εἰπεῖν, ἐξακολουθοῦν καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ὑπουργίας του νὰ τὸν προσφωνοῦν «Κύριε Ὑπουργέ».

Ὅτι ἡ Ἄννα διετήρησε τὴν θέσιν αὐτοκράτορος καὶ τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς μέχρι τέλους τοῦ ἐμφυλίου πολέμου διαπιστοῦται κατὰ τρόπον ἀναμφίλεκτον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐ μόνον διεξήγαγε τὰς διαπραγματεύσεις — ἀπὸ 2 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 — μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ² ἀλλὰ πρὸ πάντων ὅτι τὴν κατάρτισθεῖσαν συμφωνίαν ἠγγυήθη ἐνόρκως καὶ ἡ Ἄννα, προτασσομένης τῆς μνείας τοῦ ἰδικοῦ τῆς ὀνόματος, ἐπομένης δὲ ἐκείνου τοῦ Ἰωάννου Ε'³.

Τὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν συναχθέντα καὶ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα συμπεράσματα ἐπιβεβαιοῦν ἰκανὸς ἀριθμὸς νομισμάτων, ἀποδιδόντων κατὰ τὸν πλέον ἐπίσημον τρόπον τὴν μεταξὺ τῶν εἰκονιζομένων κοσμικῶν προσώπων ὑπάρχουσαν νομικὴν σχέσιν. Τὰ πλεῖστα τούτων προέρχονται, ὡς λέγεται, ἐκ νήσου τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ ἐξεδόθησαν εἰς μνημειώδη ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ T. Bertelè⁴. Διὰ τὸ θέμα ἐνδιαφέρουν αἱ ομάδες II, III καὶ IV.

Εἰς τὴν δευτέραν ομάδα ἀνήκουν τὰ ὑπ' ἀρ. 6 - 25 (ἀργυρᾶ) τῆς συλλογῆς Bertelè, τὸ ἐξ ἡλέκτρου νόμισμα παρὰ Wroth, πίν. LXXV 3⁵, ἀκριβέ-

1. Ἐτελειώθη τὸ παρὸν συναξάριον διὰ χειρὸς Γρηγορίου μοναχοῦ τοῦ ἀκράτου ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς εὐσεβεστάτης καὶ φιλοχρίστου δεσποίνης ἡμῶν Ἄννης τῆς Παλαιολογίνας... Ἀρχιμ. Αἰμιλιανοῦ Τσακοπούλου, *Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ὁρθοδοξία 29 (1954), σελ. 481.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 611 κέ. Μόνον τὴν τελευταίαν στιγμὴν, ἐπειδὴ εἰσέτι ἀμφεταλαντεύετο ἡ Ἄννα, ὁ νεκρὸς Ἰωάννης δραμῶν πρὸς τὴν μητέρα... ἐδέετο πρὸς βασιλέα (sc. Καντακουζηνόν) τάχιστα προσβείαν πίμπειν καὶ τίθεσθαι συμβάσεις περὶ τῆς εἰρήνης... Καντακουζηνός, Β', σελ. 612.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 614: ἐκέλευε τοὺς πρὸς βασιλῖδα καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν γράφειν ὄρκους... τοιοῦτοι μὲν οἱ ὄρκοι ἐγγεγένητο καὶ αὐτὸς τε ὄμνηεν ὁ βασιλεὺς (sc. Καντακουζηνός) καὶ ἡ βασιλῖς Ἄννα μετὰ βασιλέως τοῦ υἱοῦ... 8 Φεβρουαρίου 1347. Διὰ τοὺς μεταξὺ συμβασιλέων ὄρκους κατὰ τὴν κατάρτισιν συμφωνίας, ἀφορώσης τὴν συμβασιλείαν ἢ τὴν διαδοχὴν, βλ. Σπ. Τρωϊάνου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 152 - 153.

4. T. Bertelè, *Monete e sigilli di Anna di Savoia, imperatrice di Bisanzio*, Ρώμη 1937.

5. O. W. Wroth, τόμ. Β', σελ. 620, ἀρ. 24 (πίν. LXXV 3) καὶ ἀρ. 25 (πίν. LXXV 4), ἀναγνωρίζει εἰς τὴν προσθετὴν ὕψιν τὸν Ἀνδρόνικον Β' γονυπετοῦντα πρὸ τοῦ

στερον περιγραφόμενον ὑπὸ H. Longuet¹ καὶ τινα χρυσᾶ προσφάτως δημοσιευθέντα ὑπὸ T. Gerasimov². Εἰς πάντα ταῦτα εἰκονίζεται εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Γ', φέρων τὸ σύνθημα κυκλικὸν στέμμα καὶ μακρὸν ποικιλτὸν μανδύαν, γονυπετὴς πρὸ τῆς Θεομήτορος³ καὶ τείνων τὰς χεῖρας πρὸς τὴν Θεοτόκον. Δὲν φαίνεται νὰ κρατῇ σύμβολα τῆς ἐξουσίας. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἀναγινώσκεται σαφῶς τὸ ὄνομα Ἀνδρόνικος. Εἰς τινὰ ἀναγνωρίζεται ὁ τίτλος δεσπ(ότης)⁴. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἀριστερὰ (τιμητικὴ θέσις) ἡ Ἄννα ὀρθία, φέρουσα πλατὺ, χαμηλόν, ποικιλτὸν στέμμα καὶ μακρὸν ἔνδυμα, κλειστὸν εἰς τὸν τράχηλον, πεποικιλμένον διὰ μαργαριτῶν, κρατεῖ δὲ εἰς τὴν δεξιὰν σκήπτρον. Παραπλευρῶς αὐτῆς ἴσταται ὁ Ἰωάννης Ε' φέρων μακρὸν μανδύαν, ὑψηλὸν στέμμα, κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν τὴν ἀκακίαν⁵ καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν σκήπτρον⁶. Ἡ ἐπιγραφὴ κατὰ τοὺς ἐκδότας ἀναγινώσκεται : Ἄννα - Ἰω(άννης)⁷.

Χριστοῦ, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν τὴν σύζυγόν του Εἰρήνην (τιμητικὴ θέσις) καὶ τὸν υἱὸν των Μιχαὴλ Θ', ἐκφράζων συνάμα ἀμφιβολίας διὰ τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως ἐπιγραφῶν.

1. Τὸ νόμισμα τοῦτο ὀρθῶς ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ H. Longuet, *Introduction à la numismatique byzantine*, Λονδῖνον 1961, σελ. 122 (ἀρ. νομίσματος 102), ὡς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', τῆς Ἄννης τῆς Σαβοῦας καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε'.

2. T. Gerasimov, *Les hyperpères d'Anne de Savoie et de Jean V Paléologue*, *Byzantinobulgaria* 2 (1966), σελ. 329 κέ., ἀρ. 1, 4-9. Ἐξ αὐτῶν τὸ ὑπ' ἀρ. 1 ἀνήκει εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σόφιας, τὰ ὑπ' ἀρ. 4-5, 7-9 εἰς τὸ Ermitage τοῦ Leningrad καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 6 εἰς ἰδιωτικὴν συλλογὴν.

3. Εἰς τινὰ δείγματα ἀντὶ τῆς Θεοτόκου εἰκονίζεται ὁ Χριστός.

4. Τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην ὑποστηρίζει ὁ Fr. Dölger, *B.Z.* 38 (1938), σελ. 194 καὶ *Zum Kaisertum der Anna von Savoyen* (1938-1960), *Παρασπορά*, Ettal [1961], σελ. 209. Πάντως ἡ ὑπαρξίς τοῦ αὐτοῦ ἐπιγραφικοῦ κειμένου εἰς πάντα τὰ νομίσματα τοῦ ὡς ἄνω τύπου δὲν ἐξακριβοῦται, διότι καὶ ἡ περιφέρεια εἶναι εἰς πολλὰ ἐφθοαρμένη καὶ τὰ γράμματα ἐξίτηλα. Ὁ T. Bertelè, ἐνθ' ἄνωτ. δὲν σημειοῖ τίτλον ὡς ἐπίσης καὶ οἱ H. Longuet καὶ T. Gerasimov, περιοριζόμενοι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ εἰκονιζομένου. Ὁ τελευταῖος γράμματά τινὰ ἐπὶ ὀρισμένων νομισμάτων θεωρεῖ ὡς ἀρχικὰ ὀνομάτων ἰδιωτῶν, αἵτινες διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ πολυτίμου μετάλλου ἢ διὰ τῆς καταβολῆς τῆς σχετικῆς δαπάνης συνέβαλον ὀλικῶς εἰς τὴν κοπὴν τῶν ἀνωτέρω νομισμάτων. Ὅσα ἐξ αὐτῶν δὲν φέρουν ἀνάλογα ἀρχικὰ ἐκόπησαν, κατὰ τὸν αὐτὸν Gerasimov, δαπάναις τοῦ δημοσίου. T. Gerasimov, *Les hyperpères d'Anne de Savoie*, σελ. 334.

5. Περὶ τῆς ἀκακίας βλ. ἄνωτέρω, σελ. 27, σημ. 5 καὶ Γ. Καραγιαννοπούλου, *Βυζαντινὴ διπλωματικὴ Α'· Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 100.

6. Ὁ T. Bertelè, αὐτόθι, σελ. 60 εἰς τὸ νόμισμα τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, *Wroth*, τόμ. Β', σελ. 621, πίν. LXXV 4 (= Bertelè, πίν. IV, ἀρ. 25b), ἀναγνωρίζει τὴν μορφήν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὴν ἀριστερὰν (τιμητικὴν) θέσιν καὶ τῆς Ἄννης εἰς τὴν δεξιάν, βασιζόμενος εἰς τὰ εἰκονιζόμενα σύμβολα. Αὐτὰ ὅμως, δυσδιάκριτα ὡς εἶναι ἐκ τῆς φθορᾶς, δὲν νομίζω ὅτι προσφέρουν ἀδιάβλητα κριτήρια. Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐξίτηλοι.

7. Ὁ Fr. Dölger, *B.Z.* 38 (1938), σελ. 194 = *Παρασπορά*, Ettal [1961],

Τὴν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀνωτέρω νομισματικῶν ἀπεικονίσεων παρακολουθεῖ ὁ μελετητῆς εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger περιληφθὲν ἀπόσπασμα ἀνεκδότου (δακτυλογραφημένης) διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ μαθητοῦ του καὶ ἰδικοῦ μου συμφοιτητοῦ ἐν Μονάχῳ St. Maslev ¹, ὅστις λίαν κατατοπιστικῶς ἐκθέτει τὰς ὑπὸ τῶν T. Bertelè, H. Longuet, H. Goodacre, Fr. Dölger, V. Laurent προταθείσας ἐρμηνείας, ἀντικρούων ἐπιτυχῶς τὰ ἐν αὐταῖς ἀντιφατικὰ πρὸς τὰς λοιπὰς βυζαντινὰς πηγὰς καὶ τὸ πολιτειακὸν δίκαιον τῆς αὐτοκρατορίας, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταύτισιν τοῦ δεξιᾶ τῆς Ἄννης εἰκονιζομένου Ἰωάννου πρὸς τὸν Ἰωάννην Ε' ἢ τὸν Ἰωάννην Γ' καὶ καταλήγει ὀρθῶς ὅτι πρόκειται περὶ ἀναμνηστικῶν νομισμάτων με ἀπεικόνισιν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε', κοπέντων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1341 - 1347 κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πάλης τῆς νομίμου δυναστείας πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν εἰς ἔξαρσιν τοῦ δυναστικοῦ αἰσθήματος παρὰ τῷ λαῷ ². Λόγους δυναστικῆς σκοπιμότητος διὰ τὴν κοπὴν τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου προβάλλουν καὶ οἱ T. Bertelè ³, Fr. Dölger ⁴ καὶ V. Laurent ⁵. Εὐρίσκω ἄξιον προσοχῆς ὅτι οἱ συμβασιλεῖς Ἄννα καὶ Ἰωάννης Ε' εἰκονίζονται ὀρθοὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, κρατοῦν δὲ σύμβολα τῆς ἐξουσίας ἀντιθέτως πρὸς τὸν γονυπετοῦντα Ἀνδρόνικον, ἐπικαλούμενον τὴν θεῖαν συμπάραστασιν — ἐκτείνει τὰς χεῖρας πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰκονιζόμενον ἄνευ συμβόλων τῆς ἐξουσίας, προφανῶς διότι οὗτος μὴ εὐρισκόμενος πλέον ἐν ζωῇ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἐξουσίαν. Ἡ εἰς τὴν τιμητικὴν θέσιν ἀπεικόνισις τῆς Ἄννης μαρτυρεῖ τὴν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου ὑπεροχὴν τῆς ἐναντι τοῦ συμβασιλέως υἱοῦ τῆς, ἐνῶ ἡ παράστασις τοῦ Ἀνδρονίκου ἀποβλέπει εἰς τὴν ἰδεολογικὴν ἐνίσχυσιν τῆς δυναστείας, διακηρυσσομένων οὕτως ἐμφαντικῶς τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιωμάτων τῶν Παλαιολόγων ἐναντι τοῦ ἀνταπαιτητοῦ Καντακουζηνοῦ. Κατάλληλος εὐκαιρία διὰ τὴν κοπὴν τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως τὸ γεγονός τῆς ἀναγορευσεως καὶ στέψεως

σελ. 209, συμπληροῦ: Ἄννα Ἰω(άννης) ἐν Χ(ριστ)ῷ τ(ῷ) Θ(εῷ) δ(εσπότῃ) κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἐπιγραφὰς ἐκ νομισμάτων τῆς τρίτης καὶ πολυαριθμοτέρας ομάδος καὶ ἐκ τῆς γενικωτέρας ὀρολογίας, καίτοι τὰ σχετικὰ νομίσματα τῆς δευτέρας ομάδος ἐνεκα τῆς φθορᾶς κατὰ τὴν περιφέρειαν δὲν σφύζον ἀσφαλῶς τὸ Δ.

1. St. Maslev, *Die byzantinischen Kommemorationsmünzen mit einem Beitrag zur Klärung der staatsrechtlichen Stellung der byzantinischen Kaiserinnen* παρὰ Fr. Dölger, *Zum Kaisertum der Anna von Savoyen* (1938 - 1960), *Παρασπορά*, Eftal [1961], σελ. 212 - 218.

2. *Αὐτόθι*, σελ. 217 - 218. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγει καὶ ὁ Gerasimov, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 329, κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν νομισμάτων τοῦ αὐτοῦ τύπου.

3. Bertelè, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 63 κέ.

4. Fr. Dölger, *B.Z.* 38 (1938), σελ. 194 - 195 (— *Παρασπορά*, σελ. 209 - 210).

5. V. Laurent, *Échos d'Orient* 37 (1938), σελ. 462 - 463.

τοῦ Ἰωάννου Ε' εἰς αὐτοκράτορα (19 Νοεμβρίου 1341). Δεδομένου δὲ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἀξιόλογος ἀριθμὸς νομισμάτων τοῦ τύπου τούτου, θεωρῶ πιθανὸν ὅτι ἐκυκλοφοροῦντο καθ' ὅλην τὴν περίοδον ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 μέχρι λήξεως τῆς συμβασιλείας Ἀννης - Ἰωάννου Ε' τὴν 8ην Φεβρουαρίου 1347.

Εἰς τὰ νομίσματα τῆς τετάρτης ομάδος Bertelè, ἀρ. 28 - 247 εἰκονίζεται ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀριστερὰ (τιμητικὴ θέσις) ἡ Ἄννα καὶ δεξιὰ ὁ Ἰωάννης Ε', ἀμφότεροι ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ, κρατοῦντες εἰς τὰς χεῖρας σύμβολα βασιλικὰ (σκῆπτρον, σταυρὸν ἢ ἀκακίαν). Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἄλλοτε μὲν ὁ Χριστὸς καθήμενος ἐπὶ θρόνου, ἄλλοτε ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ἡ Θεοτόκος. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως περιέχουν τὰ ὀνόματα Ἄννα - Ἰω(άννης). Τὸ εἰς ἑνίας αὐτῶν κεχαραγμένον Α ἐρμηνεύεται ὡς ἀποδίδον τὸν τίτλον δεσπότη.

Τοῦ τύπου τούτου περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ὑπὲρ τὰ διακόσια νομίσματα — εἰς ἕξ διαφόρους παραλλαγὰς¹ — ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι θὰ εὑρίσκοντο ἐν κυκλοφορίᾳ ἐπ' ἄρκετὸν χρονικὸν διάστημα, φανερὸν ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων ἀντανακλωμένη μεταξὺ τῶν συμβασιλέων νομικὴ σχέσις θὰ διετηρήθη ἐπ' ἄρκετὸν χρόνον. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰ ἐκ τῶν λοιπῶν πηγῶν ἀντλούμενα στοιχεῖα θὰ ἦσαν ἐν χρήσει ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 — δεδομένου ὅτι ὁ Ἰωάννης εἰκονίζεται μὲ αὐτοκρατορικὸν στέμμα — μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347, ὅτε ἔληξεν ἡ συμβασιλεία μητρὸς καὶ υἱοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ St. Maslev εἰς πρόσφατον μελέτην του προτεινομένη χρονολόγησις τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου (Ἄννα ἀριστερὰ - Ἰωάννης δεξιὰ) εἰς τὸ βραχὺ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Ἰωάννης Ε' μετὰ τὴν εἰς αὐτοκράτορα ἀναγόρευσιν κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν καὶ συνεπῶς εἰς τὰ νομίσματα ὄφειλε νὰ παρίσταται εἰς τὴν (ἀριστερὰν) τιμητικὴν θέσιν², ἔρχεται εἰς εὐθεῖαν ἀντίφασιν πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς καὶ ἐπισήμου χαρακτῆρος μαρτυρίας — ἀναφωνήσεις, χρυσόβουλλον Καντακουζηνοῦ ὑπὲρ Ἀγγέλου Θεσσαλίας κλπ., περὶ ὧν ἐκτενῶς ἀνωτέρω — ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται περιτράνωσ ὅτι ἡ Ἄννα διετήρησε μέχρι τῆς 8 Φεβρουαρίου 1347 τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ Ἰωάννου Ε'. Περιέργως παρέβλεψεν ὁ St. Maslev τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ ἀνωτέρω νομίσματα, τῶν ὁποίων τὴν κοπὴν ἀνάγει εἰς τὴν περίοδον 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341, ὁ Ἰωάννης Ε'

1. Λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν παραλλαγῶν παρὰ Bertelè, ἐνθ' ἄνωστ., σελ. 20 - 53 (πίν. IV - X).

2. *Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen*, BSI 27 (1966), σελ. 332. Εἰς τὴν ἀρχικὴν μελέτην, ἐξ ἧς τὸ παρὰ Fr. Dölger ἐν *Παρασποῦ*, σελ. 218 - 219, ἀπόσπασμα (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 112), ὁ St. Maslev ἀποδέχεται τὴν χρονολόγησιν τοῦ T. Bertelè, ἧτοι τὴν περίοδον 1341 - 1347.

είκονίζεται με αυτοκρατορικόν στέμμα¹, τοῦ ὁποίου ἐδικαιοῦτο νὰ κάμη χρῆσιν μετὰ τὴν 19ην Νοεμβρίου 1341, ὅτε ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Κατὰ συνέπειαν θεωρῶ ὀρθοτέραν τὴν χρονολόγησιν τοῦ τύπου τούτου νομισμάτων ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347.

Τέλος, δύο νομίσματα τῆς συλλογῆς Bertelè, τὰ ὑπ' ἀρ. 26 καὶ 27 καὶ δύο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Σόφιας², φέρουν εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου ἀριστερὰ (τιμητικὴ θέσις) καὶ τῆς Ἄννης δεξιὰ, μετὰ αὐτὰ κατὰ τὰ λοιπὰ σύμβολα καὶ ἐνδύματα³. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως παρίσταται εἰς μὲν τὰ νομίσματα τῆς συλλογῆς Bertelè ὁ Χριστός, εἰς δὲ τὰ τῆς Σόφιας ὁ Ἀνδρόνικος Γ' γονυπετῆς πρὸ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ χρονολόγησις τοῦ ἀνωτέρω νομισματικοῦ τύπου παρέχει δυσχερείας, διότι ἡ Ἄννα διατηρήσασα τὸ προβάδισμα ἐναντι τοῦ υἱοῦ τῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν Φεβρουαρίου 1347⁴ δὲν καταλείπει περιθώριον μεταβολῆς τῆς μεταξὺ τῶν δύο συμβασιλέων νομικῆς σχέσεως. Κατὰ τὸν T. Bertelè πρόκειται μᾶλλον περὶ τυχαίας κοπῆς. Πάντως σπανιώταται εἶναι αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανόνος τῆς ἐπὶ νομισμάτων ἀπεικονίσεως τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος εἰς τὴν τιμητικὴν θέσιν.

Παραδείγματα ἀναφέρονται σποραδικά, ὡς τοῦ Ἰρακλείου καὶ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου εἰς νόμισμα τῶν ὁποίων τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει ὁ νεώτερος⁵, εἰς νομίσματα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' καὶ Μιχαῆλ Θ', κοπέντα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ δευτέρου (21 Μαΐου 1294), ἔνθα τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει ὁ Μιχαῆλ Θ'⁶. Εἰς νομίσματα τοῦ Ἰωάννου

1. Διὰ τὰ σύμβολα, τῶν ὁποίων ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὴν ἀνάδειξιν βασιλόπαιδος εἰς βασιλέα πρῶτον, ἀκολούθως δὲ κατὰ τὴν εἰς αὐτοκράτορα στέψιν του διαρκούσης τῆς ὑστέρας βυζαντινῆς περιόδου, βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 207 - 213, 216 - 217.

2. T. Gerasimov, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 329 κέ., ἀρ. 2 - 3.

3. Τὴν ἐπιγραφὴν ἀνακλίνει ὁ Dölger, B.Z. 38 (1938), σελ. 194: ἐν Χ(ριστῷ) δεσπ(όται); Ἰω(άννης) Ἄννα. Οἱ ἐλδῶται οὐδένα τίτλον ἀναγράφουν. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 111, σημ. 4 καὶ 7.

4. Ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς ὅρκους τοὺς ἐπισφραγίσαντας τὴν μεταξὺ Καντακουζηνοῦ καὶ Παλαιολογεῖου παρατάξεως τελικὴν συμφωνίαν (8 Φεβρουαρίου 1347), ὁ ἱστορικὸς καὶ αὐτοκράτωρ μνημονεῖ πρῶτης τῆς Ἄννης καὶ ἀκολούθως τοῦ υἱοῦ τῆς Καντακουζηνός, Β', σελ. 614. Ὁ V. Laurent, *Échos d'Orient* 37 (1938), σελ. 462 - 463, διερωτᾶται μήπως πρόκειται περὶ κοπῆς πραγματοποιηθείσης κατὰ τὰ ἔτη 1351 - 1354, ὅτε πάλιν εἶχεν ἐπέλθει ρῆξις μεταξὺ Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου Σ'. Ὁρθῶς ὅμως ὁ St. Masleu, παρὰ Dölger, *Παραστορά*, σελ. 218, καὶ ἐν BSI 27 (1966), σελ. 332 παρατηρεῖ ὅτι μετὰ τὴν ρύθμισιν τῆς δυναστικῆς κρίσεως τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1347 ἡ Ἄννα δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ θεωρεῖ ἀπίθανον τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὡς ἄνω νομισματικοῦ τύπου μεταξὺ 1351 - 1354.

5. Βλ. A. Cumbo, *La monetazione consolare di Ercania*, Numismatica. Νέα Σερά, 3 (1962), σελ. 3.

6. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀναφέρει ὁ A. Cumbo, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 3 - 4, μὴ παραπέμπων εἰς γνωστὴν δημοσίευσιν, ἀλλὰ σημειῶν ὅτι ἀπόκειται εἰς τὴν συλλογὴν Leuthold ἐν Μιλάνῳ.

Ε' καὶ Ἰωάννου Γ', ἰσοτίμων νομικῶς εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ μὲ προβάδισμα τοῦ Καντακουζηνοῦ κατὰ τὰς συμφωνίας, τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει ὁ Καντακουζηνὸς εἰς ἐλαχίστας ὅμως ἐξαιρέσεις ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος¹.

Τέλος, πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἡ ὑπαρξίς τριῶν ἐκ μολύβδου σφραγίδων², ἐφ' ὧν εἰς τὴν μίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἐν τῷ μέσῳ καὶ ὀρθία ἡ αὐτοκρατορία ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς καὶ εἰς ὀριζοντίους στίχους ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐπιγραφή, ἀποδίδουσα προφανῶς τὸν ἐπίσημον τίτλον :

*ANNA EVCEBECTATH AVTONCTA AVTOKRATORICCI
POMEON H ΠΑΛΕΟΛΟΓΙΝΑ*

Ἡ προσφορά τῶν μνημείων καὶ τῶν κειμένων αὐθεντικοῦ χαρακτήρος περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἐπισήμου τίτλου τῆς Ἄννης εἶναι σχετικῶς πενιχρά, ὡς ἐπίσης εἶναι δυσχερὴς καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν ἐπὶ τῶν σφραγίδων σχετικῶν μαρτυριῶν. Πλὴν τῶν τριῶν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεισῶν σφραγίδων, ὁ ὅρος αὐτοκρατορία ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα³ ἀναφερόμενον εἰς τὴν σύνταξιν τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν ἔχει ἐπίσημον χαρακτήρα—καὶ εἰς τὰς συμβάσεις μετὰ δυτικῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν λατινικὴν του ἀπόδοσιν *imperatrix et moderatrix*⁴. Εἰς τὰς ἐπὶ νομισμάτων ἐπιγραφὰς τὸ γράμμα Α' ἀναλυόμενον ὑπὸ τινων⁵ εἰς δεσπότη ἀναφέρεται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς εἰκονιζομένους Ἄναν καὶ Ἰωάννην Ε'.

Εἰς τὰ ἱστορικὰ κείμενα τῆς λογίας παραδόσεως, Καντακουζηνὸν καὶ Νικηφόρον Γρηγοράν, ἡ Ἄννα ἀποκαλεῖται ἀποκλειστικῶς βασιλίς. Εἰς τὰ γλωσσικῶς ὀλιγώτερον ἀμιγῆ ἱστοριογραφικὰ ἔργα (Δούκας, Σφραντζῆς) ἐναλλάσσονται οἱ ὅροι βασιλίς, δέσποινα, βασίλισσα, εἰς δὲ τὰ δημῶδη Βραχέα Χρονικὰ καὶ Ἐνθυμήσεις ὀνομάζεται δέσποινα. Εἰς τὰ παντὸς εἶδους ἐκκλη-

1. T. Bertelè, *Monete dell'imperatore Giovanni VI Cantacuzeno*, Zbornik Radona, Βυζαντινὸν Ἰνστιτούτον Βελιγραδίου 8/1 (1963), σελ. 43 - 59, ἰδίᾳ τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 4 νομίσματα.

2. T. Bertelè, *Monete e sigilli di Anna di Savoia*, 1937, σελ. 67 κέ., πίν. XI. Αἱ ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 3 σφραγίδες ἀνέκδοτοι, ἡ ὑπ' ἀρ. 2 τοῦ Μουσείου τῆς Σόφιας εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ G. Schlumberger, *Sceaux byzantins inédits*, *Revue des études grecques* 13 (1900), σελ. 480, ἀρ. 172 καὶ ὑπὸ N. A. Mouchmou, *Sceaux de plomb byzantins conservés dans la collection du Musée National de Sofia*, *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare* 8 (1934), σελ. 339, ἀρ. 20 (= πίν. 191, ἀρ. 20). Ὁ τελευταῖος ἀποδίδει τὴν σφραγίδα εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ἰωάννου Η'.

3. J. Verpeaux, *Un témoin*, σελ. 224, σημ. 2. (Τὸ χωρίον παρατίθεται ἀνωτέρω, σελ. 109).

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 104, σημ. 4, τὰ χωρία.

5. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 111 κέ. περὶ τῶν νομισμάτων.

σιαστικά έγγραφα (τόμοι συνοδικοί, αναφοραί, επιστολαὶ ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων κλπ.) ἐναλλάσσονται οἱ ὄροι βασιλῆς καὶ δέσποινα, ἐξ ὧν ὁ δεύτερος χρησιμοποιεῖται περισσότερο ὡς προσφώνησις, μάλιστα ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐπιθέτων *κρατίστη καὶ ἀγία*¹.

Συγκρίνοντας τὰς ἐπὶ σφραγιστικῶν μνημείων ἐπιγραφὰς περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Σαβοΐας πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐπισήμου προσελεύσεως ἄλλων συγχρόνων βυζαντινῶν ἡγεμονίδων², παρατηροῦμεν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὁ ἐπίσημος τίτλος τῆς συζύγου τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἦτο : ἡ δεῖνα εὐσεβεστάτη ἀγιοῦστα καὶ αὐτοκρατορίσσα Ρωμαίων ἢ Παλαιολογίνα.

Διὰ τὴν ὀλοκληρωθῆ ἢ σχετικὴ μὲ τὴν ἐπιτρόπευσιν τοῦ Ἰωάννου Ε' ἔρευνα πρέπει νὰ ἐξετασθῆ, ἐὰν παραλλήλως πρὸς τὴν συμβασιλεύουσαν βασιλομήτορα ὑπῆρχον καὶ ἄλλα πρόσωπα ἀσχοῦντα τὸ ἔργον ἐπιτρόπου τοῦ ἀνῆλικου ἡγεμόνος, ὡς γνωρίζομεν ὅτι συνέβη εἰς ἀναλόγους περιπτώσεις παλαιότερον. Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἐνήλικος ἡγεμών, φέρων τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα δὲν ἦτο ἀναγκαία ἡ σύστασις εἰδικοῦ συμβουλίου ἀντιβασιλείας. Εἰς ταιούτας περιπτώσεις ἐπανελημμένως κατὰ τὸ παρελθὸν εἰς ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος, ἀπολαύων τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλίσσης, ἀνελάμβανε τὴν ἐποπτεῖαν τῆς κρατικῆς διοικήσεως, ἀσκῶν τρόπον τινα χρέη πρωθυπουργοῦ.

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὴν θέσιν ταύτην διεξεδίκησαν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκας καὶ ὁ μέγας δομέστικος Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐπικαλούμενος ἑκάτερος γεγονότα καὶ μαρτυρίας, ἐξ ὧν κατὰ τὴν

1. Παραδείγματα ἐξ ὄλων τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν παρέχουν τὰ ἐν σελ. 94 κέ., 99, 104 κέ., 109 κέ. χωρία.

2. Εἰς σφραγιδα τῆς συζύγου τοῦ Μανουὴλ Β', ἐκδ. Ν. Α. Μουχνοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., 8 (1934), σελ. 338 - 339, ἀρ. 18 (πίν. 191, ἀρ. 18, Μουσῆον Σόφιας) καὶ Λ. Ρανδενκὸ, *Κατάλογος μολνβδοβοῦλλων συλλογῆς Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως*, *Izvestija RAIK* 13 (1908), σελ. 106 - 107, ἀρ. 380 (410) (= πίν. IV, ἀρ. 5), ἀναγράφεται: Ἐλένη ἐν Χ(ριστ)ῶ τῶ [Θ](ε)ῶ πι(σ)τῆ ἀδ[γ]οῦστ[α] καὶ [αὐ]τ[ο]κρατόρ(ισ)σα Ρωμαίω[ν] ἢ Παλ(αι)ολ(ο)γ[ί]να, ὡς ἀκριβῶς εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ χειρογράφου ἔτους 1402, παρὰ Σ. π. Λάμπρω, *Λεύκωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, Ἀθῆναι 1930, πίν. 84. Ὡς ἔδειξεν ὁ Fr. Dölger, *Die Entwicklung der byzantinischen Kaisertitulatur und die Datierung von Kaiserdarstellungen in der byzantinischen Kleinkunst Byzantinische Diplomatiek*, Ettal [1956], σελ. 130 κέ., αἱ ἐπὶ μικρογραφιῶν ἐπιγραφαὶ ἀκολουθοῦν αὐστηρῶς τὸ ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας τηρούμενον πρωτόκολλον καὶ συνεπῶς οἱ ἐν αὐταῖς ἀναγραφόμενοι τίτλοι τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας ἔχουν τὸν αὐτὸν αὐθεντικὸν χαρακτήρα, ὃν καὶ αἱ ἐπὶ αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων ἀπαντῶσαι ἀνάλογοι διακρίσεις. Βλ. ὡσαύτως εἰς ἔγγραφο τοῦ 1407 ὑπὲρ τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς Παντελεήμονος τὴν μαρτυρίαν: τῆ δεσποίνῃ καὶ αὐτοκρατορίσῃ Ρωμαίων τῇ κορῇ Ἐλένη τῇ Παλαιολογίῃ: Ἐγγραφα τῆς ἐν Ἀθῶν ρωσικῆς μονῆς Παντελεήμονος (ρωσ.), Κίεβον 1873, σελ. 190₂₁, κατὰ παραπομπὴν S. I. Masljev, *BSI* 27 (1966), σελ. 311, σημ. 23.

γνώμην των ἀπεκαλύπτετο ἡ βούλησις τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', νὰ ἀναθέσῃ εἰς ἐκάτερον τὴν φροντίδα τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του. Εἰς τὰ περισσότερα κείμενα χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος *ἐπίτροπος* πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἀναλαβόντος τὸ ἔργον τοῦτο πατριάρχου, καίτοι δὲν πρόκειται κατὰ κυριολεξίαν περὶ ἐπιτρόπου, δεδομένου ὅτι ἡ Ἄννα ἤσκει ἀπολύτως τὰ καθήκοντα αὐτοκράτορος. Νομίζω ὅτι κυριολεκτεῖ περισσότερο ἢ ὀνομασία τοῦ πατριάρχου πολιτικοῦ συμβούλου τῆς αὐτοκρατείας.

Τόσον ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ', ὅσον καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐπιθυμοῦντες νὰ προσδώσουν εἰς τὰς ἀναμφισβητήτους πολιτικὰς φιλοδοξίας των τὴν ἐπίφασιν τῆς νομιμότητος, εὔρον ὅτι τὴν καλυτέραν πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν καὶ δικαιολογίαν παρεῖχεν ἡ ἐμφάνισις των εἰς τὸ πολιτικὸν προσκήνιον ὡς ἐπιτρόπων τοῦ ἀνηλίκου ἡγεμόνος. Ἴσως ἡ πολιτικὴ δεξιότης τοῦ πατριάρχου¹ πρὸ πάντων ὅμως ἡ ἐπίγνωσις ὅτι ὡς κληρικὸς δὲν ἠδύνατο νὰ διεκδικήσῃ δι' ἑαυτὸν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, ὠδήγησαν τὴν Ἄνναν εἰς σύμπραξιν μετ' αὐτοῦ καὶ ἀνάληψιν ἀπὸ κοινοῦ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Πρὶν προχωρήσω εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ βασίμου ἢ μὴ τῶν ἀξιώσεων ἐκατέρου τούτων, θεωρῶ σκόπιμον νὰ ἐρευνήσω τὴν ἐν τῷ κράτει θέσιν τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκαύκου, διότι καὶ περὶ αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἐνιαχοῦ ὁ προσδιορισμὸς ὡς ἐπιτρόπου. Συμπράττων ὁ πατριάρχης μετὰ τοῦ Ἀποκαύκου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος . . . ἑαυτὸν ἀντὶ βασιλέως κεχειροτόνηκεν αὐτοκράτορα, τὸν δ' Ἀποκαύκου διοικητὴν καὶ ἀγορανόμον καὶ ἐπίτροπον Βυζαντίου τε καὶ τῶν ὑπὸ τὸ Βυζάντιον πόλεων ἅμα καὶ νήσων πασῶν καὶ ρητῶν καὶ ἀπορρήτων διανομέα . . .². Ἡ ὅλη φράσις, χαρακτηριστικὴ τοῦ ὕφους τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦρα, περιέχουσα ἐπὶ τὸ ἐμφαντικώτερον πλείονας ταυτοσήμους ἄλλ' ὅπως οὖν ἀορίστου περιεχομένου λέξεις εἰλημμένας ἐκ τῆς ὀρολογίας τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος³, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας τοῦ Ἀπο-

1. Ἡ ἀξιολόγησις τῆς προσωπικότητος τοῦ πατριάρχου, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰ κίνητρα πολιτικά, θρησκευτικά, κοινωνικά, ἅτινα καθώρισαν τὴν ἐκάστοτε στάσιν του ἔναντι τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς, ὡς ἦτο τὸ δυναστικὸν καὶ ἡ παλαμικὴ κίνησις, διχάζουν τοὺς νεωτέρους ἱστορικούς. Βλ. ἐξ ἑνὸς Meyendorff, *Introduction*, σελ. 134 κέ., ἐξ ἑτέρου Ioannou, *Or. Chr. Per.* 27 (1961), σελ. 39 - 42, U. Bosch, *Kaiser Andronikos III.*, σελ. 188 - 189.

2. Νικηφόρος Γρηγοῦρας, Β', σελ. 605. Τὸ γεγονός ἐλαβε χώραν μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανάδον τοῦ Ἀλεξίου, τότε παρακοιμωμένου, ἦτοι μετὰ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου 1341 καὶ πρὸ τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1341. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς φυγῆς καὶ ἐπανάδου τοῦ Ἀποκαύκου εἰς τὴν βυζαντινὴν πρωτεύουσιν, βλ. R. - J. Loenertz, *Or. Chr. Per.* 30 (1964), σελ. 61 - 63.

3. Ἡ ἐπανάληψις ταυτοσήμων ἐκφράσεων καὶ δὴ ἀρχαιοπρεποῦς χαρακτῆρος εἶναι σχῆμα προσφιλὲς εἰς τὸν Γρηγοῦρα. Π.χ. Β', σελ. 696₂₄: ὅσοι τὴν βασιλείον συνεκρότουσιν σύγκλητον καὶ βουλὴν, σελ. 701₂₄: ὁπόσοι τῶν εὐγενῶν καὶ περιβλέπτων τὴν δόξαν τὸ τῆς συγκλήτου πληροῦσι βῆμα . . ., σελ. 761₂₃: καὶ συγκλήτω πάσῃ καὶ γεροσία τοσαύτη . . .

καύκου, μὴ ἀναφερομένη εἰς ἄλλην τινα ιδιότητα, ὡς θὰ ἦτο ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν. Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὸν ἀνωτέρω ἀξιοματοῦχον πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἡ θέσις του ὡς μεσάζοντος, διότι ὁ θεσμὸς οὗτος ἐθεωρήθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν ὡς ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸ λειτούργημα τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ¹. Συμφώνως πρὸς νεώτατα πορίσματα, ὁ μεσάζων κατὰ τοὺς ΙΙ' καὶ ΙΔ' αἰῶνας ἦτο ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν ἐπιστάσιαν τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας, ἔνεκα δὲ τῆς ἐμπιστευτικῆς θέσεώς του καὶ τῆς συχνῆς ἐπαφῆς καὶ συνεργασίας μὲ τὸν αὐτοκράτορα ἀποκτᾷ ἐπιρροὴν καὶ ἐπανειλημμένως ἐξομοιοῦται οὐσιαστικῶς μὲ πρωθυπουργὸν τοῦ κράτους². Ὁ Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος βασιλεύοντος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' κατεῖχε τὴν τε τοῦ μεσάζειν... καὶ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου τὴν ἀρχήν...³, παυθεὶς διὰ παράβασιν καθήκοντος⁴. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', διαρκοῦντος τοῦ θέρους καὶ προφανῶς πρὸ τῆς φυγῆς του εἰς Ἐπιβάτας τὴν 28 Αὐγούστου 1341⁵, τῇ προτάσει τοῦ μεγάλου δομεστικοῦ τὴν μὲν τοῦ μεσάζειν ὑπηρεσίαν ἐνεχειρίσθη τὴν δὲ τῶν βασιλικῶν χρημάτων φυλακὴν οὐκέτι...⁶. Ἐνταῦθα ὡς πειστικῶς, νομίζω, ἔδειξεν ὁ R. - J. Loenertz⁷ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἡ δραστηριότης τοῦ Ἀποκαύκου ὡς μεσάζοντος περιορίζετο εἰς τὰ

1. H. - G. Beck, *Der byzantinische Ministerpräsident*, B.Z. 48 (1955), σελ. 309 - 338.

2. R. - J. Loenertz, *Le chancelier impérial à Byzance au XIVe et au XIIIe siècle*, Or. Chr. Per. 26 (1960), σελ. 275 - 300. Δίαν ἀξιόλογοι αἱ συμβολαὶ τῶν J. Verpeaux, *Contribution à l'étude de l'administration byzantine: ὁ μεσάζων*, BSl 16 (1955), σελ. 270 - 296. R. Guiliand, *Le protovestiarite Georges Phrantzes*, REB 6 (1948), σελ. 52 (ἐπιτυχῆς ὁ δοθεὶς αὐτόθι χαρακτηρισμὸς: ministre de la cour, conseiller du souverain et secrétaire particulier) καὶ εἰδικώτερον διὰ τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως, Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, *Le despotat grec de Morée*, τόμ. Β', *Vie et institutions*, Ἀθήναι 1953, σελ. 102 κέ.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 100.

4. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99. ἐπεὶ δὲ περὶ τε τὰ βασιλικά γράμματα καὶ περὶ τὰ χρήματα... ἐπιβούλως διανοηθεὶς, βασιλεὺς μὲν μισήσας τὴν πονηρίαν... παρέλυσεν εὐθέως τῆς ἀρχῆς [= τῆς ἀρχηγίας τοῦ κατὰ Περσῶν στόλου, ἣν τῷ εἶχεν ἀναθέσει ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀνδρόνικος Γ' (Καντακουζηνός, Β' σελ. 98₂₀)] καὶ διήργαγεν ἐπὶ καιρὸν μηδὲν ἐγκεχειρισμένος τῶν κοινῶν.

5. Καντακουζηνός, Β', σελ. 70 - 71, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 599, 602 - 603, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 42, ἀρ. 34 καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, σελ. 61 - 63.

6. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99₁₂₋₁₃. Σημειωτέον ὅτι ὅτε ὁ Ἀπόκαυκος ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κατὰ Περσῶν στόλου, αἱ προηγούμεναι ὑπηρεσιακαὶ αὐτοῦ ἀπασχολήσεις ἀνεπέθησαν εἰς ἄλλους, ἦτοι πρὸς μὲν τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεσάζειν τοῖς δημοσίοις ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Σπανόπουλος καὶ ὁ Μελιτηριώτης Ἰωάννης ἦσαν τεταγμένοι, χρημάτων δὲ ταμίαι τῶν κοινῶν ὅ τε Πεπαγωμένος Γεώργιος καὶ Νικόλαος ὁ Μελιτηριώτης. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99₁₋₃.

7. R. - J. Loenertz, *Le chancelier*, Or. Chr. Per. 26 (1960), σελ. 280 - 286.

καθίσκονται τοῦ ἀρχιγραμματέως καὶ οὐδόλως ἐξετείνεται εἰς τὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἅτινα ἀναμφιβόλως ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' ἐξετέλει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Ἐπομένως δὲν δικαιολογεῖται σύγχυσις τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἀποκαύκου ὡς μεσάζοντος μετὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων ἐπιτρόπου¹.

Ἐν συνεχείᾳ δεόν νὰ ἐρευνηθῇ ἡ θέσις τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, φέροντος τὸ τέταρτον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἱεραρχίας ἀξιώμα τοῦ μεγάλου δομεστίκου².

Οὗτος, στενὸς φίλος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ἐπεκαλεῖτο τὸ γεγονός ὅτι ἐτιμᾶτο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι ζῶντος ἐκείνου μόνον τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων τῆς βασιλείας ἐστερεῖτο, ἔργοις δὲ οὐδὲν ἦν σχεδὸν διαφέρων βασιλέως³ καὶ ἠξίου τὴν πρώτην θέσιν κατὰ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους. Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' καὶ τὰς ἐπομένας ἀνέπτυξε πρωτοβουλίαν καὶ ἔλαβεν ὠρισμένα μέτρα· ἦτοι ἐπεμελήθη τῆς ἀσφαλείας τῶν μικρῶν βασιλοπαίδων Ἰωάννου καὶ Μιχαήλ⁴, ἀνήγγειλε τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν, συνιστῶν πίστιν εἰς τὴν δυναστείαν καὶ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν

1. Διὰ τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ὅλην προσωπικότητα τοῦ ἀνδρός, βλ. Καντακουζηνόν, Β', σελ. 71 - 74, 87 - 135, 218, Νικηφόρον Γρηγοράν, Β', σελ. 577 κέ., 590 - 591, 599 - 607, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 42, ἀρ. 34, 35, 36 καὶ σχόλια σελ. 61 - 63. Σύντομον σκιαγραφίαν τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκαυκου παρέχει ὁ R. Guillaud, *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Παρίσιοι 1927, σελ. 299 - 301, εὐνοϊκῶς δ' ἀποφαίνεται διὰ τὴν πολιτικὴν του δρᾶσιν ἡ U. Boscil, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 187 - 188.

2. Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ μεγάλου δομεστίκου καὶ τῆς εἰς τὴν ἱεραρχίαν ἐπελοθούσης μεταβολῆς ἀκριβῶς ἔνεκα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, βλ. ΨευδοΚωδινόν, σελ. 7 - 9 (ἐκδ. Verreaux, σελ. 135 - 136).

3. Καντακουζηνός, Α', σελ. 369· βλ. καὶ σελ. 365, Νικηφόρον Γρηγοράν, Β', σελ. 581 - 582. Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον τοῦ 1347, ἀπηχοῦντα τὰς ἀντιλήψεις τῆς Καντακουζηνείου παρατάξεως, λέγεται περὶ τοῦ Ἰωάννου: ἅ τε γνησιωτάτου καὶ ὁμοψύχου καὶ πιστοτάτου φίλου (sc. τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'). Πιὰ J. Meyendorff, *Le tome synodal*, σελ. 215, § 6. Ὅπως δὲποτε τὰ λεγόμενα τοῦ μεγάλου δομεστίκου δὲν στεροῦνται ὑπερβολῆς, καίτοι εἶναι βέβαιον ὅτι εἶχεν ἀσκήσει ἀποφασιστικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ φίλου του αὐτοκράτορος, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πάλης του πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ δὲν ὑπάρχει πρόσφατον ἔργον· χρήσιμος εἶναι εἰσέτι ἡ παλαιὰ μονογραφία τοῦ V. Parisot, *Cantacuzène, homme d'État et historien*, Παρίσιοι 1845, ζς αἰ σελ. 154 - 221 ἀναφέρονται εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Ἰωάννου Ε'. Ἡ πρόσφατος μελέτη τοῦ L. Maksimović, *Ὁ πολιτικὸς ρόλος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ μετὰ τὴν παραίτησίν του (1351 - 1383)*, Zbornik Radova Vizantolog. Instituta 9 (1966), σελ. 111 - 193 (σερβ. μετὰ περιλήψεως εἰς τὴν ἀγγλικήν), ὡς καὶ ὁ τίτλος αὐτῆς δηλοῖ, δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς χρονικὴν περίοδον.

4. Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 594, Καντακουζηνός, Α', σελ. 559 - 560.

τῶν εἰσπρακτῶρων τῶν δημοσίων φόρων, ὅπως ἐκτελοῦν εὐδίκως τὰ καθήκοντά των¹.

Περισσότερον φωτίζει τὸ πρόβλημα ἡ ἀφήγησις τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤῥᾶ, ὅστις πολιτικῶς πρόσκειται πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν καὶ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογηθῆ καὶ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι δὲν μεροληπεῖ ὑπὲρ τούτου². Ὁ μέγας πολυῖστωρ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἀφηγεῖται ὅτι εἰς σύσκεψιν, πραγματοποιηθεῖσαν βραχὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ὁ πατριάρχης ἐπέδειξεν ἔγγραφον τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ τοῦ ὁποίου καθίστατο ἐπίτροπος τῶν ἀνγλικῶν τέκνων ἐκείνου³ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τούτου ἐγγράφου εἰς τὴν τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐπιτροπικὴν διοίκησιν εἰσάγειν ἑαυτὸν ἐπειρᾶτο⁴, διακηρύσσων: *ἐγὼ τοίνυν ἀντιλήψομαι τῶν κοινῶν ὁμοῦ τῇ βασιλίδι πραγμάτων· ἐγὼ καὶ τῆς τοῦ νέου βασιλέως προστήσομαι σωτηρίας*⁵.

Ὁ μέγας δομέστικος, πάντοτε κατὰ τὸν Γρηγοῤῥᾶν, δὲν ἠμφεσβήτησε τὴν γνησιότητα τοῦ ἐγγράφου ἀλλ' ἐδικαιολόγησε τὴν ἔκδοσίν του εἰς προνοητικότητα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πατριάρχου προστάτης τῶν ἀνγλικῶν τέκνων εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης, δεδομένου ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἐκστρατεύοντες ὁμοῦ ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς κινδύνους⁶. Ὁ αὐτὸς Γρηγοῤῥᾶς, μνημονεύων τῆς ἀνόδου τοῦ πατριάρχου

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 14 - 15. Ὁ μέγας δομέστικος ἰσχυρίζεται ὅτι ἐν πλείοσιν ἢ τριάκοντα ἡμέραις ὑπὲρ πεντακοσίας ἐφ' ἐκάστης πέμπων γραφάς, ἦτοι ὅτι ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν ἀπέστειλε 15.000 ἔγγραφα, ἐὰν τὸ ἐφ' ἐκάστης σημαίνει καθ' ἐκάστην, ὡς ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῆ. Νομίζω ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον. Ἴσως ἡ διατύπωσις εἶναι ἀπρόσφορος, ἴσως ἐνεφιλοχώρησε σφάλμα εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν.

2. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 590, 591, 644 - 645.

3. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 579₃: *Ἐνθα ὁ πατριάρχης Ἰωάννης... ἀνέγνω βιβλίον ἐκ τοῦ κόλπου λαβὼν, συνθήκας περιέχον, ὡς ὁ βασιλεὺς αὐτῷ τε πατριάρχῃ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἐκ πολλοῦ παρέθετο ἐπισκόποις περὶ τε συζύγου καὶ παίδων αὐτοῦ... Ἐγὼ πληροφoρίαν ἀποσιωπᾷ εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Καντακουζηνός, ἰσχυρίζομενος ὅτι ὁ πατριάρχης ἐστήριξε τὰς ἀξιώσεις του εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῷ εἶχεν ἀναθέσει νὰ ἀπαγγείλῃ ἀφορισμὸν κατὰ παντός ἐπιβούλου τῆς ζωῆς τῶν ἀνγλικῶν τέκνων του, θανόντος ἐκείνου, ὅπερ καὶ ἔπραξεν ὁ πατριάρχης. Καντακουζηνός, Β', σελ. 16 - 19.*

4. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 579₉₋₁₀ καὶ σελ. 579₁₃₋₁₅: *ἐπεὶ δὲ καὶ ταυτὶ τὰ τοῦ βασιλέως γράμματα τὴν σωτηρίαν ἐμοὶ (τῷ πατριάρχῃ) τῆς τε συζύγου καὶ τῶν υἱῶν σαφῶς ἀνατίθησι...*

5. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 579₂₀₋₂₂.

6. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 582 - 583. Αὐτόθι, σελ. 582₂₀: *Ἡ δὲ νῦν ὁ πατριάρχης ἐπιτροπίας προτείνει γράμματα, τῆς τότε χρείας ἕνεκα τούτῳ (— τῷ πατριάρχῃ) γεγένηται, καὶ οὐδαμῇ περαιτέρω. ἐδεδίει γὰρ ὁ βασιλεὺς... μὴ αὐτὸς τε κινδυνεύσῃ καὶ σὺν γε αὐτῷ καὶ αὐτὸς ἐγὼ (sc. ὁ Καντακουζηνός) συμπαρὼν... Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 121, σημ. 2.*

Ἰωάννου ΙΔ' εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον¹, προσθέτει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἀρχιερέα πανηγυρικῶς καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας σύζυγον καὶ τέκνα εἰς περίπτωσιν θανάτου του².

Ὁ Καντακουζηνός, κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, ἰσχυρίζετο ὅτι εἶχε μὲν ἐντολὴν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' διὰ τὴν ἄσκησιν καθηκόντων ἀντιβασιλέως ἀλλ' οὐχὶ γραπτὴν³. Ὁ μέγας δομέστικος ἐπανειλημμένως φέρεται ὁμιλῶν περὶ ἐντολῶν καὶ διαθηκῶν⁴ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐπιτροπείας ἐκ μέρους του, ἀλλ' ἡ διατύπωσις γενικὴ καὶ ἀόριστος δὲν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν ἐπισήμου πρωτοκόλλου συναφοῦς μὲ τὸν διορισμὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ ὡς ἐπιτρόπου, ὡς ἐπεκαλεῖτο δι' ἑαυτὸν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ' καὶ ὡς γνωρίζομεν ὅτι καὶ εἰς τὸ παρελθὸν εἶχε συμβῆ εἰς ἀναλόγους περιστάσεις⁵. Τούναντίον μάλιστα, ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Β', σελ. 614₂₂ - 615₂ προκύπτει ὅτι ὁ μέγας δομέστικος ἐπεκαλεῖτο τὴν μαρτυρίαν τῆς αὐτοκρατείας Ἄννης διὰ τὴν νομιμοποίησιν τὴν ἀξιώσιν του, ὅπως κατὰ τὴν ἐπίτροπον τοῦ Ἰωάννου Ε' μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ Ἄννα ἐγνώριζεν ἄριστα τὰς προθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος συζύγου της. Καὶ ὁ R. - J. Loenertz θεωρεῖ τὸ γεγονός τῆς ἐμμονῆς καὶ προβολῆς ἐπιχειρημάτων ὑπὸ τοῦ

1. Τὴν πατριαρχίαν ἀνέλαβεν ὁ Ἰωάννης ΙΔ' τὸν Φεβρουάριον 1334, ὡς ἐξηκριβώθη ἐπ' ἐσχάτων ἐκ τοῦ Βραχέως Χρονικοῦ Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 41, ἀρ. 28· βλ. καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, σελ. 54 - 55.

2. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 496₁₆₋₂₃: *ἦ δὴ (sc. πατριάρχῃ) καὶ ὑπὸ Θεῶν μάρτυρι παραδίδωσι, φέρων ἐπὶ μέσου τοῦ μεγίστου νεῶ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τὴν τε σύζυγον δέσποιναν καὶ τὰ τέκνα, ἐπίτροπον ἅμα καὶ φύλακα τοῦτον εἶναι μετὰ γε Θεὸν παρακελευσάμενος ἐπ' αὐτοῖς...* Ὁ αὐτὸς ἱστορικός, Β', σελ. 579₇, λέγει ὅτι τὸ ἔγγραφο τῆς ἀναθέσεως τῆς ἐπιτροπείας εἰς τὸν πατριάρχην συνετάχθη, ὅταν ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἐξεστράτευσεν εἰς Θεσσαλίαν κατὰ τοῦ Συργιάννη Φιλανθρωπηνοῦ Παλαιολόγου, συμπράξαντος μετὰ τοῦ Σέρβου κράλη. Ὁ Συργιάννης ἐφονεύθη τὴν 23ην Αὐγούστου 1334, ὡς ἀναφέρει σύντομον ἐκ Θεσσαλονίκης Χρονικόν, ἐκδ. R. - J. Loenertz, *Demetrius Cydones Correspondance*, τόμ. Α' (Studi e testi, 186), Βατικανὸν 1956, σελ. 174, no 1.

3. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 580₁₁: *ὅτι δὲ καὶ τὴν μετὰ θάνατον αὐτοῦ διοίκησιν καὶ ἐπιτροπὴν τῶν βασιλικῶν καὶ δημοσίων πραγμάτων ἐμοὶ (= Καντακουζηνῶ) παρέθετο πολλάκις... μάρτυς ἀπαρέγγραπτος Ἄννα ἡ βασιλὶς αὐτῆ*· βλ. καὶ Β', σελ. 614₂₉ - 615₂.

4. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 593₁₅: *τὰς τοῦ μακαρίτου βασιλέως περὶ τῆς τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς τε καὶ διοικήσεως ἐντολὰς...*, σελ. 614₂₂ - 615₂: *καὶ τῶν βασιλικῶν τοῦ συζύγου τὴν βασιλίδα ἀνεμίμνησκε διαθηκῶν καὶ ἐντολῶν, ὡς ἐκεῖνος ἐτιζῶν αὐτῇ διετίθετο, περὶ... ἐπιτροπῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ ἄχρι τῆς πρεπούσης ἡλικίας τοῦ νέου.*

5. Οὕτω γνωρίζομεν ὅτι ὁ Θεόφιλος εἶχε συστήσει ἐπιτροπείαν τοῦ Μιχαὴλ Γ' (ἀνωτέρω, σελ. 34), ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Π') (ἀνωτέρω, σελ. 43), ὁ Μανουὴλ Α' τοῦ Ἀλεξίου Β' (ἀνωτέρω, σελ. 79), ὁ Θεόδωρος Β' τοῦ Ἰωάννου Δ' (ἀνωτέρω, σελ. 83).

Καντακουζηνού δικαιολογούντων τὰς ἀξιώσεις του ὡς ἐνδεικτικὸν τοῦ ἀμφισβητησίμου των¹. Ἀρνητικὸν εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ καταλήγει ἡ U. Bosc h ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος².

Τὴν ἐπικρατοῦσαν σύγχυσιν ἀντικατοπτρίζουν αἱ εἰδήσεις αἱ συναφεῖς μετὰ τὴν σύνοδον τὴν συγκληθεῖσαν τὸν Αὐγούστου 1341, ἐπιληφθεῖσαν τῆς ἐξετάσεως τῶν δογματικῶν ἀπόψεων τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου. Αἱ πληροφορίες, ἰδίᾳ αἱ ἐξ ἐπιστολῶν καὶ ἀναφορῶν τῶν ἐνδιαφερομένων, ἀναλόγως τῆς παρατάξεως, ἐξ ἧς προέρχονται, καὶ τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀποβλέπουν, αἱ μὲν φέρουν ὡς πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον τὸν πατριάρχην, αἱ δὲ τὸν μέγαν δομestικὸν μετὰ σκοπίμους παραλείψεις, παραποιήσεις τῶν γεγονότων καὶ συζητήσεων κατὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ γράφοντος³ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ προκαλῆται σύγχυσις καὶ εἰς τοὺς σημερινούς ἐρευνητάς⁴. Ὁ Καντακουζηνός εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του [σελ. 556], γράφει: αἰθὺς δὲ στάσεως κατὰ τὴν ἐκκλησίαν ἀναγνωμένης... ὁ πατριάρχης... σύνοδον καὶ αἰθὺς δευτέραν⁵ συναθροίζει κατὰ τὸν αὐτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεὼν συνεδριάζοντος αὐτῷ καὶ μεγάλου δομestικοῦ...⁶. Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον τοῦ Φεβρουαρίου 1347, — κείμενον ἐπινίκιον τῆς Καντακουζηνείου ἐπικρατήσεως, πλήρες ἀλαλάζοντος θαυμασμοῦ διὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐν τῇ αὐτῇ συνόδῳ (τοῦ Αὐγούστου 1341) ἐπιτελεσθὲν ἔργον —, ἀποσιωπᾶται τελείως τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου⁷, ὡς παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἀπὸ Μαρτίου 1347⁸. Ὁ μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ Φιλόθεος, ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης, μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἀποστῇ ἐμφανῶς τῆς ἀληθείας

1. R. - J. Loenert z, *Or. Chr. Per.* 30 (1964), σελ. 60.

2. U. Bosc h, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 181 - 188. Δέχεται ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Γ' δὲν ἀπέβλεπεν εἰς συμμετοχὴν τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν ἀλλ' ἀντιθέτως ἐνέμεινεν εἰς τὸ πολιτικὸν σχῆμα τὸ καθορισθὲν τῷ 1334 ἕτοι συμπαράστασιν τοῦ πατριάρχου εἰς τοὺς διαδόχους του.

3. Βλ. M eyend orff, *Introduction*, σελ. 86 - 94.

4. Ὁῶτως, ὁ M. Jugie, ἐν *Dictionnaire de Théologie Catholique*, τόμ. 11, 2 (1932), στ. 1782 φρονεῖ ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπεῖχε τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἐνῶ ὁ M eyend orff, *Introduction*, σελ. 86 ὅτι παρίστατο μὲν ὁ πατριάρχης, προτίστατο δὲ ὁ Καντακουζηνός.

5. Ἡ πρώτη σύνοδος εἶχε συγκληθῆ τὴν 10ην Ἰουνίου 1341, ἔλαβε δὲ μέρος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Γ'.

6. Τὰ ἄνωτέρω ἐπιβεβαιοῦ κείμενον ἐκδοθὲν ἐκ τοῦ Cod. Coisl. 288, f. 305 ὑπὸ M eyend orff, *Introduction*, σελ. 87, σημ. 91: *Τὴν θεῖαν ἐκείνην... σύνοδον, ἣ τὸν παναγιώτατον ἡμῶν καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην εἶχεν ἐπὶ θρόνον καθήμενον, δικαστὴν τῶν λεγομένων ἀκριβέστατον.*

7. Τὸ κείμενον τοῦ τόμου εἰς νέαν ἔκδοσιν ὑπὸ M eyend orff, *Le tome synodal*, σελ. 211 κέ. Εἰδικῶς περὶ τῆς συνόδου τοῦ Αὐγούστου 1341, αὐτόθι, σελ. 214, § 4.

8. Παρὰ Z acharia e, *JGR*, τόμ. Γ', coll. V, ἀρ. 49, σελ. 698 (- D ö lger, *Regesten*, ἀρ. 2917).

ἀλλ' οὔτε νὰ δυσχερεστήσῃ τὸν Καντακουζηνόν, μνημονεύει μὲν τῆς παρουσίας τοῦ πατριάρχου κατὰ τὴν σύνοδον τοῦ Λύγουστου 1341 καὶ τῆς ἐκδόσεως συνοδικοῦ τόμου ὑπογραφέντος παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως¹, ἀλλὰ θεωρεῖ τὸν Καντακουζηνόν τὸ πρωτεῦον πρόσωπον διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου². Πάντα δὲ ταῦτα διὰ νὰ παρουσιάσουν οἱ γράφοντες τὸ ὑπ' αὐτῶν τιμώμενον πρόσωπον ὡς κατέχον τὴν πρώτην θέσιν κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Ἰωάννου Ε'. Ἐν τούτοις, φράσις τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Φιλοθέου ἀποκαλύπτει ὅτι καίριον πρόσωπον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ', διότι τὸν ὀνομάζει ὁ κοινὸς τῆς βασιλείας ὁμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ποιμὴν τε καὶ ὁδηγός³. Νομίζω πιθανώτερον ὅτι τὴν σύνοδον τοῦ Λύγουστου 1341 συνεκάλεσεν ὁ πατριάρχης καὶ ὅτι προήδρευσε τῶν ἐργασιῶν τῆς, ὡς γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα εἶχε προεδρεύσει συνεδρίας τῆς συγκλήτου, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Καντακουζηνός⁴.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ἡ ἀληθὴς πολιτικὴ κατάστασις καὶ ἡ ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου τοποθέτησις τῶν ζητημάτων εἶχεν ὡς ἀκολούθως. Ὁ πατριάρχης ἐπεκαλεῖτο τὴν νομιμότητα, δεδομένου ὅτι ἦτο κάτοχος αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου — ἀσχέτως τοῦ χρόνου συντάξεως τούτου — νομιμοποιούντος αὐτὸν εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτρόπου⁵. Προστιθεμένου τοῦ κύρους του ὡς προκαθημένου τῆς Ἐκκλησίας, τιμωμένης καὶ παντοδυνάμου, καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, ἧς ἐπὶ μακρὸν ἀπέλαυε παρὰ τῆ αὐτοκρατεία ὁ πατριάρχης κατέστη ὁ οὐσιαστικὸς ρυθμιστὴς τῆς πολιτικῆς καταστάσεως⁶. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός οὐδεμίαν ἐγγραφὸν αὐτοκρα-

1. Φιλοθέου πατριάρχου, Ἐγκώμιον Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 601: *καλῶς ἐξετέθη τόμος συνεπιτηγμένως ὁμοῦ πάντα περιλαμβάνων καὶ ὑπογραφαῖς κατησφαλισμένους τῶν κορυφαίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸ πάντων τοῦ πάντων προκαθημένον καὶ τὸν πατριαρχικὸν ἔχοντος τότε θρόνον...* Ὁ τόμος τοῦ 1341 ἀνεφέρετο εἰς ἀμφοτέρας τὰς συνόδους (Ἰουνίου καὶ Λύγουστου) τοῦ ἔτους.

2. Αὐτόθι, στ. 601.

3. Αὐτόθι, στ. 601.

4. Καντακουζηνός, Β', σελ. 21. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 95.

5. Προφανῶς ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Ἰωάννου Ε' προήδρευσεν ὁ πατριάρχης συνεδρίας τῆς συγκλήτου τὸ θέρος τοῦ 1341, Καντακουζηνός, Β', σελ. 20₁₀₋₁₁, 21₂₋₃. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 95.

6. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς τὸν Μακάριον δημοσιευόμενον ἀπόσπασμα (Cod. Coisl. 99, f. 180), παρὰ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 111, σημ. 73: *Πάντα ἦν αὐτοῖς* (sc. aux empereurs, ἐννοεῖ τὴν Ἀνναν καὶ τὸν Ἰωάννην Ε') *οὗτος* (sc. ὁ πατριάρχης), *ὁ πάντων ἐπιλημμένος τῆς ἐξουσίας, ἔξαρχος, σύμμαχος, μάχης τῶν ὑπ' αὐτῶν λεγομένων, ὡς δῆθεν συνίστωρ καὶ, ὡς ᾔφειτο, ἀπαράγραπτος καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐξουσίας βεβαιωτής, ὡς κριτῆς καὶ τὸ κράτος ἐγχει-*

τορικὴν ἐντολὴν ἐπιτροπείας τοῦ ἀγγλικοῦ Ἰωάννου Ε' κατεῖχεν, ἀλλ' ἔνεκα τῶν στενῶν καὶ ἐκ παλαιοῦ δεσμῶν του μετὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' προέβαλλε δεδικοιολογημέναις ἀξιώσεις διὰ τὰ ἀνακλάβη τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ Ἰωάννου Ε', ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι αὐτὴ ἦτο καὶ ἡ πραγματικὴ βούλησις τοῦ φίλου του αὐτοκράτορος. Μὴ ἐπιτυχῶν εἰς τὰς προσπάθειαις του καὶ βλέπων τὴν ἀντιθετον παράταξιν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν πατριάρχην νὰ ἐγκαθίσταται εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν δι' ἐπισήμου αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου ὁ Καντακουζηνὸς ἐχώρησεν εἰς πλεόν ριζοσπαστικὴν λύσιν. Ἀνηγόρευσε ἐαυτὸν αὐτοκράτορα καὶ συνεπέα τῆς νέας αὐτῆς ιδιότητος προέβαλεν ἐαυτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀδελφοῦ¹ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ἡ πλάσματικὴ αὕτη συγγένεια² ἐκτεινομένη, ὡς εὐνόητον, καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς παλαιολογεῖου δυναστείας³ εἰσήγε τὸν Καντακουζηνὸν εἰς τὴν «οἰκογένειαν τῶν βασιλέων» καὶ ἐσκόπει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ λαϊκὸν δυναστικὸν αἶσθημα, κυριαρχοῦν ὄλον καὶ περισσότερον

ρισμέναις τῆς Ἐκκλησίας, μεσίτης πρὸς τοὺς ἐν χερσὶν ἔχοντας τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας... Βλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγοροῦν, Β', σελ. 780₆.

1. Τὸ θέμα ἐξήτασεν ὁ F. r. D ö l g e r, *Johannes VI. Kantakuzenos als dynastischer Legitimist*, Seminarium Kondakovianum 10 (1938), σελ. 19 - 30· ἀναδημοσίευσεν ἐν *Παρουσιοῦ*, σελ. 194 - 207. Ἐνδεικτικῶς σημειῶ ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων τὰς χαρακτηριστικὰς φράσεις. Ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἀγγελὸν Θεσσαλίας χρυσοβούλλου τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ (ἔτ. 1342): τῷ μέντοι πρὸ ἡ μῶν δεσπότη τε καὶ βασιλεῖ τῷ θειοτάτῳ καὶ γενναίῳ μοι ἀδελφῷ [= Ἀνδρονίκῳ Γ' | Καντακουζηνός, Β', σελ. 315₆]. Ἐκ τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1348, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης Σ' ὁμιλεῖ περὶ τῶν χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων τοῦ τε αὐθέρτου μου τοῦ βασιλέως τοῦ πάππου τῆς βασιλείας μου | = Ἀνδρονίκου Β' | καὶ τοῦ θειοτάτου μου δεσπότη τε καὶ βασιλέως τοῦ ἀδελφοῦ (= Ἀνδρονίκου Γ') τῆς βασιλείας μου τῶν αἰοιδίμων καὶ μακαριτῶν παρὰ Zachariae, *JGR*, τόμ. Γ', coll. V, ἀρ. 51, σελ. 703 (- D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 2939).

2. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς συνεδέετο πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῶν Παλαιολόγων διὰ συγγενικῶν δεσμῶν ἐκ τῆς μητρὸς του Θεοδώρας, θείας τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Καντακουζηνός, Α', σελ. 125₁₆. Πλείονα παρὰ D ö l g e r, *Johannes VI*. ἔνθ' ἀνωτ. (= *Παρουσιοῦ*, σελ. 196, σημ. 7).

3. Βλ. τὸ ἀνωτέρω (σημ. 1), χωρίον ἐκ τοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου χρυσοβούλλου ἔτους 1348 (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 2939). Εἰς πρόσταγμα τοῦ Ἰωάννου Σ' ἀπὸ Μαρτίου 1347 λέγεται: τὴν ὑψηλοτάτην δέσποιναν τῶν Ρωμαίων [= Ἄνναν | καὶ ἐρασιμωτάτην ἀδελφὴν τῆς βασιλείας μου... προκαθίσας μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τῶν Ρωμαίων [= Ἰωάννου Ε'] καὶ ἐρασιμωτάτου νῆοῦ τῆς βασιλείας μου παρὰ Zachariae, *JGR*, τόμ. Γ', coll. V, ἀρ. 49, σελ. 699 (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 2917). Εἰς τὴν λατινιστὴ σφραγισμένην πρὸς τοὺς Βενετούς παραχώρησιν ἀπὸ Μαρτίου 1351 ὁ Ἰωάννης Σ' ἀναφέρει τὴν *domina imperatrix Romanorum soror imperii mei*, ἧτις δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰ μὴ ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας. *Diplomatarium Veneto-Levanticum*, ἔκδ. R. Predelli - G. M. Thomas, τόμ. Β', Βενετία 1899, ἀρ. 5, σελ. 4 - 12 (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 2975). Μνεῖα τῆς συνθήκης παρὰ Καντακουζηνῷ, Γ', σελ. 191, Νικηφόρῳ Γρηγοροῦ, Γ', σελ. 106.

ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς βασιλείας τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ βυζαντινοῦ πολίτου. Ἐκ τούτου ἡ πολλὴ σπουδὴ καὶ μέριμνα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅπως κατὰ τὴν εὐφημίαν τῶν ἡγεμόνων εἰς τὰς κοσμικὰς καὶ θρησκευτικὰς τελετὰς προηγῆται ἀπαρεγκλίτως ἢ ἀναφώνησις τῶν Παλαιολόγων Ἰωάννης καὶ Ἰωάννου Ε', ἀκολουθῆ δὲ ἡ ἀναφώνησις τοῦ ἰδικοῦ του ὀνόματος καὶ τῆς συζύγου του¹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁ Καντακουζηνός, ἀντὶ νὰ προβάλλῃ ὡς ἀνταπαιτητῆς καὶ ἐπομένως καταλυτῆς τῆς δυναστικῆς τάξεως, ἐνεφανίζετο δυνάμει «πνευματικῆς» συγγενείας μετὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ὡς μέλος τῆς βασιλευούσης δυναστείας² καὶ κατὰ συνέπειαν ἐνδεδειγμένος νὰ μετάρχη τῆς διακυβερνήσεως τῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως περιέργος καὶ μετριοπαθῆς δῆλωσις τοῦ Καντακουζηνοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Φερῶν ὅτι δὲν ἤξιον τὴν προσχώρησίν των εἰς τὴν παράταξίν του ἀλλ' ἤρκειτο, ὅταν τῆς βασιλίδος Ἰωάννης καὶ βασιλέως τοῦ υἱοῦ φημιζομένων, εὐφημίας καὶ αὐτὸν ἅμα ἐκεῖνοις ἀξιῶν καὶ μνημονεύειν ἐν τελεταῖς ταῖς ἱεραῖς. . .³· διότι διὰ τῆς ὑπὸ ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ ἀποδοχῆς τοῦ οὕτω καθορισθέντος τύπου ἀναφωνήσεως ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῶν ὑπηκόων τῆς αὐτοκρατορίας ἡ βάσει τῆς πλασματικῆς συγγενείας ἔνταξίς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἐντὸς τῆς βασιλευούσης παλαιολογείου δυναστείας καὶ συνεπῶς ἡ ἀναγνώρισίς του ὡς νομίμου συνεχιστοῦ τῆς βασιλείας καὶ οὐχὶ ὡς ἀνταπαιτητοῦ.

Τοιαύτη πρόκλησις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀφήσῃ ἀσυγκινήτους τοὺς νομίμως ἐκπροσωποῦντας τὰ συμφέροντα τοῦ βασιλεύοντος οἴκου, δι' ὃ καὶ ὀρθῶς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ' ἐπέσπευσε τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν εἰς αὐτοκράτορα τοῦ ἀνηλίκου ἄρρενος διαδόχου Ἰωάννου μέχρι τότε ἀπλοῦ βασιλέως. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας τονίζει τὰ δικαιώματα τοῦ μικροῦ Παλαιολόγου εἰς τὸν θρόνον τῶν πατέρων του καὶ ἐξάπτει τὸ λαϊκὸν δυναστικὸν αἰσθημα⁴, τὸ ὁποῖον ὁ Καντακουζηνός προσεπάθησεν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του πλευρᾶς νὰ κατασιγάσῃ. Αὐτὴν τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα

1. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 101 - 103.

2. Ὁ Fr. Dölger, *Johannes VI.* (= *Παρασπορά*, σελ. 207), γράφει: eine ganz einzigartige, aber wie ich glaube, in der mystischen Denkweise des Johannes Kantakuzenos tief begründete «οἰκονομία». Ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger εἰς τὸν Καντακουζηνὸν ἀποδιδόμενα κίνητρα, διατηρῶ ἐπιφυλάξεις, τὰς ὁποίας ἤδη διετύπωσε καὶ ὁ L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258 - 1354)*, Παρίσιοι 1968, σελ. 62 - 64· οὗτος εἰς τὴν προβολὴν πνευματικῆς συγγενείας ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ πρὸς τὴν Παλαιολογεῖον δυναστείαν διαβλέπει ὀρθῶς τὴν πρόθεσιν, ὅπως προσδώσῃ «à son usurpation la première apparence de légitimité».

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 329₁₅ (ἄνοιξις 1343)· βλ. ἄνωτέρω, σελ. 102.

4. Τὴν δυνάμιν καὶ σημασίαν τοῦ ὑψηλοῦ αἰσθήματος νομιμοφροσύνης τοῦ Βυζαντινοῦ λαοῦ ἐναντι τῆς ἀρχούσης δυναστείας ἐξαιροῦν καὶ ὁ J o a n n o u, *Johannes XIV. Kalkas*, *Or. Chr. Per.* 27 (1961), σελ. 40 κέ. καὶ ἡ U. B o s c h, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 185.

τητα εξυπηρετοῦν τὰ νομίσματα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψευς, τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' ἐπὶ τῆς ἐτέρας¹, δι' ὃ καὶ τὴν κοπὴν τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου συνδέω μὲ τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν τοῦ Ἰωάννου Ε' τὴν 19ην Νοεμβρίου 1341.

Ἡ θεώρησις τῶν γεγονότων, καθ' ὃν τρόπον ἐξέθεσα ἀνωτέρω, καθιστᾷ ἀδικαιολογήτους κατ' ἐμὲ τοὺς κατὰ τοῦ πατριάρχου ψόγους τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῶ, ἰσχυριζομένου ὅτι ὁ ἡγέτης τῆς Ἐκκλησίας ἔσπευσε νὰ στέψῃ εἰς ἀνεπίσημον ἡμέραν (Δευτέρα, 19 Νοεμβρίου) τὸν ἀνήλικον ἀκόμη Ἰωάννην διὰ νὰ ἔχῃ εὐσχήμονα πρόφασιν, ὅπως ἀσκήσῃ τὴν ἀντιβασιλείαν². Ἡ ἐνέργεια τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ, ὅπως ἀναγορεύσῃ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα (26 Ὀκτωβρίου 1341), ἀπῆται ταχεῖαν καὶ δυναμικὴν ἀντιμετώπισιν τοιαύτην δὲ πράγματι ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ἐπιχειρηθεῖσα. Οὗτος ἐν ἀπολύτῳ καλῇ πίστει ἠδύνατο νὰ διακηρύξῃ ὅτι προέβη εἰς τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν τοῦ Ἰωάννου Ε' εἰς αὐτοκράτορα ἐξ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν δυναστείαν, ἐκ πεποιθήσεως πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς νομιμότητος καὶ εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐντολῆς.

Χαρακτηριστικὴ τῆς ἰσχύος τοῦ πατριάρχου ὡς πολιτικοῦ παράγοντος καὶ ταυτοχρόνως δηλωτικὴ τῆς εὐθύνης του ὡς ἐπιτρόπου εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Ἀρσενίου Τύρου: *Ὁ Καντακουζηνός... μηχαναῖς ἐχρηῖτο παντοίας, ὅπως τῆς τῶν πόλεων βασιλευούσης ἐγκρατῆς γένηται καὶ τελείως ἐγ' ἑαυτὸν τὴν βασιλείαν ποιήσῃται. Σινιδὸν δὲ ὡς πάντῃ ἀδύνατον ἔσται, εἰ μὴ ὁ πατριάρχης ἐκστῇ τοῦ θρόνου, τοῖς περὶ τὸν Παλαμᾶν συνεργοῖς χοῖται...*³. Οὕτω τὸ ἀρχικὸν ζήτημα τῆς ἀναδοχῆς τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Ἰωάννου Ε' ἀνήχθη οὐ μόνον εἰς πολιτικὸν ἀλλὰ καὶ εἰς δυναστικὸν πρόβλημα, ἀπολήξαν εἰς ἐνοπλον ἀναμέτρησιν τῶν δύο ἀντιπάλων παρατάξεων⁴. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐκκτέρῃ θὰ ὑπεστήριζε μετὰ πείσματος καὶ θεωρητικῶς τὰς ἀπόψεις τῆς, ἀφοῦ βλέπομεν μεταγενεστέρως ἱστοριογραφίας καὶ Βραχέα Χρονικὰ νὰ ἀναφέρουν τὸν Ἰωάννην Καντακουζηνὸν ὡς ἐπίτροπον τοῦ Ἰωάννου Ε' καὶ δὴ παρὰ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος διωρισμένον⁵. Προφανῶς οἱ συντάκται

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 111 - 113.

2. Νικηφόρος Γρηγοῶς, Β', σελ. 616: *Ὁ γὰρ μὴν πατριάρχης μείζονα τὴν δικαίωσιν τῆς βασιλικῆς ἐπιτροπῆς μηχανώμενος ἑαυτῷ, ἔσπευε διὰ πάσης σπουδῆς Ἰωάννην τὸν παῖδα τοῦ βασιλέως, οὐ περιμείνας, διὰ τὸ λίγρον τῆς ἐφέσεως, οὐθ' ἡλικίαν αὐτοῦ, οἷτ' ἐπίσημον ἡμέραν τινα τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ὁ Καντακουζηνός, εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὀλιγώτερον ὀξύς, ἀναφέρει (Β', σελ. 218), ὅτι ἡ ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Ἰωάννου Ε' ἐγένετο ψήφῳ βασιλίδος καὶ τῆς συγκλήτου.*

3. Σχέδιον τόμου εἰς Cod. Vatic. gr. 2335, f. 4, παρὰ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 118, σημ. 112.

4. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγοῶν, Β', σελ. 613, αἱ δύο παρατάξεις διίσταντο κοινωνικῶς καὶ οἰκονομικῶς καὶ πολιτιστικῶς.

5. Δούκας, σελ. 20 (ἐκδ. Βόννης): *καὶ τὴν βασιλείαν σὺν τῷ παιδί, τελευτῶντος,*

αὐτῶν ἤντησαν ἐκ προφορικῆς παραδόσεως ἢ γραπτῶν πηγῶν ἀπηχούντων τὰς ἀπόψεις τῆς Καντακουζηνεῖου παρατάξεως¹.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ ἀνάγκη πρακτικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς παρουσίας ἀνηλίκου αὐτοκράτορος εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ἐγέννησε τὸν θεσμὸν τῆς ἀντιβασιλείας, ὅστις ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου ἀνεπτύχθη καὶ προσέλαβε συγκεκριμένην πολιτικὴν μορφήν. Ἀρχικῶς τὸ πρόβλημα ἀντιμετωπίσθη ἐμπειρικῶς, μὲ προχειρότητα καὶ αὐτοσχεδιασμὸν ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐλήφθησαν συγκεκριμένα μέτρα, τὰ ὅποια ἐπαναλαμβανόμενα διεμόρφωσαν ὀρισμένους κανόνας. Οὗτοι δὲν περιεβλήθησαν μὲν τὴν τυπικὴν μορφήν νόμου ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπανειλημμένης καὶ ὁμοιομόρφου ἐφαρμογῆς των καθώρισαν τὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐλειτούργησεν ὁ θεσμὸς τῆς ἀντιβασιλείας.

Εἰς τὰς ἐπομένους σελίδας θὰ προσπαθῆσω νὰ δώσω συνολικὴν εἰκόνα τοῦ θεσμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄσων ἀνωτέρω ἐξέθεσα εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις.

ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Ὁ αὐτοκράτωρ πατὴρ τοῦ ἀνηλίκου — σπανιώτατα ἕτερος στενὸς συγγενῆς ἐπίσης αὐτοκράτωρ — εἶτε διὰ πράξεως τελευταίας βουλήσεως εἶτε ἐν ζωῇ προνοεῖ διὰ τὴν σύστασιν ἀντιβασιλείας. Λί πηγαί ὁμιλοῦν περὶ διαθήκης τῶν αὐτοκρατόρων Ἀρκαδίου, Ἡρακλείου, Θεοφίλου, Ἀλεξάνδρου, Θεοδώρου Β', δι' ἧς ὁ ἀπερχόμενος ἡγεμὼν ὠριζε τίνι τρόπῳ καὶ ὑπὸ ποίῳ θὰ ἐπετροπεύετο ὁ ἀνήλικος διάδοχος του. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') Δούκα, Μανουῆλ Α', Θεοδώρου Α', Ἀνδρονίκου Γ' ἐξεδόθη βασιλικὸς ὀρισμὸς, καθορίζων τὰ τῆς διαδοχῆς ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν, περιέχων κατὰ κανόνα εἰδικωτέρας διατάξεις διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐπιτροπείας ὑπὸ τῆς βασιλομήτορος.

ἀνέθετο [= V. G r e c u, *Ducas Historia Turco-bizantina (1341 - 1462)* [s.l.], ἔκδ. Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, 1958, σελ. 41], Σφραντζῆς, σελ. 39, ἔκδ. Βόννης: (ὁ Ἀνδρόνικος Γ') εἶασεν ἐπίτροπον αὐτοῦ τὸν μέγαν δομέστικον Ἰωάννην τὸν Καντακουζηνὸν καὶ οἰκονόμον τῆς βασιλείας αὐτὸν ἐποίησεν. . . Βραχὺ χρονικὸν ἐκ τοῦ Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 41, ἀρ. 32: τὸν δὲ μέγαν δομέστικον τὸν Καντακουζηνὸν ἐποίησεν ἐγκρατὴν πάντων τῶν πραγμάτων.

1. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότου τοῦ Χρονικοῦ R. - J. L o e n e r t z, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 59 - 60.

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Ἡ ἀντιβασίλεια συγκροτεῖται ὑπὸ πλείονας μορφάς.

1) Ἡ σύγκλητος

Κατὰ τὴν πρῶτον περίοδον καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ζ' αἰῶνος, ὅτε ἐπικρατεῖ εἰσέτι ἡ ἐμπειρικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος, δὲν προβλέπεται ἡ ἀνάθεσις τῶν κρατικῶν εὐθυνῶν εἰς φυσικὸν πρόσωπον ὑπὸ τὴν μορφήν ἐπιτρόπου - ἀντιβασιλέως¹. Τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀγγλικοῦ ἀναδέχεται συλλογικὸν ὄργανον καὶ δὴ ἡ σύγκλητος, ὡς ἐκ διαφόρων ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἐχουσῶν σχέσιν πρὸς τὸν ἀγγλικὸν αὐτοκράτορα, ἐμφαίνεται. Οὕτως, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Ἰσδιγέρδης εἰς ἐκτέλεσιν ἐντολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου, καθιστᾷ τὴν σύγκλητον ὑπεύθυνον διὰ τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν καὶ ἀνατροφὴν τοῦ Θεοδοσίου Β'². Εἰς ἀπόφασιν τῆς συγκλήτου ὀφείλεται ἡ ἀναγύρευσις τοῦ Ζήνωνος διὰ τὴν τακτοποιηθῆ ἀπὸ πολιτειακῆς ἐπόψεως τὸ θέμα τῆς ἀγγλικότητος τοῦ Λέοντος Β'. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 641 ἡ σύγκλητος ἀποφασίζει καὶ ἐνεργεῖ τὴν ἀνατροπὴν καὶ τιμωρίαν τοῦ ἀγγλικοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλωνᾶ, ἀπομακρύνει τῆς ἀρχῆς καὶ ἐξορίζει τὴν βασιλομήτορα καὶ ἀναμιγνύεται εἰς τὴν καθάρεισιν τοῦ πατριάρχου Πύρρου, συνεργάτου τῆς Μαρτίνης. Εἰς πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήτου ὀφείλεται ἡ ἀναγνώρισις ὡς αὐτοκράτορος τοῦ μόλις ἐνδεκαετοῦς Κώνσταντος, πρὸ ὀλίγου ἀναδειχθέντος συμβασιλέως.

Ἡ προβολὴ τῆς συγκλήτου εἰς τὸ πολιτικὸν προσκῆνιον κατὰ τὴν βασιλείαν ἀγγλικοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἀνάληψις ὑπ' αὐτῆς ἔργων ἀντιβασιλέως, ἀπόρροια προφανῶς τῆς προεχούσης θέσεως τοῦ συλλογικοῦ τούτου ὄργανου κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῶν μέσων τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος, ὑποχωρεῖ, ὅταν ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία καθίσταται περισσότερον συγκεντρωτικὴ ἐξ ἑνὸς καὶ ὁ θεσμὸς τῆς συμβασιλείας ἀποκρυσταλλοῦται εἰς πλέον συγκεκριμένην νομικὴν μορφήν. Δὲν ἐλλείπουν ὅμως παραδείγματα ἀναλήψεως πρωτοβουλίας ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ εἰς μεταγενεστέρους αἰῶνας. Τοιαύτη εἶναι κατ' ἐμὲ ἡ περίπτωσις τῶν διαδόχων τοῦ Ρωμανοῦ Β', περὶ τῆς ἐπιτροπείας τῶν ὁποίων δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ληφθῆ ἀρμοδίως μέριμνα εἰς τρόπον, ὥστε κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 15 Μαρτίου 963 μέχρι 15 Αὐγούστου 963 καὶ ἡ σύγκλητος διεδραμάτισε πρωτεῖον πρόσωπον.

1. Χαρακτηριστικὴ τῶν ἀναζητήσεων εἶναι ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἀρκαδίου νὰ ἀναθέσῃ εἰς ξένον ἡγεμόνα, τὸν Πέρσην βασιλέα, εἰς περιωρισμένους τομεῖς καθήκοντα ὑπευθυμίζοντα τὰ εἰς τὸν ἀντιβασιλέα ἀνατιθέμενα.

2. Διεξοδικὴν ἀνάλυσιν τῶν γεγονότων εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης ἀνωτέρω, εἰς τὴν οἰκίαν χρονολογικῶς θέσιν δι' ἑκάστην περίπτωσιν.

2) Ἡ βασιλομήτωρ

Εὐλόγος εἶναι ἡ σκέψις νὰ ἀναζητηθῆ ὁ ἀντιβασιλεὺς μεταξὺ τοῦ συγγενικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἀνηλίκου καὶ νὰ ἐπιλεγῆ ἡ φυσική, τρόπον τινά, συμπαραστάτις τοῦ παιδός, ἡ μήτηρ. Ἐν τούτοις, μόλις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ Η' αἰῶνος ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον ἡ μήτηρ τοῦ ἀνηλίκου ἀναλαμβάνουσα ἐπίσημως τὸ ἔργον τοῦ ἀντιβασιλέως. Ἡ καθιέρωσις τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλομήτορος - ἐπιτρόπου (— ἀντιβασιλέως) δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὴν ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι ἐξέλιξιν τοῦ θεσμοῦ τῆς συμβασιλείας. Ἡ ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος Γ' εἶναι ἀποφασιστικὴ δι' ἀμφοτέρας τὰς μεταβολάς. Αἱ ἀκολουθοῦσαι βασιλεῖαι ἀνηλίκων αὐτοκρατόρων ἀντιμετωπίζονται διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὰς τῆς ἐκάστοτε βασιλομήτορος.

α') Βασιλομήτωρ - συμβασιλεὺς, ὁμότιμος τῷ υἱῷ

Αἱ αὐγοῦσαι Εἰρήνη, Θεοδώρα καὶ Ζωὴ (ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου 913) κατέχουν ὡς ἐπίτροποι καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς ἐκάστη τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως μετέχει τῆς βασιλείας ὡς συμβασιλεὺς, ἔχουσα τὰ αὐτὰ δικαιώματα πρὸς τὸν ἐπιτροπευόμενον¹ μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ προβάδισμα ἀνήκει εἰς τὸν υἱὸν αὐτοκράτορα. Δὲν εἶναι εὐχερὲς ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν πληροφοριῶν νὰ προσδιορισθῆ ἡ μεταξὺ Θεοφανοῦς καὶ τῶν τέκνων τῆς Βασιλείου Β' καὶ Κωνσταντίνου Η' (Γ') νομικὴ σχέσις.

β') Βασιλομήτωρ αὐτοκράτωρ - συμβασιλεὺς τῶν βασιλέων υἱῶν τῆς

Ἡ κατὰ τὸν Γ' περίπου αἰῶνα ἐμφανὴς καταστάσις διαφοροποιήσις μεταξὺ τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως ἀφ' ἑτέρου εὐρίσκει ἐφαρμογὴν εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') Δούκα, ὅτε οἱ δύο ἀνήλικοι υἱοὶ τοῦ Μιχαὴλ Ζ' καὶ Κωνσταντίου, τότε ἀπλοῖ βασιλεῖς, διαδέχονται τὸν πατέρα των ὁμοῦ μετὰ τῆς μητρὸς των, μόνης αὐτῆς ἀναχθείσης εἰς αὐτοκράτορα. Συμβασιλεύσασα μετὰ τῶν υἱῶν τῆς ἡ Εὐδοκία ἀπὸ 22 Μαΐου 1067 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1067 ἀσχεῖ τὴν ἀρχὴν ἰδίῳ δικαίῳ, ἐνῶ οἱ δύο υἱοὶ αὐτῆς ὡς ἀπλοῖ βασιλεῖς κατέχουν νομικῶς ὑποδεεστέραν θέσιν ἐκείνης².

γ') Βασιλομήτωρ αὐτοκράτωρ - συμβασιλεὺς τοῦ βασιλέως ἀρχικῶς, καὶ ἀκολούθως αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς πρὸς τὴν Εὐδοκίαν νομικὴν θέσιν κατέχει καὶ ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 ἐπίτροπος καὶ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 24, 43, 55, τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀποδεικτικῶν στοιχείων.

2. Ἄνωτέρω, σελ. 65.

συμβασιλεύς τοῦ ἀγγλικοῦ Ἰωάννου Ε', ἀπλοῦ βασιλέως μέχρι τῆς 19 Νοεμβρίου 1341 καὶ ἀκολούθως αὐτοκράτορας. Ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης χρονολογίας μήτηρ καὶ υἱὸς κατέχουν ἀμφότεροι τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα¹.

δ) Βασιλομήτωρ, ἀπλῆ ἐπίτροπος τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ της

Ἡ βασιλομήτωρ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ἀπλῆ ἐπίτροπος τοῦ ἀγγλικοῦ υἱοῦ της, — αὐτοκράτορας αὐτοῦ —, καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀντιβασιλείαν ἀλλὰ νὰ μὴ μετέχη τῆς συμβασιλείας. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ νομικὴ θέσις Μαρίας τῆς ἐξ Ἀντιοχείας, ἥτις κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ συζύγου της Μανουὴλ Α' ἤσκει ἐπ' ὄνοματι τοῦ υἱοῦ της τὴν ἀντιβασιλείαν, μὴ ἀναδειχθεῖσα ἑμὲν ἡ ἴδια συμβασιλεύς τοῦ Ἀλεξίου Β'².

3) Ὀλιγομελὲς συμβούλιον

Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ πατριάρχου καὶ κοσμικῶν ἀξιωματούχων ἢ ἐκ πολιτικῶν μόνων ἀξιωματούχων.

Τὸ νέον τοῦτο σχῆμα κατὰ τὴν συγκρότησιν τῆς ἀντιβασιλείας ἀναφαίνεται μετὰ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς εἰς ἰδιαιτέρον πολιτειακὸν θεσμόν. Τὸ πρῶτον ἐφηρμόσθη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τὴν παρούσαν τῆς βασιλομήτορος ὡς συμβασιλέως. Νομίζω χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦτο τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως καὶ τῶν ἀναζητήσεων κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Μιχαὴλ Γ' ἦτο τριμελὴς, πενταμελὴς δὲ (κατ' ἄλλους ἐπταμελὴς) εἰς τὴν τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η'). Ὁ διορισμὸς τῶν μελῶν γίνεται ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος. Οἱ ἡγεμόνες Μανουὴλ Α' καὶ Θεόδωρος Α' εἶχον μεριμνήσει διὰ τὴν συγκρότησιν καὶ λειτουργίαν τοιαύτης ἐπιτροπῆς, ἀλλ' ἡ περαιτέρω σύνθεσις αὐτῆς δὲν εἶναι γνωστὴ. Εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Α' προσβλέπετο ἡ συγκρότησις ἐπιτροπικοῦ συμβουλίου μόνον εἰς ἀντικατάστασιν τῆς συζύγου του, Θανοῦσης ἢ ἐκπεσοῦσης τῆς ιδιότητος τοῦ ἐπιτρόπου. Ἡ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην συγκροτηθεῖσα ἀντιβασιλεία ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν ἐπ' ὄνοματι τοῦ ἀγγλικοῦ αὐτοκράτορος.

4) Εἰς μόνος ἐπίτροπος

Ὁ αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ ἀναθέσῃ τὰ καθήκοντα ἀντιβασιλέως εἰς ἓν μόνον ἄτομον, ὡς ἐπραξεν ὁ Θεόδωρος Β', ἐπιλέξας τὸν Γεώργιον Μουζάλων. Τοῦτον δολοφονηθέντα ἀντικατέστησεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐκλεγείς ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας πολιτικῆς, στρατιωτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 91 κέ.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 79 κέ.

Ὁ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διορισθεὶς *ἐπίτροπος* ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐπιτροπευομένου ἀνηλίκου αὐτοκράτορος. Ἰδιάζουσα εἶναι ἡ περιπτώσις τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ', ὅστις ἐπεκαλεῖτο ἐπίσημον ἀνάθεσιν εἰς αὐτὸν τῶν ἐπιτροπικῶν καθηκόντων ἐκ μέρους τοῦ ἀποικομένου αὐτοκράτορος, ἐνῶ παραλλήλως ὑπῆρχε καὶ ἡ βασιλομήτωρ, κάτοχος τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος. Τὴν ἐξουσίαν τῆς αὐτοκρατείας οὐδόλως ἠμφεσβήτει ὁ πατριάρχης, ὅστις ἐπὶ ἔτη συνειργάζετο ἀρμονικῶς μετ' αὐτῆς εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, μέχρις οὗ διὰ πολιτικούς λόγους ἐπῆλθε μεταξὺ των ἡ ρῆξις.

Οἱ κρατικοὶ λειτουργοί, οἵτινες διετέλεσαν μέλη τῆς ἀντιβασιλείας, μνημονεύμενοι εἰς τὰς πηγὰς πάντοτε διὰ τοῦ τεχνικοῦ ὅρου *ἐπίτροποι*, ἦσαν οἱ ἀκόλουθοι, φέροντες ἀντιστοιχῶς τοὺς τίτλους ἢ ἀξιώματα ὡς ἀκολούθως: Θεόκτιστος πατριίκιος, λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου (842 - 855).

Βάρδας, ἀδελφὸς τῆς αὐγούστης Θεοδώρας, πατριίκιος (842 - 856) ¹.

Μανουήλ, μάγιστρος (842 - ;) φέρεται χρηματίσας καὶ δομέστικος τῶν σχολῶν ².

Στέφανος μάγιστρος

Ἰωάννης Ἑλαδᾶς μάγιστρος

Ἰωάννης ραίκτηρ

Εὐθύμιος ἀγνώστων λοιπῶν στοιχείων ³

Ἀπὸ 6 Ἰουνίου 913

μέχρι φθινοπώρου

(Σεπτεμβρίου ;) 913

Γεώργιος Μουζάλων πρωτοβεστιάριος Αὐγούστος 1258 (διὰ 3 ἢ 9 ἡμέρας).

Μιχαήλ Παλαιολόγος δεσπότης (ἄγνωστος ἢ ἀκριβῆς ἡμέρα διορισμοῦ· δεσπότης ἀπὸ 13 Νοεμβρίου 1258 - 1 Ἰανουαρίου 1259).

Βεβαία συμμετοχὴ τοῦ *πατριάρχου* ὡς μέλους τῆς ἀντιβασιλείας εἶναι μόνον τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ διὰ τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' (Η') (ἀπὸ 6 Ἰουνίου 913 μέχρι Φεβρουαρίου 914), πιθανὴ δὲ καὶ τοῦ Πολυεύκτου εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν διὰ τοὺς Βασίλειον Β' καὶ Κωνσταντῖνον Η' (Γ') (ἀπὸ 15 Μαρτίου 963 μέχρι 15 Αὐγούστου 963). Περὶ τοῦ πατριάρχου ΙΔ' Καλέκα ὠμίλησα ἀνωτέρω.

Ἐν τούτοις ἡ ὑψηλὴ προστασία τῆς *Ἐκκλησίας* μετὰ τὸ μέγα ἠθικὸν κῦρὸς τῆς βαρύνει καθ' ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, καίτοι ὁ πατριάρχης τυπικῶς δὲν ἀποτελεῖ μέλος τῆς ἀντιβασιλείας εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀσκοῦσαν μεγίστην ἠθικὴν ἐπιρροήν, ἐμπιστεύεται ὁ αὐτοκράτωρ τὴν προστασίαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου του, ἡ δὲ ἀνωτέρα

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 34 κέ.

2. Περὶ τῆς ὑπάρξεώς του ἠγγέρθη ἀμφισβήτησις· τὸ πρόβλημα ἐξήτασα διὰ μακρῶν ἀνωτέρω, σελ. 35 κέ.

3. Κατὰ τινὰς πηγὰς, μέλη τῆς αὐτῆς ἀντιβασιλείας ἦσαν καὶ οἱ πατριίκιοι Βασιλιτζης καὶ Γαβρηλόπουλος. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 44.

ήγεσία αὐτῆς, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου, παρουσιάζεται ἐποπτεύουσα καὶ ἐγγυωμένη, τρόπον τινά, τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς ἀντιβασιλείας οὕτως, ὥστε νὰ θεωρῆται ὡς οὐκ ἀσφαλὲς δίχα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ταύτης προεστῶτος καθιστᾶν τὰ τοιαῦτα¹. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξήτει μὲν καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου ὅσον οὕτω ἐπιστησομένον συναίνεσιν οὐ κατὰ χρεῖαν μᾶλλον ἀλλ' ἢν' ἀσφαλέστερον τὸ γινόμενον καθιστῶτο² καὶ περαιτέρω φέρεται λέγων, ὡς οὐκ ἄλλως ἐπιτροπεύσον, εἰ μὴ αὐτός (= ὁ πατριάρχης) γε κελεύει καὶ ἐπιτενοὶ ἢ σύνοδος... τῆς βουλῆς δ' ἐκείνου (sc. τοῦ πατριάρχου) ἐξαρτᾶ τὰ παρόντα...³.

Διὰ νὰ διαφυλαχθῇ ἡ διαδοχὴ εἰς τὰ τέκνα τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα ὑπεχρεώθη ἡ σύζυγός του Εὐδοκία κατὰ τὴν ἀνάδειξίν της εἰς αὐτοκράτορα νὰ δεσμευθῇ ὅτι δὲν θὰ προσέλθῃ εἰς δεύτερον γάμον, μὲ ἐγγυητὰς πλὴν τῆς συγκλήτου, τὸν πατριάρχη καὶ τὴν σύνοδον⁴. Ἐνορκον δέσμευσιν τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἀρχιερέων ἐν ἐνεργείᾳ καὶ μελλόντων νὰ ἀναδειχθοῦν ἐπιβάλλει ὁ Μανουὴλ Α' διὰ τὴν τήρησιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθέντων διὰ τὴν διαδοχὴν του. Εἰς τὸν πατριάρχη καὶ τὴν σύνοδον κατέφυγε καὶ ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρις διὰ νὰ κατοχυρώσῃ ὡς διάδοχον τὸν υἱὸν του Νικόλαον. Εἰς τὰς παρασκηνιακὰς ζυμώσεις διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς ἀντιβασιλέα ἔλαβον ζωηρὸν μέρος ἀνώτεροι κληρικοὶ (μητροπολίται), κατεβλήθη δὲ σύντονος προσπάθεια διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς συγκαταθέσεως τοῦ πατριάρχου. Ὁ Ἀνδρόνικος Γ' εἰς κρισίμους στιγμὰς εἶχε θέσει ὑπὸ τὴν πατριαρχικὴν προστασίαν τὴν ζωὴν τῶν ἀνηλίκων τέκνων του.

ΝΟΜΙΚΗ ΒΑΣΙΣ ΑΣΚΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΒΕΟΥΣΙΑΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Μεταξὺ τῶν δύο βασικῶν μορφῶν ἀντιβασιλείας, τῆς πρώτης ἐκ τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως τοῦ ἀγγλικοῦ τέκνου της, καὶ τῆς δευτέρας συγκροτουμένης ἐκ κοσμικῶν ἀξιωματούχων ἢ τῆς συγκλήτου ἢ τοῦ πατριάρχου ἢ αὐτῆς τῆς βασιλομήτορος ἄνευ συμμετοχῆς εἰς τὴν (συμ)βασιλείαν ὑφίσταται οὐσιώδης διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν νομικὴν βάσιν ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ βασιλομήτωρ - συμβασιλεύς μετέχουσα τῆς βασιλείας ἀσκεῖ ἐπ' ὀνόματι τόσο τοῦ υἱοῦ της ὅσον καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας τὴν ἐξουσίαν. Τοῦτο καθίσταται φανερόν ἐκ τῆς ὁρολογίας τῆς χρησιμοποιουμένης

1. Παχυμέρης, Α', σελ. 66.

2. Παχυμέρης, Α', σελ. 67.

3. Παχυμέρης, Α', σελ. 73. Πρόχειρον ἐπισκόπησιν τῆς θέσεως τοῦ πατριάρχου εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν ἀγγλικῶν αὐτοκρατόρων ἐπεχείρησεν ὁ Η. - G. Beck, *Kirche und Klerus im staatlichen Leben von Byzanz*, REB 24 (1966), σελ. 9 - 11.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 71.

πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας μητρὸς καὶ υἱοῦ, ταυτοσήμου πρὸς τὴν δηλοῦσαν τὴν ἐνκρῆσιν τῆς βασιλείας οἰουδήποτε αὐτοκράτορος ¹.

Ὅταν πρόκειται περὶ ἀντιβασιλείας συγκροτηθείσης ἐκ τῆς συγκλήτου, κοσμικῶν ἀξιωματούχων ἢ τοῦ πατριάρχου, ἡ ὀρολογία ἢ δηλοῦσα τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς εἶναι διάφορος, ὡς δεικνύουν πάλιν τὰ σχετικὰ χωρία ².

Ἄνάλογος εἶναι ἡ ὀρολογικὴ διάκρισις κατὰ τὴν προσμέτρησιν τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ ἀνηλίκου, διανυθείσης μετὰ βασιλομήτορος - συμβασιλέως ἢ ὑπὸ τὰς λοιπὰς μορφὰς συγκροτήσεως τῆς ἀντιβασιλείας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν φέρονται ἀμφοτέρωθεν διανύσαντες τὰ ἔτη ὡς συμβασιλεῖς ³, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν διακρίνονται τοῦ βασιλέως οἱ ἐπίτροποι, ὡς χαρακτηρι-

1. Τὰ πολυάριθμα σχετικὰ χωρία εὕρισκει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, ἀνωτέρω, σελ. 21, σημ. 4 διὰ τὴν Εἰρήνην· σελ. 30, σημ. 1, σελ. 31, σημ. 1, 2, σελ. 32, σημ. 2 διὰ τὴν Θεοδώραν· σελ. 50, σημ. 2, διὰ τὴν Ζωὴν· σελ. 66-67 δι' Εὐδοκίαν τὴν Μακρεμβολίτισσαν. Ἐνταῦθα σημειῶ ὀλίγα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: Θεοφάνης, σελ. 456₆ = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 20₁₁: τὴν βασιλείαν ἐγχειρίζεται... (Εἰρήνη)

Λέων Γραμματικὸς, σελ. 492₁₉: κρατῆσαι αὐτὴν μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς... (Εἰρήνη)

Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₂₂: ἐγκρατοῦς δὲ τῆς βασιλείας σὺν τῷ υἱῷ γενομένης... (sc. Θεοδώρας)

Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 814₆: ἐν γοῦν τῇ αὐτοκρατορίᾳ Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας...

Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 151: γυναῖκα ἄρχειν Ρωμαίων ἀκηκοὼς μετὰ παιδὸς ἀπαλοῦ... (Θεοδώρας)

Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283₃: ἀνελθοῦσα (sc. ἡ Ζωὴ) καὶ ἐγκρατῆς γενομένη τῆς βασιλείας...

Ψ'ελλοῦ, Χρονογραφία, Β', σελ. 152 (κεφ. 1): Ἡ βασιλεῖς Εὐδοκία... τῶν ὄλων ἐγκρατῆς γενομένη...

Ἀτταλειάτης, σελ. 181: τῆς αὐγούστης (Εὐδοκίας) τὴν αὐτοκράτορα περιελομένης ἀρχὴν...

2. Ἀνωτέρω, σελ. 44-45, 56 τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (II') χωρία, σελ. 83, τοῦ Ἰωάννου Δ' Λασκάρεως. Σημειῶ ἐκ τοῦ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 278 τὸ λίαν χαρακτηριστικόν: εἰς Κωνσταντῖνον... τὸ βασίλειον περιελήλυθε κράτος ὑπὸ ἐπιτρόπους τελοῦντα...

3. Τὰ συναφῆ χωρία βλ. ἀνωτέρω, σελ. 21-22 (Κωνσταντῖνος Γ' - Εἰρήνη)· σελ. 31, (Μιχαὴλ Γ' - Θεοδώρας)· σελ. 56 (Κωνσταντῖνος Ζ' (II') - Ζωὴ)· σελ. 65 σημ. 4, σελ. 66 (Εὐδοκία - Μιχαὴλ Ζ' - Κωνσταντῖνος). Παραδειγματικῶς μεταφέρω ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Συντόμου Χρονικοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, σελ. 100₁₂: Κωνσταντῖνος υἱὸς Λέοντος σὺν τῇ μητρὶ Εἰρήνῃ ἔτη ι', μῆνας β', ἡμέρας β'· αὐτόθι, σελ. 101₁₈ συμπληρωματικὸς κατάλογος: Θεοδώρα ἄμα τῷ υἱῷ αὐτῆς Μιχαὴλ ἔτη ιδ', μῆνα α', ἡμέρας κβ'. Καίτοι ὁ ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῷ, σελ. 159₂₃-160₈ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀλέξιος Β' ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ ἐβασίλευσεν εὐσεβῶς σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ... ἔτος α', μῆνας ια', ἡμέρας γ', δι' οὓς λόγους ἐξέθεσα ἀνωτέρω (σελ. 79 κέ.), φρονῶ ὅτι ἡ Μαρία εἶχε τὴν θέσιν ἀντιβασιλέως καὶ οὐχὶ συμβασιλέως τοῦ υἱοῦ τῆς.

στικῶς δεικνύουν χωρὶς ἀναφερόμενα εἰς Κωνσταντῖνον τὸν πορφυρογέννητον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ θεῖός του αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχε συστήσει ἀρχικῶς ἀντιβασιλείαν ἐκ τοῦ πατριάρχου καὶ ἀνωτάτων κρατικῶν λειτουργῶν, συντόμως καταλυθεῖσαν καὶ ἀντικατασταθεῖσαν ὑπὸ τῆς βασιλομήτορος. Ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 381 γράφει: *ἐβασίλευσεν οὖν ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὸ τῶν αὐτοῦ ἐπιτροπῶν καὶ σὺν τῇ μητρὶ ἔτη ἑπτά...*¹.

Ἡ βασιλομήτωρ - συμβασιλεύς τοῦ ἀνγλικοῦ ἐκδίδει καὶ ὑπογράφει ἐπίσημα ἔγγραφα, ὡς πληροφοροῦμεθα περὶ τῆς Εἰρήνης², τῆς Εὐδοκίας³ καὶ τῆς Ἄννης τῆς Σαβοΐας⁴.

Ἐτερον σημαντικὸν στοιχεῖον ἔνεκα τοῦ ἐπισήμου χαρακτηρὸς του εἶναι ἢ καθ' ὠρισμένον τύπον ἀναφώνησις τῶν ὀνομάτων τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς, ἐμφαίνουσα τὴν ὑπ' ἀμφοτέρων ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ὡς συμβασιλέων. Ἐκφωνοῦνται τὰ ὀνόματα ὁμοῦ καὶ τῶν δύο, ἀκριβῶς ὡς συμβαίνει κατὰ τὴν ἀναφώνησιν τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρρένων συμβασιλέων, ὡς δεικνύουν τὰ παραδείγματα τῆς Εἰρήνης, κατὰ τὰς δολοπλοκίας τῆς διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἰδικῆς τῆς μονοκρατορίας ἢ τοῦλάχιστον τῆς προσωπικῆς αὐτῆς ἀρχῆς, καὶ τῆς Θεοδώρας κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναγορεύσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Γ', εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 790 οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κωνσταντῖνου Γ' διακηρύσσουσιν: *οὐδὲ προτάσσομεν τὸ ὄνομα Εἰρήνης πρὸ Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ Κωνσταντῖνον καὶ Εἰρήνης ὡς ἐξ ἀρχῆς παρελάβομεν*⁵, ὅπως πάλιν ὅτε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 792 συνεφιλώθησαν μήτηρ καὶ υἱὸς ἀναγορεύει [sc. ὁ Κωνσταντῖνος] αὐτὴν πάλιν καὶ *συνευφημίζεται σὺν αὐτῷ ὡς ἐξ ἀρχῆς, Κωνσταντῖνον καὶ Εἰρήνης*⁶. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι κατὰ τὸ τέλος ἐκάστης συνεδρίας τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου εὐφημοῦνται ὁμοῦ ἀμφότεροι οἱ βασιλεῖς⁷. Κατὰ τὴν τελετὴν τὴν λαβοῦσαν χώραν ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ τὴν 20ῆν Ἰανουαρίου 842 ἐπεκηράγει διαροῖδην *«Μιχαὴλ τε καὶ Θεοδώρας τὰ ἔτη πρὸς πλεῖστον ὀδεύσειεν»*⁸.

1. Τὰ λοιπά, ἐξ ἴσου χαρακτηριστικά, χωρὶς βλ. ἀνωτέρω, σελ. 56.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 23.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 67.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 106 κέ.

5. Θεοφάνης, σελ. 465₂. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 24 καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 82, 130 - 131.

6. Θεοφάνης, σελ. 467.

7. Mansi, τόμ. ΙΒ', στ. 115Γ' τόμ. ΙΓ', στ. 413 (βλ. καὶ στ. 201, 397): *πολλὰ τὰ ἔτη τῶν βασιλέων Κωνσταντῖνον καὶ Εἰρήνης ... ὀρθοδόξων βασιλέων ... νικητῶν βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη.*

8. Γενέσιος, σελ. 77 - 78. Βλ. καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 88 - 90.

Ἐὰν ἡ βασιλομήτωρ ᾗτο ἀπλή ἐπίτροπος τοῦ ἀγγελίκου τέκνου τῆς καὶ οὐχὶ συμβασιλεύς, ὡςάκις αὕτη θὰ εἶχε δικαίωμα εἰς εὐφημίαν. αὕτη θὰ ἐλέγετο κεχωρισμένως, ὡς ἐγένετο πάντοτε κατὰ τὴν εὐφημίαν τῆς ἀγούστης μητρὸς ἢ συζύγου αὐτοκράτορος. Προηγεῖτο δηλαδὴ ἡ εὐφημία τοῦ αὐτοκράτορος (ἢ τῶν αὐτοκρατόρων, ἐὰν ὑπῆρχον πλείονες ταυτοχρόνως), ἠκολούθει δὲ εἰς ἄλλην κεχωρισμένην ἐκφορὰν ἡ εὐφημία τῆς ἀγούστης συζύγου ἢ μητρὸς τοῦ βασιλέως. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ πρᾶκτικά τῶν συνόδων ὡς τὰ ἀκόλουθα:

*Multos annos imperatorum Basilii et Constantini: Magnorum principum et imperatorum multos annos: Orthodoxorum imperatorum multos annos... Eudoxiae piissimae augustae multos annos*¹.

Πολλὰ τὰ ἔτη τῶν βασιλέων. Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων πολλὰ τὰ ἔτη. Εὐδοκίας τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης πολλὰ τὰ ἔτη².

Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη. τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης Θεοφανοῦς πολλὰ τὰ ἔτη³.

Ἐντεῦθεν ἡ πάλῃ διὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀναφωνήσεων καὶ τὴν σειρὰν ἐκφωνήσεως τοῦ ὀνόματος τῶν συμβασιλέων, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Κωνσταντίνου Γ' καὶ τῆς Εἰρήνης⁴. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ σημασία, ἣν ὁ ἀνταπαιτητὴς Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἀποδίδει εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς εὐφημίας καὶ μνήμης τῶν βασιλέων, ἐπικαλούμενος τὴν σειρὰν τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ὀνομάτων τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' ὡς τὴν μεγίστην ἀπόδειξιν τῆς νομιμοφροσύνης του ἔναντι τῆς Παλαιολογείου δυναστείας⁵.

Ἄλλὰ τὸ πλεόν κλθεντικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς νομικῆς ἐξομοιώσεως τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως τοῦ ἀγγελίκου πρὸς αὐτὸν παρέχουν τὰ νομίσματα, ἐφ' ὧν εἰκονίζονται ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ καὶ κρατοῦντες σύμβολα τῆς ἐξουσίας οἱ συμβασιλεῖς Κωνσταντῖνος Γ' - Εἰρήνη, Μιχαὴλ Γ' - Θεοδώρα, Κωνσταντῖνος Ζ' (Η') - Ζωή, Εὐδοκία - Μιχαὴλ Ζ' - Κωνσταντῖνος,

1. Mansi, τόμ. ΙΓ', στ. 36, 53, 74, 81, 96. Συνοδικαὶ ἀναφωνήσεις κατὰ τὴν σύνοδον 869/870. Ἀπὸ τῆς 8ης συνεδρίας τῆς αὐτῆς συνόδου μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων ἀναφωνεῖται καὶ ὁ Λέων, ᾗτοι: *Basilii, Constantini et Leonis magnorum principum* κλπ. αὐτόθι, στ. 143, 157, 189.

2. Mansi, τόμ. XVII Α, στ. 512, ἀναφωνήσεις συνοδικαὶ συνόδου 879 - 880.

3. Συνοδικαὶ ἐπιφωνήσεις λεχθεῖσαι ἐν ἔτει 997. Παρὰ Zachariae, JGR, τόμ. Γ', σελ. 233.

4. Κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συγκέντρωσιν, καθ' ἣν ἡ Μαρτίνα προσεπάθησε νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ τὴν προσωπικὴν συμμετοχὴν τῆς εἰς τὴν βασιλείαν (ἀνωτέρω, σελ. 16), ἡ ἀναγνώρισις τῶν δύο υἱῶν τοῦ Ἡρακλείου ὡς φορέων τῆς ἐξουσίας συμβασιλέων ἐγένετο διὰ τῶν ἀναφωνήσεων. Νικηφόρου, Ἱστορία, σελ. 28: καὶ κατήρχοντο ἀνευφημοῦντες τοὺς βασιλεῖς...

5. Ἀνωτέρω, σελ. 101 κέ.

Ἄννα - Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος καὶ μάλιστα εἰς χαράξεις διαφόρων τύπων¹. Τοῦναντίον οὐδεμία ἔνδειξις ὑφίσταται ὅτι ἐκόπη ποτὲ νόμισμα περιλαμβάνον καὶ τὰς μορφὰς τῶν ἐπιτρόπων ἀξιοματούχων ἢ τοῦ πατριάρχου, ὅτε οὗτοι συνεκρότουν τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ ἀνηλικίου αὐτοκράτορος, δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς διαφόρου νομικῆς ὑποστάσεως τῶν τελευταίων αὐτῶν ὡς μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας ἔναντι τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως τοῦ ἀνηλικίου. Αἱ ἐπὶ τῶν προηγουμένως μνημονευθέντων νομισματικῶν τύπων ἐπιγραφαὶ ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως εἰς τὴν ἐπίσημον ιδιότητα τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ἡ βασιλομήτωρ - συμβασιλεύς.

Ἡ ἕκτασις τῆς ἐξουσίας τόσον τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως ὅσον καὶ τῶν ἐπιτρόπων ἦτο φαίνεται ἀπεριόριστος, ὑποκειμένη εἰς τοὺς αὐτοὺς ἠθικούς κυρίως φραγμούς, εἰς οὓς ὑπέκειτο καὶ ἡ τοῦ αὐτοκράτορος².

Ἐκ τῆς ὑστέρας βυζαντινῆς περιόδου ὑπάρχουν μαρτυρίαι ὁμιλοῦσαι περὶ ὄρκου πίστεως παρεχομένου εἰς τὴν βασιλομήτορα - συμβασιλέα. Εἰς τὸν ἀπλοῦν ἐπίτροπον (= ἀντιβασιλέα) οὐδεὶς ὄρκος παρέχεται, ἀλλὰ διαβεβαιοῦται ἡ εὐπειθεία. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ὄρκου πίστεως καὶ εὐπειθείας εἶναι προφανῆς³ καὶ ἀντικατοπτρίζει χαρακτηριστικῶς τὴν μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων τρόπων ὀργανώσεως τῆς ἀντιβασιλείας ὑφισταμένην πολιτειακὴν διαφοράν.

ΛΗΞΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὁ ἐπιφορτισθεὶς μὲ τὰ καθήκοντα ἀντιβασιλέως, ἄτομον (βασιλομήτωρ, πατριάρχης, ἀξιοματούχος) ἢ συλλογικὸν ὄργανον (σύγκλητος, σύνοδος, συμβούλιον ἀξιοματούχων) καὶ μὴ διατελῶν εἰς ἄλλην σχέσιν πρὸς τὸν ἐπιτροπευόμενον ἀνηλικίον αὐτοκράτορα (ἦτοι δὲν εἶναι συμβασιλεύς), παύει νὰ ἀσκῇ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιβασιλέως, εὐθὺς ὡς ὁ ἐπιτροπευόμενος ἐνηλικιωθῇ πολιτικῶς ἦτοι ὅταν γίνῃ δεκαεξέ ἐτῶν⁴. Σπανιώτατα ὅμως συνέβη ἢ ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας κατασταθεῖσα ἀντιβασιλεία νὰ ἐκπλη-

1. Λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν σφριζομένων νομισματικῶν τύπων βλ. ἀνωτέρω, σελ. 27 κέ., 32 κέ., 56 κέ., 72 κέ., 111 κέ. ἀντιστοίχως δι' ἐκάστην συμβασιλείαν μητρὸς καὶ υἱοῦ. Τῆς Μαρίας καὶ τοῦ Ἀλεξίου Β' δὲν σφριζονται νομίσματα καὶ ὀφείλουν νὰ μὴ ἔχουν ποτὲ κοπῆ, διότι ἡ βασιλομήτωρ δὲν ὑπῆρξε, φρονῶ, συμβασιλεύς ἀλλὰ μόνον ἐπίτροπος (ἀντιβασιλεύς) τοῦ υἱοῦ τῆς. Ἀνωτέρω, σελ. 82.

2. Δι' ὑπέρβασις ἐξουσίας, ἀποδιδόμενην εἰς τοὺς ἐπιτρόπους Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου, βλ. ἀνωτέρω, σελ. 48 - 49.

3. Βλ. ἀνωτέρω σελ. 100 - 101 εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς σελ. 76 - 77, 82.

4. Διὰ τὸν χρόνον ἐνηλικιώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, βλ. ἀνωτέρω ἐν τῇ εἰσαγωγῇ σελ. 2.

ρώση τὸν σκοπὸν τῆς καὶ νὰ διανύσῃ τὸν ἀναγκαῖον χρόνον διὰ τὴν ἐνγλικίωσιν τοῦ ἐπιτροπευομένου, διότι σχεδὸν πάντοτε διελύθη προώρως καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βιαίως ¹. Ὁμαλωτέρα ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται ἢ διάλυσις, εἰς ἅς περιπτώσεις τὴν ἀντιβασιλείαν ἤσκει ἢ σύγκλητος ² ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ κατηγορηματικότητος, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει καὶ τῆς σχετικῆς ὀλιγολογίης τῶν πηγῶν.

Ἀντιθέτως, ἡ ἀντιβασιλεία ὀργανωθεῖσα μὲ βάσιν τὴν συμβασιλείαν μητρὸς καὶ υἱοῦ, ἐνεκα τῆς διπλῆς ιδιότητος τῆς βασιλομήτορος, συμβασιλέως καὶ ἀντιβασιλέως, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο προκαθορισμένης χρονικῆς ἰσχύος, ἀλλ' ὡς αἱ συμβασιλεῖαι θὰ ὤφειλε νὰ λήξῃ κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ κυρίου, πρώτου, συνήθως πρεσβυτέρου, αὐτοκράτορος. Εἰς τὰς προμνησθείσας περιπτώσεις — μὲ μόνας ἐξαιρέσεις τῆς Εὐδοκίας καὶ Ἄννης — πρώτος (κύριος) αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ ἀνήλικος· κατὰ συνέπειαν μετὰ τὴν πολιτικὴν του ἐνγλικίωσιν ἀπέκειτο εἰς τὴν ἰδικὴν του βούλησιν, ἐὰν θὰ παρετείνετο τὸ ὑφιστάμενον καθεστῶς (συμβασιλεία μετὰ τῆς βασιλομήτορος) ἢ τοῦ λοιποῦ θὰ ἦτο μόνος αὐτοκράτωρ. Ἐντεῦθεν αἱ προκληθεῖσαι συγκρούσεις Εἰρήνης - Κωνσταντίνου Γ', Θεοδώρας - Μιχαὴλ Γ', Ζωῆς - πατριάρχου ἐνεργοῦντος διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η') τὸν Μάρτιον τοῦ 919. Ἡ συμβασιλεία εἰς τινὰς περιστάσεις ἔληξε πάλιν βιαίως διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τρίτων, ὡς τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ἐνεργήσαντος διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Ζωῆς, εὐθὺς ὡς ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' (Η') ἐνγλικιώθη ³, τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου Τζιμισκῆ διὰ τοὺς παῖδας τοῦ Ρωμανοῦ Β', καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἐπικρατήσαντος τελικῶς τὸν Φεβρουάριον 1347 ⁴. Ἡ Εὐδοκία αὐτοκράτειρα αὐτὴ καὶ μόνη συνεβασίλευσεν ἐπὶ τινὰς μῆνας μετὰ τῶν δύο ἀνγλικίων υἱῶν τῆς, ἀπλῶν βασιλέων αὐτῶν, καὶ μὲ ἰδικὴν τῆς πρωτοβουλίαν ἐτροποποίησε τὸ ὑπάρχον καθεστῶς, συζευχθεῖσα τὸν Ρωμανὸν Δ', ὃν ἀνήγαγεν εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ⁵.

Εἰς πολλὰς τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων μνημονεύεται καὶ ὁ παραδυναστεύων, ὅστις ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ἀρχὴν, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὰς γενικὰς αὐτῆς

1. Καθαίρεσις Μαρτίνης, ἐπικράτησις Ζωῆς ἐναντι τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθέντων ἐπιτρόπων, ἐπικράτησις Ἀνδρονίκου καὶ καταδίκη εἰς θάνατον Μαρίας, δολοφονία τοῦ Γεωργίου Μουζάλωνος, αὐτοπροβολὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀπὸ ἐπιτρόπου εἰς συμβασιλέα.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 15, ἐπὶ Λέοντος Β', καὶ σελ. 19 ἐπὶ Κωνσταντος Β'. Περισσότερον γνωστὰ εἶναι τὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἀνόδου τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, περὶ ὧν βλ. τὸ κεφ. I, 96, τῆς *Βασιλείου Τάξεως*.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 59 - 61.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 105.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 71, ἐνθα καὶ περὶ τοῦ νομικοῦ καθεστῶτος μετὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1069.

γραμμὰς πρὸς τὴν τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μὲ τὸν ἐπιφορτισμένον καθήκοντα ἐπιτρόπου (ἀντιβασιλέως). Κατ' οὐσίαν τὴν θέσιν παραδυναστεύοντος, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναπτυχθῆ ὁ Θεσμός, κατεῖχεν ἐπὶ Εἰρήνης ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου Σταυράκιος καὶ ἐπὶ Θεοδώρου ὁ πατρίκιος καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου Θεόκτιστος. Ὡς παραδυναστεύοντες μνημονεύονται τῆς Ζωῆς ὁ παρακοιμώμενος Κωνσταντῖνος ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου 913 μέχρι τοῦ Μαρτίου 919, τῆς Θεοφανοῦς ὁ Ἰωσήφ Βρίγγας ἀπὸ 15 Μαρτίου μέχρι 15 Αὐγούστου 963, τῆς Μαρίας Ἀντιοχείας ὁ πρωτοσεβαστὸς καὶ πρωτοβεστιάριος Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀπὸ 24 Σεπτεμβρίου 1180 μέχρι 27 Αὐγούστου 1182¹. Ὡς ὅμως ἦτο δυνατὸν τὸ αὐτὸ πρόσωπον νὰ κατέχη πλείονα ἀξιώματα καὶ νὰ εἶναι ἐπιφορτισμένον μὲ πλείονας ὑπηρεσίας, ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς τὸ αὐτὸ ἄτομον συνεχέντρωνε καὶ τὰς δύο ιδιότητας ἤτοι τοῦ ἐπιτρόπου (ἀντιβασιλέως) καὶ τοῦ παραδυναστεύοντος (πρωθυπουργοῦ). Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην θὰ καταλέξωμεν τὸν Γεώργιον Μουζάλωνα καὶ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον μέχρι τῆς ἀναγορευσεως αὐτοῦ εἰς αὐτοκράτορα.

1. Περὶ τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκάλου ὡς μεσάζοντος γίνεται εἰδικὸς λόγος ἀνωτέρω, σελ. 117 κέ.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΟΣΩΠΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- ἀγία*¹ (ἡ αὐτοκράτειρα), 97, 98, 104 - 105, 116.
- ἅγιος* (ὁ αὐτοκράτωρ), 97, 98, 104 - 105.
- ἀδελφή* τῆς βασιλείας μου, 124 (βλ. καὶ *soror*).
- ἀδελφὸς* τῆς βασιλείας μου, 53, 124 (βλ. καὶ *συγγένεια πλασματική*).
- ἀκακία*, 27, 72, 73, 74, 111, 113.
- Ἀκίνδυνος* Γρηγόριος, 96 - 98.
- Ἀλέξανδρος* αὐτοκράτωρ, 43 - 47, 49, 53, 61, 68, 133, 135, 137.
- Ἀλέξιος* Α' Κομνηνὸς αὐτοκράτωρ, 1.
- Ἀλέξιος* Β' Κομνηνὸς αὐτοκράτωρ, 70, 76, 78, 79 - 82, 130, 133, 136.
- ἀναγόρευσις*, *ἀναγορεύω*, 5, 13, 14, 25, 37, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 72, 79, 81, 84, 88 - 89, 92, 94, 101, 102, 103, 112, 113, 124 - 126, 134.
- Ἀναστασία* μήτηρ Κωνσταντος Β', 19 (βλ. καὶ Γρηγορία).
- ἀναφωνήσεις*, 24, 25, 92, 125, 134, 135.
- Ἀνδρόνικος* Δούκας βασιλεύς, υἱὸς Κωνσταντίνου Γ' (ΠΒ'), 65, 70 - 71, 73.
- Ἀνδρόνικος* Α' Κομνηνός, 80 - 82, 137.
- Ἀνδρόνικος* Β' Παλαιολόγος, 111, 114, 119.
- Ἀνδρόνικος* Γ' Παλαιολόγος, 91 - 93, 97, 100, 110 - 112, 114, 117 - 119, 119 - 126, 127, 132.
- Ἀνδρόνικος* Δούξ (ἐπὶ Λέοντος Σ'), 47.
- ἀνευφημῶ*, 16, 135 (βλ. καὶ *εὐφημῶ*).
- ἄνηβος*, 7.
- ἀνηλικότης*: βλ. ἐνηλικιώσις.
- Ἀνθέμιος* praefectus praetorio per Orientem, 6, 11.
- Ἄνω* σύζυγος Ἀνδρονίκου Γ' αὐτοκράτειρα, 92 - 127, 129 - 130, 134, 135, 136, 137.
- ἀντιβασιλεία*²: συστασις, 6, 34 κέ., 38, 43 κέ., 75 κέ., 78 κέ., 82 - 83, 83 κέ., 92, 116 κέ., 120, 121, 127, 129, 130, 132, 134: συγκρότησις, 6 κέ., 19 - 20, 30, 34 κέ., 43 κέ., 75 κέ., 78 κέ., 83 κέ., 127: νομικὴ βᾶσις ἀσκήσεως ἐξουσίας, 132 - 136: *λήξις ἀντιβασιλείας*, 42, 53, 136 - 137. Βλ. ὡσαύτως: *βασιλομήτωρ*, *ἐπίτροποι*, *ὄρολογία*.
- Ἀπόκαυκος* Ἀλέξιος, παρακοιμώμενος, μέγας δούξ, 96, 106, 117 - 119.
- Ἀριάδνη* αὐτοκράτειρα, 13, 14, 15.
- ἀριστοκρατεία*, 52 - 53.
- Ἀρκάδιος*, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 128.
- Ἀρσένιος* Αὐτορειανὸς πατριάρχης (1255 - 1260, 1261 - 1267), 83 - 84, 87 - 88, 89 - 90.
- ἀρχή*, 22: *αὐτοκράτωρ ἀρχή*, 67, 69, 133: *Ρωμαϊκὴ ἀρχή*, 56: *Ρωμαίων ἀρχή*, 46, 63.
- ἄρχοντες* βασιλικοὶ 16: *ἄρχοντες* ἀνώτεροι πολιτικοὶ ἀξιωματοῦχοι, 85, 86, 90.
- ἀγνοῦστα*, 9, 11, 14, 15, 22, 25, 28, 62, 63, 64, 67, 69, 72, 76, 115, 116, 133, 135.
- αἰγιουστός*, 5.
- αἰθέντης* (ὁ βασιλεύς), 98, 124.
- αὐταρχία*, 45.
- αὐτοκρατορία*, 30, 31, 32, 53, 133.
- αὐτοκρατορικὴ βασιλεία*, 3, 22, 29.
- αὐτοκρατορίσσα*, *αὐτοκρατορίσσα* *Ρωμαίων*, 109, 115 - 116.

1. Διὰ κρητῶν στοιχείων δηλοῦνται οἱ βυζαντινοὶ ὄροι.

2. Δεδομένου ὅτι ἡ ὅλη μελέτη ἀναφέρεται εἰς τὸν θεσμὸν τῆς ἀντιβασιλείας, περιέλαβον εἰς τὸν εὐρετήριον πίνακα μόνον τὰς σελίδας, ἐν αἷς γίνεται εὐρυτέρα ἀνάπτυξις.

- αὐτοκρατορῶν, (συν)αὐτοκρατορῶν, 10, 31, 43, 81.
- αὐτοκράτωρ, 13, 15, 17, 18, 22, 25, 44, 45, 61, 62, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 92, 93, 94, 97, 101, 104, 109 - 110, 112 - 114, 124 - 125, 129, 130, 132, 133, 137.
- αὐτοκράτωρ ἀρχή, 67, 69, 133.
- Βάρδας πατρικίος ἀδελφός Θεοδώρας, 34, 35 - 37, 38, 40, 41, 42, 131.
- Βαρλαάμ, 91, 96 - 98.
- βασιλεία ἀγία, 104, 107· αὐτοκρατορική βασιλεία, 3, 22, 29· κρατίστη βασιλεία, 104.
- Βασίλειος Α' αὐτοκράτωρ, 23, 25, 27, 135.
- Βασίλειος Β' αὐτοκράτωρ, 62 - 64, 68, 128, 129, 135, 137.
- βασιλεῖς ἰσότιμοι, 16.
- βασιλεὺς (μόνον ὡς ὄρος), 57, 104, 110, 114, 124, 125, 129, 130, 132, 134, 137· βασιλεὺς αὐτοκράτωρ, 76, 84, 109, (βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ)· βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, 65, 81· μέγας βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, 81· μέγας βασιλεὺς ἐν Χριστῷ αὐτοκράτωρ, 74 - 75· βασιλεὺς Ρωμαίων, 35, 56, 65, 71, 75.
- βασιλεύς, 16, 26, 28, 29 (Εἰρήνη), 43, 48 - 49, 57, 62, 65, 66 - 67, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 80, 81, 91, 92, 94, 98, 99, 100, 102, 103.
- βασιλεὺς Βουλγαρίας, 8, 50 - 54, 55.
- βασιλικὴ προσλαλιά, 18, 19.
- βασιλεὺς (μόνον ἐκ τῶν πηγῶν), 74, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 105, 106, 110, 115, 116, 120, 126· βασιλεὺς Ρωμαίων, 75.
- Βασιλίσκος, 44, 15.
- βασιλίτσα (μόνον ὡς ὄρος), 16, 67, 115.
- Βασιλίτζης ἐπίτροπος, 44, 50.
- βασιλομήτορ: νομικὴ βᾶσις ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας, 5, 16, 17, 18, 20, 21 - 25, 27 - 29, 30 - 33, 49 - 50, 55 - 57, 58 - 59, 61, 62 - 64, 66 - 72, 74, 76 - 77, 80, 84, 92 - 96, 99, 101 - 106, 108 - 109, 112 - 116, 129 - 130, 131, 132, 133, 134 - 135, 136, 137 (βλ. καὶ κοινὰ βασιλομήτορος).
- Βερίνα, 13, 14, 15, 29.
- Βρίγγας Ἰωσήφ παρακοιμώμενος καὶ παραδυναστεύων, 63, 64, 138.
- Γαβριηλόπουλος ἐπίτροπος, 44, 50.
- Γαλλίας· Τρίτη τοῦ Πάσχα... τῆς Γαλλίας, 59 - 60.
- γεροσύα, 85.
- Γογγύλιος Ἀναστάσιος, 50.
- Γογγύλιος Κωνσταντῖνος, 50.
- Γρατιανὸς αὐτοκράτωρ, 2, 5.
- Γρηγορία μήτηρ Κωνσταντὸς Β', 19 (βλ. καὶ Ἀναστασία).
- δύσπονα (μόνον ἐκ τῶν πηγῶν), 18, 32, 66, 80, 97, 98, 99, 103, 104 - 105, 107, 109, 110, 115, 116, 121, 124.
- δεσπότης, 16, 22, 88, 111, 112, 113, 115, 124, 131.
- δεσποτικοὶ ἄρχοντες, 87.
- δῆμος, 46.
- διαδοχή: διαθήκη αὐτοκράτορος πρὸς ῥύθμισιν διαδοχῆς, 3, 7, 46, 35, 38, 46, 52, 83, 121, 124· διατάξεις, διαταγαί, 66, 76 - 79, 127, 129, 130, 132, 134· βιβλίον, 120.
- δικασταί, 41, 80, 81.
- δικαστήριον, 80 - 81.
- διοίκησις τῶν κοινῶν, 121.
- διοικητῆς τῶν κοινῶν, 93.
- Δομήνικος ἐπιχειρῆρχης, 50.
- domina imperatrix, 104, 124· domina imperatrix et moderatrix Romeorum, 104, 115.
- dominus imperator, 104· dominus imperator Romeorum, 104.
- Δούκας Ἰωάννης καῖσαρ, 70.
- δυναστευτικὸν λαϊκὸν σύνθημα, 112, 113, 124 - 126.
- ἐγγράφα αὐτοκρατορικά, 58 - 59, 65, 71, 90, 97, 103, 104, 105 - 109, 120, 122, 123· ὑπογραφή εἰς αὐτά, 23 - 24, 90, 107 - 109, 134.
- Εἰρήνη σύζυγος Λέοντος Δ', 20 - 25, 27 - 29, 98, 129, 133, 134, 135, 136, 137.
- Εἰρήνη σύζυγος Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, 111.

- Ειρήνη σύζυγος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ 102, 103.
- Ἐκκλησίας συμμετοχὴ εἰς ἀνάδειξιν ἀντιβασιλείας, 87 - 88, 89 - 90, 131 - 132 (βλ. καὶ πατριάρχης).
- Ἐλένη σύζυγος Κωνσταντίνου Ζ' (Η') πορφυρογεννήτου, 59 - 60, 62.
- Ἐλένη σύζυγος Θεοδώρου Β' Λάσκαρεως, 84. *ἐναιθεντῶ*, 48.
- ἐνηλικιώσις, 1, 2, 3, 4, 10, 29, 41 - 42, 44, 59 - 61, 64, 76, 79, 83, 86, 136 - 137· δέκατον ἔκτον ἔτος ἐνηλικιώσεως, 2 - 4, 10, 11, 24, 30, 59, 76 - 77, 136, 137.
- ἐπιρριπτάριον*, 52, 53, 54.
- ἐπίτροπος - ἐπίτροποι, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 25, 34 - 38, 39, 41, 42, 43 - 45, 48, 50, 53 - 55, 56, 61, 63, 69 - 70, 76 - 80, 81, 82 - 83, 83 - 86, 87 - 88, 92, 93, 100, 108, 116 - 117, 120 - 127, 130 - 131, 133 - 134, 136, 138· ἔκτασις ἐξουσίας ἐπιτρόπου, 48 - 49, 130.
- ἐπιφανεστάτη*, 13, 14.
- εὐγενεῖς*, 84, 85, 86.
- Εὐδοκία σύζυγος Βασιλείου Α', 25, 135.
- Εὐδοκία σύζυγος Κωνσταντίνου Γ' (Β') Δούκα, 25, 63, 65 - 75, 129, 132, 133, 134, 135, 137· αὐτοκρατορικὴ ιδιότης Εὐδοκίας, 66 - 71, 72 - 74.
- Εὐθύμιος ἐπίτροπος, 44, 131.
- εὐπείθεια* (*πείθεσθαι*), 100 - 101, 136.
- εὐφημία*, 24, 101 - 103, 109, 125, 135.
- εὐφημῶ*, 102· *φημίζω*, 102, 125· *ἀνευφημῶ*, 16, 135· *σινευφημίζεται*, 25, 134.
- ἐφηβότης*, 2, 3.
- ἐφηβος*, 7.
- Ζήνων*, 12, 13, 14, 15, 128.
- Ζωὴ σύζυγος Λέοντος Σ', 45, 49 - 50, 54 - 61, 129, 133, 135, 137, 138.
- Ζωὴ σύζυγος Μιχαὴλ Δ' κλπ., 67.
- ἦβη*, 3, 52.
- Ἡράκλειος αὐτοκράτωρ, 1, 15, 16, 17, 18, 25.
- Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος αὐτοκράτωρ, 1, 16, 17, 18, 25, 135.
- Ἡρακλωνᾶς, 16 - 18, 19, 20, 128, 135.
- Ἡσυχαστικὴ ἔρις, 96, 97, 126.
- Θέκλα ἀδελφὴ Μιχαὴλ Γ'. 31, 33 - 34, 75.
- θέλημα*, 76, 77, 78.
- Θεοδόσιος Α', 5, 6.
- Θεοδόσιος Β', 5 - 12, 128.
- Θεοδώρα αὐτοκράτειρα σύζυγος Θεοφίλου, 23, 30 - 33, 34, 41 - 43, 75, 129, 133, 134, 135, 137.
- Θεοδώρα θυγάτηρ Κωνσταντίνου Η' (Γ'), 67.
- Θεόδωρος Α' Λάσκαρις, 82 - 83, 127, 130, 132.
- Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, 3, 83 - 86, 130.
- Θεόδωρος παιδαγωγὸς Κωνσταντίνου Ζ' (Η'), 57.
- Θεόκτιστος λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου, ἐπίτροπος, 34 - 35, 36, 38, 40, 41, 131, 138.
- θεοστεφής*, 97, 104, 105.
- Θεοφανὴς σύζυγος Ρωμανοῦ Β', 62 - 64, 129, 135, 138.
- Θεόφιλος αὐτοκράτωρ, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 130.
- Θεοφύλακτος Λεκαπηνὸς πατριάρχης, 4, 59, 61.
- ιεράρχησις μεσαιωνικῶν κρατῶν, 53.
- imperatores Constantinopolis*, 104.
- imperatrix et moderatrix*, 104.
- Ἰουστινιανὸς Β', 3.
- Ἰσδιγέρδης Α', 6 - 8, 11, 128.
- Ἰωάννης Α' Τζιμισκῆς, 137.
- Ἰωάννης Γ' Βατάτζης, 91.
- Ἰωάννης Δ' Λάσκαρις, 83 - 91, 108, 133.
- Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος, 91 - 126, 135, 136.
- Ἰωάννης Σ' Καντακουζηνός, 93 - 96, 98, 99, 100 - 101, 101 - 104, 105, 106, 107, 110, 112, 116 - 117, 119 - 127, 137.
- Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκης πατριάρχης, 95, 96, 97 - 99, 102, 104, 106, 116 - 117, 120 - 127, 130, 131.
- Ἰωάννης Γαριδῆς μάγιστρος, ἐπίτροπος, 44, 57.

- Ἰωάννης Ἑλλαδῆς μάγιστρος, ἐπίτροπος, 44, 49, 50, 54, 131.
- Ἰωάννης ραίκτωρ, ἐπίτροπος, 44, 50, 131.
- Κάθισμα ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ* 13.
- κηδεμόν ἀνγλίκου*, 6, 7.
- Κομνηνὸς Ἀλέξιος υἱὸς Ἀνδρονίκου, πρωτοσεβαστὸς καὶ πρωτοβεστιάριος, 79 - 80, 138.
- κοινὰ βασιλομήτορος*, 60, 77 - 78, 80.
- κοινοῦ ἀνγλίκου*, 7.
- κραταίος*, 98.
- κρατίστη*, 97, 98, 104, 105, 116.
- κρατίστος*, 97, 104, 105.
- κυρία* (— ἡ ἀυτοκράτειρα), 104, 105.
- Κωνσταντῖνος **Γ'**, 3, 20 - 25, 27 - 29, 133, 134, 135, 137.
- Κωνσταντῖνος (**Ζ'**) υἱὸς Βασιλείου **Α'**, 23, 25, 27.
- Κωνσταντῖνος **Ζ'** (**Η'**) πορφυρογέννητος, 4, 43 - 61, 68, 69, 130, 131, 133, 135, 137.
- Κωνσταντῖνος (**Θ'**) Λεκαπηνὸς ἀυτοκράτωρ, 68.
- Κωνσταντῖνος **Η'** (**Ι'**), 62 - 64, 128, 129, 135, 137.
- Κωνσταντῖνος **Ι'** (**Β'**) Δούκας, 65, 66 - 67, 69, 71, 72, 74.
- Κωνσταντῖνος Δούκας πορφυρογέννητος υἱὸς Μιχαήλ **Ζ'**, 65, 71.
- Κωνσταντῖνος Δούξ δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, 46 - 48.
- Κωνσταντῖνος παρακοιμώμενος, 49, 50, 57, 61, 138.
- Κωνσταντῖνος υἱὸς Κωνσταντῖνου **Ι'** (**Β'**) καὶ Εὐδοκίας, 63, 65 - 67, 69, 70 - 73, 129, 133, 135.
- Κώνστας **Β'**, 17, 18 - 20, 128, 137.
- Λάζαρος πατριάρχης Ἱεροσολύμων, 103.
- Λέων **Α'**, 12, 43, 14.
- Λέων **Β'**, 5, 12 - 15, 128, 137.
- Λέων **Δ'**, 20, 21, 27.
- Λέων **Σ'**, 23, 43, 45, 47, 53, 68, 135.
- λογοθέτης ἀγγελῶν*, 90, 108.
- Μανουήλ **Α'**, 3, 75 - 79, 80, 132.
- Μανουήλ μάγιστρος, δομέστικος τῶν σχολῶν, ἐπίτροπος, 34 - 40, 131.
- μαρρα, 27.
- Μαρία θυγάτηρ Μανουήλ **Α'**, 79.
- Μαρία - Ξένη σύζυγος Μανουήλ **Α'**, 70, 76 - 82, 130, 133, 136, 137, 138.
- Μαρία - Ξένη σύζυγος Μιχαήλ **Θ'**, 93.
- Μαρκιανὸς ἀυτοκράτωρ, 23.
- Μαρτῖνα, 15 - 20, 25, 128, 135, 137.
- μεριστῆρες*, 85.
- μεσάζων*, 118 - 119.
- μηνολόγημα ἐρυθρὸν ἀυτοκράτορος*, 108.
- Μιχαήλ **Γ'**, 4, 23, 29 - 43, 74, 75, 130, 133, 134, 135, 137.
- Μιχαήλ **Ζ'** Δούκας, 63, 65, 66 - 67, 69, 70 - 73, 129, 133, 135.
- Μιχαήλ **Η'** Παλαιολόγος, 85, 86, 87 - 91, 130, 131, 137, 138.
- Μιχαήλ **Θ'** Παλαιολόγος, 111, 114.
- Μιχαήλ **Ι'** ὁ Ἀγγιλόλου πατριάρχης, 75, 76, 78.
- μήμη*, 101 - 103, 109, 125, 135.
- μημονεύω*, 102, 125.
- μοναχοὶ Ἄθω*, 106.
- Μουζάλων Ἀνδρόνικος μέγας δομέστικος, 84, 86.
- Μουζάλων Γεώργιος πρωτοβεστιάριος, 3, 83 - 86, 90, 108, 130, 131, 137, 138.
- μυστικός*, 44.
- Νεαγαί*, 66 - 67, 68 - 69.
- Νικήτας πατριάρχης συμπένθερος Ρωμανοῦ **Α'**, 58.
- Νικηφόρος **Β'** Φωκῆς, 64, 137.
- Νικόλαος Λάσκαρις υἱὸς Θεοδώρου **Α'**, 82 - 83.
- Νικόλαος ὁ μυστικός πατριάρχης, 44 - 48, 50 - 55, 57 - 58, 59, 61, 131, 132, 137.
- νομίσματα*, 11, 14, 17, 25 - 27 (γενικὰ παρατηρήσεις), 27 - 29, 32 - 33, 56 - 57, 63, 72 - 74, 82, 90 - 91, 109, 110 - 115, 125 - 126, 135 - 136.
- Ξιφιλίνος Ἰωάννης πατριάρχης, 65, 71.
- οἰκομεῖν τὰ τοῦ κοινοῦ*, 63.
- Οἰκουμενικὴ σύνοδος. Βλ. σύνοδος.
- Ὀλόβωλος Μανουήλ, 88.
- ὀμοτιμία*, 32.
- Ὀνώριος, 6.

- όκομωτικόν*, 3, 65, 70 - 71.
όρκος άποδοχής και περιφρουρήσεως νομίμου διαδοχής, 76 - 79, 82 - 83, 85, 86, 89, 110, 120.
όρκος πίστεως εις αυτοκράτορα, 28, 76 - 77, 82, 85, 100 - 101, 136.
όρολογία άνόδου εις τόν θρόνον, 16, 17, 21, 30, 31, 43, 44 - 45, 56, 62 - 63, 66 - 67.
όρολογία άπομακρόνσεως εκ τού θρόνου, 17, 31, 32, 34, 58, 60.
Ούαλεντινιανός Α΄, 2, 5.
Ούαλεντινιανός Β΄, 2, 5.
Ούάλης, 5.
Παλαμᾶς Γρηγόριος, 97 - 98, 104, 106, 126.
πάππος τῆς βασιλείας μου, 124.
παραδηαστείων, 64, 79, 80, 137 - 138.
πατριάρχης, 4, 59, 61, 65, 71, 130, 132, 133, 134, 136. Βλ. και τὰ λήμματα Ἰωάννησ Αὐτωρειανός, Θεοφύλακτος, Ἰωάννησ ΙΔ΄ Καλέκας, Μιχαήλ ὁ Ἀγγιλάου, Νικόλαοσ ὁ μυστικός, Παῦλοσ, Πολύευκτοσ, Πύρροσ, Στέφανοσ Α΄.
Πατριεία, 18.
Παῦλοσ Β΄ πατριάρχης, 18 (ἔτ. 641).
Παῦλοσ Δ΄ πατριάρχης, 21 (ἔτ. 784).
περιφανεστάτη, 14.
Πετρονᾶσ ἀδελφὸσ αυτοκρατείρασ Θεοδώρασ, 36 - 37, 40.
πίστισ, πίστισ και εὐνοια, 76, 77, 82, 100, 101 (βλ. και ὅρκοσ)· αυτοκράτωρ ὑπερασπιστήσ τῆσ πίστεωσ, 96 - 99.
πλάξ ἐξ ἑλεφαντοστοῦ, ἐφ΄ ἣσ ἡ εἰκὼν αυτοκρατείρασ, 14, 15, 28, 75.
πολιτικός ὄχλοσ, 46.
Πολύευκτοσ πατριάρχης, 62 - 64, 86, 131.
πορφυρογέννητοσ, 62, 65, 66, 70, 71, 77.
Πουλχερία ἀδελφὴ Θεοδοσίου Β΄, 9 - 11.
προσβεῖον, 8.
προτοβεστιάριοσ, 83, 84.
pubertas plena, 3.
Πύρροσ πατριάρχης, 16 - 20, 128.
Ραούλ Ἰωάννησ πρωτοσεβαστόσ, μέγασ λογοθέτησ, 107 - 109.
Ρωμανόσ Α΄ Λεκαπηνόσ, 4, 25, 55, 57 - 61, 68, 69, 137.
Ρωμανόσ Β΄, 62, 137.
Ρωμανόσ Δ΄ Διογένησ, 65, 66, 67, 69 - 71, 73 - 75, 137.
σάκρα, 21, 22.
Σέργιοσ Νικητιάτησ, 35 - 36, 38.
Σισμάν υἱὸσ Μιχαήλ Σισμάνου βρασιλέωσ Βουλγαρίας, 95.
soror imperii mei, 124.
Σταυρόνιοσ λογοθέτησ τού δρόμου, 21.
Στέφανοσ Λεκαπηνόσ, αυτοκράτωρ, 68.
Στέφανοσ Δουσάν, 95.
Στέφανοσ Α΄ πατριάρχης, 4.
Στέφανοσ μάγιστροσ, 44, 57 - 59, 131.
στέψισ, 13, 14, 18, 19, 89 - 90, 92, 94, 99, 103, 112 - 113, 114, 125 - 126· ἀμφισβητουμένη τού Συμεών Βουλγαρίας, 50 - 54.
Στηλίχων, 6.
στρατιωτικὴ ἡγεσία, 24 (θεύατοσ Ἀρμενιάκων), 85, 86, 87, 88, 90.
συγγένεια πλασματικὴ, 52, 53, 101 - 103, 124 - 125.
συγκέντρωσισ λαοῦ και ἄξιωματοῦχων, 16, 21.
συγκλητικοί, 88.
Σύγκλητοσ, 8, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 36, 42, 43, 46, 52, 55, 62 - 64, 65, 69, 71, 78, 86, 87, 95 - 96, 103, 117, 123, 126, 128, 132, 133, 136, 137· *συγκλητικὴ ἀξία*, 44.
συμβασιλεία - συμβασιλείεσ, 13, 17 - 18, 20 - 25, 28 - 29, 30 - 34, 42 - 43, 49 - 50, 54 - 59, 60, 61, 63, 65 - 67, 70 - 73, 77, 88 - 89, 94, 99 - 105, 108 - 110, 111 - 114, 128, 129, 133, 136 - 137.
Συμεών Βουλγαρίας, 8, 50 - 54, 55.
Σύνοδοι : Οἰκουμενικαί, 23· Δ΄ Οἰκουμενικὴ, 23· Ζ΄ Οἰκουμενικὴ, 22, 23, 99, 134· ἔτ. 843, 23, 31· ἔτ. 869/870, 23· Ἰουνίου 1341, 91, 97, 122· Αὐγούστου 1341, 97, 98, 122 - 123· 2 Φεβρουαρίου 1347, 97, 98.
Σύνοδοσ πατριαρχικὴ, 65, 71, 75 - 78, 87 - 88, 90, 97, 132, 136.
σφραγίδεσ αυτοκρατείρασ, 115 - 116.
Ταράσιοσ πατριάρχης, 21.

- en t leli*, 55, 66, 85, 87.
 τιτλοφορία Βυζαντινοῦ αυτοκράτορος, 101 -
 105, 115 - 116.
 Τόμος συνοδικός, 75 - 79, 82 - 83, 97.
 97 - 99, 105, 122.
 τύραννος, 48, 49, 82.
υἱὸς τῆς βασιλείας μου, 53, 124.
 Φιλόθεος πατριάρχης, 122 - 123.
 Φωκᾶς Λέων δομέστικος τῶν σγολῶν, 57,
 58, 59.
 χάρις εἰς πολιτικὸν κατάδικον, 55.
 Χοῦμνος Γεώργιος ἐπὶ τῆς τραπέζης, 95 -
 96.
 Χριστόφορος Λεκαπηνός αυτοκράτωρ 68.
 69.
 Χριστόφορος πρωτοσηχρήτης καὶ ἐπὶ τοῦ
 κανικλείου, 23.